سوریالیزم

لە ئەدەبی نوێی کوردیدا

سوریالیزم

لە ئەدەبی نوێی کوردیدا

حەمە مەنتک

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

هەموو مافێک هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان - هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspublishers.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

حەمە مەنتک
سوریالیزم لە ئەدەبی نوێی کوردیدا
کتێبی ئاراس ژمارە: ١١١٠
چاپی یەکەم ٢٠١١
تیرێژ: ٦٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس - هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٢٢٩ - ٢٠١١
نەخشاندنی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
ڕازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل - بۆکان نووری سەعید

پێشەکی

هەموو ڕێبازێک کاتێک دەبێتە ڕێبازێکی جیهانی جێگای لێکۆڵینەوەیە، بەو مانایەی ئەم ڕێبازە کاریگەریی خۆی دەبێ لە زۆربەی لایەنەکانی ئەدەبی، سیاسی، کۆمەڵایەتی، ڕۆشنبیری. ئەم بەجیهانبوونە تەنیا خۆی لە چوارچێوەی سنووری یەک وڵات قەتیس ناکات، بگرە پەل دەهاوێژێ بۆ ناو کولتوور و ئەدەبی میللەتانی تر. ڕێبازی سوریالیزم بە بێگومانی ڕێبازێکی جیهانییە، بەهۆی ئەو حەزەی هەیبووە بۆ گۆڕان و نوێبوونەوە. دەبینین زۆربەی میللەتانی دنیا لەژێر کاریگەریی ئەم ڕێبازە داهێنانی جوانیان کردووە. ئەدەبی کوردیش وەکو زۆربەی ئەدەبەکانی تری دنیا بەهۆی تێکەڵاوبوونی نووسەر و ڕۆشنبیرانمان بە ئەدەبیاتی نەتەوەکانی تر کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی ئەم ڕێبازە. بەمەش بوارێکی تری دا بۆ لێکۆڵینەوە لە زانستی تر کە زانستی (ئەدەبی بەراوردکاری)یە. کە لە داهاتوویەکی تردا دەست بە لێکۆڵینەوە دەکەین لەم بوارەدا. ئەدەبی کوردی بەرەو کرانەوە و پێشەوە دەڕوات بەهۆی هەوڵ و کۆششی چەندان نووسەر و ڕۆشنبیر کە خۆیان دەوڵەمەند کردووە بەسەرچاوە زیندووەکانی جیهان، لەو ڕێگەیەوە توانیویانە ئەوانیش ئەو ئەدەبە بەرەو نوێبوونەوە ببەن، هەر نا وایان کرد گۆمەکە بشڵەقێنن.

ئەم لێکۆڵینەوەیەی ئێمە لە چوار بەش پێک هاتووە، بەشی یەکەم تایبەتە بە سوریالیزم لە ئەورووپا هەر لە پێناسە و مێژوو هۆکارەکانی سەرهەڵدانی سوریالیزم، هەروەها کاریگەریی تیۆرەکانی فرۆید لەسەر ئەم ڕێبازە و پێوەندیی سوریالیزم بە هونەر. بەشی دووەم تایبەتە بە سوریالیزم لە ئەدەبی عەرەبی بەگوێرەی ئەو سەرچاوانەی لە بەردەستماندا بوون و ئەو گەڕانەی خۆمان کردوومانە کاریگەری ئەم ڕێبازەمان باس کردووە لەناو ئەدەبی عەرەبی. بەشی سێیەم کە باسی سەرەکی لێکۆڵینەوەکەمانە تایبەتە بە سوریالیزم لە ئەدەبی کوردی، سەرەتا باسی ڕەگوڕیشەی سوریالیزممان کردووە لەناو ئەدەبی کلاسیکی. لێرەدا ئەم ڕێبازەمان وەکو یاخیبوون باس کردووە. دواتر چەند

شاعیرێکی نوێی ناو شیعری کوردیمان وەرگرتووە. ئەو شیعرانەمان داوەتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە کە سوریالین و جوانن. بۆنی داهێنان و یاخیبوونیان لێ دێت. هەر لەم بەشەدا باسی چیرۆکی سوریالیزمی کوردیمان کردووە، لێرەشدا بەهەمان شێوە چەند چیرۆکنووسێکی یاخیمان وەرگرتووە چ لە نەوەی حەفتاکان و نەوەی هەشتاکان. بەشی چوارەم تایبەتە بەو کۆوارە کوردییانەی کە لەژێر کاریگەریی ڕێبازی سوریالیەت ئیشیان کردووە، یان سوریالین.

بەڕاستی لێکۆڵینەوەیەکی وا پێویستی بەسەرچاوەی زۆرە، بەڵام بەداخەوە سەرچاوە لەم بوارەدا زۆر کەمە. ئەم ڕێبازە کاریگەری زۆری هەبووە. بێگومان ئێمە زۆر خۆشحاڵ دەبین بە ڕەخنەی جوان تاکو بەرهەمەکانی داهاتوومان زۆر لەوە پوختتر و جوانتر بێ، هیوادارین ئێمە دەرگەیەکمان کردبێتەوە بۆ لێکۆڵینەوەی زیاتر لەم بوارەدا.

بەشی یەکەم

سوریالیزم لە ئەدەبی ئەوروپی

زاراوە:

بێگومان کاتێ مرۆڤ دەست بەلێکۆڵینەوە لە هەر بابەت و دەقێک دەکات سەرەتا دەبێ لە وشەکەوە دەست پێ بکات، چونکو ئەمە دەرگەیەکە بۆچوونە ژوورەوە. سوریالیزم Surrealism ئەگەر لە ڕووی زاراوەوە سەیری بکەین دەبینین لە دوو بەشی سەرەکی پێک هاتووە: وشەی sur کە بەواتای سەر یان سەرەوە دێت، ئەمە بەشی یەکەمی، بەشی دووەمی لە realism ڕیالیزم پێک هاتووە بە واتای واقیع دێت. کەواتە وشەکە مانای لە کوردیدا دەبێتە (سەرووی واقیع) یان (بان واقیع)، کەواتە نووسەرانی سەر بەم ڕێبازە بۆیە ئەم وشەیان هەڵبژاردووە، چونکە دەیانویست داهێنان بکەن لە سەرووی واقیعەوە پشتیان بە نەست (لاشعور) دەبەست، بەمانایەکی تر ئەوان واقیعیان ڕەت دەکردەوە، یان لێی هەڵدەهاتن، بەکارهێنانی ئەم ڕەتکردنەوەیەش بەشێوەیەکی ناعەقلانی و نا ئاگاییی بوو دەگەڵ شتەکان. ئەمەش مانای ئەوە ناگەیەنێ ئەوان بەتەواوی دەستبەرداری عەقلانییەت و واقیع بوون بگرە" ئەوان لە باسکردنەکانیان واقیعی بوون، لێ وێنەکانیان لە هەموو واقیعێک کۆ نەدەکردەوە، بگرە ئەوان _ هەروەک لە خەونەکانماندا بوونی هەیە- وەرگێڕی وڕێنە و پێشبینییەکانی نەست بوون" [١]

"بۆ یەکەم جار ئەم وشەیە وەکو زاراوە لەلایەن (گیوم ئاپۆلینەر)ی شاعیری فرەنسی بەکار هات. کە لە ساڵی ١٩١٧ لە کۆنفراسێک لەبارەی (ڕۆمانیەتی نوێ) و هەروەها لە شانۆنامەیەکی خۆیدا بەکاری هێنا بەمانای (سەرووی واقیع) پاشان دوای ئەوە (ئەندری بریتۆن)ی فرەنسی ئەم وشەیەی قۆستەوە و لە بەیاننامەی یەکەمی سوریالییەکان بە کاری هێنا و ڕێبازەکەی خۆیانی پێ ناونا لە ساڵی ١٩٢٤".[٢]

پێناسەی سوریالیزم

کاتێک دەمانەوێ پێناسە بۆ شتێک دیاری بکەین، یان شتێک پێناسە بکەین، ئەوە ناتوانین سەد لە سەد ئامانجەکە بپێکین. ڕەنگە بتوانین بەشێوەیەکی گشتی پێناسەیەکی بۆ دابنێین، هەروەها بۆ پێناسەکرنی هەر شتێک چەندان کەس هەن کەپێناسەیان کردووە. ڕێبازی سوریالیزم بەهەمان شێوە پێناسەی زۆری بۆ کراوە لەوانە:

"سوریالیزم بزووتنەوەیەکی ئەدەبی و هونەری بوو، پاش کۆتایی هاتنی شەڕی یەکەمی جیهانی (١٩١٤-١٩١٨) واتا لە دوای ڕێبازی دادایزم لە فرەنسا هاتە ئارا دژ بە هەموو لۆجیک وشێوە و ڕێکوپێکییەکی ئەدەبی و هونەری و ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی و سیاسیی باو"[٣] هەروەها سوریالییەت وەکو ڕێبازێکی ئەدەبی و فیکری هەوڵی گەڕانی بەدوای ڕێگەی کۆکردنەوەی نێوان بیرکردنەوە و ئیشکردنی دەدا، یان نێوانی تیۆریی و جێبەجێکردن. بۆیە ئەوان ئیشکردنیان هەردەم دەگەڵ بواری ڕوحانیی و خەون و ئەفسانە بوو، چونکو ئازادییەکی ڕەهایان لەمانە دەدۆزییەوە بۆیە دەتوانین بڵێین سوریالیزم شۆڕشێکی ئەدەبی و هونەری و فیکری بوو بەسەر هەموو شتێکی باوی سەردەم بەتوندی عەقڵ و لۆجیکیان ڕەت دەکردەوە پێچەوانەی لۆجیک دەجووڵانەوە، (نەست)یان بەیەکێک لە بنەما گرینگەکانی خۆیان دەزانی تەواو پشتیان پێ دەبەست شتی سەیریان بەرهەم دەهێنا و بانگهێشتیان دەکرد بۆ ئەوەی بکرێ بەواقیع.

هەروەها (ئەندرێ بریتۆن) لە ساڵی (١٩٤٢) لە کۆنفراسێک بۆ قوتابیانی شاری (یاڵ) لە ئەمەریکا لەبارەی سوریالیزمەوە دەڵێ: (سوریالیزم بەری داری ئەو باوەڕە بێ سنوورە بوو لەناو بلیمەتی گەنجیشدا ڕوابوو.) (ئەراگۆن) کە یەکێکە لە سوریالیزمەکان لەبارەی سوریالیزم دەڵێ:"زۆر کەس وا لە سوریالیزم گەیشتوون کە حاڵەتێکی عەبەسییانەیە لەناو خەون و وڕێنە و هەڵوەسە و بێهوودەییدا خنکاوە ئێمە سوریالیزممان وەکو چەکێک دژی بووژانەوەی شەڕو وێرانکاری و دەست بەسەراگرتن بەکارهێنا خەباتمان کرد بانگی سوریالیزممان دا بۆ ئەوەی سەربەستی لە چاوی منداڵەکانمان بمێنێ "[٤]. لێرەوەیە سوریالییەت هەنگاوێک پێش دادایییەکان کەوت، چونکو دادایییەکان هەموو شتێکیان ڕەت دەکردەوە، بۆیە

زۆربەی شاعیر و هونەرمەندەکان لێیان جیابوونەوە و باوەڕیان بە بەرپرسیاریەتی مرۆڤ و توانای گۆڕانکاری هێنا، بەدوای چەمک و تێگەیشتنێکی تردا دەگەڕان تاکو بیکەن بەجێگرەوەی ئەوە، سوریالییەت جێگرەوەی دادایییەت بوو، چونکوو داوای ئازادکردنی مرۆڤی لە پاڵەپەستۆی ژیان دەکرد. دەکارێ بڵێین سوریالییەت دەگەڕا بۆ دۆزینەوەی ئەو پاکێتییەی لە ناخی مرۆڤەکاندا هەبوو.

بۆیە سوریالیزم ئەو بزووتنەوەیە بوو کە ئامانجی گۆڕینی ژیان بوو لە واقیعەوە بۆ سوپەر واقیع لە ڕێگەی ئەدەب و هونەرەوە بەمەش پشتیان بە نەست بەست و وەکو پرۆژەیەک بۆ گۆڕینی ژیان. سوریالیزمەکان لە هەموو فۆرمی ئەدەبی و هونەرییە باوەکان یاخی بوون و بەشێوەیەکی نوێ و فۆرمی نوێ ئیشیان کرد. دەبێ ئەوەشمان لەبیر نەچێ هەر گەنج بوون شۆڕشیان بەرپا کرد. کەواتە هەر گەنجە پرۆژەی گۆڕینی ژیانی پێیە. هەر گەنجە حەزی لە یاخیبوونە.

(بریتۆن) بەم شێوەیە باسی سوریالیزم دەکات :"سوریالیزم ئۆتۆماتیکییەتی مێشکێکە دەخوازێ لە ڕیگەی زمان یاخۆ قەڵەم یان هەر ئەوزارێکی تر ڕەوتی واقیعی کاری بیرکردنەوە و هزرین نیشان بدا و دەربڕێ. سوریالیزم چەسپاندنی هزرینە بێ حوکمی عەقل بەدەر لە هەر جۆرە پابەندییەک بەیاسای جوانیناسی و پرەنسیپی ئەخلاقی"(٥) هەموو کات باوەڕیان بە حەقیقەتێکی باڵا هەبوو، بەتایبەتی ئەو کاتانەی خۆیان دەسپارد بەدنیای فراوانی خەونەکانیان بۆ ئەوەی سەرکەون بۆ بڵندایی.

مێژووی سوریالیزمی ئەوروپی

هەموو ڕێبازێکی ئەدەبی، یان هونەری بەستراوەتەوە بەکۆمەڵگە و ئەو ژینگەیەی تێیدا سەر هەڵدەدات. داهێنەرەکانیش بەهیچ شێوەیەک دوور نین لەو وێستگەیەی تێیدا دەژین. ئەوانە بەشێکن لێیان، بێگومان کاریگەریشیان لەسەر یەکتر دەبێ، مەبەستمان لە داهێنەر و کۆمەڵگەکەیەتی. ئەو ژینگەیە کاریگەری لەسەر هەموو لایەنەکانی ئەو کەسانە دەبێ کە تێیدا دەژین، کاریگەری لەسەر دروستبوونی بیر و هونەرەکەی دەبێ." لێرەوەیە ڕێبازی ئەدەبی و هونەری لەدایک دەبێ، ئەمەش لە ناکاو سەر هەڵنادا، بگرە بەشێوەیەکی پلەبەند چەکەرە دەکات"(٦). سوریالیزم وەکو ڕێبازیک لەناو ئەدەبی ئەوروپی سەری هەڵدا، واتە وەکو هەموو ڕێبازەکانی

تر لانکەی سـەرهەڵدانی ئەوروپـایە. لە ئەوروپاش وڵاتی فـرەنسـا کـە زۆربەی زۆری ڕێبازە ئەدەبییەکان لە وڵاتی فرەنسا لەدایک بوونە.

زۆربەی پەیڕەوانی سەر بەم ڕێبازە پێشتر لەناو ڕێبازی دادایی ئیشیان دەکرد، واتە سـەر بەو ڕێبازە بوون. لێ دوای ئـەوەی هـەسـتیـان کرد ئەم ڕێبـازە (دادایی) نـاتوانـێ ژیان بـگۆڕێ، لـە ئاسـت خـــەونەکـــانی ئـەواندا نـەبـوو، بۆیـە بیــــریان لـە شـێـوەیەکی تری بیرکردنەوە کرد. بەتایبـەتی (ئەندرێ بریتـۆن) لە نووسـینەکانیـدا هـاوکێـشـەیەکی بنیـات نا دەنێوان واقـیع و ناواقیع، نێـوانی ئاگایی و نائـاگایی، نێـوانی خـەونی تاک و خـەونـی کۆمـەڵ بۆ ئـەوەی بگات بە ناخـی مـرۆڤ لـە ڕێگەی خـەونـەوە لەبەرئەوەی بەڕای ئەو خـەون و خـەیاڵ جیـهانی ناوەوەی مـرۆڤـەکـان بە جیــهـانی واقیـعی دەرەوە دەبەسـتێـتـەوە. بۆیە دەکرێ بێـژین ئەم ڕێبـازە لەناو داداییـیەت سـەری دەرهێنا. دەگەڵ (بریتۆن)دا هەریەک لە (ئەراگۆن و فلیپ سۆپۆ) بناغـەی ئـەم ڕێبـازەیان داڕشت. هـەروەهـا زۆربەی سـوریالییـەکان بەشـدارییـان لە شەڕی یەکەمی جیهانی کردبوو، زۆربەیان لە شەڕ ڕزگاریان بووبوو، لێ کاریگەری ئەو شـەڕە کـاولکـارییـە بەسـەریانەوە مـابـوو، هـەروەک (بریتـۆ) لە کتـێـبی (هەنگاوە لەدەست چووەکان)دا دەڵێ" هیچ ڕۆشنبیر و بیرمەندێک ناگاتە ئاست ڕووداوەکانی سـاڵانی نێـوان ١٩١٤–١٩١٨، ئەو ڕووداوانە بیـرمـەندانی وێران کـرد، هـەروەک هیوای زۆرمانی گۆڕی بە تووڕەیی و بێ هیوایی، ڕقی خۆیانیان بەرامبەر خێزان و نیـشـتـمـان ڕاگـەیاند، ئەخـلاق و مـەبدەئیـان وێران کـرد". بۆیە ویسـتیـان ژیان سەرلەنوێ بنیات بنێنەوە، چونکو تا ئەو کاتەش دەنگی تۆپ و گوللە لە گوێچکەیان دەزرنگایەوە. بڕیاری شـۆڕشی سـوریالییـان دا بە ڕابەرایـەتی (ئەندرێ بریتـۆن) لە جیــهــانی هونەر و ئـەدەب و ئەخــلاقـدا، بۆیە ناوبراو لە سـاڵی (١٩٤٢) یەکـەم مانیفێستی سوریالیزمی بڵاو کردەوە کە تێیدا نوسیبووی:

" سوریالیزم بیرکردنەوەیەکە، بێ گوێدانە هیچ جۆرە لە بەرچاو گرتنێکی عـەقل لە دەرەوەی دەسـەڵاتێکی زیهنـی جوانینـاسی یا ئەخـلاقی، خـۆی بەیان دەکـات"(٧)

هـەرچەندە ڕێبازی سـوریالیـزم پێش ئەو مـێـژووە بەچەند سـاڵێک بەدیار کـەوتووە و ڕێگەی بۆ خـۆی خۆش کردووە لە ڕێگەی چەند ئەدیب و هونەرمەندێک. سـەرکردەی ئەو دەسـتـە گـەنجـە ئەندرێ بریتـۆن (١٨٩٦–١٩٦٦) بوو. لەگـەڵ چەند هـاوڕێیـەکی وەکـو (ئـەراگـۆن و پۆڵ ئیلوار و فلیپ سـۆپـۆ و سلڤـادۆر دالی) ئەمـانە هەڵسـان

بەرەتکردنەوەی کۆمەڵگە و شارستانیەت و عەقل و داوونەریتەکان لە نووسین و لە ژیان. زۆر پێوەست بوون بە شێتی و خەون و ئازادی ڕەها و نووسین بەهۆی نەستەوە. سەرکردەی سوریالیزم ئەندرێ بریتۆن کە بە (پاپای سوریالیزم) ناسرابوو ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو لە سەرهەڵدانی ئەم ڕێبازە و مانفیستی یەکەم ئەو بڵاوی کردەوە تێیدا بنەماکانی سوریالیزمی دیاری کرد و ڕێڕەوی ئەم ڕێبازەی چەسپاند. دوای بڵاوبوونەوەی ئەم بەیاننامەیە کۆمەڵێک لە نووسەری تر پێوەندییان بە (بریتۆن و ئەراگۆن و سۆپۆ)وە کرد، لەوانە (بنجامین بیریە، جاکس بارۆن، مان رییە، سایمۆن بریتۆن، ماکس مۆریس، هانز ئارپ، سلڤادۆر دالی، ئاندریە مایسۆن، مایکل لیریس) و چەندانی تر. ئەمانە وەکو سوریالیستێک ئامانجیان بەرپاکردنی شۆڕشێک لەسەر ئەزموونەکانی مرۆڤ لەلایەنی کەسایەتی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە، ئەمانەش هەمووی لەپێناو ئازادکردنی مرۆڤەکان بوو. بۆیە هەر لە ساڵی دەرکردنی بەیاننامەی یەکەمی سوریالی " کۆوارێکیان دەرکرد بەناوی Revolution Surrealiste السريالي الثائر"[٨] سوریالی شۆڕشگێڕ.

لە ساڵی ١٩٢٩ هەر ئەم سەرکردەیە مانیفێستی دووەمی سوریالییەکانی بڵاوکردەوە کە تێیداپشتی تەواوی بەتیۆرەکانی (فرۆید)ی زانای دەروونناسی بەست، ئەم ڕێبازە بەرەبەرە دەیان گەنج ڕوویان تێ کرد و بەهەموو ئەورووپادا بڵاو بوویەوە، هەر ئەمەش وای لە کەسێکی وەکو نیگارکێشی بەناوبانگی سوریالی (سلڤادۆر دالی ١٩٠٤–١٩٨٩) کرد لە ئیسپانیاوە بەرەو پاریس بەڕێ کەوێت بۆ ئەوەی بەشداری بکا، تاوەکو ژیانیشی مابوو هەر بە سوریالی مایەوە و بەیەکێک لە گەورە سوریالیەیکانی دنیا دەژمێردرێ. کەواتە دەتوانین بڵێین ڕێبازی سوریالیزم لە نێوان هەردوو شەڕی جیهانی یەکەم و دووەم سەری هەڵدا" بزووتنەوەی سوریالیزم بەشێوەیەکی ڕاستەقینە دامەزراوە ئۆرگانی تایبەتی خۆی هەبوو، وەک "مەڵبەندی سوریالی یان سەنتەری لێکۆڵینەوەی سوریالی "[٩]، لەوێدا ئەوان دەیاننووسی دوور لە کۆنترۆڵی عەقل و جڵەوی خەیاڵیان بەردەدا بۆ ئەوەی بەئازادییەکی ڕەها بنووسن. بەماوەیەکی کەم دوای دەرکردنی بەیاننامەی یەکەم، سوریالییەکان یەکەم چاپی کۆواری (شۆڕشی سوریالی یان سوریالی شۆڕشگێڕ)یان بڵاو کردەوە، ئەم کۆوارە تاکو ساڵی (١٩٢٩) بەردەوام بوو،

هەریەک لە (بنجامین بیرییە و بییر ناڤیل) لە سەرنووسەرە یەکەمەکانی ئەم کۆوارە بوون. سوریالییەکان ئەم کۆوارەیان بە شۆڕشێک دادەنا، دەیان وێنە و شتی سەیر و سەمەرەیان تێدا بڵاو دەکردەوە، هەروەها کارە هونەرییەکانی (جۆرجیۆ دی کریسۆ، ماکس ئێرنست، ئاندریە مایسۆن، مان رییە)یان دەنێودا بڵاو دەکردەوە. بەمەش بۆمان بەدیار دەکەوێ کە سوریالییەکان بزووتنەوەیەکی تەواو ئامانجدار بوونە. وەک لە سەرەوە ئاماژەمان پێ دا سوریالییەکان نووسینگەی لێکۆڵینەوەی سوریالییان هەبوو، ئەمەش وای کردبوو کارەکانیان تەواو گەشە بکا و ڕۆژ دوای ڕۆژ داهێنان و شتی سەیرتر بئافرێنن. ئەو نووسینگەیە تایبەت بوو بە نووسەران و هونەرمەندانی سوریالی، کە دەنێویدا کۆ دەبوونەوە و گفتوگۆیان دەکرد، هەر دەنێوەڕاستی بیستەکانی سەدەی رابردوو سوریالییەکان کارەکانیان فراوان کرد، لەنێو قاوەخانەکان، کارەکانیان ئەنجام دەدا، بەشدارییان لە گەمەی سوریالی دەکرد کە هەر خۆیان داهێنەری بوون. جۆرەها تەکنکیان تاقی کردەوە چ لە ئەدەب، چ لە هونەر.

ئەم ڕێبازە لە فرەنسا توانی خەڵکانێکی زۆر لە دەوری خۆی کۆ بکاتەوە بەتایبەتی کۆمۆنیستەکان بەمەش کۆوارەکە توانی بەخێرایی بەرەو پێش بڕوات. ئەمەش بێگومان کاریگەری لەسەر ئەندامانی گرووپی سوریالییەکان هەبوو کە (ئیلوار و بریتۆن و پیکاسۆ) بوون بە ئەندامی حزبی کۆمۆنیست بەمەش سوریالییەکان بەشدارییان لە چالاکی سیاسی کرد. ڕۆڵێکی مەزنیان هەبوو لە ڕووی سیاسییەوە، چونکو ئەمانە گەنج بوون لە هیچ شتێک بێدەنگ نەدەبوون، بگرە خۆیان لە هەموو شتێک هەڵدەقورتاند و هەڵوێستەیان لەسەر بڕیارەکان دەکرد و دەیانکرد بە هەرا. بۆیە ئەمانە بەردی بناخەی ڕاپەڕین و شۆڕشەکانی فرەنسایان دانا بەتایبەتی شۆڕشی قوتابییان لە ساڵی (١٩٦٨) کەتوانی نەک هەر سیستەمی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕۆشنبیریی فرەنسا، بگرە هەموو ئەوروپای گۆڕی. ئەگەر کەمێک لەسەر ئەمە هەڵوێستە بکەین واتە سوریالییەکان و سیاسەت، چونکو ئەوان کە بەرهەمەکانیان هەموو لایەکی گرتبووەوە. سوریالییەت وەکو ڕێبازێکی لێ هات بۆ زۆر لە سیاسییەکان لە هەموو گێتیدا، لێ لە هەندێک شوێن هەروەکوو ڕێبازێکی هونەری مایەوە" لە سییەکانی سەدەی رابردوو بیروباوەڕی سوریالییەت لە ئەوروپاوە بۆ ئەمەریکای باکور و باشوور و ناوچەی

کاریبی و ئاسیا تەشەنەی کرد. وەکو بیر و ئایدیۆلۆجیاییەکی ئەدەبی و هونەری سوودی لێ وەرگیرا بۆ گۆڕانکاری سیاسی لەو ناوچانە"[١٠] سوریالیەکان لە ڕووی بیروباوەڕی سیاسییەوە بوون بە دوو دەستە، هەندێک لەوانە وەکو (بنجامین بیرییە، ماری لو، جۆن پێرێ) لایەنگیری پارتی شیوعی راسترەویان دەکرد، لێ کەسێکی وەکو سلڤادۆر دالی پشتگیری خۆی بۆ سەرمایەداری دەربڕی بەتایبەتی بۆ دیکتاتۆرێکی وەکو (فرانشیسکۆ فرانکۆ)، بۆیە بریتۆن و زۆرێک لە هاوڕێیانی ئەویان بە خیانەتکار لە قەڵەم دا. بریتۆن و هاوڕێیەکانی لە پارتی شیوعی تێ دەکۆشان لەپێناو رزگارکردنی مرۆڤ، ئەوان بەمەبەستی هەڵگیرسانی شۆڕشێک لە هەموو بوارەکان بەشدارییان لە کاری سیاسی کرد، لێ دواتر وازیان لە سیاسەتیش هێنا.

زۆرێک لە خەڵکان بەشێوەیەک سەیری سوریالیەکانیان دەکرد، کۆمەڵێک گەنجی بورژوازی گێرەشێوێنن، لە دەست بەتاڵی و بێ کاریدا ژیان بەسەر دەبەن، لێ ئەوان بازنەی ئیشکردنی خۆیان فراوان کرد و لە ژوورە داخراوەکاندا هاتنە دەرەوە و بۆ سەر جادەکان و ژیانی ڕۆژانە و ئامادەبوونیان لە شانۆگەری و قاوەخانەکان. دەگەڕانێکی بەردەوامدا بوون بۆ ئەو شتانەی لە پشت هەر دیاردەیەک ئامادەیی هەبوو، واتە ئەوان قووڵتر دەیانڕوانییە دیاردەکان و سەیری ئەودیوی شتەکانیان دەکرد. لە پێنج ساڵیی یەکەمی دروستبوونیان چالاکییەکانیان کورت کردبوویەوە تەنیا بۆ ڕوانین و لێکدانەوەی دیاردەکانی سەرجادە و ژیانی ئاسایی خەڵک، ئەمەشیان تەنیا بۆ گەیشتن بە ژیان بوو. هەر بەو هۆیەوەش بوو گەیشتن بەو بڕوایەی ژیان هونەرە و هونەریش ژیانە، بۆیان ڕوون بوویەوە کە هونەر هۆیەکە بۆ بە ژیان گەیشتن. لە ساڵی (١٩٢٨) بریتۆن کۆواری (یاری گەورە)ی دەرکرد و لە یەکێ لە وتارەکاندا نووسی:" هەموو کاتێک هێز و تواناکانمان دەخەینە گەڕ لەپێناو هەموو شۆڕشێکی نوێ"

کەواتە ئەوان بەهەموو شێوەیەک بەدوای نوێخوازیدا دەگەڕان، بەدیهێنانی ئەو نوێخوازییەشیان لە شۆڕشدا دەدۆزییەوە، شۆڕشێک لە هەموو کایەکانی ناو کۆمەڵگە. سوریالییەکان" هەموو داوونەریتێک و ئاینێکیان بەلاوە نابوو، هەرچی لەناو کۆمەڵگە ڕەواجی بوو ئەوان گرینگییان پێی نەدەدا و گاڵتەیان پێ دەکرد"[١١] ئەوان هەوڵیان دەدا گۆڕانکاری لە ژیانی خەڵکیدا بکەن، هەروەها هەوڵی

پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی شۆڕشگێڕیان دەدا لە جیاتی کۆمەڵگەیەکی وەستاوی چەقبەستوو، ئەم شۆڕشەیان تەنانەت زمانیشی دەگرتەوە، ئەگەر سەیری زمانی نووسینی سورياليیەکان بکەین دەبینین زمانێکی تایبەت بەخۆیان هەیە، زمانێک دوور لە هەموو بنەمایەکی زمانەوانی و ڕێزمانی، واتە زمانیان ئازاد کرد لە هەموو کۆت و بەندێکی لۆجیکی.

سورياليیەکان خەونی زۆر گەورەیان هەبوو. لە ڕێگەی رەتکردنەوەی عەقل و لۆجیک و چەمکی ترادسیۆنی ڕۆژئاوا و بورژوازیەت وپشتبەستن بە نەست و خەون و نائاگایی (لاشعور) دەیانەوێ مرۆی نوێ دروست بکەن و تەنانەت ژیان و جیهان بگۆڕن. ئامانجی سەرەکی ئەوان گۆڕینی ژیان بوو، چونکو ئەوان شەڕی گەورەی یەکەمی گێتییان دیبوو، هەوڵی دروستکردنەوە و بنیاتنانەوەی ژیانیان دەدا بەشێوەیەکی جوانتر و نوێتر و جیاوازتر، ئەم باوەڕەی ئەوان وای کرد ڕێبازی سورياليیەت بەشێوەیەک پەرەسەندن بەخۆیەوە ببینێ کە لەسەر ئاستی تاکەکەس زۆر کەس کردبویانە شێوە ژیانی خۆیان. تەنانەت هەموو بوارەکانی ئەدەب و هونەرو نیگارکێشی و سینەما و شانۆ و مۆسیقا ڕەنگی دایەوە.

ڕێبازی سوریالیزم بەرەبەرە پەرەی سەند و هەروەک گوتمان سەرەتا لە فرەنسا و دواتر لە سەرەتای شەڕی دووەمی جیهانی بەئەمەریکادا بڵاو بوویەوە ئینجا ورده ورده وڵاتانی تری ئەورووپای گرتەوە لە ساڵی ١٩٤٠ تەنیا وڵاتی بەریتانیا نەبێ کە زۆر درەنگ بەم ڕێبازە ئاشنا بوو.

سورياليیەکان لە ڕێگەی بەرهەمەکانیانەوە جا ئەدەب بێ یان وێنەکێشان یان سینەما و شانۆ دەیانویست بگەن بەو واقیعەی کە خۆیان دەیانویست، واتە واقیعێک لەم واقیعەی تێیدا دەژیان بڵندتر بۆیە لە داهێنانی ئەدەبی جگە لەو ئامانجە هیچ ئامانجێکی تری نەبوو لای ئەوان. دەیانویست بگەن (بەسەرووی واقیع) ئەگەر سەیری بەرهەمەکانیان بکەین شتی سەیروسەمەرە دەبینین کە بەڕاستی پڕن لە جوانی، هەردەم لە شیعر و پەخشانەکانیان یان بەگشتی بەرهەمەکانیان وشە و دەستەواژەی دژبەیەکیان بەکار دەهێنا یاخۆ هەموویان کۆ دەبوونەوە هەریەکە بۆ خۆی شتێکی دەوت لە ئەنجامدا شیعرێکیان لێ پێک دەهێنا، وشەی سەیریان بەکار دەهێنا وەکو (ڕۆژی خۆڵەمێش) یان ئەندرێ بریتۆن

دەڵێ: (پەرداخـێک ئاو لەناو تۆزوبادا) یان ئارپ دەڵێ: (زیپکە پاکـەکـان)، ئەگـەر سەیری ئەو ڕسـتە و دەسـتـەواژانە بکەین دەبینین تەواو سەیرن لـە واقیعدا بوونیان نییە، لێ سوریالییەکان لە ڕێگەی ئەم بەکارهێنانە دەیانەوێ جیهانێکی تر دروست بکەن و واقیعێکی تر دروست بکەن کە لەم واقیعەی خۆمان باڵاتر بێ، بۆیە یەکەم شتێک سوریالییەکان دەیانویست لەو پاڵەپەستۆی باوی ناو کۆمەڵگە رزگار بکەن، سوریالییـەکان گەڕان بەدوای هەندێ کەسایەتی بەناوبانگ لە مێژووی ئەدەب بۆ ئەوەی خۆیان و بزووتنەوەکەیان لـەسەری بچەسـپێنن، لە هەمـوویان گرنگتر لەو کەسایەتییانە (مارکیز دوساد) بوو کە گەورەترین کاریگەری لەسەر کۆمەڵگە و سەردەمەکەی بەجێ هێشت، هەروەها شاعیری گەورە (جیرال دونیڤال) لەبەرئەوەی ئەمە لە جیهانی خۆی دەژیا کە لەگەڵ جیهانی واقیع جیاواز بوو، تاوەکو بەتەواوی شێت بوو، لێ سوریالییەکان لەهەموو کەس زیاتر بە (رامبۆ)ی شاعیری فرەنسی کاریگەر بوون، کاتێ ئەم شاعیرە فرەنسای جێهێشت لە وڵاتانی عەرەبی و جوانترین شیعرەکانی خۆی نووسی و دواتر بەتەواوی بێدەنگ بوو. (رامبۆ) وێنەی شێتانەی دەردەبڕی کە هیچ پێوەندییەکیان لە نێوان نەبوو تەنیا بلیمەتی شیعری نەبێ وەکو دەیگوت:" زۆر بەڕوونی من مزگەوت لە شوێنی کارگە دەبینم، قوتابخانەی دەهۆڵ لە پێش فریشتە دروست بووە، ئارایشگایەک لە کۆتایی دەریا" ئەم وێنانە کە یەک لەدوای یەک دێن هیچ پێوەندییەکی لۆجیکی لە نێوانیاندا نییە، ئەمەیە سوریالییـەکان کـە پێی کاریگەرن. لەبەرئەوەی ئەوان دەیانویست دەست بگرن بەسەر هەموو لۆجیکێک و عەقڵێک لە ژیان هەروەکو ئەوەی لە ئەدەب کردوویانە " بەم شێوەیە تێبینی دەکەین کە شاعیرەکان هەڵگەڕاونەتەوە لە کۆمەڵگە، ئەو شاعیرانەی گەیشتنە کەناری خۆکوژی و شێتی کە بۆ ئەوان ڕابەر بوون، بەڵام شاعیرانی خاوەن عەقل و چاکەکار لەگەڵ کۆمەڵگەدا هیچ مانایەکی لای ئەوان نەبوو"(١٢) بەڕاستی سوریالییەکان شۆڕشێکیان کرد تاوەکو ئێستاش ئەم ڕێبازە کاریگەری هەر ماوە و هەر دەشمێنێ، چونکو ئەوان تەنیا باوەڕیان بەو ژیانە و واقیعی ئەم ژیانە نەبوو، بگرە دەیانگوت ئەگەر بەقووڵی سەیری ژیان و دنیا بکەین چەندان بێمانایی و ناماقووڵی تێدا دەدۆزینەوە کە وات لێ دەکات هەوڵ دەیت بیگۆڕی. ئەوان لەبەر ئەمە بوو تەنیا پشتیان بەواقیع و لۆجیک نەدەبەست، چونکو خۆیان ناشرینەکانی ناو ژیانیان دەبینی گەورەترین ناشرینی ئەو

کاولکارییەی شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانی بوو کە جیهانی وێران کرد. بۆیە پەنایان دەبردە بەر خەون و خەیاڵ و ڕێککەوت، باوەڕێکی تەواویان بەڕێککەوت هەبوو دژایەتی تەواوی لۆجیک و واقیعیان دەکرد تا وای لێ هاتبوو بەشێتیان لە قەڵەم دەدان. تا ئەو سنوورەی کە سوریالیستێکی وەکو (سلڤادۆر دالی) دەیگوت:" جیاوازی نێوان شێت و من ئەوەیە کە من شێت نیم" یاخۆ بەشەقامەکانی پاریس ڕای دەکرد و هاواری دەکرد " دوو بلیمەت لەم جیهانەدا هەن من و بیکاسۆ" دەبێ لێرەدا بپرسین چ شتێ وای لە (سلڤادۆر) کردووە کە بەم شێوەیە بیر بکاتەوە؟ بێگومان بیرکردنەوە شێتانەکەی و نەست (لاشعور) وای لێ دەکات کە بەم شێوەیە بیر بکاتەوە بۆ ئەوەی شتێک بکا لە سەرووی واقیعەوە بێ. خۆی بە داهێنەر دەزانی و هەر واش بوو. ئەوان شێت نەبوون، لێ سوودیان لە شێتێتی وەردەگرت.

گۆڕان لای سوریالییەکان زۆر گرینگی پێ دەدرا. ئەوان هەموو کات بەدوای گۆڕانەوە بوون، دەستکاری هەموو شتێکی عەقلانی و لۆجیکیان دەکرد، تەنانەت دەتوانین بڵێین فەلسەفەی ئەوان گۆڕان بوو. واقیعیان دەگۆڕی بەمەش زمانیش دەگۆڕا بۆیە پێوەندی لە نێوان دەستەواژەکان نەدەما، زمان یاسای ڕێزمانی خۆی لەدەست دەدا. دەبینین ئەگەر سەیری شیعرەکانیان بکەین هیچ پێوەندییەک لە نێوان رستە و دەستەواژە شیعرییەکانیاندا نییە. ئەمەش وای دەکرد وشە و دەستەواژەی سەیر بەکار بهێنن کە لەگەڵ عەقل و لۆجیک نەگونجێ.

سوریالییەکان هەموو سنووردارکردنێک و لە قالبدانێکیان لە ئیشەکانیان ڕەت دەکردەوە، لەبەرئەوەی هەر پێناسە و سنووردارکردنێک سنووری ئازادی دیاری دەکات و بەری پێ دەگرێت ئەوانیش داوای ئازادی ڕەهایان دەکرد.

ئەندرێ بریتۆن لە یەکەمین بەیاننامەی سوریالییەکاندا دەستووری بۆ نووسەرانی سەر بەم ڕێبازە دانا و گوتی:" لە شوێنێکدا دانیشن کە بەتەواوەتی بۆ تەرکیزی هزرتان لەبار بێ، کاغەز و قەڵەم بگرنە دەست. خۆتان بخەنە حاڵێک کە هەر کاریگەرییەک قبووڵ بکەن. لەبارەی هونەری خۆتان و هونەری کەسانی تر بیر مەکەنەوە ئەوانە لە بیر خۆتان ببەنەوە. لەبەر خۆتانەوە ئەوە دووبارە بکەنەوە کە ئەدەبیات ڕێگەیەکی مەترسیدارە و مرۆڤ بۆ هەموو شوێنێک ڕادەکێشێ. بێ ئەوەی پێش وەختە بابەتێکتان دابێتە پێش چاو بەلەز دەست بە نووسین بکەن

یەکسەر و بە خێراییەکی ئەوتۆ بنووسن کە دەرفەتی دووبارە خوێندنەوەی ئەو شتەتان نەبێ کە نووسیوتانە. ڕستەی یەکەم لە خۆیەوە دێت و پاشان ڕستەی تر، کە پێوەندییان بە زەینی هۆشیارەوە نییە، بگرە لە قووڵایی (ناهۆشمەندی)دا خزیوەتە پاڵ یەک و پەنهان بوونە چاوەڕوانی ئەو ساتە دەکەن کە لە دنیای دەرەوەدا دەربکەون و بەرجەستە بن، ئەو ڕستانە دوا بەدوای یەک و بەشێوەی ئۆتۆماتیکی دێنە سەر کاغەز."(١٣)

ئەگەر سەیری ئەم دەستوورەی نووسین بکەین کە ڕابەری سوریالییەکان (بریتۆن) دای ڕشتووە ئەوا بۆمان بەدیار دەکەوێ ئەوان پشت بە نووسینی ئۆتۆماتیکی دەبەستن، ئەوان کەسانێک نین بۆ نووسینی شیعرێک یا چیرۆکێک یان کێشانی تابلۆیەک دانیشن و بیر بکەنەوە و مێشکی خۆیان بگوشن، یاخۆ بیرۆکەیەکیان هەبێ جا بێن دانیشن و ئەو بیرۆکەیە دابڕێژن، بگرە ئەوانە بەبێ بیرکردنەوە هەرچی بە مێشکیاندا هات یەکسەر تۆماری دەکەن تاکو تەواو دەبن. جا بۆیە ئەگەر سەیر بکەین ڕستەی ناو شیعرەکانیان یا چیرۆکەکانیان پێوەندی لە نێوانیان کەمە یاخۆ هەر نییە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ سایکۆلۆجیەتی نووسەر، چونکو سوریالییەکان بەتەواوی پشتیان بە تیۆرەکانی (فرۆید) دەبەست. ئەمانە بابەتی واقیع لەگەڵ چەند بیرکردنەوەیەکی ناماقووڵ و شێتانە تێکەڵ دەکەن، بابەتێکی نوێ یا بەمانایەکی تر بابەتێکی سەروو واقیع لەدایک دەبێ بەمەش دەیانویست خۆیان ئازاد بکەن و ئازادییەکی ڕەها بەدەست بهێنن.

بەم شێوەیە دەبینین سوریالیزم وەکو ڕێبازێکی دژ بە هەموو لۆجیک و عەقلانیەتێک سەری هەڵدا و ڕێرەوی خۆی دیاری کرد، تاوەکو ئێستاش پەیڕەوانی خۆی لە هەموو دنیادا هەیە و بەردەوامە و دەمێنێ. دەتوانین بەڕێبازێکی هەمیشەیی لە قەڵەم بدەین، چونکو ئەم ڕێبازە تەنیا پشت بە واقیع و تاک نابەستێ، بگرە پشت بەو هەستانە دەبەستێ کە لە ناخی مرۆڤدا هەن. ئەو هەستانەی لە نائاگاییەوە دێن و شتی جوانمان پێ نیشان دەدات، وامان لێ دەکات کە لەم دنیایەدا بچینە دەرەوە. بەمەش سوریالییەکان چێژێکی تایبەتییان وەردەگرت پێشیان گرینگ نەبوو ئەم چێژە لە ڕێگەی چ ئامرازێک و شتێکەوە دێتە بوون، گەمە و یاری ئەدەبی وایان ئەنجام دەدا کە خوێنەری سەرقاڵ دەکرد بەمەش لەدەست لۆجیک و عەقڵ ڕزگاریان دەبوو، ئازادییەکی ڕەهایان وەردەگرت.

هۆكارەكانی سەرهەڵدانی سوریالیزم

بێگومان ئەم ڕێبازە لە خۆیەوە سەری هەڵنەدا. كۆمەڵێك هۆكار هەبوون كە ڕێگەخۆشكەر بوون بۆ سەرهەڵدانی ئەم ڕێبازە. بەمانایەكی تر كۆمەڵێ هۆكار هەبوون كە كاریان لە ڕابەرانی ئەم ڕێبازە كردووە كە بەم شێوەیە بیر بكەنەوە و یاخی بن. گرینگترین هۆكارە سەرەكییەكان ئەمانەی لای خوارەوەن:

١- سوریالییەكان بە گشتی و (ئەندرێ بریتۆن) بەتایبەتی بەدوای ڕابەرێك دەگەڕان. یاخۆ كاریگەر بوون بە چەند كەسایەتییەكی بەناوبانگ و یاخی كە لە مێژووی ئەدەبدا لە بوارەكانی خۆیان ڕچەشكێن بووینە و داهێنانی نایابیان كردووە. ئەندرێ و هاوڕێكانی هەندێ كەسایەتییان بە ڕابەری خۆیان هەڵبژارد. لەژێر بەرهەم و شیعرەكانی ئەماندا یاخی بوون. یەكێك لەو كەسایەتییانە (ماركیز دو ساد) بوو، كاریگەرییەكی گەورەی لەسەر سەردەمەكەی خۆی لە ڕێگەی بەرهەمەكانییەوە بەجێ هێشت.

هەروەها شاعیر و نووسەری گەورە (جیرار دو نیرڤال) كە جیهانێكی سەروو واقیعی بۆ خۆی دروست كردبوو كە ئەویش كاریگەریی خۆی لەسەر سوریالییەكان هەبوو، بەوەی لەم جیهانە واقیعە نەدەژیا هەردەم بەدوای جیهانێكی سەروو واقیع دەگەڕا كە دواتر سوریالییەكان ئەم بیركردنەوەیان كردە مەبەستی سەرەكی ڕێبازەكەیان.

دوای ئەوان (بۆدلێر)ی شاعیری گەورە ئەویش لە ڕێگەی بەرهەمی (ئارەزووی روحی) كاریگەری زۆری بەسەریانەوە هەبوو. سوریالییەكان زۆر بەم بەرهەمەی (بۆدلێر) كاریگەر بوون.

لێ ئەوەی لە هەموو ئەوانە زیاتر كاریگەری بەسەر سوریالییەكانەوە هەبوو هەردوو شاعیر (ڕامبۆ) و (لۆتر یامون) بوون. (ڕامبۆ) كاتێك وڵاتی خۆی كە فرەنسا بوو بەجێ هێشت، ڕووی لە وڵاتانی جیهان كرد تا گەیشتە وڵاتانی عەرەبی. لە پاش ئەوەی ژیانێكی ناخۆش لەگەڵ (ڤێرلین) ژیا، پێش ئەوەی تەمەنی بگاتە بیست ساڵ جوانترین شیعرەكانی نووسی پاشان بەیەكجاری بێدەنگ بوو. بەمەش ستوونی شیعری فرەنسا شكا. لە كتێبە بەناوبانگەكەی (درەوشانەوە) كە دەستەواژەی سوریالی بەكار هێناوە، واتە دەستەواژەكان هیچ پێوەندییەكی

لۆجیکی لە نێوانیاندا نەبوو. ئا لێرەوە بوو کە سوریالییەکان پێی کاریگەر بوون. لەبەرئەوەی ئەوانیش دەیانویست دەست بەسەر هەموو لۆجیک و عەقڵێک لە ژیاندا بگرن.

لێ پەرستراوی سەرەکی سوریالییەکان (لۆتر یامون) بوو. لەلای ئەوان لە (رامبۆ)شی ڕەت کرد، لەلایەنی چەقاوەسوویی و شێتی و شکاندنی هەموو یاسایەکی ئەخلاقی و مرۆڤی و لۆجیکی قەدەخەکراو. دیوانەکەی (سروودەکانی مالدۆرۆ) لە وێنەی نائاسایی پێک هاتووە، پیاکێشانی چێژ و هەستی هاوبەش و وێنەی ترسناکە. لە هەمان کاتدا پڕە لە شیعری ترسناک و دڵەڕاوکێی هونەری. لەبەر ئەم هۆیانە بوو (بریتۆن) و هاوڕێکانی ئەم شاعیرەیان گەیاندە بەرزترین پلە تەنانەت دیوانەکەیان گەیاندە ئاستی دەقە پیرۆزەکان.(١٤)

بەم شێوەیە ئەم شاعیرە و چەندان شاعیری تر کە هەردەم ڕچەشکێن و یاخی بوونە لە سەردەمەکەی خۆیان بوون بەڕابەری سوریالییەکان و کاریگەریی زۆریان بەسەر ئەواندا بەجێ هێشت، ئەمەش مانای ئەوە نییە ئەو شاعیرانە سوریالی بوون، نەخێر سوریالییەت لەسەر بەرهەم و بیرکردنەوەی ئەوان دامەزرا و سرووشیان لەوان وەرگرت، دەنا ئەوان نەیانزانیوە سوریالییەت هەر چشە.

٢- هەڵگیرسانی شەڕ و کاولکاری بەتایبەتی هەردوو شەڕی گەورەی یەکەم و دووەمی جیهانی کە وای کرد وێرانییەکی زۆر لە دوای خۆی بەجێ بهێڵێ. شەڕ ئەو بەڵا گەورەیەیە لە هەر شوێنێک هەڵگیرسێت ژیان لەو شوێنە بوونی نامێنێ." لە ڕاستیدا سوریالیزمی فرەنسی کە ئەندرێ بریتۆن ڕێبەرایەتی دەکرد، بریتی بوو لە کاردانەوەی تراجیدیاکانی ئەو شەڕە، لەو دەمەشدا لاوانی فەرەنسی دەیانویست هەناسە بدەن و دەروونی خۆیان کەمێک ئاسوودە بکەن و کارەساتی شەڕیان بیر بچێتەوە دیمەنەکانی گۆڕەپانی قێزەونی شەڕ لە بیر بکەن، ئیتر هەندێ لەو لاوانە شتێکی وایان لە بەردەمدا نەبوو جگە لە خۆ خزاندنە نێو بزووتنەوەیەکی هونەری سوریالیستی ئازاد و ڕزگاریخواز هونەرمەند شاعیر بێ یا ئەدیب یا ڕۆماننووس بۆی ڕەخسا لەو بزووتنەوەیە کەمێک خۆی بیر بچێتەوە و بکەوێتە ناو دنیای خەونەوە لەو واقیعە بەرەو سەروو واقیع بەرز بێتەوە"(١٥) بۆیە سوریالییەکان دوای شەڕی یەکەمی جیهانی کە ژیان لەسەر ڕووی زەمین مانایەکی

نەمابوو. دەیانویست واقیعێکی باڵاتر و جوانتر لەو واقیعەی ئەو سەردەم دروست بکەن. شەڕی یەکەمی جیهانی ئاشووبییەکی وای بەسەر جیهاندا هێنا کە پێویستی بە هەزاران کتێبە بۆ ئەوەی وێرانییەکانی ئەم شەڕە بنووسێتەوە، ئەمەش هۆیەکی سەرەکی پەیدابوونی ڕێبازی سوریالی بوو، ئەمانە هەستیان کرد کە مردن و کاولکاری هەڕەشەن بۆ سەر جیهان و گومانیان لەوەدا نەبوو شەڕ کاریگەری لەسەر بیرکردنەوەیان دەبێ بۆیە بە گاڵتەجارییەوە وەڵامی ئەوەیان دایەوە.

٣- پەیدابوونی تیۆرەکانی زانای دەروونناسی (سیگمۆند فرۆید) و سەرهەڵدانی بیرە فەلسەفییەکانی (هێنری برگسۆن) کە پێش فرۆید " سەرنجی خەڵکی بۆ خەون و حاڵەتی جۆراوجۆری گواستنەوەی فیکر لە دەرەوە و بەرجەستەبوون و تەجەلیاتی (ناماقووڵ)ی هێزە دەروونییەکانی ڕاکێشاوە"(١٦)، لێ دواتر فرۆید تیۆرەکانی خۆی سەبارەت بە نەخۆشییە دەرونییەکان و نەست (لاشعور) و کاریگەریی دەروون لەسەر مرۆڤ بڵاو کردەوە، بەتایبەت ئەو شیکردنەوانەی لەسەر خەون و نەست و چەپاندن و ئازادکردنی ئارەزووەکان لە دەروونی مرۆڤ. سوریالییەکان بە تەواوی پێی کاریگەر بوون و لە کاتی نووسینی بەرهەمەکانی خۆیان پشتیان پێ دەبەست بەتایبەتی بە (لاشعور)، هەروەها ئەو مەیل و ئارەزووە ناکۆکانەی کە لەناو دەروونی هەر یەکێک لە ئێمەدا هەیە کە بووە سەرچاوەی داهێنانی نووسەرە سورِیالییەکان. ئەمەش بووە هۆیەکی گرینگی سەرهەڵدانی ڕێبازی سوریالییەکان، چونکو بەتەواوی لەنێو دەستوور و پرۆگرامی ئەم ڕێبازە ڕەنگی داوەتەوە. دەتوانین بڵێین ئەگەر تیۆرەکانی فرۆید نەبووایە ڕەنگە سوریالیزم بەو شێوەیە سەری هەڵنەدابووایە و نەبووایە بە ڕێبازێکی ئەدەبی جیهانی، ئەوان تەواو پشتیان بە خەون بەست ویستیان لە ڕێگەی دەرچوون لە واقیع و لۆجیک جیهانێکی تر دروست بکەن ئەویش جیهانی (سەروو واقیعە).

لێرەدا ئەوەی جێگەی باسە بە تەنیا ئەم سێ هۆکارە نین کە بووبێتە هۆ و ڕێگەخۆشکەر بۆ سەرهەڵدانی ئەم ڕێبازە، بگرە چەندان هۆکاری تریش بۆ ئەم مەبەستە هەن، لێ وەکو ئەم سێ خاڵە سەرەکی نین. دەبێ ئەوەش بگوترێت کە هۆکارەکانی تریش کاریگەریی خۆیان هەبووە، وەکو ڕێبازی دادایزم کە لە ساڵی (١٩١٦) لە سویسرا لەدایک بوو، زیاتر بزووتنەوەیەکی ئاژاوەگێڕیی دژ بەهەموو

داوونەریت و باوەڕێکی کۆمەڵایەتی بوو. ڕابەری ئەم بزووتنەوەیەش (تریستا تزارا) بوو. دەتوانین بڵێین سوریالیەت لە ناخی ئەم ڕێبازەوە دەرهاتووە و زۆربەی ڕابەرانی پێشتر لەناو دادایزم کاریان کردووە، هەروەها کاریگەریی فەلسەفەی مارکس لەسەریان، بانگهێشتکردنیان بۆ گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگە کە داوای ڕووخانی بورژوازیەتی دەکرد کە دواتر سوریالییەکان بە توندی دژی بورژوازیەت وەستان. بۆیە ئەم هۆکارانەش دەوری خۆیان هەبووە و بوونەتە بناخە بۆ پەیدابوونی ئەم ڕێبازە.

سوریالیزم و تیۆرەکانی فرۆید

ئێمە ئەوەمان باس کرد یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی لەدایکبوونی سوریالیزم پەیدابوونی تیۆرەکانی زانای دەروونناسی (سیگمۆند فرۆید)ە، لێ دەمانەوێ لێرەدا ئەو کاریگەرییانە باسبکەین کە وایان لە سوریالییەکان کرد پشت بە تیۆرەکانی فرۆید بەتایبەتی و سایکۆلۆجی بەگشتی ببەستن.

سوریالییەت خۆی پێوەندی بە شیکردنەوە هەیە، لێرەشدا کتێبی (لێکدانەوەی خەونەکان)ی فرۆید کاریگەرییەکی زۆری بەسەر ئەوانەوە هەبوو، بەتایبەتی بەسەر خودی رابەری سوریالییەکان (بریتۆن) لە کاتێکدا ئەو وانەکانی پزیشکی خوێندبوو، بۆیە هەوڵی دا تیۆرەکانی فرۆید تێکەڵ بە تیۆرەکانی سوریالییەت بکا لە (شیکردنەوەی خەونەکان، ئەو ئارەزووە چەپێنراوانەی مرۆ) چونکو ئەو لەو بڕوایەدا بوو، لە ناوەوەی مرۆ دنیایەکی جوان حەشاردراوە و پێویستە بەدیاری بخەین.

هەر خودی وشەی سوریالیزم (سەروو واقیع) ئاماژەیە بۆ جیهانی واقیعییەت، لێ ئەوان ئەو جیهانە ڕەت ناکەنەوە، لێ باوەڕیان پێی نییە، ئەمەشیان بیروڕای (بریتۆن)ە. بۆیە مادامەکی باوەڕیان بەو جیهانە واقیعییە نییە، دەبێ بەدوای جیهانێکی تردا بگەڕێن تاکو داهێنانی تێدا بکەن، ئەویش جیهانی ناوەوەیە، کە مرۆیەکان لێی بێ ئاگان، ئەو جیهانە هەر لە زەمەنی منداڵییەوە بوونی هەیە، بەڵێ ئەو جیهانە واقیعێکە و بوونی هەیە، لێ هەروەکو گوتمان بوونی ئەو لە نائاگاییە، یان نەست. " ئەو جیهانەش کاریگەری لەسەر کەسایەتیمان هەیە و پاڵنەرێکی بەهێزە، لە زۆر کاتدا دەردەکەوێ وەکو لەکاتی خەوتندا لە خەونەکانمان، یان لە بێ

ئاگاییدا، له کاتی خەوی موگناتیسی، یان نەخۆشییە دەروونییەکان"(١٧)

بێگومان جیهانی ئەودیوی واقیع وەکو زانایانی دەروونی ئاماژەیان پێ داوە بەشێکە لە بوون، لێ دیار نییە، بۆیە زانای دەروونناسی (سیگمۆند فرۆید) (١٨٧٣- ١٩٣٠) لە شیکردنەوە دەروونییەکانی خۆیدا بۆ زۆرێک لە نەخۆشییە دەروونییەکان، لادانە نەریتییەکان، گرێیە دەروونییە کۆنەکانی ناخی مرۆ، شیکردنەوەی ئەفسانە و دەقە ئەدەبییەکان. کە وەکو پاڵپشتێک بوون بۆ تیۆرییەکانی خۆی و لەسەر دای ڕشت، گەیشتە ئەو ئەنجامەی پێوەندی دەنێوان بەرهەمی ئەدەبی و جیهانی ناوەوە هەیە، زۆرێک لە تیۆرییەکانی بوون بە ڕێبازی ئەدەبی و ڕەخنەیی و کاریگەرییەکی گەورەیان لە بەرەوپێشچوونە ئەدەبی و هونەرییەکان لە سەدەی بیستدا هەبوو. یەکێک لە تیۆرییەکان گرێیە دەروونییە چەپێنراوەکانن کە بزوێنەرێکی سەرەکی ڕەفتارەکانی مرۆن، سوریالییەکان زۆر گرینگییان بەوە دەدا.

ئەوە شتێکی بەڵگە نەویستە هەموو شتێک لە ژیان دژ یا هاودژی خۆی هەیە. بەو مانایەی ئەگەر ناشرین نەبێ، جوانیش نابێ، خراپ بوونی نەبێ ئەوا باشیش بوونی نابێ. کەواتە لە ڕووی سایکۆلۆجییەوە مادامەکی ئەمانە دژی یەکترن و یەکتر ڕەت دەکەنەوە کەواتە لەم ڕوانگەیەوە هەموو دەقێک لە هیچەوە هاتووە.

هەروەها فرۆید بایەخێکی یەکجار زۆری بە خەون و خەیاڵ داوە کە دوو لایەنی گرینگی مرۆن. مرۆ بەهۆی خەون و خەیاڵەوە هەرچی پێشتر لە ناخیدا چەپێنرابێت بەهۆی ئەم ڕەگەزە سەرەکییەوە دەری دەبڕێ. لەم ڕێگەیەوە هەستەکانی خۆی بەرامبەر ژیان و دیاردەکان دەردەبڕێ. بە تاکە ڕێگەی دادەنێن بۆ گەیشتن بە حەز و ئارەزووە چەپێنراوەکان و پەنای بۆ دەبەن. بۆیەش سوریالییەکان پشتی تەواویان بە خەون و خەیاڵ بەستبوو، چونکو وایان دەبینی مرۆڤ لەم جیهانی خەون و خەیاڵە تەواو ئازادە و ئازادییەکی ڕەهای هەیە دەتوانێ بە ئارەزووی خۆی تێیدا هاتوچۆ بکا هەرچییەکی بوێت لەوێدا دەستی دەکەوێت.

(ئەریک فرۆم) کاتێک دەستی کرد بە شیکردنەوەی تیۆرەکانی فرۆید گەیشتە ئەو باوەڕەی کە لە خەودا ئازادی زیاتر هەیە، ئیشکردن، بەرگری و ماندووبوونی دنیای واقیع لەوێدا بوونیان نییە. هەر ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی کە

سـوریالیـیـەکـان سـەرسـام بن بە تیـۆرەکـانی فـرۆید، چونکو وەک گـوتمان ئەوان بەدوای ئازادییەکی ڕەهادا دەگەڕان.

فرۆید بایەخێکی زۆری بەمەسەلەی (ego) و (Id) داوە لە دەروونشیکاریدا واتە (من) و (ئەو) کە لە دەروونی هەموو تاکێک بوونیان هەیە. (ego) (من) لە مرۆڤدا تەمسیلی واقیع و سەلامەتی و عەقل دەکات. بەپێچەوانەی ئارەزوو و خەون و حەزەکان. بەمەش "گرینگی فرمانی (من) بەدەر دەکەوێت لە پێکهاتەی خۆیدا، لە سروشتی خۆیدا فرمان دەداتە توانای جوولێنەر لە تاک"[١٨] واتە (من) لێرەدا ڕێک دەگەڵ واقیع دەگونجێ. واتە (من) فەرمان بەتاک دەکات بە چ شێوەیەک بجوولێتەوە. کە سوریالییەکان پشتیان پێ دەبەست، چونکو نووسەری سوریالی تەنیا بۆ ڕازیبوونی خۆی دەنووسێ، ئەگەر خۆی لە خۆی ڕازی بێ گوێ بە هیچ کەسێکی تر نادات. " دەوری پاڵەوانی دەقی سوریالی کەسایەتییەکی مەیدانی و جیهانی تایبەتی خۆیەتی و کۆمەڵگەیەکی فانی دروست دەکات"[١٩].

Id واتە (ئەو) لە مرۆڤدا پێچەوانەی (من)ە، چونکو شوێنی حەز و ئارەزووەکانە، واتە شوێنی شتە چەپێنراوەکانە لە مرۆڤدا (Id) " لە بەشی هەرە نزمی ئاستی دەروونییە واتە (Id) ڕەتکردنەوەی واقیعە و کۆمەڵێ سیستەمی سروشتی و بەرەلاکردنی حەز و ئارەزووەکان و ژیانێکی ناهومێدی و تاریکی بێ سنوور و بەرەلا واتە بارە دەروونییەکانی خراپ لە مرۆڤدا وەکو (شلەژان، خەمۆکی، هستریا، شێتی مەزنایەتی، دڵەڕاوکێ، وەسواس) هەمووی لەلایەن (Id) ئاراستە دەکرێت."[٢٠]

کەواتە ئەگەر سەیری بەرهەمی سوریالییەکان بکەین دەبینین ئەم بەشەی دەروون تەواو کاریگەری بەسەر نووسەری سوریالی هەیە، ڕەنگە ئێمە تابلۆ و شیعر و بەرهەمەکانی تری سوریالییەکان بە هیی کەسێک دابنێین کە لە ڕووی دەروونییەوە تەواو نەبێ، لێ لە ڕاستیدا ئەوان ئەو شتە چەپێنراوانەی خۆیان لەم شوێنە (Id) لە دەرووندا بەرەلا دەکەن و بۆ ئەوەی واقیعێکی بالا بدۆزنەوە یا دروست بکەن، کە تەنیا خۆیان خاوەنی بن. کەواتە گۆڕانێکی گەورە لە ڕێگەی ئەو ئارەزوو ناهومێدییانەی خۆیان کە هەیانە دروست بکەن.

سـوریالیزم و هونەر

هونەر وەکو ئامـرازێکی دەربڕین کە تێیدا هونەرمـەند دەتوانێ بە جـوانتـرین و یاخـیتـرین شـێـوە داهێنانی تێدا بکا. هونەر فـراوانە، دنیـایەکی ئاڵۆزە، تێـیـدا هونەرمـەند دەتوانێ جوانی تێدا بـخولقێنێ. جا چ بـەهۆی تابلۆکێشـانەوە بێ یا شانۆ یا سینەما یا هەر هونەرێکی تر.

سـوریالیـزمـەکان لە ڕێگەی هونەرەوە توانییـان داهێنانی مـەزن بکەن. خـەون و بیـرە سـەیرەکـانیـان لەم ڕێگەیەوە دەربـڕن. ئەگـەر سـەیری تابـلـۆکانی (سلڤـادۆر دالی) یان (ڕێینە مـارگـرێت) بکەین یاخـۆ کـارە شـانۆیی و سـینـەماییـیـەکانیـان دەبینین شتی مەزنیان کردووە، هەموو واقیع و لۆجیکێکیان تێک شکاندووە.

(سلڤـادۆر دالی) کـە یەکـێکە لە سـوریالیـسـتـەکـان و بە ڕابەرێکی مـەزنی سـوریالیـزم دادەنرێ. لـە سـاڵی (١٩٢٩) هاتە نێـو ڕێبـازی سـوریالیـیـەت. ئەم کەڵەهونەرمـەندە لە ناوچەی (کاتالنیا) لە ئیسپانیا لە ساڵی (١٩٠٤) لەدایک بووە، هەروەها هـەر لەوێش لە سـاڵی (١٩٨٩) مـردووە، دوای ئەوەی زۆرترین تەمـەنی لە ئاوارەیی بەسـەر برد، لێ لە ساڵانی دواییی ژیانی گەڕایەوە شوێن و زێدی خۆی و هەر لەوێش مرد.

دوای ئەوەی دالی کـتـێبی (لێکدانەوەی خـەونەکان)ی فـرۆیدی خـوێندەوە گـوتی "ئەو کـتـێـبـە بۆ مـن گـرینگتـرین دۆزینەوە بوو" لە سـاڵی (١٩٢٦) سـلڤـادۆر دالی گەیشتە پاریس، چوو بۆ دیدەنی پیکاسۆ پێش ئەوەی بچێت بۆ مۆزەخانەی (لۆڤەر) و پێی گوت: " هاتووم بۆ سـەردانت پێش سـەردانیکردنی لۆڤـەر" ئەویش دەوەڵامـدا گوتی "تۆ لەسـەر حـەقی" و لە پاش ئەوە کەوتە ژێر کـاریگەریی پیکاسـۆ. ئێمـە دەو باسـەمـاندا بۆیە باس لە سلڤـادۆر دالی دەکـەین، چونکو ئەو هـەمـووانی سـەرسـام کردبوو، سـوریالییـەت نەک هـەر دەنێو تابلۆکانیدا، بگرە دەنێو ژیانیـشـیـدا ڕەنگی دابوویەوە. (دالی) یەکـەم تابلۆی خۆی لە سـاڵی (١٩١١) کێشـاوە، پەرکەمی شـێتی گرتبوو کە دەبێتە ناپلیۆن. ئەم نەخـۆشـییە بەدرێژاییی ژیانی لەگەڵیدا بوو. یـەکەم ڕەوشـتـی دالی برێتی بوو لە یـاخـیـبـوون لە هـەمـوو داوونـەرێتێکی کـۆمـەڵایەتی کە دواتر فەلسـەفەی تایبەتی خۆی داهێنا. ئەو خاوەنی چەندان پێشـانگەیە، لە شـاری بەرشلۆنە و دواتر لـە بروکسل پێشـانگەی بۆ تابلۆکـانی کـردەوە کە ئەو سـاڵانە پڕ

بوو لە خێر بۆ سوریالییەکان کە بیروباوەڕەکانیان بە هەموو جیهاندا بڵاو دەبوویەوە. لە ساڵی (١٩٣٦) پێشانگەیەکی زۆر گەورە لە لەندەن کرایەوە بەهاوکاری کۆمەڵێک هونەرمەندی سوریالی فرەنسی و بەلجیکی کە تێیدا چەندان تابلۆ و دانراوی ئەدەبی و کاری هونەری ئەفریقی و وێنەی منداڵان نمایش کرا، دالی لەو پێشانگەیە دوازدە تابلۆی نمایشکرد. دوای سێ ساڵ گەڕایەوە بۆ مەدرید بۆ وێنەگرتنی فیلمێک بەناوی (سەگی ئەندەلوسی).

ئەم هونەرمەندە بەڕاستی داهێنەرێکی سەیر بوو، ئەگەر سەیری هەندێک لە وتەکانی بکەین ئەوەمان بۆ دەسەلمێت وەکو:

– من سلڤادۆر دالیم پرسیار لە خۆم دەکەم ئەم مرۆڤە ئەمڕۆ چ پەرجوویەک دەنوێنێ.

– جیاوازی لە نێوان من و هەر شێتێکی تر ئەوەیە کە من عاقڵم.

– سوریالییەت واتە من.

– مەترسە لە کەماڵبوون، چونکو هەرگیز پێی ناگەی.

– من خاڵیم لە کەموکووڕی، من یەکەم سوریالیم کە سەر بەهیچ شتێک نیم.

– بۆ ئەوەی تابلۆ بکێشم پێویستە شێت بم، باوەڕم وایە گەورەترین وێنەکێشی ئەم سەردەمەم.

ئەگەر سەیری ئەم وتانەی بکەین سوریالییەت و یاخیبوونی ئەم هونەرمەندەمان بۆ بەدیاردەکەوێ. کە لە هەموو شتێک یاخییە.

ئەم هونەرمەندە تەنیا لە بواری وێنەکێشان کاری نەکردووە، بگرە لە بواری سینەماشدا داهێنانی هەبووە. هونەرمەند تەنیا لە ڕێگەی یەک هونەرەوە بیروڕا شێتانەکەی دەرنەبریوە. بگرە هەوڵی داوە لە بواری سینەماش ئەو بیروڕایانە دەرببڕێت و هەوڵی گۆڕینی ژیان بدا. دالی بیروڕا شێتانەکەی لەناو سوریالییەکان چەسپاند، هەروەک بە شەقامەکانی پاریس ڕای دەکرد و هاواری دەکرد" دوو بلیمەت لە جیهان هەن ئەوانیش من و پیکاسۆ"ین. داهێنانی جوانی لە بواری هونەری سینەما و فۆتۆگراف و ڕاگەیاندن لەسەر شاشەکانی تەلەڤزیۆن ئەنجام دا. هەروەها هۆگری زانست بوو بەتایبەتی تیۆری ڕێژەیی (ئەلبێرت ئەنشتاین) هەروەک لە تابلۆ بەناوبانگەکەی (پڕ کاتژمێر) بەشێوەیەکی ترسناک تەعبیری لە

کات کردووه. هونەرمەند بەهۆی دەرهێنانی دوو فیلمی سینەمایی بەناوەکانی (سەگی ئەندەلوس ١٩٢٩) و (سەدەی زێڕین ١٩٣٠) دەتوانین بڵێین سینەمای سوریالی دامەزراند. ئەم هونەرمەندە بەڕاستی هەموو سیفەتێکی بیرمەندی تێدا بوو هەر لە شێتایەتییە سەرسوڕهێنەرەکەیەوە کە بەهۆی ئەو ڕەفتارەی دەینواند لە ژیانی ڕۆژانەی و کارە هونەرییەکانی. لە ساڵانی شەڕی دووەمی جیهانی کە لە ئەمەریکا دەژیا کە ناو و ناوبانگی لەلایەن ملیۆنان ئەمەریکی دەنگی دابوویەوە.

سلڤادۆر دالی لە ساڵی (١٩٨٩) لە تەمەنی (٨٤) ساڵیدا کۆچی دوایی کرد. دوای ئەوەی تووشی نەخۆشی هەڵچوونی دەروونی بوو، کە هاوڕێکانی پاسەوانییان لێ دەکرد و ڕێگەیان بەکەس نەدەدا سەردانی بکا مەگەر بۆ کاریکی زۆر پێویست نەبووایە.

هونەرمەندێکی تری سوریالی کە تاکو ئێستاش تابلۆکانی بە ملیۆنان دۆلار دەفرۆشرێ، ئەویش (پابلۆ پیکاسۆ)یە. هونەرمەند لە ساڵی (١٨٨١) لە ئیسپانیا لەدایک بووە. کاریگەرییەکی مەزنی لەسەر هونەری سەدەی رابردوو هەیە، تابلۆکانی جێگەی بایەخن و بەڕاستی دەگەڵ (سلڤادۆر دالی) شۆڕشیان لە هونەر بەرپا کرد. دەتوانین بە رەمزی هەموو دیاردەیەکی هونەری یاخی دابنێین. بۆ یەکەم جار لە ساڵی (١٩٠٠) گەیشتە پاریس، لەوێ توانی زۆر گۆڕان لە ژیانی هونەری خۆیدا بکا و داهێنانی مەزن ئەنجام دات. کاتێ لە ساڵی (١٩٣٧) شەڕی ئەهلی لەناو ئیسپانیا ڕووی دا ئەمەش پاڵی پێوەنا وەکو سیاسییەک دەربکەوێ، ئەمەش وای لێ کرد هونەرەکەی بەرەو ئاراستەیەکی نوێ بڕوات و ئەمە کاری لێ کرد هونەرەکەی زیاتر ڕەنگدانەوەی ئەو بارودۆخە بێ، بەتایبەتی کاتێ شارێکی بچووکی وەکو (جۆرنیکا) لە ئیسپانیا بۆردومان کرا، زۆر لە تابلۆکانی ئەو سەردەمی ڕەنگدانەوەی ئەو بارودۆخە بوون. ئەم هونەرمەندە لە ساڵی (١٩٧٣) مرد، دوای خۆی سەدان تابلۆ و داهێنانی جوانی بەجێ هێشت.

هونەرمەندێکی تری سوریالی کە دەورێکی باڵای هەبوو لەناو ڕێبازی سوریالییەت (ڕێنیە ماگریت) بوو. لە ساڵی (١٨٩٨) لە شارێکی بچووکی بەلجیکا لەدایک بووە. لە سەرەتاکانی سەدەی بیست بەشێوەیەکی سوریالی هونەرەکەی خۆی پێشکێش کرد، بیرکردنەوە و بابەتە نوێیەکانی خۆی پێشان دا، پێوەندی لە

نێوان شتە جیاوازەکاندا دروست کرد. هەروەها ناونیشان بایەخێکی یەکجار گرینگی لای (ماگرێت) هەبوو، بۆیە ناونیشانی سوریالی و سەیری بۆ تابلۆکانی دادەنا وەک (تامی فرمێسک)، (ئاوێنەی تەزویر) کە لەمەی دووەمیان وێنەی چاوێکە پێچەوانە بووەتەوە ئەم چاوە لە حاڵەتی بیرکردنەوەیە لە وێنەکە.

بێجگە لەمانە کۆمەڵێ کەڵەهونەرمەندی تر هەبوون لەناو ڕێبازی سوریالییەت دیارن و کاریگەرییان هەبووە، وەک (ماکس ئێرنست) بەگەورەترین وێنەکێشی سەدەی بیستەم دادەنرێ، هەروەها لە بواری شێوەکارییش کاری دەکرد، لە ژیانی خۆیدا خاوەنی چەندان پێشانگەیە کە هەموویان گرینگی و بایەخی خۆیان هەبووە. سەرەتا دەگەڵ دادائیزمەکان دەبێ، لێ دوای هەرەسهێنانی دادائیزم پێوەندی بە سوریالیزمەکانەوە دەکات. بەشداری لە دامەزراندنی کۆواری (سوریالیزم لە خزمەتی شۆڕش) دا دەکات، خاوەنی چەندان کتێبە وەکو کتێبی (ژنی سەد سەر) تا لەساڵی (١٩٦٧) لە فەرەنسا مرد.

(مان ڕەی)ی هونەرمەند کە فۆتۆگرافێکی مەزن بوو. لە ساڵی (١٨٩٠) لە ئەمەریکا لەدایک بووە، لە ساڵی (١٩٧٦) لە فەرەنسا مردووە. چەندان پێشانگەی فۆتۆگرافی کردووەتەوە، هەروەها دەیان نووسراوی گرینگی لەبارەی هونەر و وێنەی فۆتۆگرافی هەیە. دەگەڵ سوریالییەکان بەشداری لە بەرەوەپێشچوونی ئەم ڕێبازە کرد. وەکو زۆربەی شاعیر و هونەرمەندەکانی تر سەرەتا لەناو ڕێبازی دادائیزم بووە پاشان پێوەندی بەم ڕێبازەوە کردووە و دەورێکی باڵای گێڕاوە لە بە جیهانیکردنی ئەم ڕێبازە ئەدەبییە. هەروەها دەرهێنەری چەندان فیلم بووە وەک (گەڕانەوە بۆ عەقل) کە لە ساڵی (١٩٢٣) دەری هێناوە و بەشداری لە چەندان شانۆ و فیلمی سینەمایی تر کردووە.

هونەرمەندێکی تر (ژان لوی بونوێل) دەرهێنەرێکی مەزنی سوریالی بوو، دەگەڵ سلڤادۆر دالی فیلمی (سەگی ئەندەلوسی)یان دەرهێناوە. فیلمی (روحی لیۆنارا) یەکێکە لە بەرهەمە جوانەکانی ناوبراو، دەقی ئەم فیلمەی لە چیرۆکێکی کورتی (ئەدگار ئالان پۆ)وە وەرگرتووە. لە ساڵی (١٩٦٦) کردی بە فیلم. دەرهێنەر لەم فیلمەدا بۆ سەدەکانی ناوەڕاست لە مێژووی ئەوروپا دەگەڕێتەوە، ئەم فیلمە باس لە پێوەندییە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی ئەو سەردەمە ناکات وەکو کاریگەری،

بەڵکو باس لە ناوەوەی مرۆ بۆ ژیان و خۆشەویستی و مردن دەکات. مرۆ لە ناوەوەی خۆی چلۆن دەروانێتە ئەم بابەتانە. پاڵەوانی فیلمەکە ناوی (ریتشارد)ە و خێزانە جوانەکەی (لیۆنارا) پاش ئەوەی لەسەر پشتی ئەسپ بەردەبێتەوە و دەمرێ، هەرچەندە ئەو ئەسپەی زۆر خۆش دەوێت ریتشارد ئەو ئەسپە دەکوژێت و لە تەویلەکە دێتە دەرەوە و شمشێرەکەی دەسڕێت. بۆشاییەکی گەورە لەنێو دەروونی دروست دەبێ، بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە کچێکی تر دەخوازێ بەناوی (کاترین)، لێ ناتوانێت شوێنی خێزانی یەکەمی بۆ بگرێتەوە، دوای تێپەڕینی دە ساڵ بەسەر ئەم ڕووداوە ریتشارد ناتوانێ لیۆنارا لە بیر بکا، هەرچەندە وازی لە هەموو کەسێک هێناوە، هەر لە ناوەوەی خۆی بەدوای خۆشەویستی ئەودا دەگەڕێ، هەروەها لەو شتانەی یادگاری و بۆنی ئەویان لێ دێت. دوای ئەوە کەسێک لە شێوەی تارمایی دێت، لەوانەیە ڕووی دووەمی ریتشارد بێ. پێی دەڵێ: بچێت سەر گۆڕی لیۆنارا هەڵداتەوە ئەو زیندوو دەبێتەوە و دەگەڕێتەوە نێو ژیان. ئەویش ئەوە ئەنجام دەدات و لیۆنارا دێتەوە ناو ژیان، لێ شێوەیەکی گەرم و ئازاراوی هەیە، وەکو سروشتی خۆی نییە، بۆیە پێویستی بە قەرەبوو هەیە بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە سەر شێوەی جارانی، ئەویش بەهۆی قوربانیکردنی جەستە دەبێ، واتە کوشتنی کەسانی تر. یەکەم کەسێک خێزانی دووەمی ریتشارد دەبێتە قوربانی و دواتر منداڵەکانی، لیۆنارا درێژە بەو کوشتارییە دەدات تاکو بەردەوام بێت لە ژیان، بۆیە هەموو خەڵکی کۆ دەبنەوە و داوا لە ریتشارد دەکەن لیۆنارا بکوژێت. ئەگەر سەیری هەرسێ چەمکی (خۆشەویستی، ژیان، مردن) لەم فیلمە بکەین، هەست دەکەین بۆنوێل کەوتووەتە ژێر کاریگەریی هونەری و فەلسەفییەکانی ئەو کاتە بەتایبەتی تیۆرەکانی فرۆید.

بەگشتی ئەم هونەرمەندانە و چەندانی تر کە لێرەدا جێگەی باسی هەموویان نابێتەوە، دەورێکی گرینگیان لە سەرخستنی ئەم ڕێبازە بینیوە. هونەریش ڕێگەیەک بووە بۆ جوانکردنی ژیان و بەرەو پێشەوەبردنی. کەواتە هونەر دەتوانێ گۆڕان دروست بکا، ڕەنگەکان ڕەنگی تر دروست دەکەن، تام و چێژ دەدەن بۆیە ئەم هونەرمەندانەش لەم ڕێگەیەوە توانییان واقیعێکی باڵاتر جگە لەم واقیعەی کە هەیە دروست بکەن و دەورێکی یاخیگەرایییانەیان هەبێ لە بەرەوپێشچوونی سوریالیزم و ژیان.

بنەماكانی ڕێبازی سوریالیزم

بێگومان هەموو ڕێبازێک دەبێ کۆمەڵێ بنەما و دەستووری هەبێ تاكو لەسەری بڕوات لە خوڵقاندنی بەرهەمەكانی خۆیان پشتی پێ ببەستن. سوریالیزمەكان بەو پێیەی بزووتنەوەیەكی گەنجانە بوون، كۆمەڵێ گەنج بوون دژی هەموو لۆجیک و عەقڵێكی باو بوون. بۆیە پەیڕەوی كۆمەڵێ بنەمایان دەكرد كە بوو بە تایبەتمەندی ڕێبازی سوریالیزم گرینگترین بنەماكانیش ئەمانەن:

١- خەون:

خەون یەكێكە لە بنەما هەرە سەرەكییەكانی سوریالییەت، چونكو كاتێک مرۆڤ بەهۆی جەنجاڵی ژیان و ژاوەژاو و بیركردنەوە لە ژیان ماندوو دەبێ پەنا بۆ نووستن دەبات. جا خەون دنیایەكی ئازادە، ئازادییەكی ڕەها. ئەمەش ڕێک ئەو شتەیە كە سوریالییەكان دەیانویست و پەنایان بۆ دەبرد. هەموو شتێک لە جیهانی خەون دەستكەوتنی ئاسانە، لەم جیهانەدا مرۆ لە كۆت و زنجیری عەقڵ قورتاری دەبێ، ئازادی بە دەست دەهێنێ" داهێنانی سوریالیزم لەمەدایە كە بایەخی خەونی نیشان داوە و هەم لە ڕووی سایكۆلۆجییەوە و هەم لە ڕووی میتافیزیكییەوە، بایەخی خەونیان بە ئەندازەی بایەخی بێداری زانیوە."[٢١] بۆیە خەون بایەخێكی گرینگی لای سوریالییەكان هەبوو، بە باڵی خەون دەفڕین بۆ جیهانی سەرووی واقیع كە جیهانی ڕاستەقینەی سوریالییەكان بوو. بەمەش خەون دەبووە ئامرازێک كە سوریالیزمەكان پەنایان بۆ دەبرد بۆ ئەوەی بگەن بە حەقیقەت. بە بڕوای سوریالیزمەكان خەون كارێكی نا واقیعی نییە، بگرە هیچی لە بێداری كەمتر نییە. لەوێوە شاعیر یاخۆ هونەرمەند دەتوانێ جوانییەكان، ڕاستییەكان ئەو شتانەی كە لە واقیعدا دەستیان ناكەوێ لەوێ بیدۆزنەوە بۆیە هەردەم لەناو خەون و خەیاڵدا دەژیان. بەمەش لە ڕووی سایكۆلۆجییەوە خەون دەورێكی گرینگ لە ژیانی مرۆ دەگێڕێت. هەروەک (فرۆید) كتێبێكی گەورەی لەبارەی خەونەوە داناوە بەناوی (لێكدانەوەی خەونەكان)، هەروەها دەیان خەوننامە دانراون ئەوەی لای ئێمەی كورد زۆر باوە خەوننامەی (ابن سیرین)ە، بۆیە سوریالییەكان وەكو بێداری حیساب بۆ خەون دەكەن.

٢- گەڕان بەدوای شتە نهێنییەکان:

سوریالیزمەکان لە ڕێگەی خەونەوە دەیانویست دەیان شت کە لەم جیهانەدا نهێنین پەی پێ ببەن و بیدۆزنەوە و ئاشکرای بکەن. دەیانویست پەردە لەسەر شتە شاراوەکان هەڵبدەنەوە و داهێنانی مەزن ئەنجام بدەن. خەیاڵیش ڕێگەیەکی تر بوو کە لە ڕێگەیەوە هەوڵ بدەن بۆ دۆزینەوەی نهێنییەکان. بێگومان لە ژیاندا هەر ئەو شتانە بوونیان نییە کە ئێمە بە هەستەکانمان هەستیان پێ دەکەین، بگرە لەودیو واقیعەوە دەیان شتی نهێنی و شاراوە هەن کە پێویستییان بە دۆزینەوە و ئاشکراکردنە. ئەوانیش وێڵی ئاشکراکردنی دوای ئەو نهێنییانە بوون لە جیهان.

٣- شێتایەتی:

کە باس لەمە دەکەین مەبەستمان ئەوە نییە کە سوریالیزمەکان شێت بن و نەخۆشی دەروونی و عەقلییان هەبێ. بگرە ئەوان بۆ خۆیان دژی هەموو لۆجیک و عەقلانییەتێک بوون، ئەوان لە ڕێگەی ناهۆشیارییەوە دەیانویست جوانییە نائاگاییەکان بدۆزنەوە. زۆرجار مرۆی ئاسایی پەی بە هەندێک شت نابات وەکو ئەوەی شێتەکان پەی بە هەندێک شت دەبەن لە ڕێگەی نەست (لاشعور). هەروەها شێتەکان پێچەوانەی هەموو یاسا و داوونەریتێکی کۆمەڵگا هەڵسوکەوت دەکەن و گوێ بەهیچ شتێک نادەن. بۆیە سوریالییەکان ئەم ڕێگەیەیان گرتە بەر، ئەوانیش شتی سەیریان ئەنجام دەدا کە هەر لە خەیاڵ و کردەوەی شێتانە دەچوو. گوێیان بەو ڕەخنانە نەدەدا کە لەبارەی ڕەتکردنەوەی واقیعەوە لێیان دەگیرا، چونکو ئەوان مەبەستیان بوو جیهانێکی سەروو واقیع دروست بکەن و ژیان بگۆڕن بۆ ئەمەش پێویستییان بەوە بوو عەقل و لۆجیک تووڕ هەڵبدەن. ئەگەر سەیری تابلۆکانی (سلڤادۆر دالی) بکەین دەبینین شێتییەکی لە ڕادەبەدەری پێوە دیارە، کەواتە سوریالیزمەکان بۆ دەربڕینی ئەو بیر و خەیاڵانەی خۆیان ڕێگەی شێتایەتییان گرتبووە بەر، واتە شێوەیەکی شێتانەیان دەدا بە بەرهەمەکانیان ئەوان شێت نەبوون بگرە شێتایەتییان پەیڕەو دەکرد.

٤- گاڵتە و گەمەکردن:

فرۆید گاڵتە بە میکانیزمێک دادەنێ کە مرۆ وەکو بەرگریکردن لە جیهانی

ئاگـایـی بەکـاری دەهێنێت. کـەسێ لە جـیـهـاندا کـە پێـوەندیـیـە مـرۆیی و ئەخلاقییەکانی بە لاواز سـەیر کرا لەلایەن دەسـەلآت و سـتـەمکارەکان باشـترین ئامرازێک ئەوەیە گالّتە بەو بارودۆخ و دەسـەلآتە بکا. هەروەها کاتێک مرۆ دەروونی پڕ دەبێ لە خـەم و نالّە باشـترین چەکێک بۆ خـۆ بەتالّکردنەوە گـالّتـە و گـەمـەیە. سـوریالییـەکانیش گـالّتـە و گـەمـەیان وەکو چەکێک بـەکاردەهـێنا بۆ ریسـواکردنی دەسەلآتی سـتەمکار و نا دادپەروەران. بەمـەش شتی عەنتیکە و سـەیروسـەمەرەیان دەکرد. هەروەها گـەمـەکـردن یەکێک بوو لەو ئامـرازانەی کـە سـوریـالیـیـەکان چ بۆ داهێنانی شـیـعـر یاخـۆ تابلۆ بـەکـاریان دەهێنا. بۆ نموونە چەند شـاعـیـرێکی سوریالی کۆدەبوونەوە هـەریەکە بۆ خـۆی دەستـەواژەیەک یا ڕسـتـەیەکی دەنووسی و دەیدا بەوەکەی تر بێ ئەوەی کـەس بزانێ ئەوەی پێشـتـر چی نووسـیوە سـەرەنجـام شیعرێکی جوانی لێ دروست دەبوو. یاخۆ دوو کەس یەکێکیان پرسـیاری سـەیری لە کەسی بەرامبەری دەکرد کە بە نیشانەی پرسیاری وەکو (کێیە؟، چۆن؟، چییە؟، کەی؟...) دەست پێ بکا و کـەسی بەرامبەر دەبێ یەکسـەر وەلآم بداتەوە جا گرینگ نییـە وەلآمەکەی لۆجیکی بێ یاخۆ نا، ئەمـەشیـان گەمـەیەکی تری سـوریالییەکان بوو. ئەوان ئەم میکانیـزمـەیان بەکار دەهێنا بۆ وێرانکردنی واقیع و لۆجیک تاکو بەشـێـوەیـەکی جـوانـتـر و نـوێتـر دروسـتی بکەنەوە، ئەم گـەمــەیە لەناو ئەدەبی کوردیشدا کراوە وەکو لە کۆواری (وێران).

٥- سـەیروسـەمـەرەی سوریالییەکان:

سـوریالـیـزمـەکان هـەمـوو کات لە بەرهـەم و کـار و کردەوەکـانیـان بـەدوای شـتـی سـەیروسـەمەرەوە بوون کە دەگەڵ عـەقل و لۆژیک نەدەگونجا. شتی وایان دەکرد یا ئەنجام دەدا کە جێگەی باوەڕکردن نەبوو. بۆ نموونە (سلڤادۆر دالی) هـەوڵ دەدا شتێکی سـەیر دابـهێنێ. داوا دەکات ئۆتۆمۆبێلێکی دێو ئاسا بەرهـەم بهێنێ کە لە شێوەی مرۆ بێت لە گەچ دروست کرابێ. پاشان بەجلوبەرگی ژنـان برازێنرێتەوە و ئارایشت بدرێت. پاشـان لەناو خـاکدا لە گۆڕ بنرێ و کاتژمێرێکی دیواری لەسـەر گـۆڕەکـە بچـەقـێنرێ. ئەگـەر سـەیری ئـەم نموونەیە بکەین دەبینـین خـەیاڵێکی نا لۆجیکییـە، ڕەنگە لای کەسانی ئاسایی باسی بکەین گەمە بە عەقڵمان بکەن، لێ ئەمـەش تام و چێژی خـۆی هەیە تێکشکاندنی واقیع و لۆجیکە، تەنیا لە جیـهـانی

خەون و خەیاڵ بوونی هەیە. ئەگەر سەیری پەیکەرەکانی هونەرمەندی سوریالی (ماکس ئیرنێست) بکەین شتی سەیروسەمەرەی بۆ دروست کردووین کە بەهیچ شێوەیەک لە واقیعدا بوونیان نییە تەنیا یاخیبوون وای لێ کردوون ئەم شێوازانە دروست بکەن.

٦- نووسینی لە خۆوە (ئۆتۆماتیکی):

ئەم هونەرە کە سوریالیزمەکان پەیڕەوی دەکەن (ئەندرێ بریتۆن) لە بەیاننامەی یەکەمی سوریالییەکان ڕای گەیاند وەکو دەستوور و یاسایەک چەسپاندی. هەروەک دەڵێ:" سوریالیزم ئۆتۆماتیکییەتی مێشکێکە کە دەخوازێ لە ڕێگەی زمان یا قەڵەم یا هەر ئەوزارێکی تر، ڕەوتی واقیعی کاری بیرکردنەوە و هزرین نیشان بدا و دەربڕێ. سوریالیزم چەسپاندنی هزرینە بێ حوکمی ئەقڵ و بەدەر لە هەر جۆرە پابەندییەک بە یاسای جوانیناسی و پرەنسیپی ئەخلاقی"[٢٢] هەر لەو بەیاننامەیە داوا لە نووسەرانی سوریالیزم دەکات کە لە شوێنێک بە تەنیا دابنیشن و بیرکردنەوە و هزریان لەبار بێ، بە خێراییەکی وا بنووسن کە دەرفەتی دووبارە خوێندنەوەیان نەبێ.[٢٣]

کەواتە نووسەری سوریالیی هەوڵ دەدات لە دەست ژاوەژاو و قەرەباڵغی شارستانییەت و پێشکەوتن رزگاری بێت و جڵەوی بیرکردنەوەی بداتە دەست قەڵەمەکەی بەئازادی چۆن دەنووسێ و چی دەنووسێ؟ ئەم تەکنیک و هونەرە بە بنەمایەکی سەرەکی سوریالیزمەکان دادەنرێ. لە وێنەکێشانیش هونەرمەند هەوڵ دەدات بچێتە دەرەوەی واقیع و لۆجیک لەوێوە هەموو شتێک بداتە دەست فڵچەکەی دەستی لە خۆوە چۆن هێڵەکان دەکێشێ. بۆیە دەبێ هونەرمەند و نووسەری سوریالیی ئەوەندە بە خێرایی و بەپەلە بنووسێ نەزانێ پێش ئەو وشەیە یا ڕستەیە چی نووسیوە، نەوەک لە خەیاڵ و خەون و نائاگایی بەئاگابێتەوە و بپچڕێت، چونکە نووسەر و هونەرمەندی سوریالی دەبێت خۆی بخاتە حاڵەتێکی نائاگایی و پێوەندی بە جیهانی مادییەوە بپچڕێنێ.

زمانی بەرهەمی ئەدەبی و هونەری سوریالیزمەکان

سوریالییەکان لە ڕووی بەکارهێنانی جۆر و شێوازی زمان لە ئەدەبەکەیاندا

ئەوەندە بایەخیان بە پێوەندی و ڕێکخستنی نێوان وشە و دەستەواژە و ڕستەکان نەدەدا. ئەوان پێیان گرینگ نەبوو پێوەندی لۆجیکی دەنێوان دەستەواژە و ڕستەکان هەبێ. بەڵکو هەر خۆیان وشە و دەستەواژەی وایان لە تەک یەکتر بەکار دەبرد کە هیچ پێوەندییەک لە نێوانیان نەبوو. لەبەرئەوەی سوریالییەکان پشتیان بە نائاگایی دەبەست و سوودیان لە شێتایەتی دەبینی بۆیە لە شیعرەکانیان و بەرهەمەکانیان هەمان وشە و زمانی شێتانەیان بەکار دەبرد. هەروەها ئەوان زمانی واقیع و لۆجیکیان ڕەت دەکردەوە و دژایەتییان دەکرد.

ئەگەر سەیری شیعرەکانیان بکەین دەبینین وشەی وایان بەکار هێناوە کە سەیر و سەمەرەیە و مرۆڤ دەخەنە پێکەنینەوە، لێ لە پشت ئەم وشانەوە دنیایەکی جوان هەیە کە پڕیەتی لە تام و چێژی هونەری و ئێستێتیکی. دەبینین زمانی ئەدەبی سوریالیزمەکان هەر لە زمانی وڕێنە دەچێت دوورە لە ئەقڵ و واقیعی مرۆ. بۆ نموونە (پۆل ئیلوار) لە شیعرێکی خۆیدا ئەم ڕستەیە بەکار دەبات (خاک شینە وەک پرتەقاڵ) یاخۆ (ئەراگۆن) دەڵێت: (میوە بەتامی لم)، ئەگەر سەیری ئەم وشانە بکەین هەریەکەی سەر بە واقیعێکە و ئەم شاعیرانە چەند واقیعێکی جیاوازیان لە تەک یەکتردا کۆکردووەتەوە تاکو ئەم ڕستانەی لێ خولقاوە. بۆیە دەمانخەنە تێڕامان و بیرکردنەوەیەکی زۆر بەوەی دەبێ بپرسین ئاخۆ لەواقیعدا (میوە بەتامی لم) هەیە؟ وامان لێ دەکات بەدوای ماناکانی پشت ئەم وشانە بگەڕێین، بێگومان چەندان مانا و دەلالەتیان لە دوای خۆیان حەشارداوە و دەکرێ خوێندنەوەی جیاوازیان بۆ بکرێت، هەریەکەمان بەجۆرێک خوێندنەوەی بۆ بکەین. ئەمەش وا دەکات جموجۆڵییەک بە خوێنەر بدا و عەوداڵی بکا تاکو ماناکانی ئەودیوی ئەم وشە و ڕستانە لێک بداتەوە، نەک هەر ئەوەندەی سەرپێیی شیعرێک بخوێنێتەوە هیچ بیرێکی لا دروست نەکات. ڕەنگە ئەم ڕستانە چەندان بیرکردنەوەی جوان لای مرۆ دروست بکەن.

ئەمە بۆ هونەریش هەمان شتە، هەرچەندە لە وێنەکێشان وشە بەکار ناهێنرێت، لێ ڕەنگ و شوێنەواری فڵچە و سێبەر و وێنەکان جێگەی وشە دەگرنەوە. هونەرمەندی سوریالیی کۆمەڵێک وێنە و کەرەسەی زۆر جیاواز لە تەک یەکتری دادەنێن و وێنەیەکی سوریالیی لێ بەرهەم دەهێنن. ئەو کەرەسە و وێنانە هیچ پێوەندیەکی لۆجیکی و واقیعی دەنێوانیاندا نییە و هەر یەکەی سەر بەواقیعێکە

وەک تابلۆکانی (سلڤادۆر دالی) و (ماگریت). وەک ئەو تابلۆیەی کە شەمەندەفەرێک لەناو دیواری ئاگردانی ماڵ دێتە دەرەوە یاخۆ هاتنە خوارەوەی سەدان پیاو لە ئاسمان وەکو باران. ئەم وێنانە زۆر نالۆجیکین و عەقڵ قبوڵیان ناکات، لێ کۆمەڵێک دەلالەتیان لە پشتەوەیە دەبێ بینەر بەدوای ئەو مانایانەوە بێ، ئەمەش وا دەکات کە چەندان خوێندنەوەی جیاواز لای خوێنەر بەپێی روئیای خوێنەر دروست بکەن.

ئەم دنیایەی سوریالییەکان یاخۆ ئەو زمانە ئەدەبییەی سوریالییەکان وا دەکات ئێستێتیکایەک بە دەقەکان بدات، وایان لێ دەکات جوان و گەنجانە و نوێخوازانە و یاخیبووانە بن. ئەمەش هەمووی دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی ئەوان دەیانەوێ زمان و دنیای کۆن تێک بشکێنن و زمانێکی بالاتر و دنیایەکی نوێتر و بالاتر بئافرێنن، دەیانەوێ لە هەموو لایەنێکی ژیان نوێخواز بن. دژی هەموو لۆجیک و واقیعێک و داوونەریتێک بەبەکارهێنانی وشە و زمانی ناماقووڵ و دوور لە واقیع وەستانەوە. لێرەوەش بۆمان دەردەکەوێ زمانی ئەدەبی سوریالیزمەکان زمانێکی نوێ بووە، زمانێکە یاخییە لە هەموو یاسا و رێساکانی رێزمان، چونکو لە رستەدا ئەگەر دوو وشەی سەر بە دوو واقیعی جیاواز بەکار بێنیت لە رووی واتاسازییەوە ناگونجێ هەروەها لە رووی رێزمانیش بە ناماقووڵ دادەنرێت. بۆ زیاتر سەلماندنی بۆچوونەکانمان ئەم شیعرەی (پۆل ئیلوار) دەخەینە روو:

روانینی تازە
دەروازەکانی کۆلان داخراون
جلەکانی خانەوادەیەکی گەورە
تیشکی هەتاو
پیاو دەترسێنێ
مەحکوومە
چونکە خۆی بچووکە و جلەکانی گەورە
شووشە شەرابێک
بەرداخێکی ئاو

دوو جووت عەینەک

یەک دەستە کراس

زۆر

کەمێ کەرە

بەڵام بەیانی سێبەری قاچەکانم

بەڵام چراکانی ئاو

بە گرێبەندی ژنهێنانی باوکم

دەردێنم

ئاسمانی ئاب

کچەکانی کچی منن(٢٤)

ڕوخساری بەرهەمی ئەدەبی و هونەری سوریالیزمی ئەوروپایی

ئەگەر باس لە ڕوخساری بەرهەمی ئەدەبی و هونەری سوریالیزمی ئەوروپایی بکەین، بێگومان لە گەلێ لایەنەوە تایبەتمەندی و شێوازی تایبەتی خۆی هەیە. هەروەک زۆربەی ڕێبازە ئەدەبییەکانی تری وەکو کلاسیزم، ڕۆمانسیزم، دادایزم، پووچگەرایی...هتد، لێ سوریالییەکان زیاتر فۆرم و ناوەڕۆکیان تێکەڵاو کردبوو. ئەم تێکەڵاوییەش ئەوە ناگەیەنێ کە لەم دوو ڕووەوە تایبەتمەندی خۆیان نەبێ. بۆیە دەتوانین ڕوخساری بەرهەمی ئەدەبی و هونەری سوریالییەکان لەم خاڵانە دیاری بکەین:

١- پابەند نەبوون بە خاڵبەندی، خاڵبەندی هەردەم بۆ ئەدەب گرینگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە، وا دەکات وشە و ڕستەکان لە ڕووی مانا و تێگەیشتنەوە ڕێک بخات. لێ سوریالییەکان هیچ جۆرە نیشانەیەکی خاڵبەندییان لە شیعر و بەرهەمەکانیان بەکار نەدەهێنا، ئەمەشیان بەلاوە تەکنیک بوو. چونکو بەکارهێنانی وشە و دەستەواژەی ناواقیعی و لۆجیکی وا دەکات پێوەندی لە نێوان وشەکان نەبێ، کەواتە لێرەدا پێویستی بە خاڵبەندی نابێ.

٢- سوریالییەکان لە شیعر و هونەردا هونەری لێکچوواندنیان بەکار دەهێنا، لێ

ئەوان لێکچوواندنێکی تازەیان داهێنا. ئەویش کاتێک شتێکیان بە شتێکی تر دەچوواند لە واقیعدا دەگەڵ یەکتر ناگونجێن و پێ ناچێت ئەو سیفەتانەیان هەبێ. واتە لە ڕووی لۆجیکی و واقیعییەوە نەدەگونجا، لێ ئەگەر لێی وردبیتەوە ڕەنگە ڕوو بدا ئەو سیفەتە دروست بێت کە زۆر ئێستێتیکی دەبێ.

٣- سوریالییەکان لە ڕووی ڕوخسارەوە شیعری وێنەییان داهێنا. (ئاپۆلینێر) بە داهێنەری ئەم جۆرە شیعرە دادەنرێ، کە بە شیعر وێنەیەکیان دەکێشا کە تەعبیر لەو وێنە بکا.

٤- سوریالیزمەکان پەخشانە شیعریان دەنووسی کە جۆرێکی ترە لە شیعر، لە ڕووی ڕوخسارەوە جیاوازە. واتە شیعر بەشێوەی پەخشان، وەک پەخشانە شیعرەکانی (ڕۆژێ ژیرۆد) و (پییێر روڤێردی).[٢٥]

٥- لە شانۆدا سوریالییەکان شێوازێکی نوێیان داهێنا، ئەویش بینەران لە ناوەڕاستی شانۆ دادەنیشتن و شانۆیەکەش لە دەوری بینەرەکان پێشکێش دەکرا. ئەمەش ڕوخسارێکی تایبەتی سوریالییەکانە بۆ ئەوەی بینەر باشتر تێکەڵاوی شانۆیەکە بێ.

٦- ئەگەر سەیری وشە و دەستەواژە و ڕستەکانیان بکەین، وشە و ڕستەی سەیریان بەکار دەبرد، کە پێوەندی لۆجیکی و واقیعی لە نێوانیاندا نییە بەمەش لە ڕووی واتاسازییەوە ناگونجێت، ئەمەشیان بە مەبەست دەکرد تاکو وێنە و تێگەیشتنی سەیر دروست بێ و خوێنەر زیاتر بەدوای ماناکان بگەڕێت، مانا و بیرکردنەوەی جیاواز بەدەستەوە بدا.

ناوەڕۆکی بەرهەمی ئەدەبی و هونەری سوریالیزمی ئەوروپایی

١- ئەگەر سەیری ناوەڕۆکی شیعرە سوریالییەکان بکەین دەبینین ناوەڕۆکێکی یاخیبووانەی هەیە، دژی دەسەڵات و بورژوازییەت و شارستانییەتی تازە، چونکو سوریالییەکان شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانیان بە چاوی خۆیان دیبوو کە چ وێرانکارییەکی لە دوای خۆی بە جێ هێشت، بۆیە ئەوانیش ئینتمایان بۆ هیچ شتێک نەبوو لە هەموو شتێک یاخی بوون، بەتایبەت لە دەسەڵات و بورژوازییەت.

٢- بابەتەکانیان سەردەمییانە بوو، لەبارەی شتی ناوێزە (شاذ) و نەخۆشی و گیروگرفتەکانی مرۆ بوو. ئەوان بەڕاستی دەیانویست مرۆ لە کۆت و بەندی هەموو لۆجیکێک و واقیعێک ئازاد بکەن، تێ دەکۆشان بۆ دروستکردنی واقیعێکی بالاتر لەو واقیعەی تێدا دەژیان.

٣- ئافرەت لە شیعر و تابلۆکانیاندا بەشێوەیەکی زۆر بلاو بەرچاو دەکەوێ. ئەوان بایەخێکی زۆریان بە ئافرەت دەدا، تەنانەت خۆشەویستیی ئافرەتیان گەیاندووەتە ئاستی شیعر و بە شیعریان چواندووە. ڕایان وابوو ئەگەر ئافرەت نەبووایە شیعریش نەدەبوو.

٤- لای سوریالییەکان خۆشەویستی ڕێگەیەک بوو بۆ هێنانە پێش چاوی جیهانی داهاتوو، ئەویش خۆشەویستییەکی ڕەها، بەهەمان شێوە ڕێگەیەکە بۆ زانیاری، لە خۆشەویستیدا هەموو قەدەخەکراوێک گونجاوە، ئەوان لەم ڕێگەیەوە جیهانیان نوێ دەکردەوە، بۆیە زۆربەیان خۆشەویستییان کردووە، وەکو (ئەراگۆن) و (سلڤادۆر دالی) ئەمەش ڕەنگی داوەتەوە لەناو بەرهەمەکانیان.

٥- بەرهەمەکانیان زیاتر ڕەنگدانەوەی ناوەوەی مرۆیەکان بوو، ئەو شتانەی لە ناخی مرۆدا چەپێنرابوون، وەکو سێکس، گرێ دەروونییەکان، ئەوان سوودیان لێ وەردەگرت بۆ داهێنانەکانیان، بەتایبەتی خەون، بریتۆن کتێبێکی نووسی بەناوی (الأواني المستطرقة) کە تێیدا شیکردنەوەی بۆ بەشێک لە خەونەکانی خۆی کردبوو.

٦- ناوەڕۆکی ئەدەب و هونەرەکەیان بەو ئاراستەیە دەڕۆیشت کە گۆڕان دروست بکا، بەو مانایەی سوریالییەکان دەیانویست ژیان بگۆڕن. دورکەونەوە لەم ژیانە و واقیعێکی جوانتر و بەرزتر بەرهەم بهێنن دەیانگوت دەبێ لە سەرەتا ئەم واقیعە وێران بکەین و سەرلەنوێ بەشێوەیەکی بالاتر بنیاتی بنێینەوە.

گرینگی سوریالیزمی ئەوروپایی

ئێمە پێشتر گوتمان سوریالییەت ڕێبازێکی گەنجانەیە، واتە هەموو ئەندامانی سەر بەم ڕێبازە ئەگەر بەتەمەنیش گەنج نەبن ئەوا بە عەقڵ، بە بیرکردنەوە، بە قەڵەم گەنجن. لەلایەکی تر گەنجانەیە بەو مانایەی نوێیە. هەموو دیاردەیەکی نوێش گومانی تێدا نییە گرینگی و بایەخی خۆی هەیە. سوریالیزم ڕێبازێکی تا سەر

ئێسقان یاخیگەراییانە بوو، یاخی لە هەموو شتێک یاخی لە کۆن، یاخی لە عەقڵ، یاخی لەو واقیعەی تێیدا دەژیان، یاخی لە لۆجیک، ئەم ڕێبازە دەیویست ئەمانە هەمووی وێران بکا و سەرلەنوێ بەشێوەیەکی تازە و جیاواز دنیایەکی جوانتر و بالآترمان بۆ دروست بکاتەوە لە ڕێگەی پشت بەستن بە خەون و خەیاڵ و نائاگایی.

ئەم ڕێبازە وای کرد گەنجەکان ڕاپەڕن و یاخی بن. بۆیە دەبینین زۆربەی ئەندامانی سوریالیزم پێوەندیاین بەڕیزەکانی کۆمۆنیست کرد. دژایەتیی خۆیان ڕاگەیاند بەرامبەر کۆنەپەرست و کۆلۆنیالیزم و شەڕ و عەسکەرتاریەت. بۆیە بیریان لەوە دەکردەوە شۆڕش بکەن، لێ ئەوان شۆڕشێکی چەکداری ناکەن، بگرە شۆڕشێکی عەقلی و کۆمەلآیەتی بەرپا دەکەن. شۆڕشێکی کۆمەلآیەتی دژی هەموو کۆت و بەند و داوونەریتێکی کۆمەلآیەتی بۆ ئەمەش پشتیان بە پرەنسیپەکانی مارکسیزم بەست. هەر ئەمانەش بوون بناخەیان دانا بۆ هەڵگیرسانی شۆڕشی یاخی قوتابییانی ساڵی (١٩٦٨)ی فرەنسا، ئەم شۆڕشە کاریگەری هەبوو لەسەر گۆڕینی سیستەمی سیاسی و ئابووری و کۆمەلآیەتی لەو ولآتەدا، کاریگەری لەسەر تەنانەت تاکەکەسی ئەو ولآتەش هەبوو بەوەی هەردەم روحێکی یاخیبووانەیان هەبێ، ئەو کاریگەرییەش تەنیا لە سنووری نێو فرەنسادا نەمایەوە بەڵکو هەموو ئەوروپاشی گرتەوە.

سوریالیزمەکان کۆوارێکیان بەناوی (شۆڕشی سوریالیزم) لە ساڵی (١٩٢٠) و دواتر دەرکرد، کە پێڕەو و پرۆگرام و یاخیبوونی خۆیانیان تێدا بلآو دەکردەوە.

هەرچی پێوەندی بە گرینگی ئەم ڕێبازەوە هەیە لە ڕووی ئەدەبییەوە ئەوا سوریالییەکان بەشێوەیەکی سەیر و سەرنجڕاکێش دژی هەموو کۆنخوازی و پیرییەک وەستانەوە. کە بووە هۆی ئەوەی گەلێ فۆرم و شێواز و ناوەڕۆکی نوێ بۆ شیعر و ژانرەکانی تری ئەدەبی پەیدا ببێت. شێوازی وایان داهێنا کە جێگەی سەرسوڕمان و سەرنجڕاکێشانی خەڵکی بوو. بۆ نمونە ئەوان شیعری وێنەییان داهێنا. هەر بەهۆی هەوڵ و کۆششی ئەوانەوە بوو کە تاکی ئەوروپایی ئازاد بێت، چونکو ئەوان داوای ئازادییەکی ڕەهایان دەکرد، داوایان دەکرد مرۆ ئازاد بکرێت لە هەموو لۆجیک و واقیعێک، بۆ ئەمەش لە ڕێگەی شۆڕشی سوریالیزمەوە فەلسەفەی کۆمەلآیەتی پێڕەو کرا کە داوای ئازادکردنی مرۆ دەکات لە هەموو لایەنێکەوە.

زۆرێک لە مێژوونووسانی ئەدەب لەو باوەڕەدابوون کە قالب و شێواز و ناوەڕۆکی دنیای ئەدەب بەرزە و ناگۆڕێ، لێ سوریالییەت شۆڕشێک بوو بەسەر ئەو شێواز و ناوەڕۆکانە کە وایکرد شتی نوێ دروست ببێت فۆرمی ئەدەبی نوێ لەدایک بێ. هەروەها گرینگی ئەم ڕێبازە لەوە خۆی دەبینێتەوە کە بووە ڕێبازێکی هەمیشەیی و تاکو ئێستا کاریگەریی خۆی لەدەست نەداوە، لێ زۆربەی ڕێبازەکانی تری ئەدەبی شکستیان هێناوە. یەکێک لە هۆیەکانی ئەم بەردەوامییەی ئەوەیە ڕێبازێکی گەنجانەیە، واتە گەنج ڕابەرایەتی دەکات، کەواتە تاکو گەنج مابێ سوریالیزم دەمێنێ، بۆیە ئەم ڕێبازە وای کرد کە چاو بە هەموو ژانرەکانی ئەدەب بخشێنرێتەوە و بیر لەوە بکرێتەوە کە گڕ و تینێکی تازە بە شیعر و ژانرەکانی تر بدرێت. سەرلەنوێ بەشێواز فۆرمێکی سەردەمییانە و جیاواز لە سەردەمی پێشتر نووسرا، کەواتە سوریالیزم واتە یاخیبوون، واتە نوێبوونەوە.

پەراوێزەکان:

١- مئة عام من الرسم الحديث، ج. أ. مولر و فرانک ايلغر، ت/ فخری خليل، دار المأمون، بغداد، ١٩٨٨، ص ١٢٣.

٢- ڕێبازە ئەدەبییەکان، ئامادەکردن و وەرگێڕانی لە فڕەنسییەوە/ د. فەرهاد پیرباڵ، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٢٢٧.

٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٢٢٧.

٤- سوریالیزم، نەوزدا ئەحمەد ئەسوەد، کۆواری بەیان، ژ٩٥، ١٩٨٥

٥- قوتابخانە ئەدەبییەکان، رضا سید حوسێنی، و: حەمە کەریم عارف، دەزگای موکریانی، هەولێر، ل ٢٢٢.

٦- المذاهب الأدبية في الغرب (مقدمة)، اعداد: الوسائط الثقافية للنشر الالكتروني، خاص شبكة الألوكة، ٢٠٠٩/٦/٢ ص ٢.

٧- ڕێبازە ئەدەبییەکان، د. فەرهاد پیربال، ل ٢٣١

٨- السرياليه مافوق الواقع من قلق الحروب الى رؤى الأبداع، ت: علاء سعدون، جريدة الأتحاد. ژمارە و ڕۆژی دەرچوونی دیار نییە.

٩- سوریالیزم، وەرگێڕانی لە ئیسپانییەوە/ محەمەد کاکەیی، کۆواری وەرگێڕان، ژ٢، ١٩٩٧، ل ٤٣.

السوريالية: شبان دافعوا عن انفسهم.. وهم انبل الخداع الانسانی، فیصل قرقطی،

الحوار المتمدن، العدد: ١٢٨٢، ٢٠٠٥/٨/١٠.
١٠- المذاهب الأدبية من الكلاسيكية الي العبثية، د. نبيل راغب، مكتبة مصر، القاهرة، ص ٨٧.
١١- المذاهب الأدب الغربي، د. عبدالباسط بدر، دار الشعاع، الكويت، ل ٦٥.
١٢- اندرى بريتون، اندريه بوليزوتى، مطبوعات جامعة كالفورنيا، ٢٠٠٤، انترنت.
١٣- قوتابخانە ئەدەبییەکان، و: حەمە کەریم عارف، ل٢٢٢- ٢٢٣.
١٤- ڕێبازە ئەدەبییەکان، د. فەرهاد پیرباڵ، ٢٣٠.
١٥- لە نێوان بلیمەتی و شێتیدا، هاشم صالح، و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، کتێبفرۆشی سۆران، سلێمانی، چ ٢، ٢٠٠٤، ل٦٧- ٦٨.
١٦- قوتابخانە ئەدەبییەکان، و: حەمە کەریم عارف، ل ٢١٧.
١٧- المدرسة السوريالية في الغرب، قحتان بيرقدار، ٢٠١٠/٦/١٠، www.alukah.net
١٨- ئیگۆ و ئید، سیگمۆند فرۆید، و: یوسف عوسمان حەمەد، سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٣٠.
١٩- ئەدەبی سوریالیزم لە ڕوانگەی سایکۆلۆژییەوە، ئادز دوین، و: ئامانج عوسمان حەمەد، گۆڤاری وەرگێڕان، ژ٢، ١٩٩٧، ل ٣٩.
٢٠- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٤٠.
٢١- قوتابخانە ئەدەبییەکان، و: حەمە کەریم عارف، ل ٢٣١.
٢٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٢٢٢.
٢٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٢٢٢.
٢٤- ڕێبازە ئەدەبییەکان، د. هیمداد حوسێن، دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧، ل ٢٣١.

بەشی دووەم

سوریالیزم لە ئەدەبی عەرەبیدا

ئەدەبی عەرەبی لە کۆنەوە تاکو ئێستا بە ئەدەبێکی دەوڵەمەند دادەنرێ. چ پێش ئیسلام و چ دوای ئیسلام خاوەنی شارستانییەتێکی گەورەیە. ئەدەبی عەرەبی وەکو زۆربەی ئەدەبیاتی جیهان ئەدەبی کۆن و نوێی هەیە. یاخۆ بەمانایەکی تر بۆ نوێبوونەوەی خۆی سوودی لە ئەدەبیاتە زیندووەکانی جیهان وەرگرتووە، هەروەها خۆیشی کاریگەری لەسەر ئەدەبیاتی ئەو میللەتانە هەبووە کە بوونەتە موسڵمان و کەوتوونەتە ژێر ڕکێفی ئیسلامەوە وەکو (کورد، فارس، تورک...).

لە وڵاتە عەرەبییەکان زۆر ڕۆشنبیر و نووسەر هەبوونە بەهۆی بارودۆخی سیاسی تاراوگەنشین بوونە لە ئەوروپا یاخۆ خۆیان بۆ خوێندن ڕۆیشتوون، بەمەش کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی ڕێبازە زیندووەکانی جیهان بەگشتی، سوریالییەت بەتایبەتی بەو هۆیەوە توانیویانە شۆڕشێک لەناو ئەدەبی عەرەبی بەرپا بکەن. بەتایبەتی لە میسر و عێراق.

ڕێبازی سوریالیزم لە میسر

وڵاتی میسر هەر لە کۆنەوە لانکەی شارستانیەت و نوێبوونەوە و داهێنان بووە. ئەم بزووتنەوەیە (سوریالییەت) هەر لە ساڵانی سییەکانی سەدەی رابردوو لە میسر سەری هەڵدا. دەتوانین بڵێین هەر لە دەوروبەری سەرهەڵدانی سوریالیزم لە ئەوروپا، ئەمەش مانای ئەوە نییە کە ئەم ڕێبازە لە میسر لە پێش ئەوروپا سەری هەڵدابێت، نەخێر بگرە لەژێر کاریگەریی ڕێبازە ئەوروپاییەکان سەری هەڵداوە. لێرەدا ڕۆڵی فرانکفۆنییەکان(*) نابێ لە بیر بکرێ " کە لە ساڵی ١٩٢٨ لە میسر کۆمەڵەی Les Essayistes پێک هێنا کە پێک هاتبوون لە کۆمەڵێک ڕۆشنبیر کە زۆر کاریگەر بوون بەو ڕێبازانەی لە ئەوروپای ڕۆژئاوا سەری هەڵدەدا بەتایبەتی فرەنسا"[١]

ئەم کۆمـەڵەیە بڵاوکراوەیەکـیان بەناوی (un Effort) هەبوو کە زمـان حـاڵی ئەو کۆمەڵەیە بوو. ئەم کۆوارە زۆر لە ڕۆشـنبیـرە فرانکفۆنییـەکانی لە خـۆوە گرتبـوو و چالاکی ئەم کۆمەڵەیەی تێدا بڵاو دەکرایەوە.

لە میسر چەند کەسێک ڕۆڵێکی بالآیان هەبوو لە پێکهێنانی سوریالیزم لە وڵاتی مـیسـر کە نووسـەر (جـۆرج حـەنین) و کۆمـەڵەی (هونەر و ئازادی) مـیـسـری بوون. ئەمانە بەرهـەمی سوریالییان بڵاو دەکردەوە کە پڕ بوون لە یاخیبوون و نوێبوونەوە.

جۆرج حەنین یەکەم سـوریالیسـتی عـەرەب

جـۆرج حـەنین یەکێکە لە نووسـەرە هەرە یاخـییـەکانی عـەرەب. دەتوانین بەیەکـەم نووسـەری سـوریالی عەرەبی دابنێین. چونکو لە سـەردەمـێکی زووەوە کەوتووەتە ژێر کـاریگـەریی ڕێبـازە زیندووەکـانی جـیـهـان بەتایبـەتی ڕێبـازی سـوریالیـزم. جـۆرج حـەنین لە سـاڵی (١٩١٤) لە مـیـسـر لەدایک بووە. شـاعـیـر و نووسـەرێکی گـەورەی عـەرەبـە. بەهـۆی ئەوەی مـاوەیەکی زۆر لە ئەوروپا و فـرەنسـا ژیاوە بۆیە سـوودێکی زۆری لە ئەدەبیـاتی نوێی فـرەنسی وەرگرتووە. شـاعـیـر کـاتێک لە سـاڵی (١٩٣٤) گـەڕایەوە قـاهیـرە پێـوەندی بە کۆمـەڵەی (Les Essayistes) کرد و بووە یەکـێک لە چالاکـتـرین نـووسـەرەکـانی. دەگـەڵ (جـۆزیف حـەبەشی) بەهـاوبەشی لە سـاڵی (١٩٣٥) بەیـانێکیـان لەژێر ناوی (Le Rappei al ordure) دەرکـرد کـە ئـەمـەش ناونیـشـانێکی جـوانە بۆ پابەندبوون. لە سـاڵی (١٩٣٥-١٩٣٦) جـۆرج حـەنین بە هەموو شێوەیەک لە ڕێبازی سوریالییەت نزیک کەوتەوە " لە ماوەی (١٩٣٦-١٩٤٨) جۆرج حەنین پێوەندی بە کۆمەڵەی سوریالییەکان کرد".(٢)

هـەر لە کـۆواری (un Effort) وتارێکی لـەژێر ناوی (de l rrealisme) نووسی کـە گرینگی ناوەوەی تاکی دۆزییەوە بـە ڕوونی باسی لە ناخی مـرۆڤ کرد. کە تێـیـدا گوتی: "جیهانی حەقیقی ئەو جیهانەیە کەوا لە ناخمانە و دژی ئەوانی ترە". هەر لە ساڵی ١٩٣٥ لە هەمان کۆوار چیرۆکێکی ناواقیعی لەژێر ناوی (Noumene evade ét resseuscité) نووسـی، یەکـەم هـەوڵدان بـوو بۆ جـێـبـەجـێکردنی شـێـوازی ئۆتۆماتیکی سوریالییەکان.

هەر لەو ساڵە و لە هەمـان کۆوار، ناوبراو تێگەیشتنە شۆڕشگێرییەکەی لەبارەی ڕۆڵی نووسـەر لە گـەیاندنی چەمکە جیـهـانییـەکـان وتارێکی نووسی کە ئەمـەش

پێـوەندیکردن بوو بە سـوریالیـیـەکـان و نامـەیەک بوو کـە ئاراسـتـەی (ئەندرێ بریتـۆن)ی کرد،" لە ساڵی ١٩٣٧ جۆرج حەنین موحازەرەیەکی گرینگی دا لەبارەی (پێشـمەرگەی بزووتنەوەی سوریالی) کە تێیدا پێناسـەی سـوریالیزمی کرد، کە ئامانجێکە بۆ گۆڕینی ژیان. هەمان موحازەرەی لە کۆواری (francaises Revue des en orient confereneces) بڵاو کردەوە."[٣]

لە پاریس و لەسـاڵی ١٩٣٨ یەکـەم کۆمـەڵە شـیـعری خـۆی بەنـاوی (لامبـررات الوجود)[٤]. لە ساڵی ١٩٣٨ لە شاری قاهیرە جۆرج حەنین مانیفێستی (یحیا الفن المنحط)ی بڵاو کردەوە، کە زیاتر لە (٣١) رۆشنبیر واژۆیان لەسەر بەیانەکە کرد کە تێیدا هاتووە (ئێمە لەو باوەڕەین کە توندڕەوی ئاین و سێکس و نیشتمان کە بەشێکی لای تاکەکانی میسر هەیە کە دەیانەوێ میسر دووربێت لە هونەری نوێ) ئەم بەیانە رۆڵێکی باڵای هەبوو لە یاخـیـبـوونی زۆرێک لە رۆشنبـیـران و بەئاگـاهاتنـەوە لەو سێ دەردە کـوشـندەی (ئاین و سـێکس و نـیـشـتـمـان) کـە بەشێوەیەکی زۆر توندڕەوانە زۆر لە گەنجەکان کەوتبوونە ژێر کاریگەرییان.

هەروەها جـۆرج حـەنین لە کـۆمـەڵەی (هونـەر و ئازادی) ئیشی دەکرد و زۆربەی ئەندامـانی ئەو کۆمـەڵەیە بە هەمـوو شـێوەیەک نزیکی نـاوبراو بوون لە کۆوارەکـەیان (Art et liberté) وتاری دەنووسی.

لە سـاڵی ١٩٤٠ هاوڕێی نزیکی جـۆرج حـەنین (ئەنوەر کـامل) سـەرنووسـەری کۆواری (التطور)ی گرتە ئەستۆ و ئەو کۆوارەی دەرکرد. کە یەکەم زمانحـاڵی ئەو بزووتنەوە فـیکرییـە نوێیـە بوو کە دژی ئەفـسانە و خـورافات بوون، دژایـەتیی ئەو روحەیان دەکرد کە تاکایەتی مرۆڤیان دەکوشت.

ئەو کۆوارە عـەرەبییە ئەدەبی و هونەرییـە درەوشاوەیە پێناسـەی خوێنەری دەکرد و رێنمـوونی دەکرد بەرەو ئاراسـتـە نوێیەکان لە فیکر و ئەدەب و هونەر بەهۆی ئەو وتارانەی لـەسـەر فـرۆید و شـیکردنەوە دەروونیـیـەکـان بڵاوی دەکـردەوە. هەروەها لـەبارەی (نیـکـۆلا کــالاوس و پـۆل ئیـلـوار) و هـونـەری تـەشـکیـلی و روئیـــای سـوریالییـەکان لەبارەی هونـەر و ژیان. لەلایەکی تر ئەو کـۆوارە مـەیدانێک بوو بۆ رەخنەی کـۆمـەڵایەتی کـاتێک ئەو وتارانەی لەبارەی رەوشـی ئافـرەت و فـێرکـردن دەنووسـران دژی ئـەو هـەڵوێسـتـە لاسـاییکەرەوانەی سـەبارەت بە سـێکس و

خۆشەویستی دەدوان. هەر ئەو کۆوارە زۆرێک لە دەقە وەرگێراوەکانی نووسەران و ڕۆشنبیرانی ئەوروپایی کە کاریگەرییان هەبوو بڵاو دەکردەوە، ئەم کۆوارە پێشەنگی پەخشانە شیعری نوێی لە ئەدەبی عەرەبی بوو.

کەواتە ئەم کۆوارە ڕۆڵێکی باڵای لە پێشخستن و نوێکردنەوەی ئەدەبی عەرەبی هەبوو، وای کرد ئەم ئەدەبە لەو بازنە داخراوەی کۆن بێتە دەرەوە و ئاشنا بێ بە دنیای هونەر و داهێنان.

دەتوانین بڵێین جۆرج حەنین بزوێنەری ئەم کۆوارە بوو " بەشێوەی مادی بەشداری کرد، جگە لەوەی دەیان وتاری بۆیان نارد هەروەها هەریەک لە (رەمسیس یۆنان، کامل التلمسانی، علی کامل، ئەنوەر کامل، عبدالحمید الحدیدی) بەشێوەیەکی بەرچاو ڕۆڵیان هەبوو لە پێشخستنی ئەم کۆوارە"(٥)، لێ ئەم کۆوارە بەهۆی ئەوەی چاودێری سیاسی لەسەر بوو لە ژمارە حەوتەوە لە مانگی سێپتێمبەری ١٩٤٠ ڕاوەستا.

لە ساڵانی شەڕی دووەمی گێتیدا جۆرج حەنین ڕوونکردنەوەیەکی دا بە کۆمەڵەی فرانکفۆرت لەبارەی شیعر و ئەخلاق و سیاسەت. لە ساڵی ١٩٤٤ موحازەرەیەکی گرینگی لەبارەی (روحی شیعری نوێ) دا کە تێیدا تێگەیشتنی سوریالی لەبارەی شیعر روون کردەوە.

ئەمەش ڕیزبەندی بەرهەمەکانی (جۆرج حەنین)ە :

- لامبررات الوجود ١٩٣٨
- من اجل وعي منتهك للمحرمات ١٩٤٤
- من هو السيد أراجون؟ ١٩٤٥
- هيبة الرعب ١٩٤٥.
- وقت حفيده ١٩٤٧
- االمتنافر ١٩٤٩
- صورتان ١٩٥٣
- العتبة المحرمة ١٩٥٦
- الاشارة الأكثر غموضاً ١٩٧٧

- ملاحظات حول بلد لا جدوى منه ١٩٧٧
- قوة التحية ١٩٧٨
- الروح الضاربة ١٩٨٠
- على مدى الأنسان ١٩٨١
- مسافر اليوم السابع ١٩٨١[٦]

كۆمەڵەی (هونەر و ئازادی) لە میسر

لە قاوەخانەی (النورس) لە ساڵی (١٩٣٢) کۆمەڵێک ڕۆشنبیر ئێواران کۆ دەبوونەوە، گفتوگۆیان لەسەر حاڵی ڕۆشنبیری نوێی میسری دەکرد. باسی پرۆژەی داهاتوویان دەکرد بۆ ئەوەی ڕەخنە لە هەموو شتێک بگرن و هەموو شتێک وێران بکەن. لە ساڵی (١٩٣٦) (ئەنوەر کامل ١٩١٣-١٩٩١) یەکێک بوو لەو ڕۆشنبیرانە کتێبێکی بەناوی (كتاب المنبوذ) بڵاو کردەوە. کە تێیدا داوای ئازادی ئارەزووەکانی مرۆڤی دەکرد. بۆیە کۆمەڵێک لە دەوری ئەم نووسەرە کۆبوونەوە کە دواتر ناسران بە کۆمەڵەی (المنبوذين) و ڕۆڵێکی باڵایان هەبوو لە پێکهێنانی کۆمەڵەی (هونەر و ئازادی).

هەر لەو کاتەدا کۆمەڵێک لە هونەرمەندە شێوەکارەکان لە میسر چالاکی هونەری جوانیان هەبوو، کاریگەر بوون بە سوریالییەت، ناسراوترینیان (يوسف عفيفى، رمسيس يۆنان) هەروەها (كمال وليم، فتحى البكرى، فؤاد كمال) ئەندامانی کۆمەڵەی هونەرمەندانی ڕۆهەڵاتی نوێ " کە لە ساڵی (١٩٣٨) (رمسيس يۆنان) کتێبی (غاية الرسام العصري) بڵاو کردەوە کە تێیدا ڕوونی کردەوە سوریالییەت واتە بانگەواز بۆ شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی نەک ڕێبازێکی هونەری"[٧] ئەمانە بەشێوەیەک کەوتبوونە ژێر کاریگەریی سوریالیزم بە گۆشەنیگایەکی سوریالییانە لە هەموو گۆشەیەکی ژیانیان دەڕوانی.

کاتێک لە ساڵی (١٩٣٨) جۆرج حەنین مانیفێستی (يحيا الفن المنحط)ی بڵاو کردەوە. ئەم مانیفێستە بووە دەرگەیەک بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەی (هونەر و ئازادی) لە (٩)ی یەنایری (١٩٣٩). بەشێوەیەک پێوەندی دەنێوان مانیفێست و کۆمەڵەکە هەبوو ئەوەندە لە یەکتر نزیک بوو هەندێک ناویان لێنان کۆمەڵەی (الفن

المنحط). ئەم کۆمەڵەیە ئامانجەکانی لەم خاڵانە کۆ کردەوە:

١- بەرگریکردن لە ئازادی هونەر و ڕۆشنبیری.

٢- بڵاوکردنەوەی دانراوی نوێ، سازدانی چاوپێکەوتن لەگەڵ بیرمەندە گەورەکان لە سەردەمی نوێدا.

٣- وەستاندنی گەنجانی میسری لە بزووتنەوە ئەدەبی و هونەری و کۆمەڵایەتییەکان لە جیهان.(٨)

ئەم ئامانجانە یاخیبوون و نوێگەرییەکی زۆری پێوە دیارە، یەکەم هەوڵیان ڕەخساندنی کەش و هەوایەکی ئازادە بۆ هونەرمەند و ڕۆشنبیران، بەڕاستی وا دەکات هونەرمەند بەئازادی بیر بکاتەوە، هەرچی لە ناخیدا هەبێ بە ئازادی دەری ببڕێ.

لە ساڵی (١٩٣٩) یەکەم ژمارەی گۆواری (Art et liberté) یان بڵاو کردەوە، سەروتارەکەی بەم شێوەیە تێیدا هاتبوو" هونەر پێش هەموو شتێک شێوازی ژیانە هەڵوێستی سۆزداری و ژیاری لەگەڵ ئازادی مرۆ ناگونجێ. " هەروەها وتارێکی جۆرج حەنین کە تێیدا خیانەتی هەندێک لە بەرپرسانی ڕوون کردەوە لە ڕووخاندنی شۆڕشی ئیسپانی بڵاو کرایەوە.

ئەم جۆرە دەربڕینانە و هەڵوێستانە مانای یاخیبوون و نوێخوازییە. ئەوان نەک هەر لە خەمی وڵاتەکەیاندا بوون بگرە هەڵوێستیان بەرامبەر هەموو شتێکی ناشرینی دنیا هەبوو. لە هەمان ساڵدا کۆمەڵە کۆبوونەوەیەکی گشتی بەست کە زیاتر لە (٣٠) کەس ئامادەی بوون. سەردەستەی کۆمەڵی سوریالیزمی ئینگلیزی (ڕۆلاند بزوز) ئامادە بوو. هەریەک لە (احمد شرف الدین، جۆرج حەنین، ئەنوەر کامل، کامل التلمسانی) ئامادە بوون.

لە ساڵی (١٩٣٩) لەسەر لاپەڕەکانی گۆواری (الرسالة) ی ڕۆشنبیری لە قاهیرە (ئەنوەر کامل) ئامانجەکانی کۆمەڵەی (هونەر و ئازادی) بەشێوەیەکی گشتی بڵاو کردەوە. هەروەها هەریەک لە (کامل التلمسانی و رمسیس یۆنان) سوریالییەتیان پێشکێش بە خوێنەری عەرەبی کرد.

لە کاتی وەستانی گۆواری (Art et liberté) سووریالییەکانی میسر وتارەکانیان لە گۆواری Quichotte Don بڵاو دەکردەوە، لە نێوان ساڵانی (١٩٣٩-١٩٤٠) ئەو

وتارانەی لەو کـۆوارە بڵاو کرانەوە هـی هـەریەک لە (جـۆرج حـەنین، هنری مـیشـۆ، جـاک فـاشـیـە، هنری کـالیـە) بوون بۆ خـوێنـەرانی مـیـسـر. زنجـیـرەیەک وتاریان لەبارەی حاڵی شیعر نووسی. ئاماژەیان بەوە دا شـاعیر شێتی دژی عـەقڵ و واقیع بەکار بێنـێ. هـەروەک جـۆرج حـەنین وتارێکی لـەبارەی (کـامل التلمـسـانی) نووسی ئاماژەی بەوە دا (هونەر نیشتمانی نییە).

لە نێـوان سـاڵانـی (١٩٤٠-١٩٤٥) کـۆمـەڵەی (هونەر و ئـازادی) کـۆمـەڵێک پێـشـانگەی هـونەری ئـازادیان کـردەوە، ئـەمـانە هـەوڵیـان دا چـالاکـیی لاوە رۆشنبیرەکانی میسر ببەستنەوە بە بازنەی هونەری نوێ، واتە یاخیبوون لە هەموو بازنەیەکی پۆلیسی و ئـاینی و بـازرگانی. بۆیە جـۆرج حـەنین باوەڕی وابوو کـە وێنە شێوەیەکە لە شێوەکانی بیرکردنەوە و خۆشەویستی و ڕق و ژیان.

بەمەش هەم جۆرج حەنین و کۆمەڵەی (هونەر و ئازادی) ڕۆڵێکی گرینگیان بینی لە رەخسـاندنی کەش و هـەوایەکی ئازاد بەو یاخـیبوون و نوێگەراییـەی کردبوویانە ئامـانجی خۆیان. رۆڵی بزووتنـەوەی سووریالی لە پێشکەوتنی هونەری شـێوەکاری ڕۆڵێکی بەرچاوە. ئـەم بزووتنەوەیـە لەسـەر دەسـتی ئـەو یاخـیـبـووانە لاپەڕەیەکی جوانی بۆ خۆی لە مێژووی ئەدەبی میسری و ئەدەبی عەرەبی تۆمار کرد.

عـەبدولقادر جەنابی و سـوریالیـیـەت

شـاعـیـر لە سـاڵی (١٩٤٤) لە شـاری بەغـدا لـەدایک بووە. ژیـانی ئـەدەبی لە ناوەڕاستی شـەسـتـەکان دەست پێ دەکات کاتێک دەسـتی بە وەرگێڕانی شـیعری ئینگلیزی کردووە. لە سـاڵی (١٩٧٠) عـیراقی بەجێ هشـتـووە و بۆ لەندەن چووە، دوو سـاڵ لەوێ مـایەوە لـە سـاڵی (١٩٧٣) کـۆواری (الرعـبـة الآباحـة) ی سـوریالی دەرکـرد. دواتریش هـەردوو کـۆواری (النقطة) و کـۆواری (فـرادیس)ی دەرکـرد. ژمارەیەک لە ئەنتۆلۆجیای بەزمانی فرەنسی بۆ پێناسەکردنی شیعری عەرەبی بڵاو کردەوە، لەوانە (Arabe moderne Le poéme) کە نزیکەی (٩٦) شـاعیری تێدایە لە سـەرەتای پەنجـایەکـان تاکـو سـەرەتای هـەشـتـایەکـانی سـەدەی رابردوو. زۆر لە بەرهـەمی فرەنسی وەرگێڕاوە لەوانە (الآفعی بلا رأس ولا ذیل) کۆمەڵێک توێژینەوەی گرینگ.

کۆمـەڵێک بەرهـەمی شـیـعری هـەیە لەوانە (في هواء اللغة الطلق) و (مرح الغربة

الشرقية) و (حياة ما بعد الياء). ژياننامەيەكی بەناوی (تربيه عبدالقادر الجنابی) لە ساڵی (١٩٩٤) بڵاو كردەوە. كە بۆ چوار زمان وەرگێڕاوە لەوانە (فرەنسی، ئەڵمانی، ئيسپانی، كاتالانی). هەروەها دوو كتێبی هەيە لە بواری توێژينەوە يەكەميان موحازەرەيەكە لەسەر بزووتنەوەی سورياليزم لە ميسر لە زانكۆی (فانكوفر) پێشكێشی كرد. دووەميان ڕەخنەيە لە سورياليزمی جيهانی نوێ.

عەبدولقادر جەنابی كەسێكی تا سەر ئێسقان سوريالی بوو. داوای دەكرد گەنجەكان خۆيان لە پێوەست بوون بە ئاين و داوونەريت بپارێزن. هەوڵ بۆ كوشتنی باوک بدەن، كە ئەمانەش هۆيەكن بۆ خۆ دەربازكردن و بەدەستهێنانی ئازادی، كەواتە عەبدولقادر جەنابی يەكێكە لە سورياليية عەرەبە گەورەكان كە بەڕاستی كاريگەرييەكی زۆری لەسەر نوێكردنەوەی شيعری نوێی عەرەبی هەبووە.

سوريالييەت لە شيعر و ئەدەبی عەرەبی نەبووە، دوای كۆمەڵەی (هونەر و ئازادی) و جۆرج حەنين و هاوڕێكانی كە عەبدولقادر جەنابی لە ساڵی ١٩٧٣ پێش مردنی ناسيويەتی. هەندێ هەوڵ و جێبەجێكردنی سوريالی هەبووە لێرە و لەوێ وەک كتێبی (الصوفية والسوريالية)ی (ئەندۆنيس) و چەند هەوڵێكی تر، لەلای عەبدولقادر جەنابی گەيشتە لوتكە، بۆيە لەو بڕوايەدان كە سورياليیەتی جۆرج حەنين و كۆمەڵەی (هونەر و ئازادی) بريتی بوو لە ياخيبوون لە واقيعی عەرەبی، وەک تيۆرێكی ئەدەبی پێشكێشيان نەكرد، بەڵكو ئەوان كرديانە هۆيەک دژی سياسييەكان.

" عەبدولقادر جەنابی لە سەرەتای ساڵانی بەجێهێشتنی عێراق سوريالييەت و ماركسييەتی بەيەكەوە بەستەوە هەروەک دەڵێ: بەڕاستی ماركسييەتی تەواو لەناو سورياليیەتە بەو مانايەی شۆڕشی سياسی جياوازی نييە لە شۆڕشی شيعری."[٨] كەواتە پڕۆژەی سوريالييەت سەرەتا لای عەبدلقادر جەنابی هەڵبژاردەيەكی سياسی بووە دژی ئەو واقيعە سياسی و ڕۆشنبيرييەی عەرەب، كە لە بنكە سەربازييەكان دەيان كەسيان ڕاهێناوە لەسەر هەواڵگری. " تێگەيشتنی عەبدلقادر جەنابی بۆ سوريالييەت لە نووسينی شيعردا ئەوەيە بەتوندی هەموو لاساييكردنەوە و شێوە و شێوازە جياوازەكان لە شيعری عەرەبی ڕەت بكاتەوە"[٩]

هەروەها عەبدولقادر جەنابی گەمەی سوريالی دەگەڵ هەريەک لە (ئەدۆنيس،

مەحموود درویش، سەعدی یووسف، سرگون پۆلس) ئەنجام داوە. کە بەیەکەوە هەموویان کاریگەرییان لەسەر ئەدەبی نوێی عەرەبی هەبووە.

شیعرییەتی عبدولقادر شیعرییەتێکی تاکایەتییە بەرامبەر شیعرییەتی عەرەبی کە هەردەم لە غەیبدا ئیش دەکات. زمانی شیعری شاعیر بریندارکەرە، گاڵتەجارییە، جوانە، بەو مانایە بریندارکەرە کە هەڵوێست لە بەرامبەر هەموو شتێک دەنوێنێ بێدەنگ نییە بەرامبەر ناشرینییەکان، ئەمەش بۆ ئەوانەی کە ناشرینی ئەنجام دەدەن، زمانی شاعیر بەدڵی ئەوان نییە و دەبێتە ڕستەیەکی بریندارکەر.

گەمەی سوریالی لە ئەدەبی عەرەبی

ئەم هونەرە هونەرێکی سوریالییە تام و چێژی تایبەتی خۆی هەیە، دنیایەکی جوان دروست دەکات، وامان لێ دەکات وشەی پڕ لە شێتی و نالۆجیکی بڵێین. ئەم گەمەیە لە نێوان دوو کەس، دوو (هونەرمەند، شاعیر، نووسەر...) ئەنجام دەدرێ. کە تێیدا یەکێکیان چەند پرسیارێک لە بەرامبەری دەکات کە بە وشەی پرسیاری (بۆچی؟، کەی؟، کێ؟، چییە؟... هتد) دەبێ، دەبێ کەسی پرسیارلێکراو یەکسەر وەڵامی پرسیارەکان بەبێ بیرکردنەوە بداتەوە، چونکو هونەر و چێژەکەی لەوەدایە وەڵامەکە پڕ دەبێ لە جوانی و فەلسەفە.

لە ئەدەبی عەرەبیدا ئەم گەمەیە سێ جار ئەنجام دراوە (ئەوەندەی ئێمە ئاگەدار بین و لە سەرچاوەکان بەرچاومان کەوتبێ). دوویان لەلایەن شاعیر (عەبدولقادر جەنابی) ئەنجام دراوە، جاری یەکەم دەگەڵ هەردوو شاعیری عێراقی (سەعدی یووسف و سەرگۆن پۆلس)ە و جاری دووەم دەگەڵ شاعیر (ئەدۆنیس)، جاری سێیەم دەگەڵ (مەحموود درویش). کەسی پرسیارلێکراو دەبێ ئامادەیی تەواوی هەبێ، واتە لە ڕووی بیرکردنەوە و دەروونییەوە ئامادە بێ. ئەو گەمانەی ئەنجام دراون لە ئەدەبی عەرەبی لە ساڵی (١٩٩١) بوو دەگەڵ (ئەدۆنیس) کە لە ژمارە (٢)ی کۆواری (فرادیس)دا بڵاو کراوەتەوە. لە ساڵی (١٩٩٥) دەگەڵ (مەحموود درویش) ئەنجام دراوە لە ژمارەی (١٠)ی هەمان کۆوار بڵاو کراوەتەوە. عەبدولقادر جەنابی لەبارەی ئەو گەمەیەی دەگەڵ (ئەدۆنیس)دا ئەنجامی دا دەڵێ: " پێم وت کە لۆجیکی گەمەکە ئەوەیە کە وەڵامەکە وەکو خۆی دەمێنێ تاڕادەی ئەوەی کە

نەگونجێ لەگەڵ لۆجیکی پرسیارەکە، جوانیی گەمەکە لەوەدایە کە نزیکە لە شیعر دەتوانی بە عەقڵی ئاگا و نائاگا (شعور و لاشعور) بەرهەمی بهێنی"[١٠]. ئەم گەمەیە جوانییەکەی لەوەدایە مرۆڤ دەتوانێ بەهۆیەوە خۆی بدزێتەوە لە هەموو یاسایەکی ژیان و لۆجیک، تەواو ئازادە لەم گەمەیە، ڕەنگە وەڵامی وا بداتەوە بە هیچ شێوەیەک دەگەڵ پرسیارەکە نەگونجێ، لەوانەیە هەندێک جار وەڵامەکە زۆر پێکەنیناوی بێت. لێ چێژ و جوانی و خۆشییەکەی لەوەدایە، هونەرەکەی لەوەدایە کە شتی سەیروسەمەرەمان پێشکێش دەکات. لەوێدا هەست دەکەین تەواو ئازادین.

ئێمە لێرەدا چەند نموونەیەک لەو گەمە سوریالییانە وەردەگرین هەر بەزمانی عەرەبی دەینووسینەوە، چونکو ڕامان وایە ئەگەر وەری بگێڕین ئەو تام و جوانی و چێژەی خۆی نامێنێ، بۆیە وەکو خۆی وەری دەگرین هەریەک لەو گەمانە بەشێکی وەردەگرین:

" الحوار الأول مع أدونيس

ماهي اليقظة؟

أدونيس: ثوب نصف ممزق.

ماهي الحداثة؟

أدونيس: ريح تحاول ان تنام، ولا تستطيع.

ماهو الشعر؟

أدونيس: معنى هو كذلك لا صورة له.

من هو النفري؟

أدونيس: لا احب ان اعرف.

١- الحوار الثاني مع سعدي يوسف:

ماهو النوم؟

سعدي يوسف: نبات لم يجد أرضه بعد.

ماهو التأريخ؟

سعدي يوسف: السماء وطيئة والأرض عالية.

ماهو الشعر؟

سعدي يوسف: أحذية الطائر الخفيفة.

ماهي الحداثة؟

سعدي يوسف: اقتراب غير مجد.

ماهو القلم؟

سعدي يوسف: حمار ذو قلادتين.

لماذا تكتب؟

سعدي يوسف: لأن الدرب طويل.

من هو سعدي يوسف؟

سعدي يوسف: ديك لغير يوم القيامة.

هل للقصيدة رسالة؟

سعدي يوسف: لا.

لماذا؟

سعدي يوسف: لأن الشعب أبقى من الشجرة.

ماهو القارئ؟

سعدي يوسف: مخلوق عجيب لم يجد قدمين بعد.

– الحوار الثالث مع محمود درويش

لنبدأ أولاً من هو بدر شاكر السياب؟

محمود درويش: كأس مليئة بالفرا غ الملون.

خليل حاوي؟

محمود درويش: صورة تنتقم من أصلها.

أدونيس؟

محمود درويش: معنى يبحث عن عبارة.

يوسف الخال؟

محمود درويش: لا يعنيني.

سركون بولص؟

محمود درويش: تلهث خلفه القصيدة وهو لا يعلم.

ما هي القصيدة؟

محمود درويش: غيمة على برج.

من هو القارئ؟

محمود درويش: ضابط بحرية في استعراض عسكري.

الى أين الشعر العربي الجديد؟

محمود درويش: الى متحف مغلق في النهار.

ماهي بيرت؟

محمود درويش: كتابة جالسة على محطة الباص.

ما هو الموت؟

محمود درويش: نرجس لا يجد ماء لصورته.

ما هي باريس؟

محمود درويش: تلك التي لا تحب زوجها.

ما هي المرأة؟

محمود درويش: استعارة.

ما هو المستقبل؟

محمود درويش: عكس الشعر.

ما هي الفلسطين؟

محمود درويش: طاولة من زجاج.

ماهي الرواية؟

محمود درويش: رسالة سأكتبها عما قليل.

ما هي هذه اللعبة السوريالية؟

محمود درويش: مكالمة هاتفية في ساعة الضجر.[١١]

پەراوێزەکان:

(*) فرانکفۆنییەکان ئەو کەسانەن کە لە نەتەوەیەکی نا فرەنسین و بەزمانی فرەنسی دەنووسن، وەک ئەو رۆشنبیرە عەرەبانەی لە فرەنسا دەژین (د. محەمەد ئەراگۆن)، لەناو کوردیش ئەم دیاردەیە هەیە.

١- الحركة السوريالية في مصر، بشير السباعي، ئینتەرنێت.

٢- اعمال مختارة جورج حنين، اختيار وترجمة (بشير السباعي)، منشورات الجمل ١٩٩٦، ص٥

٣- حركة السوريالية في مصر، بشير السباعي، ئینتەرنێت.

٤- اعمال مختارة جورج حنين، اختيار وترجمة (بشير السباعي)، ص ٨.

٥ و٦- أعمال مختارة جورج حنين، اختيار وترجمة (بشير السباعي)، ١٩٩٦، ص ٨.

٧- الحركة السوريالية في مصر، بشير السباعي، ئینتەرنێت.

٨- السوريالية وتحولاتها عند عبدالقادر الجنابي، نصيف الناصري، ص٣، ئینتەرنێت.

٩- سەرچاوەی پێشوو ص٣.

١٠- ئینتەرنێت/www.arabs48.com

١١- مجلة فراديس، عدد (٢)، تموز ١٩٩١ / مجلة فراديس، عدد (١٠)، ١٩٩٥

بەشی سێیەم

سوریالیزم لە ئەدەبی کوردیدا

دەروازە

ئێمە کاتێک باس لەم ڕێبازە لەناو ئەدەبی کوردیدا دەکەین، ئەوا ناتوانین خۆمان تەنیا بەیەک ژانری ئەدەبی ببەستینەوە. بەو مانایەی نابێ تەنیا بۆ نموونە باس لە شیعری سوریالی لەو ئەدەبە بکەین، یا چیرۆکی سوریالی. بۆیە کە گوتمان ئەدەب هەموو ژانرەکانی وەکو شیعر، چیرۆک، ڕۆمان... دەگرێتەوە. بۆیە ئێمە لێرەدا بەپێی توانا و ئەو سەرچاوانەی بەردەستمان کەوتوون باس لەم ڕێبازە لە ئەدەبی کوردیدا دەکەین. واتە باس لەو ژانرانە دەکەین کە بیر و بۆچوون و تازەگەریی ئەم ڕێبازەی پێ دەربڕاوە. وەکو هەموو ڕێبازەکانی تر شیعر پشکی هەرە زۆری بەر کەوتووە، واتە شاعیرانمان زۆرن کە لەژێر کاریگەریی ئەم ڕێبازە ئیشیان کردبێت. هەروەها لە نوێکردنەوەی تەکنیک و ناوەڕۆکی چیرۆک و ڕۆمانیش، ئەمەش مانای ئەوە نییە ئەو نووسەرانە سەد لە سەد سوریالی بن، نەخێر دەکارێت بنەما و ڕوخساری سوریالی دەنێو دەقەکانیاندا بدۆزینەوە، هەروەک کاتێک هەوڵ دەدەین شیعری کلاسیکی وەربگرین، ئەمە مانای ئەوە نییە، نالی، مەحوی، شیخ ڕەزا شاعیری سوریالیین، بەڵکو دەکرێت بنەما و ناوەڕۆک و ڕوخساری شیعری سوریالی دەنێو شیعرەکانیاندا بدۆزینەوە، دەنا ئەوان نەیانزانیوە سوریالییەت هەر چشە. کەواتە دەبێ ئەم لێکۆڵینەوەیەی ئێمە فراوان بێت تەنیا خۆی نەبەستێتەوە بە باسکردنی یەک ژانری ئەدەبی، باسکردنی هەر ژانرێکیش پێویستی بە هەڵوێستە لەسەرکردنێکی ورد هەیە، ئێمە لێرەدا سەرەتا باس لە ژانری شیعر دەکەین و ئەو شاعیرانە دیاری دەکەین کە لەژێر کاریگەریی ئەم ڕێبازە شیعریان نووسیوە هەڵوێستە لەسەر بەرهەمەکانیان دەکەین ڕۆڵیان لە تازەکردنەوەی شیعری کوردی دەستنیشان دەکەین، دواتر باس لەو چیرۆکنووسانە دەکەین کە بەرهەمی سوریالییان نوسیوە.

شیعری سوریالیزمی کوردی

شیعری کلاسیکی کوردی وەکو نموونە

ئەگەر سەیری مێژووی ئەدەبی کوردی بکەین دەبینین زۆربەی هەرە زۆری بەرهەمی ئەدەبی کوردی بە شیعر نووسراوە، تاکو ئەم دواییانە نەبێ بەهۆی ئاشنابوون بە ئەدەبی ئەوروپی و تێکەڵاوبوونی نووسەران و ڕۆشنبیرانمان بە ئەدەبیاتی دراوسێ و بێگانە جا ژانری تر هاتە ناو ئەدەبی کوردی.

کاتێک باس لە ڕێبازی سوریالیزم دەکەین لە ئەدەبی کوردی دەبێ ئەوە بزانین کە زۆر درەنگ گەیشتە ناو ئەدەبی کوردی. دەتوانین بڵێین دوای ساڵانی ١٩٧٠ لە دیوانی هەندێک لە شاعیرە نوێخوازەکان دەرکەوت. دواتر لەلای شاعیرە گەنجەکانی دەیەی هەشتاکان وەکو گرووپی (پێشڕەو) وشاعیرانی تری وەک: (جەلال بەرزنجی، دڵشاد عەبدوڵڵا، سەباح رەنجدەر، ئەنوەر مەسیفی، هاشم سەراج، فەرید زامدار...). برەویان بەم ڕێبازە دا. لێ ئەوەی کە بەتەواوی سوریالییەت لەناو بەرهەمەکانیان ڕەنگی دایەوە و ئیشیان لەسەر کرد چەند کەسانێک بوون کە دواتر هەڵوێستە لەسەر بەرهەمەکانیان دەکەین. پاش ڕاپەرینی ١٩٩١ بەهۆی ئەو ئازادییەی کە پەیدا بوو، شاعیران و نووسەرانی دوورە وڵات گەڕانەوە نیشتمان، بەهۆی ئەو ئاشنایەتییەی کە هەیانبوو دەگەڵ ئەدەبیاتی ئەوروپی توانییان کاریگەرییەک لەناو ئەدەبی کوردی لە هەموو ژانرەکان دروست بکەن. توانییان فۆرمی تازە بهێننە ناو ئەدەبی کوردی و گڕوتینێکی تازەیان بە ئەدەبی کوردی دا. ئەگەر سەیری میللەتی عەرەب بکەین، بەهۆی ئەو نووسەرانەی کە لە دەرەوە دەژیان وەکو (جۆرج حەنین، عەبدولقادر جەنابی، ئەدۆنیس، محەمەد ئەراگۆن، سەرگۆن پۆلس... هتد) زۆر لە تەکنیکی تازەیان هێنایە ناو ئەدەبی عەرەبی، بەکورتی ڕۆڵیان لە تازەکردنەوەی شیعری عەرەبی هەبوو. بۆ ئەدەبی کوردیش بەهەمان شێوە، دوای ڕاپەڕینی (١٩٩١) ئەو نووسەرانەی لە تاراوگە

دەژیان گەڕانەوە، بێگومان لەوێ کەوتبوونە ژێر کاریگەریی تەکنیک و فۆرمی نوێی ئەدەبی، ئەوانیش دەستیان لە نوێکردنەوەی شیعری کوردی هەبوو، پێشتر نموونەی شیعری سوریالی هەبوو لەناو ئەدەبی کوردی، لێ کە ئەوان گەڕانەوە گرۆتینێکی تریان بەتەکنیک و بنەمای سوریالی دا، ئەوانەی کە جێ پەنجەیان دیارە (فەرهاد پیربال، د. موحسین ئەحمەد عومەر، ئەحمەدی مەلا) و چەند کەسێکی تر، ئەمانە کۆوارێکی سوریالییان دەرکرد بەناوی (وێران) لە ساڵی (١٩٩٤) تاکو ئێستاش بەردەوامە، دواتر ڕۆڵیان هەبوو لە دەرکردنی کۆوارە شێوە سوریالییەکانی وەکو (شین، شیعر).

بێگومان هەر ڕێبازێک، ڕەوتێک، ئایدیۆلۆجیایەک کە سەرهەڵدەدات لە ناکاو و کتوپڕ سەر هەڵنادات. دەبێت پێشتر زەوینەی بۆ خۆش کرابێت و نموونەی سەرەتایی هەبێت. شیعری سوریالیزمی کوردیش سەرەتای ڕەگوڕیشەکانیان دەگەڕێتەوە بۆ هەندێک لە شاعیرانی کلاسیکی و ئەوانی دواتریش. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئەم شاعیرە کلاسیکییانە ئاگایان لە ڕێبازی سوریالیزم هەبووبێت، نەخێر، چونکو ئەو سەردەم هێشتا ئەم ڕێبازە لەناو خودی ئەورووپاش بە فەرمی ڕانەگەیەنرابوو، لێ دەکارێ بنەما و ڕەگەزەکانی ئەم ڕێبازە لەناو بەرهەمەکانیان دەدۆزرێتەوە، دەنا ئەوان نەیانزانیوە سوریالییەت مانای چشە، لێ شیعرەکانیان بۆ سەردەمی خۆیان وێرانەکەر بووینە، ئەو بابەتانەی ئەوان باسیان کردووە، عەیبەیەکی گەورە بووە لەناو خەڵک، تەکنیکی خەونییان بەکار بردووە بۆ دەربڕینی فیکرەکەیان. هەروەک سوریالییەکانی ئەوروپا، ئەگەر سەیری (ئەندرێ بریتۆن) بکەین زۆر سەرسام بووە بە (رامبۆ)ی شاعیر کە بناخەی ڕێبازەکەی لەسەر بیرورا و بەرهەمە یاخییەکانی ئەو داناوە، (ڕامبۆ) شیعری وای نووسیوە کە زۆر سوریالین، تەنانەت ئەم سوریالییەتە لەناو ژیانیشی ڕەنگی دابوویەوە.

ئەگەر سەیری دیوانی شاعیرانی وەکو (نالی) و (مەحوی) و (شێخ ڕەزای تاڵەبانی) و چەند شاعیرێکی تری کلاسیکی بکەین، دەبینین شیعری سوریالی لەناو دیوانەکانیان بەرچاومان دەکەوێ. کە بۆ ئەو سەردەم تازە و وێرانکەر و یاخیبوونیان تێدا بووە بەرامبەر ئاین، کۆمەڵگە، دەسەلات، داوونەریت، عەقڵیەتی ئەو سەردەم، هەروەها بنەما و پەیڕەو و پرۆگرامی سوریالییان تێدا دەدۆزینەوە و بەشێوەیەکی سوریالی نووسراون.

(نالی) یەکێکە لە شاعیرە گەورەکانی کلاسیزم. ئەم وەسفە بۆ ئێستا، لێ بێگومان بۆ سەردەمی خۆی شاعیرێکی نوێخواز بووە، بەو بەڵگەی لەسەر دەستی ئەو شێوەزاری کرمانجی ناوەڕاست بووە شێوەی نووسینی ئەدەب. خاوەن قوتابخانەیەکی شیعرییە لە باشووری کوردستان، چەندان قوتابی و پەیڕەوکاری هەبوو دوای خۆی.

(نالی) ئەو شیعرەی کە بۆ وەسفی کەرەکەی نووسیوە بەڕاستی تەواو سوریالییە و فەلسەفەیەکی قووڵی تێدایە. ڕەنگە زۆر کەس ئەو پرسیارە بکەن قوتابخانەی نالی چ پێوەندییەکی بە سوریالیزمەوە هەیە؟ ئەمە پرسیارێکی زۆر جوانە و وەڵامەکەشی زۆر ئاسانە، من لە سەرەوە ئاماژەم بەوە دا کە نالی نازانێت سوریالییەت چییە؟ و ئەو سەردەم هێشتا لەناو ئەوروپاش لەدایک نەبووبوو، لێ ئێستا ئەو نموونانەی لە شیعری (نالی)مان وەرگرتووە دەکارێ بنەما و ڕوخسارێکی سوریالییان هەبێ، ئەم شیعرە لە (١١) دێر پێک هاتووە. تاکو دێری نۆیەم بەشێوەیەکی وەستایانە و هونەرییانە باس لە کەرەکەی دەکات. لە دێری نۆیەمەوە شاعیر دژی لۆجیک و عەقل دەجوولێتەوە. شتێکی وا سەیروسەمەرەمان بۆ باس دەکات کە دوورە لە هەموو لۆجیکێک، ئەویش بەخشینی سیفەتی عەقڵە بە ئاژەڵ. ئا لێرەدا سوریالییەکان دژی لۆجیک و عەقل دەجوولانەوە، شتی سەیر و سەمەرەیان دەکرد، کاتێک نالی خاسیەتی عەقل بەو ئاژەڵە دەدا، بێگومان فەلسەفەی خۆی هەیە کە دواتر دێینە سەری، (نالی) ئەم ئاژەڵە دەگەیەنێتە ئاستی مرۆڤ:

عاقڵێ بوو ناوی کەر بوو، قاطیعی ڕێگەی سەفەر
خۆش سلووکتر بوو لە صەد وێڵداشی هەرزە و گێژ و وێژ [١]

ئەگەر سەیری ئەم بەیتە بکەین تەواو سوریالییە، بەوەی شاعیر خاسیەتی عاقڵبوونی بە (کەر) داوە، کە ئەمە خۆی لە خۆیدا وامان لێ دەکات پرسیار لە خۆمان بکەین بۆچی شاعیر ئەم خاسیەتەی بە کەر دا؟ بۆیە دەبێت ئاگەدار بین و بە مرۆڤبوونی خۆماندا بچینەوە، ئەم هەڵوێستە سوریالییەی نالی وا دەکات بەهۆش خۆمان بێینەوە، دروستکردنی پرسیار بۆ ئەوەی دیاردەکان دەستنیشان بکەین ئەرکی سوریالییەکان بوو. بەم شێوەیە هەوڵی گۆڕانیان دەدا، شاعیر لێرەدا دەیەوێ لەم ڕێگەیەوە وامان لێ بکا بیر لەم دێرە بکەینەوە و بەدوای وەڵامی ئەو

پرسیارەدا بگەڕێین کە بۆچی کەر وەکو ئێمە عاقڵە. ئەم ڕەتکردنەوەی لۆجیکە کە تەنیا مرۆڤ لەسەر زەوی عاقڵە و بە عەقڵ لە ئاژەڵ جیا دەکرێتەوە هەڵوێستێکی سوریالییانەیە، بەتایبەتی لەنێو کۆمەڵگەی کوردی کە کەر گێلترین و بێ عەقلترین ئاژەڵە، بۆیە شاعیر ئەم ئاژەڵە دەگەیەنێتە ئاستی مرۆڤ و بەڵکو دەڵێت مرۆڤ دڕندەترین ئاژەڵی سەر زەوییە. نالی کەرەکەی لە سەد برادەری گێژ پێ باشترە، بێگومان هەر بوونەوەرێک عەقڵی هەبوو دەبێ زمانیشی هەبێ، کە زمانی بوو دەبێ بیریش بکاتەوە بۆیە (نالی) لە دێری یازدەم دەڵێت:

چەندە پێم خـــۆش بوو زوبانی حـــاڵی دەیوت (نالیـــا)
هەردوو حـەیوانین، ئەتۆ گوێ کـورت و ئەمنیش گـوێدرێژ [٢]

لێرەدا کەری عاقل دێتە قسەکردن بە (نالی) شاعیر دەڵێ و بانگی دەکات، (نالی) ئێمە جیاوازیمان نییە، هەردووکمان ئاژەڵین تەنیا ئەوەندە نەبێ تۆ گوێت کورتە و منیش گوێدرێژ. شاعیر زۆر سوریالییانە لەسەر زوبانی کەرەکە دەدوێت کە ئێمە جیاوازیمان لە ڕووی عەقڵ و بیرکردنەوە نییە تەنیا لە ڕووی شێوە و فۆرم نەبێ، شاعیر بەشێوەیەکی نالۆجیکی و ناعەقڵانی دەدوێت " لێرەوە نالی جیهانبینییەکی پێچەوانەی جیهانبینی (دیکارت)ی بەرهەم دەهێنێ کە تێیدا ئاگایی و بیرکردنەوەی مرۆڤ دەبێتە سەنگی مەحەک بۆ بوون و بۆ بەسەنتەرکردنی ئینسان لە گەردووندا (من بیر دەکەمەوە کەواتە هەم)"[٣] ئەم جیهانبینییەی کە شاعیر دروستی کردووە دژی لۆجیکە و دەیەوێت ئەو لۆجیکە بروخێنێ کە عەقڵ و بیرکردنەوە تەنیا هیی مرۆڤە. شاعیر پێچەوانەی هەموو دەستوورێکی ئاینی و کۆمەڵایەتی و داوونەریتێک دەوەستێتەوە، ئەو لۆجیکە تێک دەشکێنێ کە دەڵێ مرۆڤ تاکە بوونەوەری عاقڵە لەسەر زەوی. شاعیر خۆی ئەوەندە پێ سادە و ساکارە کە هیچ جیاوازییەک لە نێوان خۆی و ئاژەڵبوونی ئەم کەرە نابینێ بەڵکو شاعیر خۆی دابەزاندووە بۆ ئاستی ئەو ئاژەڵە، نەک خۆی بەرز بکاتەوە. ئەم شێوە سوریالییە وا دەکات لە ڕێگەی ناماقووڵیەت و نالۆجیکی نالی شتێکمان پێ بڵێت کە مرۆڤ بەکردەوە دڕندانەکانی وا دەکات زەوی ناشرین بکا و ببێتە دڕندەترین بوونەوەری سەر زەوی، هەرچەندە ڕەنگە ئەم شیعرە بچێتە خانەی ئەدەبیاتی ناماقووڵیش، لێ دژ وەستانەوەی نالی بەرامبەر لۆجیک و واقیع،

هەوڵی تێکشکاندنی دابە باوەکانی سەردەم کە خاسیەتی سوریالییەکان بوون، دەکارێت لەم شیعرەشدا بیدۆزینەوە، تەنانەت مرۆڤ لەم کەونەدا ئەویش ئاژەڵێکە و دروست کراوە هەرچەندە بیرکردنەوەی هەیە، لێ کە بەکاری نەهێنێت ئەوە دەبێتە گێلترین ئاژەڵ هەر خەریکی داگیرکردن و وێرانکردن و لەناوبردنی ڕەگەزی بەرامبەریەتی، کەواتە مرۆڤ دەگەڵ ئاژەڵەکانی تر جیاوازی نییە تەنیا لە فۆرمدا نەبێت. بەڵگەش بۆ قسەکانمان ئەو هەموو ناعەدالەتی و وێرانکارییەیە لەم جیهانە ڕوو دەدات، سەیری ئەو تەقینەوانە بکەن کە ڕۆژانە ڕوو دەدەن کە ئەو مرۆڤانە (ئاژەڵانە) چۆن بەناوی ئاین و جیهادەوە سەدان کەس لە ڕەگەزی بەرامبەریان دەکەنە قوربانی و بە دڕندەترین شێوە لەناویان دەبەن. سەیری رەوشی ئافرەت بکە چۆن بازرگانی پێوە دەکرێت و ئەو ئێستێتیکەی لە بوونی ئافرەت هەیە بۆ ڕێکلام بەکار دێ و باسی مافی ئافرەتیش دەکرێت، سەیری شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانی بکە کامە ئاژەڵ وا لە ڕەگەزی بەرامبەری دەکات. بۆیە نالی دەیەوێ لەم ڕێگەیەوە واقیعێکی جوانترمان بۆ دروست بکا. دەیەوێت ئەو لۆجیکە وێران بکا و سەرلەنوێ بنیاتی بنێتەوە.

(نالی) شاعیر لەو قەسیدەیەی کە بۆ (مەستوورە)ی ئەردەڵانی نووسیوە (هەرچەندە ڕەنگە مەستوورە کەسێکی تر بێ یا ناوێکی خوازراو بێت) پەنا بۆ خەون دەبات. بێگومان سوریالیزمەکان یەکێک لە بنەماکانیان پەنابردنە بەر خەون بووە، لەم ڕێگەیەوە بیروڕاکانیان دەربڕیوە. خەون جیهانێکە تەواو ئازاد، ئازادییەکی ڕەها لەوێ هەموو شتێک بەئاسانی بەدەست دەهێنرێت. لەوێ مرۆڤ چۆنی بوێت دەتوانێ وا بیر بکاتەوە، کەس ناتوانێت ڕێگری بێ. دەتوانیت جیهانێکی سەروو واقیع دروست بکەیت " لە ڕوانگەی فرۆیدەوە ئەو جۆرە دنیایە نیشاندەری ئارەزوو و مەیلە نائاگا و حەزە نەگوتەنییەکانی ئێمە و مرۆڤ دەتوانێ لە ڕێگەی وردکردنەوە و شیکردنەوەیانەوە بگاتە ڕادەی خۆناسینی تەواو"[٤] لێرەدا شاعیر لەنێو ئەو هەموو کۆت و زنجیرەی داوونەریت نازانێ چی بکا، دەست بۆ هەر لایەک دەبات هەر حەرامە. بۆیە پەنا بۆ خەون دەبات لەوێوە هەچی حەز و ئارەزوو و پێناسەی مرۆڤبوونی خۆیەتی دەیدۆزێتەوە. سەرەتای قەسیدەکەش ئەمەیە:

مەستوورە کە حەسناو و ئەدیبە بەحیسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بە چ ناز و عیتابێ[٥]

ئیتر هەموو قەسیدەکە (٤٩) دێرە کە ناکرێت ئێمە لێرەدا شەرحی هەمووی بکەین، ئەوەی گرینگە بۆ ئێمە ئەوەیە چۆن نالی وەکو سوریالیستێک پەنای بۆ خەون و خەیاڵ بردووە؟ دەیەوێت لەم ڕێگەیەوە چیمان پێ بڵێت؟ لەم دەقەدا شاعیر خەونی بە مەستوورە بینیوە لە سەرەتای دێری یەکەم ئەومان پێ دەناسێنێ، لەو خەوەدا مەستوورە هاتووەتە خەوی نالی و عوقدەیەکی هەیە یاخۆ گرێیەکی لە دڵە کە بەنالی نەبێت بەکەسی تر ناکرێتەوە و شەرح ناکرێ. دواتر مەستوورە لەسەر زوبانی نالی عەورەتی خۆی بە چەندەها شت دەچوێنێ وەک (ئەستێرەی سوها، خەیمەی دوو ئەستوون، خرچی مودەوەر)، زەکەری نالیش بەمانە دەچوێنێ (دێوانە، دەستی دوعا، عەصا، مەتنی مەتینی نائیم...). تا لە کۆتاییدا نالی لە خەوەکەی بەئاگا دێتەوە و دەڵێت:

(نالی) وەرە هەزلێکی کە عاری شوعەرا بێ
ڕوو ڕەش مەکە پێی صەفحەیی هەر لەوح و کیتابێ
تەحریری خەیاڵ و خەو ئەگەر بێتە حیسابێ
دەروێش و گەدا شاه و، دەبێ شاه گەدابێ
وا چاکە خەیاڵ و خەوت ئەسرای هودا بێ
نەک بەحثی سرور و عەلەم و بادی هەوا بێ[٦]

دەبینین شاعیر لەم قەسیدەیە بوێرانە ئەو کۆت و کۆسپ و دیوارانە تێک دەشکێنێ لە ڕێگەی خەونەوە. کە لەو سەردەم باسکردنی ئافرەت بەو شێوە ئێرۆتیکییە قەدەخە و ئابڕووچوون بووە، بەتایبەتی بۆ کەسێکی مەلا و زانای وەکو نالی کە پیاوێکی ناوداری ئەو سەردەمی سلێمانی بووە لای میرانی بابان ڕێزی خۆی هەبووە. لێ شاعیر بۆ دەربڕینی مەبەستەکەی یاخی دەبێ و ئەو لۆجیکە لەناو دەبات. کە لەو سەردەمە کەس بیری لەو جۆرە یاخیبوونە نەکردبوویەوە، شاعیر ئەم عەقڵیەت و داوونەریتەی لەناو برد، ئەمەش تەنیا لەلای کەسانی سوریالی دەبینرێت، شاعیر لە ڕێگەی خەونەوە باسی چێژ و لەزەتی ئافرەت دەکات (با نالیش مەبەستی هەجووکردنی مەستوورە بێت)، شاعیر لە ڕێگەی ئەم قەسیدەیەوە ڕەخنە لە عەقڵیەتی دواکەتووی ناو ڕۆشنبیری ئەو کۆمەڵگەیە دەگرێت کە لەسەر هەموو مرۆڤێک پێویستە زانیاری و ڕۆشنبیری لەسەر سێکس هەبێت،

لەسـەر تـەواوی جـەسـتـەی ئـافـرەت هـەبێ، هـەروەها بەپـێـچـەوانـەوەش ئـافـرەت ڕۆشنبـیـری سـێکسی لـەسـەر جـەسـتـەی پـیـاو هـەبێ، تاکـو کـاتێک پرۆسـەی هاوسەرگیری دەکەن نەکەونە ناو بارێکی دەروونیی ناجێگیر. بەم شێوەیە نالی لەو سەردەم سوریالیزمانە ڕەخنە دەگرێت و یاخی دەبێت.

نالی هەر لەم قەسیدەیە باسی ئازادی لە جیهانی خەون دەکات، کە لەو جیهانە هەموو کەسێک چۆنی بوێت ئاوا دەبێ. لەوێدا هەژار دەبێتە پاشا و پاشا دەبێتە هەژار. ئەم جیهانە جیهانێکە پڕیەتی لە داهێنان و جوانی. لێرەدا پێویستە ئەوە بڵێین (نالی) بۆ پەنای بۆ خەون بردووە؟ تاکو ئەو شتەی لە مێشکیەتی بەشیعر دەری ببڕێ، هەروەک پێشتریش باسمان کرد شاعیر لە کۆمەڵگەیەکی داخراو و دواکەوتوو ژیاوە لەژێر یاسا ڕەهاکانی ئاین و داوونەریتی نێو کۆمەڵ، بۆیە بەم خەونە دەیەوێت قسەکانی خۆی لە هەموو قەدەخەیەک بپارێزێت، تاکو ئەگەر تووشی پرسیاریش هات بڵێت تەنیا خەونێکە و بەس. هەروەها جیهانی خەون ئازادییەکی ڕەهای هەیە مرۆڤ دەتوانێت ئەوەی بیەوێت لەوێدا پرۆسەی بکا. کەواتە خەون ئازادییەک بۆ قسەکردن دابین دەکات کە لە کاتی ئاسایی ڕەنگە لەو سەردەمدا نەتوانرابا بەو شێوەیە باسی ئەندامی زاووزێی پیاو و ئافرەت بکرێت.

هەرچەندە دواتر شاعیر لە سێ دێری کۆتایی بەئاگا دێتەوە و گلەیی لە خۆی دەکات بۆچی باسی شتی لەو جۆرە دەکات کە هەموو دیوانێک و کتێبێک بەم جۆرە قسانە ڕووڕەش دەبێت. بەخەون و خەیاڵ هیچ شتێک دروست نابێت، بە بڕوای ئێمە ئەوەشی بۆیە گوتووە تاکو پاساو بۆ مەلایەتی و کەسایەتی خۆی لەناو کۆمەڵ بهێنێتەوە. دەبینین شاعیر لە ڕێگەی خەونەوە زۆر سوریالییانە قالبی چەقبەستووی ئاین و کۆمەڵگە تێک دەشکێنێ، یەکێک لە بنەما هەرە سەرەکییەکانی سوریالییەت بەکار دێنێ بۆ دەربڕینی ئەو بیرە نوێخوازییە و ئاگەدارکردنەوەی خەڵک و زانیاری پێدان لەسەر ئەندامی زاووزێی مرۆڤ (نێر و مێ). باسی پرۆسەیەکی ڕوحی و جەستەییی وایان بۆ دەکات کە لەو سەردەم لە ڕووی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتییەوە تا ئەوپەڕی قەدەخە قەدەخەکراو بوو، لێ شاعیر زۆر یاخییانە باسی ئەو بابەتە دەکات کە ئەمەش (یاخیبوون) سیفەتی سوریالیزمەکانە.

هەروەها نالی دنیایەکی سەیر و سەمەرەمان بۆ دروست دەکات، مەبەستمان ئەوەیە بۆ ئەو سەردەم سەیر و سەمەرە بووە، چونکو هەروەک گوتمان ئەم جۆرە

بابەتانە حەرام و قەدەخەکراو بوونە وەکو ئێستا نییە کە مرۆڤ دەتوانێت بە جۆرەها ڕێگە زانیاری لەسەر هەر شتێک بوێت دەستی دەکەوێت، رادیۆ، تەلەڤزیۆن، ئینتەرنێت، کتێب...هتد جۆرەها شێوەی تر تاکو رۆشنبیریی سێکسی زیاد بێت. لێ بۆ ئەو سەردەم عەیبە بووە ڕەنگە هەر کەسێک ئەم شیعرەی دەست کەوتبێ لەبەر عەیبە بە دزییەوە خوێندبێتییەوە.

کەواتە نالی زۆر بوێرانە دەرگەی ئەم باسەی لەو سەردەم کردووەتەوە و وای لە خەڵک کردووە کە زانیارییان سەبارەت بەم بابەتە هەبێت، چونکە ئەم بابەتانە ڕاستەوخۆ پێوەندیان بە ژیانی مرۆڤ خۆیەوە هەیە بەشێکە لە ژیان. وەکو خۆراکێکە بۆ جەستە و روح. کەواتە نالی رەچەشکێن و نوێخواز بوو (بۆ ئەو سەردەم) یاخی بوو لە هەموو یاسایەکی کۆمەڵایەتی و ئاینی و ئەخلاقی داکۆکی لەو مافە جەستەییانەی ئافرەت و پیاو کرد داوای ئازادیی بۆیان کرد.

شاعیرێکی تر لە کلاسیکییەکان کە ڕەگوڕیشەی سوریالیزم لەناو شیعرەکانی دەدۆزرێتەوە (شێخ ڕەزای تاڵەبانی)یە. ئەو شاعیرێکە بە شیعرە هەجووەکانی بەناوبانگە، شیخ رەزا وەکو شاعیرێکی رەچەشکێن زۆر بەئاشکرا و ڕوونی باس لە پێوەندیی سێکسی نێوان پیاو و ئافرەت دەکات، بە شیعری ئێرۆتیکی دەناسرێ، کە بەڕاستی پێشتر لەلای هیچ شاعیرێکی تر بەرچاو ناکەوێت تەنانەت شیعرەکەی (نالی)یش کە لەبارەی مەستوورەیە وەکوو شیعرەکانی شێخ رەزا وا بەئاشکرایی نییە. تەنانەت شاعیر باسی لە سێکسی هاورەگەزی کردووە وەکو لە نێوان نێر و نێر یا مێ و مێ. کە پێشتر زۆرتر منداڵبازی باو بوو، یاخۆ کەرگان کە مرۆڤەکان زەوقی خۆیان بە کەر دادەمرکاندەوە. شاعیر زۆر بەوردی پەنجەی لەسەر ئەوانە داناوە. کە شێخ ڕەزا یەکێکە لەو شاعیرانەی بەڕاستی کە ئیرۆتیکای باس کردووە واتە ئێستاتیکای سێکسی باس کردووە.

ئەم ئازادییەی شاعیر وای کرد ڕێگەخۆشکەر بێت، هەرچەندە شاعیر مەبەستی بووە هەجووی بەرامبەری بکا، لێ هونەرێکی وای تێدا بەکار هێناوە کە خوێنەر دەباتە دنیایەکی ئێستاتیکی پڕ لە جوانی و چێژ و سەروو واقیع:

پوورە شوکری بەسیە با نەتگێم و سمتت لەق نەکەم
دایکە کیر خۆرت، هەواڵەی سووری سەر ئەبلەق نەکەم[٧]

لێرەدا مەبەستمان ئەوەیە بڵێین شاعیر زۆر سوریالییانە ئەو تەوقە دەشکێنێ کە

باسکردنی ئەندامی زاووزێی مـــرۆڤ حـــەرام بووە ئەو لەو ڕێگەیەوە توانی ئەو بەربەستانە ببڕێت. شکاندنی یاسا کۆمەڵایەتییەکان و داوونەریتەکان تەنیا کاری یاخیبووان و نوێخوازانە هەرچەندە زۆر قوربانیی دەوێت. شاعیرانی تر بەهەر هۆیەک بێ لەبەر عەیبە و داوونەریتی کۆمەڵگە نەیانتوانیوە باسی ئەم بابەتانە بکەن. لایەنێکی تر ئەوە بووە کە شاعیر لە ڕێگەی گێڕانەوەی خەونەوە باسی لەم لایەنە کردووە وەکو (نالی) شاعیر. دواتر لایەنێکی تر هەتیوبازەیە یا بەمانایەکی تر منداڵبـازی کـە بەچەندان شـیـعـر باس لەم لایەنە دەکـات و بەشـێـوەیەکی ئیـرۆتیکیـانە دەری دەبڕێت. لە هەمـوو شـیـعـرەکـانیش خـۆی پاڵەوانە و باسی بەهێزی ئەندامی زاوزێی دەکات. وەک لە شیعری (کوڕێکی بولغاری) کە باس لە کـوڕێکی بولغـاری دەکـات و شـەو بردوویەتیـە مـاڵەوە و گـاویەتی. لە شـیـعـری (هەتیوێکی سنەیی) بەهەمان شێوە دەڵێ:

لێک گەیشتن هەر لە ئەوەڵ فرسە تا چووینە خەلا

تێم کـوتا و هێنام و بردم تاکـو ژارم کـردە ژوور[٨]

کەواتە شێخ ڕەزا شاعیرێکی ڕەچەشکێنە و یاخی بووە لە هەموو یاسایەکی کۆمەڵگە، دەتوانین بنەچە و بنەماکانی سوریالییەت لە شیعرەکانی بدۆزینەوە، هەرچەندە جێگەی زیاتر بایەخپێدانە لێ قسەکانمان زیاتر بۆ شاعیرە تەواو سوریالییەکانی کورد دەنێو شیعری نوێی کوردیدا تەرخان دەکەین.

پەراوێزەکان:

١- دیوانی نالی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مـــەلا عـــەبدولکەریم مـــودەریس و فـــاتیح عەبدولکەریم، چاپی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٢٨.

٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٢٢٨.

٣- کتێبی نالی، ڕێبوار سیوەیلی، دەزگای موکریانی، ٢٠٠١، هەولێر، ل ١٩٤.

٤- قوتابخانە ئەدەبییەکان، سید رضا حسینی، و: حەمە کەریم عارف، ل٢٢٩.

٥ و ٦- دیوانی نالی، ملا عبدالکریم مدرس.

٧- دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی شێخ محەمەدی خاڵ و ئومێد ئاشنا، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣، ل ١١٩.

٨- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٥٧.

سوریالیزم لە ئەدەبی نوێی کوردیدا

باسی یەکەم

عەباس عەبدوڵڵا یووسف ئاوەژووکەرەوەی وشە

ئەم شاعیرە یەکێکە لە دەنگە دیارەکانی نێو جیهانی شیعری کوردی. دەنگێکە هەردەم یاخییە و لە پێشەنگی یاخیبووانە. هەردەم لە بەکارهێنانی وشەدا نالۆجیک بووە، بەواتایەکی تر وشەکانی بەشێوەیەک بەکار هێناوە کە دەگەڵ عەقل و لۆجیک نەگونجێن. بەمەش سوریالییەتی خۆی سەلماندووە، هەروەها یاساکانی ڕێزمانی بەجۆرێکی نائاسایی بەکار هێناوە، گوێ بەهیچ لۆجیکێکی ڕێزمانی نادات. بەشێوەیەک وا دەکات لە هەمان کاتدا مانا دەدا بەو وشە و ڕستە ئاوەژووکراوانە. بۆیە خوێنەر دەبێت بکەوێتە خۆ ئامادەکردن بۆ ئەوەی چۆن مانای ئەو وشە و ڕستانە بدۆزێتەوە. (عەباس عەبدوڵڵا یووسف) هەموو کات هەوڵی داوە ئەرکی تەواوی شیعر جێبەجێ بکا. ئەویش ئەوەیە وشەی کەم و چڕ دەرببڕێت بۆ ئەوەی زۆرترین مانا بەدەستەوە بدا. هەروەک دیارە شیعر ئامانجە، شاعیر هەوڵ دەدات بۆ گەیشتن بەو ئامانجە کورتترین ڕێگە بدۆزێتەوە ئەویش کورتبڕییە.

شاعیر دوای هەردوو نامیلکەی (ئاو–١٩٧٤) و (لم نیازمە – ١٩٧٨) هەرایەکی گەورەی لەناو ئەدەبی کوردی دروستکرد، گڕ و تینێکی تری بە شیعری نوێی کوردی دا، جگە لەوەی دەیان شیعر و هۆنراوەی تاکدێری بڵاو کردووەتەوە، لە کۆ شیعری (کلکی کتکی پرسیارە) و کۆشیعری (ئۆدیسیۆس نێرە یا مێیە؟) خۆی سەلماندووە. لەم کۆشیعرانە وشەی سەیر و سەمەرەی بەکار بردووە، ئەمە یەکێکە لە خاسیەتەکانی شیعری سوریالی، شاعیر ئازادییەکی ڕەها دەدات بە خۆی بۆ دروستکردنی جیهانێکی سەروو واقیع کە تێیدا سەرڕێژ بێت لە جوانی بۆ ئەوەی گۆڕانێک دروست بکا.

سەرەتای ئاشنابوونی شاعیر بە ئەدەبیاتی جیهانی بەگشتی و ڕێبازی

سـوریالیزم بەتایبـەتی بۆ سـاڵانی حـەفتاکان دەگـەڕێتـەوە. دەتوانین بەشـاعیـرێکی سوریالی لـە ئەدەبی کوردیدا دابنێین. "لە ناوەڕاسـتی شەسـتەکان ئاشنـایی ڕێبازە نوێیـەکـان بووە وردە وردە زانیـاری پەیدا کـردووە بـە جـووتە ڕێبـازی دادایی و سـوریالی بە ڕێگەی بینینی پێشـانگەکانی سـەر بەم ڕێبازە ئاشنا بووە، هەروەها بەڕێگەی چاپکراوی لبنانی بە پلـە یەک ئاشنایی پەیداکردووە و زۆر کـاریگەر بووە بـە تابلـۆکـانی (سلڤـادۆر دالی) و لـە نووسـینیش کـاریگەر بووە بـە "ئەندرێ بریتـۆن"[١]. ئەمـەش وایکردووە شـاعیـر هـەردەم شـێوەیەکی یاخـیگەری وەربگرێت هـەم لە هـەڵسـوکـەوتی و هـەم لە شـیعـرەکانی. ئەویش وەکو سـوریالییـەکان پەنا بۆ جیـهانی خـەون دەبات لە عەقلی ناوەوەی شتی نوێمان پێشکێش بکا. بۆیە دەگـەڵ کۆمـەڵێک شـاعیری نوێخـواز و یاخی بـەرهـەمێکیـان بەناوی (جـوایەز) دەرکرد کـە پڕیەتی لە جـوانی و نوێخوازی تا ئێستا دوو بەرگی لێ بڵاو کراوەتەوە. هـەروەک لە شیعری (ئۆقیانووسێکی ئاسنین) دەڵێ:

ئاگر ناکێشم مەی ناخۆم
بەیانیان گۆپاڵەکەم چەور دەکەم
نەوەک مۆرانەی دار بێ
خەنە لە سمێڵم دەدەم
لە بانیۆیەکدا خۆم بە زیواو دەشۆم و

چ یاسایەک نادۆزمەوە
هەتاو لەبەر خاتری گوڵەبەڕۆژە دەسووڕێتەوە[٢]

ئەم شـیعرە تـەواو سوریالییە، بەبەڵگەی ئەوەی زۆر وێنەی خـەیاڵی و پێچـەوانەی بۆ دروست کـردووین، هـەر لـەناونیـشـانی شـیـعـرەکـەوە بگرە کـە نـاوی ناوە (ئۆقـیـانووسـێکی ئـاسنین) کە نـاونیشـانێکی تـەواو نا لۆجیـکییـە. لێرەدا وێنەی پیـرەمـێـردێکمـان بۆ وێنا دەکـات کـە جگەرە ناکـێـشێ، شـاعیـر وشـەی (ئاگـر ناکێشم)ی بەکار هێناوە ئەمەش هێمایەکی جوان و پڕ لە مانایە کە جگەرە جگە لە ئاگر هیچ شـتێکی تر نییـە. لێرەدا ئەو هـێمـایە پڕ لە تەمـومـژەی بەکار هێناوە کە دواتر وشـەی سـەیر و سـەمـەرەی لێ دروست کردووە. ئەم پیرەمـێردە وەکو ژیانی

حەمە مەنتک (٥)

ئاسـاییی خـۆی گـۆپاڵەکـەی چەور دەکـات لە ترسـی مـۆرانە کـە ئەمـەش، دەلالەتە لەوەی پیـرەکـان لە ترسـی مـۆرانەی گـەنج هەردەم پارێزگـاری لە خـۆیـان دەکـەن نەوەکو گـەنجـەکان لە ڕەگـوریشـەیان دەربێـنن و گـۆڕانێک دروست بکەن. کـاتێ لە بانیـۆیەک خـۆی دەشـوات هیچ یاسـایەک نـادۆزێتـەوە، لێرەدا مـەبەسـتـی ئەوەیە کـە (ئەرخـەمـێدس) لەناو ئاودا یاسـای بەسـتـەی ئاوی دۆزییـەوە، لێ لێرەدا کـەس بیـر ناکـاتـەوە بۆ ئەوەی داهێـنان بکا. هیـچ گـۆڕانێک نیـیـە بۆ هەنگاونان بۆ ژیانێکی باڵاتر، بۆ نوێبـوونەوە. پێچـەوانەکردنەوەی دیاردەی لۆجیکی و عـەقلانی کـە شـاعیر لەم شـیـعرەدا دروسـتـی کردووە ئەویش سـووڕانـی خۆرە لەبەر خـاتری گـوڵەبەڕۆژە، ئەم وێنەیەش پێـچـەوانەی لۆجیکە، چونکو لە ڕاسـتـیدا گـوڵەبەڕۆژە لەبـەر تیـشکـی ڕۆژ دەسـووڕێتـەوە. ئەمـەش هەوڵدانی شـاعیرە بۆ وێرانکردنی واقیع و لۆجیک تاکو بەشـێـوەیەکی نوێتـر دروسـتـی بکاتەوە. هـەروەها بەکـاربردنی وشـەی نالۆجـیکی و عـەقـلانی یەکـێکی ترە لە خـاسـیـەتەکـانی ئەم شـاعـیـرە، وەکـو لەم شـیـعـرەدا دەیدۆزینەوە (ئاگر ناکێشم، خـۆم بەزیواو دەشـۆم، هەتاو لەبەر خـاتری گـۆڵەبەڕۆژ دەسووڕێتەوە) ئەم وێنەیەی دوا دێر خەیاڵێکی جوانی شاعیر بۆ نابێت هەتاو لەبەر گـوڵەبەڕۆژە بسـووڕێتـەوە. ئەمـانە هـەمـوو بنەمـا و خـاسـیـەتی سـوریالیین دەنێـو شیعرەکانیدان.

شـاعیر لە کۆشـیـعری (کلکی کتکی پرسـیـارە) تا ئەوپەڕی سـوریالییـەت بەکار دەبات. هـەرچی مانا هەیە لەودیو وشـەکانی دەشـارێتەوە، دەگەڵ بەکاربردنی وشـەی سـەیر و سـەمـەرە کە هـەندێک جـار مـرۆ لە مـاناکـان ناگـات، ڕەنگە پێکەنینت لا دروست بێت بەرامبـەر شـاعیر کە ئەو شـتـە بێ مـانایە چییـە نووسـیـویەتی، بەڵام ئەگەر بە وردی لە وشەکان وردبینەوە دەبینین جوانترین و فراوانترین مانای بەکار هێنـاوە لەو چەند ڕسـتـەیەی کـە نـووسـیـویەتی. دەبینین شـاعـیـر شـێـوازی باوی شـیـعری ئەمڕۆی کوردی تێک شکاندووە کە ئەو شیـعرە درێژانەی نەفەسـێکی زۆر درێژی دەوێت و خـوێـنەر تووشی بێـزاری دەکـەن. کـە ئێـسـتـا هـەر شـاعـیـرێک و چەندان لاپەڕە بە شـیـعرێکی نەفـەس درێژ دەنووسـێت کە تەنیا درێژدادڕی تێدایە، شـاعیرەکەمـان دێت بە چەند وشـەیەکی کورت زۆرترین مـانا و دەلالەت دەردەبڕێت، فەلسـەفەیەکی جوانیشی لەودیو خۆی حەشار داوە:

چ گەمژەڵە هەنگ
هەنگوین
بۆ مرۆڤ دروست دەکات[٣]

ئەم چەند وشەیەی سەرەوە دەبینین مانای زۆری تێدا حەشار دراوە کە باس لە بێوەفایی و دڕندەیی مرۆ بەرامبەر خۆی و هەرچی لە سروشتدا هەیە دەکات، بەو مانایەی هەنگ ئەو خواردنە نایابە بۆ مرۆ دروست دەکات کەچی مرۆ بە هەموو مانایەک بەرامبەر ئەو و بەرامبەر خودی خۆیشی خراپەکارە. مرۆ بەزەیی بەرامبەر بە ڕەگەزی خۆی نییە کە مرۆیە و هەزاران ڕێگە دەگرێتە بەر بۆ لەناوبرنی ڕەگەزی خۆی جا چۆن بەرامبەر سروست دەبێت. هەروەها دێت ئەو هەنگوینە هەمووی لە مێشەکە دەبات، لێرەدا هەنگوین هێمایە بۆ هەموو ئەو شتانەی لە سروشت بۆ مرۆ بۆ خواردن و سوود لێبینین دەست دەدەن. ئەمەش ڕەخنەیەکی سورپالییە لە مرۆ کە هەردەم سروشت بۆ حەزەکانی خۆی لەناو دەبات.

کە چووینە نێو جەنگەڵەوە
چیمان کرد؟
ئەوەی دەعبای دڕندە دەیکات
کردمان...[٤]

ئەم زەمینەی کە ئێمە لەسەری دەژین جۆرێکە لە جۆرەکانی جەنگەڵ، ئێمەش جگە لە گیانەوەر چیی تر نین. چۆن لە جەنگەڵ یاسا و ڕێسایەک نییە بۆ بەڕێوەچوونی ژیان، تەنیا هێز دەسەڵات و یاسایە، ئاواش لەسەر زەوی یاسایەک نییە بۆ ژیان، کەس بەکەس نییە، بەهێز و بەدەسەڵاتەکان بێ هێزەکان دەچەوسێننەوە. ڕاستە بەنووسین و بەقسە یاسا لە هەموو ناوچەیەک هەیە، لێ یاسا تەنیا لەسەر بێ دەسەڵاتان جێبەجێ دەکرێ. لێرەدا مرۆ بەدڕندە دەچوێنێ. ئەمەش ئەوپەڕی گاڵتەکردنە و ڕەخنەگرتنە لە مرۆ، ئەم گاڵتەکردنە سورپالییە هەوڵێکە بۆ ئەوەی دەسەڵاتدارانی ئەم وڵاتە بەئاگا بێنێتەوە لەو هەموو ناشرینییەی کە ڕوو دەدات بۆ ئەوەی گۆڕانێک دروست بکەن بۆ ژیانێکی جوانتر و

بالاتر. لێ ڕۆژانە بەهێزەکان ئەو یاسایانە پێشێل دەکەن و کەسیش لێپرسینەوەیان دەگەڵ ناکات، چونکو هەر خۆیان حاکم و دەسەڵاتدارن. هەرچی کاولکاری و ماڵوێرانی کە بەسەر سروشت و زەمین و خودی مرۆ دێت هەر مرۆ خۆی ئەنجامدەری تاوانە، تەنانەت ئاسمان و زەمینەکەش بۆ ئەم ئارەزووانەی بەکار دێنێ.

پێت وایە
ئاسمان صافە؟
پێت وایە
ئاسمان ئازادە؟
خەشیمی... مەگەر
بارانی چڵکن و فڕۆکەی جەنگیت
نەبینیوە..(٥)

مرۆڤ ئەوەندە دڕندەیە تەنانەت ئاسمان کە هیی مرۆیش نییە، ئەویشی داگیر کردووە بۆ لەناو بردنی هاوڕەگەزی خۆی بەکار هێناوە. لە پشتی ئەو وشانەوە دنیایەک مانا خۆیان حەشار داوە، کە مرۆ ئاسمان لە باڵندەکان زەوت دەکات و دەیکاتە مەیدانی فڕۆکەی جەنگی بۆ وێرانکردنی یەکتری و سروشت کە ئەمەش ڕەخنەیەکی توندە لە مرۆ. مرۆ کاری وا سامناک دەکات بەرامبەر سروشت و ئاژەڵ بۆ سڕینەوەی ئەو ڕەگەزانە کار دەکات. دەیەوێت خۆی بکا بە دیکتاتۆر هەموو شتێک بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی، بۆیە مرۆ ئاسمانیشی پڕکردووە لە دووکەڵ و پاشماوەی مووشەک کە وای کردووە بارانیشی لێ پیس کردووین چ لە زەمین و چ لە ئاسمان پاشماوەی دروستکراوی خۆی فڕێ داوەتە ناو سروشت کە وای کردووە کە ئاسمان بە ناوچەیەکی ئازاد ناودەبرا ئەویشی داگیر کردووە و بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆی بەکاری هێناوە. لێرەدا هەڵوێستی سورياليیەکانمان بیر دێتەوە بۆ بەرەنگاربوونەوەی شەڕی دووەمی گێتی، شەڕی ناوخۆی ئیسپانیا، ئەمەیە ئەرکی شاعیر بۆ گۆڕینی واقیع و دروستکردنی واقیعێکی بالاتر.

هەر لە شوێنێکی تر دڕندەیی مرۆ دەچووێنێ بە دڕندەیی ئاژەڵە دڕندەکان

بەمەش وێنەیەکی سوریالیمان دەداتێ دەگەڵ ئەوەشدا وامان لێ دەکات کە بیر لە خۆمان بکەینەوە تاکو بزانین چەند بەرامبەر خۆمان و ژینگە و سروشت خراپین:

– ئەوانەی ناو لە منداڵەکانیان دەنێن

گورگ– سەگ– مار– مەیموون– ڕێوی

چەند ڕاستگۆن

مرۆڤ گورگە

مرۆڤ سەگە

مرۆڤ مارە

مرۆڤ مەیموونە

مرۆڤ لەوانە خراپترە

حاشاکی ئەو بەڕێزانە(٦)

ئەگەر سەیری ئەو نموونە شیعرە سوریالییە بکەین مرۆی چواندووە بەم ئاژەڵانە تەنانەت لەوانیش خراپترە. بەمەش وا دەکات دژی هەموو لۆجیکێک بوەستێتەوە، لێرەوە پێمان دەڵێت ئێمە تاکەی خراپ بین، لەم کردەوە ناشرین و دڕندەکانی مرۆ کە ڕەگەزی خۆمانە ئاگەدارمان دەکاتەوە، ئەرێ بەڕاست دەبێت وابێت؟ دەبێت مرۆ ئاوا دڕندە بێت؟ ئەم پرسیارە پێویستی بە وەڵامێکی پڕ لە بیرکردنەوەیە بۆیە دەڵێین بەڵێ تەنانەت دڕندەترین بوونەوەرە. ئەی ئەو هەموو شەڕ و کاولکارییە چییە؟ ئەی کێ ئەو سروشتەی وێران کردووە؟ ئەو کوشتنانەی کە ڕۆژانە لەسەر بیر و ئایدیۆلۆجیا ڕوو دەدەن چییە؟ بێگومان هەر مرۆ ئەم کردەوە ناشرینانەیە ئەنجام دەدا، کەواتە مرۆ تەنانەت داهێنانە تەکنەلۆجیایەکانی لە بواری مەدەنی و جەنگی بۆ لەناوبردنی یەکتری دروستی کردوون. ئەم چواندنەی مرۆ بەو ئاژەڵە دڕندانە خۆی لە خۆیدا گاڵتەکردنە بە مرۆ بەتایبەتی کاتێک دەڵێت: (حاشاکی ئەو بەڕێزانە) ئەمەش ئەم شاعیرە لە سوریالییەت نێزیک دەکاتەوە، چونکو دەیەوێت ناشرینییەکان پێشان بدا.

شیعرەکانی ئەم شاعیرە هەمووکات هەڵگری پرسیاری جیدی و جوانن، کەواتە ئەو بەهۆی ئەو کورتە هۆنراوانەی چەند ساڵێکە خەریکیەتی ڕووبەڕووی

پرسیارمان دەکاتەوە هەندێک لە هۆنراوەکانی پرسیارن و هەندێکی تریان لەودیو هۆنراوەکە، یان بە خوێندنەوەی هۆنراوەکە پرسیارمان لا دروست دەکات. ئەم خاڵی نەبوونەی هۆنراوەکانی شاعیر لە پرسیار وا دەکات بە مرۆ بڵێت تۆ هەردەم دیلی ئەم گەردوونەی، چونکو دەیان نهێنی هەیە هێشتا پەیت پێ نەبردووە، یان بەشێوەیەکی تر مرۆ ڕەنگە دەیان کردەوە بکا خۆی پێ ڕەوا بێت، لێ نازانێت گەورەترین زیان لە خودی خۆی و مرۆی بەرامبەری دەدات.

پرسیار دروستکردن یەکێکە لە خاسیەتی سوریالییەکان، کە دیارە پرسیار هەبێ دەبێ وەڵام بدرێتەوە، بەمەش شاعیر دەیەوێت دیاردەکان دیاری بکا لە ڕێگەی پرسیارەوە بۆ ئەوەی گۆڕانێک دروست بکا و جیهانێکی بالاتر بۆ مرۆ بینا بکا. دروستکردنی جیهانێکی بالاتر لەو جیهانەی تێیدا دەژین هەوڵدانە بۆ ژیانێکی جوانتر و نوێتر. ئەمەش بەهۆی پرسیاری نوێ و شێواز و ناوەڕۆکی نوێ و داهێنانی نوێ دەبێ. هەروەها دروستکردنی گومان لای مرۆ کە ئەمەش وا دەکات مرۆ، یان خوێنەر پرسیاری لا دروست بێ، یەکێکە لەو شێوازە سوریالییانەی کە لەناو شیعرەکانی (ع. ع. یووسف) بەرچاو دەکەوێ، ئەم گومان خستنە ناو دڵی خوێنەر خۆی لە خۆیدا بەمەبەستی دروستکردنی پرسیارە، هەروەک (بەختیار عەلی) دەڵێ: من لە نووسینەکانمدا دەمەوێت گومان دروست بکەم لای خوێنەر و تاکی کورد. کە ئەمەش هەنگاونانە بۆ دروستکردنی پرسیار بەمەش بەدوای وەڵامدا دەگەڕێت کە بەدوای وەڵامیشدا گەڕا گۆڕان لای دروست دەبێ. ئەم پرۆسەیە لای شاعیر دەبینرێ.

- هەموو نەخشەکانی جیهان
نا ئەندازەیین(٧)

ئەم پرسیارەی لەم تاک هۆنراوەیەدا دروست دەبێت ئەوەیە بۆ نەخشەکانی وڵاتانی جیهان ئەندازەیی نین؟ بەمەش وا دەکات مرۆ بخاتە ناو پرۆسەی بیرکردنەوە و گەڕان بەدوای ئەو وەڵامە، دیارە ئەم نائەندازەییە هەر بەهۆی داگیرکاریی وڵاتانی ترەوە بووە. بۆیە شاعیر شێرکۆ بێکەس دەڵێت: "پرسیار و خەون شیعر دروست دەکەن". کەواتە پرسیارکردن وا دەکات بەرەو جیهانێکی نوێمان ببات و خەونیش ئەو دنیا فراوانەیە کە ئازادییەکی ڕەهای تێدایە و هیچ

سنوور و کۆسپێک لەو دنیایەدا نییە. سوریالیزمەکان تاکە جیهانێک کە پشتیان پێی بەستبوو جیهانی خەون بوو. بۆیە شێرکۆ بێکەس هەڵەی نەکردووە کە خەونی بە دروستکەری شیعری نایاب و جوان داناوە.

– لە شوێنی جارانی دڵ، لە دڵ مەگەڕێ، دڵ کەوتۆتە
نێو جزدانە پارەوە(٨)

سەیری ئەو وێنە سوریالییە بکە کە شاعیر بۆمانی دروست کردووە، ئەویش ئەوەیە دڵ کەوتۆتە نێو جزدانی پارەوە، ئەم وێنەیە وێنەیەکی نا لۆجیکی و ناعەقلانییە، شاعیر باسی ئەو دنیا پڕ لە ناشرینییەمان بۆ دەکات کە دڵ لە شوێنی خۆیدا نییە، بگرە بە پارە هەزاران دڵ دەکڕی. ئەو شوێنەی پێشتر دڵی تێدا بوو ئێستا خاڵییە، ئێستا دڵ هەمووی بەدوای پارەوەیە، ئەگەر پارەت هەبوو کەواتە تۆ بەئاسانی دەتوانی هەرچی دڵێکت بوێ بیکڕی، واتە هەر کەسێکت بوێ دەتوانی بیکەی بە کۆیلەی خۆت. لێرەدا وێنەی ئەو دنیایەمان پێشان دەدا کە پێشتر مرۆ تەنیا بەدوای ڕاستی و وەفاداری و خۆشەویستی ڕاستەقینەوە بوو، لێ ئێستا شوێنێک بۆ سۆزداری نەماوە شاعیر ئەو واقیعەمان پێشان دەدات و دەیەوێت ئەو واقیعە لەناو ببات و بەشێوەیەکی جوانتر دروستی بکاتەوە، شاعیر باس لەو لۆجیکە نادادپەروەرییە دەکات کە ڕەنگە خۆشەویستی لەم سەردەمەدا (بێگومان هەمووی نا) زۆربەی هەر بۆ ناشرینکردن بێت، کەواتە پارە و ماڵ و سامان هەموو شتێکی لە مرۆڤی ئەم سەردەمەی ئێستامان سەندووەتەوە، ئەو شتانەی کە پێویستە بۆ بوونی خۆشەویستی و دادپەروەرییەکی جوان و پڕ لە ڕوحانییەت ئێستا زۆر کەم بووە. ئێستا پارە جێگەی ئەو شتانەی گرتووەتەوە.

– گوێم لە چپە چپی مانگە، هەر بەدەنگوباسی B.B.C
دەچوو هەر هەمووی هەر سیاسی بوو دڵباسێکی تێدا نەبوو(٩)

شاعیر لێرەدا وێنەیەکی تری سوریالیمان بۆ دەکێشێ، پێشتر شاعیرانی ڕۆمانسی زۆر بەشێوەیەکی ڕۆمانسییانە مانگیان دەهێنایە گفتوگۆ یان دەگەڵدا دەکرد، لێ ئێستا ئەم قسە و باسە ڕۆمانسییانەش دەگەڵ مانگ بووەتە سیاسەت. سیاسەت هەموو لایەکی ژیانی داگیر کردووین، هەر لە منداڵمانەوە تاکو پیرمان

قسە لە سیاسەت دەکات، پیرەمێردەکانی بن دیواری مزگەوتان و فەرمانبەر و عارەبانچی بازاڕ و هەموو کەسێک بووەتە شیکەرەوەی سیاسی. شاعیر بەشێوەیەکی سوریالی باس لەو بێمانایەی تاکەکانی کۆمەڵگەی کوردی دەکات، چونکو هەر هەمووی خۆی بەباسی سیاسی خەریک کردووە، ئەوەندە خۆیان بەباسەکانی تری ژیانەوە خەریک ناکەن، ئەوەندە گرینگی بە ژیان نادەن. ئەگەر سەیری ماڵەکانی شاری هەولێر بکەین هەر کە دەبێتە کاتژمێر (٨)ی ئێوارە هەمووی سەیری هەواڵەکان دەکات، لێ ئەگەر بەرنامەیەکی ئەدەبی، یان فیکری یا زانستی هەبێ کەس سەیری ناکات، شاعیر دەیەوێ ئەم واقیعە بگۆڕێت بۆیە ڕەخنەیەکی توند لەمە دەگرێ. ئەمەش لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە کاریگەریی خراپی دەبێ، تەنانەت منداڵانیش لە زۆر بەرنامەی بەسوود بێبەش دەبن، هەرچەندە ئێستا لە ڕاگەیاندنەکان بەرنامەی فیکری و ڕۆشنبیری و بەسوود زۆر کەمە، ئەمەش کاریگەری لەسەر تاکی کورد بەجێ هێشتووە. شاعیر دەیەوێ بەگژ هەموو ئەو واقیعەدا بچێتەوە و دەیەوێت وێرانی بکا و سەرلەنوێ دنیایەکی پڕ لە ئێستێتیکامان بۆ بنیات بنێ. دەیەوێت ئەو واقیعە بگۆڕێت، خەڵک گرینگی بە شتی تریش بدەن، بەڕاستی سیاسەت تەنیا یاریکردنێکە بەخەڵک، درۆیەکی گەورەیە، ئەوانەی باس لە نیشتمان دەکەن وەک (دلاوەر قەرەداغی) دەڵێ: نیشتمان لای سیاسییانی ئێمە تەنیا سمێڵ ڕەشکردنەوە و مۆنیکا و ڤێلایە. نیشتمان تەنیا هۆیەکە بۆ هەڵخەڵەتاندنی ئێمە، ئەوانە نیشتمان بۆ ئەوە باس دەکەن تاکە خەڵکی پێ بکڕن و کوردایەتیمان پێ بفرۆشن. بۆیە شاعیر لەوە ئاگەدارمان دەکاتەوە کە ئێمە بگەڕێینەوە سەر باسەکانی دڵ، سەر پرسیارە جیدییەکانی ژیان، سەر گیروگرفتەکانی خەڵک، بگەڕێینەوە سەر خۆشەویستی و ژیانێکی پڕ لە جوانی و داهێنان.

تێکشکاندنی زمان

(عەباس عەبدوڵڵا یووسف و ئیشکردن لەناو زمان)

شاعیر بەشێوەیەک ئیش لەناو زماندا دەکات کە زۆر سەیرە، بەو مانایەی زۆر جار خۆی بە یاسا و ڕێساکانی ڕێزمان نابەستێتەوە. ئازادییەکی ڕەها دەدات بەخۆی بۆ ئیشکردن لە زمان لەناو شیعرەکانیدا شاعیر نەک هەر تەنیا لە

ناوەرۆک و چەند لایەنێکی تری تەکنیکی شیعری، دەیەوێ خۆی ئازاد بێت بەڵکو وەک گوتمان لە زمانیش دەیەوێت ئازاد بێ. لێرەشدا دەقی شیعری شێوەیەکی ئیستێتیکی بەرز وەردەگرێت " لێرەدا ئەو دەقە شیعرییە ئیستێتیکایەک لە خۆ دەگرێت شێوازێک لە جوانکاری وشە و وێنەکان لە پێکهاتەی شیعرەکەدا بەرجەستە دەبن، هەڵبەتە تەوزیفکردنی وشە، یان گەمەی زمانەوانی، لەو دەقەدا لە ڕێی فۆرمی ئەو ئیستێتیکایە کاتێک خوێنەر دەقەکە دەخوێنێتەوە هەست دەکات فۆرم و وێنەی شیعری تازە و جوانە"(١٠) کەواتە یەکێک لە ئیشە سەرەکییەکانی شاعیر لێرەدا ئیشکردنە لەسەر زمان بۆ ئەوەی ئیستێتیکایەک بداتە فۆرمی شیعرەکە، ئیشکردن لەناو زمانیش توانا و لێهاتوویی دەوێت، شارەزاییەکی باشی دەوێت لە ڕووی ڕستەسازی و وشەسازی و واتاسازییەوە، بە کورتی دەبێت شاعیر لە هەموو ئاستەکانی زمان شارەزا بێ بۆ ئەوەی بەسەریدا زاڵ بێ و شێوەیەکی ئیستێتیکی بەرز بەشێوازی دەرەوەی دەقەکە بدات و لە کاتی گەمەکردن بە وشەکان بەسەریاندا زاڵ بێ.

(عەباس عەبدوڵلا یووسف) چەند گەمەیەک بە وشە دەکات کە زۆر کەس خۆیان بە ڕەخنەگر دەزانن و باس لە شیعرەکانی دەکەن، لێ بەهیچ شێوەیەک سەیری دواوەی ئەم گەمەکردنە ناکەن. بیر لەوە ناکەنەوە کە شاعیر بۆ وای کردووە؟ دیارە هونەرێکی تێدایە دەنا شاعیر بۆ بەو شێوە سەیرە و پێچەوانەی یاساکانی ڕێزمان ئیش دەکات.

لێرەدا ئێمە دەمانەوێ باس لەو ئیش و تەکنیکانە بکەین کە شاعیر لە ئەزموونی شیعری خۆی کاری لەسەر کردووە تا ئێستا لای شاعیرانی تر بەدیار نەکەوتووە، کە ئەمەش یەکێکە لەو لایەنانەی کە سوریالییەتی شاعیر دەسەلمێنێ، ئیشکردنەکانیشی زۆر شتی سەیر و سەمەرەمان پێشکێش دەکات.

دەتوانین بڵێین شاعیر لەسەر هەرسێ ئاستی زمانەوانی ئیشی کردووە لەسەر ئاستی (دەنگ) و (وشە) و (ڕستە)وە. لەمانەش داهێنانی مەزنی کردووە.

لەسەر ئاستی دەنگسازی زۆر بایەخی بەدەنگ داوە ڕەنگە دەنگی وا هەبێ دەنگی ڕەسەنی کوردیش نین لێ شاعیر چۆن لەناو خەڵکی هەیە ئاوهای بەکار دێنێت وەک لەم دێرە دەڵێ:

صەگێک لێی فڕاندن و زوو صندانی کرد
شەش و چوار دەقە و یەک چرکە[١١]

دەنگ لای شـاعیـر بـایەخی تایبـەتیی خـۆی هەیە بـۆ دەربڕینی هـەسـتـەکـانی ناوەوەی خۆی، مرۆ بەدەنگ دەتوانێت زۆر چەمک و دەلالەت بە بەرامبەری بگەیەنێ، شـاعیـرەکەمـان لە ڕێگەی دەنگەوە تـوانیـویەتی زۆر شـتـمـان پێ بـڵێت، وەکـو لەم نموونـەی سـەرەوەدا دیارە دەنگی (ص)ی وەکـو خـۆی بـەکـار بردووە، چونکو ئەو دەنگە عەرەبییە. یەکێکی تر لە ئیشەکانی شاعیر لەناو زماندا ئەوە بووە یاسا و ڕێسـاکـانی زمـانەوانی و ڕێزمـانی تێک شکاندووە، ئەمـەش وا دەکـات خـوێنەر تووشی شـتی سـەیر بکا. تەنانەت هەندێک کـە گوایە ڕەخنەیان لە شـیـعرەکانی گرتووە و لێیـان کۆڵیوەتەوە، لێ لەراستیدا چونکو نەیانزانیوە شاعیر چی دەڵێت و بۆ ئاوای گـوتووە خـۆیان تووشی هەڵە کردووە، ئەم وشـە سـەیرانەی شـاعیـریان بەکەمـوکوڕی داناوە، لێ لە راسـتیدا ئەمـە داهێنانە کەموکوڕی نییـە، بۆیە ئەوانە نازانن داهێنان چۆنە و چییە؟. ئەم یاخیبوونەی شاعیر بۆ تێکشکاندنی ڕێزمان و زمـان خـۆی لە خـۆیدا تـەکنیکە و تازەگـەرییـە. چەندان شـاعـیـرمـان هەن تـاکـو ئێستـاش هەر لەسـەر یەک شێواز دەڕۆن و گۆڕانکاری و نوێبوونەوە لە شێوازیان بەدی ناکرێ. ئەمـانە هیچ گۆڕانکارییەک لە ئەزمـوونی شیعریان نەکراوە بەمـەش ناتوانن هیچ داهـێنانـێک بکەن و خـۆیـان بەرەو نوێبـوونەوە و گـۆڕان ببـەن. بۆیە شاعیرەکەمان نەک هەر لە بابەتی نێو شیعرەکانی دژی لۆجیک و عەقل بووە، بگرە لە ستایل و شێوازی نووسینیش دژی لۆجیک بووە بەوەی یاسـاکانی ڕێزمانمان بۆ تێک دەشکێنێ. ئەمـەش یەکێکە لە خـاسـیـەتی سوریالییـەکـان کـە ئامـانجیـان تێکشکاندنی هەمـوو لۆجیکێک بوو. دواتر سەرلەنوێ بەشێوازێکی نوێ دروستیان دەکردەوە.

لەسەر ئاستی وشـەسازیشدا بەرکاربردنی وشـەی نوێ لە شیعرەکانی شـاعیردا بەتەکنیک و شتێکی تازە دادەنرێ. مەبەستمـان لە وشـەی نوێ ئەوەیە شاعیر خۆی وشـەی نوێ دروست دەکات، یان دای دەتاشێت، یان وشـەی نێو فۆلکلۆری کوردی بەکـار دێنێ. ئەوەی جـێگەی سـەرنجـە شـاعـیـر لە هەمـوو دیوانێکی خـۆیدا فـەرهەنگۆکـەیەکی دەگـەڵ بڵاو دەکـاتەوە، پڕیەتی لە وشـەی نوێ کـە خـۆی دای

تاشیون، یان دای هێناون. هیچ بەرهەمێکی شاعیر نییە کە فەهەرنگی نەبێت، تەنانەت ئەو شیعرانەی لە کۆوارەکانیش بڵاوی دەکاتەوە فەرهەنگۆکەیەکی بۆ داناوە. لێرەدا ئەم کارە نوێیە وای کردووە چەندان وشەی نوێ دروست ببێت کە بایەخێکی یەکجار گەورەی بۆ فەرهەنگ و زمانی کوردی هەیە، دروستکردنی فەرهەنگیش هەروا ئاسان نییە و ماندووبوون و شەونخوونی دەوێت. هەروەها گەڕان لەناو مێژوودا و زیندووکردنەوەی ئەو وشانەی کە پێشتر زۆر بەکار دەبران و ئێستا مردوون یەکێکە لەو ئەرکانەی کە شاعیر خستوویەتیە سەر شانی خۆی، ئەگەر هەندێک لەو وشە نوێیانە بە نموونە بهێنینەوە وەک:

" مژاردن، دڵباس، شاستان، خاپینۆک، حەژ، لۆقنتە مۆرکاو، منێمە، ماژە، مێلەش، ڕەنگامە، نەندازە، هاوڕۆ، ماژەدار، زاقی" ئەم وشانە یا کورتکراونەتەوە یاخۆ داهێنراون بۆ نموونە وشەی (مژاردن) لە جیاتی (ژماردن) هاتووە، یان (مێلەش) واتە (لەشی مێ) ئەم وشانە جوانی دەبەخشن، تام و چێژی ڕەسەنی کوردییان لێ دێت. لەو وشە قەبانە باشترن کە هەندێک لە ڕۆشنبیران بەکاریان دەهێنن بەتایبەتی لە بواری فیکر و فەلسەفە کە بەس بۆ ئەوەی بڵێن چەند ڕۆشنبیرە.

شاعیر لە شیعری (نووناو) دا چەندان ناوی نوێمان بۆ دادەهێنێ، هەر لە ناونیشانی شیعرەکەوە کە خۆی پێمان دەڵێ: (نووناو) واتە (ناوی نوێ) کە وشەیەکی جوانی دروست کردووە با سەیری هەندێک لە کۆپلەی ئەو شیعرانە بکەین:

ڕەگ ناوی زەگوەگ بێ
بەچار دەنگە، گاز دەکات
دا ..... هێ..... دا ..... هۆدا(١٢)

لەم دێرانەدا تووشی چەند ناوێکی تازە دروستکراو دەبینەوە وەک دەڵێت: با (ڕەگ) ناوی (زەگوەگ) بێت کە ئەمەش ناوێکی تازەیە بۆ ناو فەرهەنگی کوردی. وشەی (گاز دەکات) کە لەناو کورددا (گاز) بەمانای گازگرتنی سەگ، یان منداڵ، یان هەرشێک کە گاز لە مرۆ یا شتێکی تر بگرێت دێت، لێ شاعیر لێرەدا وەکو وشەیەکی نێو کوردەواری بەکاری دەهێنێت کە بەمانای (بانگکردن) دێت، تاکو

ئێستاش لەناو کوردەواریدا کەم کەس دەڵێت بانگی فلان بکە، هەر دەڵێن گازی فلان بکە، ئەم هەوڵەی شاعیر بۆ زیندووکردنەوەی ئەم وشانە جێگەی بایەخە، ئەو نایەوێت ئەم وشە ڕەسەنانە بمرن. لە دواتر دێت وشەی (هۆدا) کە ئەویش بۆ بانگکردنی (دایک) بەکار دێت. لێرەدا وشەی (دا)ی لە جیاتی (دایکە) بەکار هێناوە کە ئەوەی یەکەمیان زیاتر لەناو خەڵکی لادێ بەکار دێت. نموونەیەکی تر لە هەمان شیعر دەڵێت:

جانتا، بەگمچان بێ ناو دێر بکرێت
نانێک، زگبرسییەکانی هەر پێنچ کیشوەر تێر بکات
چەقۆ، ناوی ژڤگ بێ[١٣]

لێرەشدا چەند ناوێکی تری نوێی بۆ داهێناوین وەک بۆ وشەکانی (جانتا و چەقۆ) هەریەک لە وشەکانی (بەگمچان و ژڤگ)ی داهێناوە کە ئەمانەش لە فەرهەنگی کوردیدا وشەی نوێن.

ئەم وشانەی سەرەوە چەند نموونەیەکی کەمن کە شاعیر لەناو شیعرەکانیدا بەکاری بردوون. هەندێکیان دروستکراون و هەندێکی تریان داتاشراون، یان لە فۆلکلۆری کوردییەوە وەرگیراون. ئەم ئیشکردنە لەسەر وشە ڕۆنان ئەرکێکی زەحمەتە، کەسێکی دەوێت لە زمان و فەرهەنگدا شارەزا بێت، شاعیرێکیش کە داهێنەر بێت دەبێت هەموو ئەو خەسڵەتانەی تێدا بێت، ئەمەش وا لە شاعیرەکەمان دەکات کۆشش بۆ دروستکردنی دنیایەکی پڕ لە ئیستێتیکی بکا، ئەم ئیشکردنەش لە ستایلی شیعر بە نوێخوازی و تازەگەری دادەنرێت، چونکو شاعیرەکەمان دژی هەموو لۆجیکێکی وشە ڕۆنان و ڕێزمان دەوەستێتەوە " تەکنیک و بنیاتی دەقێک ڕەنگە لە پیتێکدا لە وشەیەکدا، یان لە وێنەیەکدا لە کۆپلەیەکدا چۆن بیناسازانە مامەڵەی لەگەڵدا دەکەی، ئەوەش دەچێتە خانەی تەکنیکی شیعرییەوە و ئیدی سرووش و خەیاڵ و حاڵەتە دەروونییەکانی شاعیر و ساتی نووسین دەبنە پرۆسەیەکی سانەوی"[١٤]

کەواتە بنیاتی زمانەکە بۆ دەق زۆر گرینگە با هەر وێنە و خەیاڵی جوان هەبێت کە زمانێکی شیعری پتەو و پەتی و ڕەوان و پڕ لە جوانیت نەبێت ئەوا ئەو وێنە و

دەربڕینە لاواز و پڕ لە کەموکوڕی دەبێت. لێرەدا زمانێکی شیعری پڕ لە داهێنان و جیاواز و نوێ دەتوانێت چێژ و خۆشی بە خوێندنەوەی شیعرەکە دەدا.

ئیشێکی تری شاعیر بریتییە لە ئاوەژووکردنەوەی وشەکان و دووبارەکردنەوەیان و ئاوێتەکردنیان ئەمەش خۆی لە خۆیدا توانایەکی بەرزی شاعیریەتی دەوێت، ئەم ئیشکردنە زیاتر دەچێتە خانەی ڕستەسازییەوە. بەمەش شیعرێکی سوریالی بەرزمان پێشکێش دەکات کە تێڕامان و هەڵوێستە لەسەرکردنێکی زۆری دەوێت شاعیر وات لێ دەکات کە دەتخاتە ناو دنیایەکی سەیری هونەری و شیعری بەرز بۆ نموونە لەم شیعرەی خوارەوە دەڵێت:

ویبق how؟

ویبق when؟

ویبق where؟

ویبق why؟

ویبق what؟(١٥)

ئەم تێکەڵاوییە سەیر و پڕ لە داهێنانە تووشی تێڕامانمان دەکات. وامان لێ دەکات بکەوینە نێو بیرکردنەوە، لێرەدا ئامرازی پرسی لە زمانی ئینگلیزی هێناوە دەگەڵ دەنگی (وییق)ی داناوە کە دەنگێکە زیاتر مراوی دەری دەبڕێت. ئەم وشە پرسانە بۆ پرسیارکردن لە چۆنیەتی و کات و شوێن و چی بەکار دێن دەگەڵ ئەم دەنگەی بەکار هێناوە شێوازێکی سوریالیی بەرزی دروست کردووە کە تێڕامانێکی قووڵی دەوێت.

هەروەها لە دووبارەکردنەوەی وشەکان بەڕاستی بەشێوەیەکی زۆر شاعیرانە تەکنیک و شێوازێکی داهێنەرانەی بە ڕووخساری شیعرەکە داوە وەک دەڵێت:

دیس... هەمدیس

هەمدیس... دیس

دووبارە و سێبارە و چەندبارە و تا دوا جار

ئەو بارە بارەیە بۆ دۆمینە باشە(١٦)

ئەوەی شـیـعرەکـەی جوان کـردووە دووبارەکردنەوەی وشــەی (بارە) و (دیس)ە، زیاتر ئیشکردنە دەنێو ڕستەسازیدا، کە هیچ کاریگەرییەکی لەسـەر شیعرەکە دروست نەکردووە کە ببێتە هۆی ئەوەی شیعرەکە کەموکوڕی تێ بکەوێ. بێگومان لێـــرەدا بەبێ هۆ و مـــەبەست ئەم گـــەمـــەیەی نەکـــردووە، بگرە هونەری ئەم دووبارەکردنەوەیە ڕەنگدانەوەی ژیانی تاکی کوردە کە هیچ گۆڕانێک لە ژیانیاندا ڕوونادات. ڕووداوەکـان ڕۆژانە وەکـوو خـۆی دووبارە دەبنەوە. کـەواتە شـاعـیـر دەیەوێت ئەم واقیعە بگۆڕێت بۆ ئەوەی تاکی کوردیش وەکو میللەتانی تر هەموو ڕۆژێک لە نوێبوونەوە دابن، نەک ئەمڕۆیان هەر وەکو دوێنێ و پێرێ بێت.

(عـەباس عـەبدوڵڵا یووسف) هەر لە پرۆســەی ئیشکردن لەناو زمـاندا وشـە و دەســتـەواژەی فۆلکلۆری بۆ جـوانکردن و دەوڵەمەندکردنی شـیـعرەکـانی بەکـار بردووە. هەر بەوەندە نەوەستاوە بەڵکوو زۆرجار وشە و دەستەواژەی شێوەزارێکی بەکار بردووە بەتایبەتی ناوچەی هەولێر و دەوروبەری. زۆر داهێنەرانە ئیش لەم بوارە دەکـات. سـەدان وشـەی بەکـار بردوون و لە مـردن پاراسـتـوونی، یان وشـە مردووەکان زیندوو دەکاتەوە، بەتایبەتی ئەو وشانەی لەسەر زاری خەڵکی سادەن، ئەو وشانە بەشێوەیەک بەکار دەبات کە بابەتە هەنووکەیی و سەردەمیەکانی پێ دەردەبڕێت. بێگومان ئیشکردن لەناو فۆلکلۆر کارێکی هەروا ئاسان نییە پاشخان و ڕۆشنبیرییەکی فۆلکلۆری بەرزی دەوێت ئەو دەست دەکـات "بەکارکردن لەسـەر تارماییەکانی فۆلکلۆر و تێکەڵکردن بە ڕەمز و بابەتە هەنوکەییەکان"(١٧)

شاعیر بەم کارەی زمانە شیعرییەکەی دەوڵەمەندتر و تۆکمەتر دەکات. وا دەکات ئەم وشانە بگونجێنێت، ئەگەر بە نموونە باس لەم لایەنەی ئیشکردنی شـاعـیـر بکەین لەســەر فـۆلکلۆر ئەوا دەبینین وشـە فـۆلکلۆرییـەکـانی ناوچەی هەولێـر و دەوروبەری بەتایبەتی لە حەیران و بەستە و قسەی دەشتی هەولێر بەکار بردووە، زیاتر لەناو شـیـعرەکـانی ڕەنگ دەداتەوە، لەمـەشـدا زۆر داهێنان و جـوانکاریی بەرزی کردووە. ڕەنگە لێرەدا شتێک جێگەی هەڵوێستە لەسەرکردن بێت شاعیر بۆ تەنیا خـۆی خەریک کردووە بە فـۆلکلۆری ناوچەیەکی دیاریکراو؟ بەمـەش دەڵێین هەموو کەسێک زیاتر شارەزای فۆلکلۆر و داوونەریتی ناوچەکەی خۆیەتی، ڕەنگە شاعیر شارەزای فۆلکلۆری ناوچەکانی تری کوردستان بێت، لێ وەکو ئەوە نییە کە لەو ناوچەیە ژیاوە و زانیاری زۆری تێدا بەدەست هێناوە.

بسکان لووس مەکە

کچێ لێ گەڕێ...

لوول بن، لوولم دەدەن[١٨]

***

جووت مەمکەکەت

یەک بۆ دەسبازییە

ئەوی دیکەشت

بۆ شیری ساواکەت[١٩]

ئەگەر سەیری ئەم دوو شیعرەی سەرەوە بکەین دەبینین وێنەی لەم شێوەیە لە ناوچەی دەشتی هەولێر زۆرە، شاعیر لێرەدا ئەمەی زیندوو کردووەتەوە دەنێو شیعری نوێی کوردی تێکەڵی کردووە، یان بەمانایەکی تر شیعری خۆی بەو وشە و دەستەواژانە نوێ کردووەتەوە و داهێنانی تێدا کردووە. بەشێوەیەکی داهێنەرانە مەبەستێکی ئەم سەردەمەی پێ دەربڕیوە. ئەم ئیشکردنە لەناو فۆلکلۆر و تێکەڵکردنی بە ئەدەبی نوێ بەکاربردنی بەشێوەیەکی تازە بێگومان سوود و بایەخی خۆی هەیە، شاعیر چەندان وشە و دەستەواژەی فۆلکلۆری لەم ڕێگەیەوە لە فەوتان دەپارێزێ.

نەترسام

لە دیداری دێوی بەسام

مەمکی چەپی بەسەر شانی ڕاست و

مەمکی ڕاستی بەسەر شانی چەپەوە

نەترسام

لەو (x) ی ڕادەمام

پیتە یا نیشانەی لێکدانە[٢٠]

سەیری ئەم بەکارهێنانە بکە چەند داهێنەرانەیە، ئەم چیرۆکی دێوە کە مەمکی چەپکی بەسەر شانی ڕاست و مەمکی ڕاستی بەسەر شانی چەپەوەیە،

لەئەفسانەکانی کوردی زۆرە بەتایبەتی کاتێک (ئەحمەد) پاڵەوانی نێو چیرۆکە ئەفسانەییەکانی کوردی دەچێت بۆ کوشتنی ئەم دێوە ئەم دیمەنە دەبینێت. شاعیر ئەم ئەفسانەیەی تێکەڵ بەشیعری خۆی کردووە، شێوەیەکی نوێی تێدا بەکار هێناوە، شاعیر ئەو پرسیارە لە خۆی دەکات کە مەمکەکانی شێوەیەکی نواندووە کە لە نیشانەی لێکدان دەچێت ئەمەش زیندووکردنەوەی فۆلکلۆر و چیرۆکی فۆلکلۆری ئەفسانەییە.

کراسی بەرت ماریمارە
چاوان تێر چێژ دەکات
دەستەکانیشت.... هیچ
پەرداخ، پەرداخی ماریمارە
نە کەس تێر مەی دەکا، نە تێر ئاو
پێلاوی لە پێی ماریمارە
(ئۆی چەند جوان)ێکی
بێ (ماشەڵڵا)ی بۆ گوت
ساتمەی پێ کرد
کراسی هەڵدرایەوە و
دەستەکان زوو فریاکەوتن
تێر چێژ بوون و
(هیچ) یان لە بیر کرد(٢١)

لێرەدا شاعیر شێوە گوتنێکی حەیرانی بەکار هێناوە بۆ دارشتنی ئەم شیعرە. ماریمار کچە پاڵەوانی یەکێک لە زنجیرە تەمسیلەکی مەکسیکی بوو کە دۆبلاجی عەرەبی کرابوویەوە لە کەناڵە ناوەخۆیەکانی کورد لە کۆتاییی نەوەدەکان پێشان دەدرا. کە هەموو خەڵک بەشێوەیەکی مودمینانە سەیریان دەکرد، خێزانی وا سەرقاڵ کردبوو بەتایبەتی ئافرەتی کورد. کە خەڵک زۆربەی کاروباری رۆژانەیان تەنیا بۆ بینینی ئەم زنجیرە تەمسیلییە فەرامۆش دەکرد. بەشێوەیەک بوو

کاریگەری لەسەر هەموو لایەنێکی ژیانی خەڵک هەبوو. شاعیر دێت ئەم واقیعەمان بۆ باس دەکات و هەوڵی گۆڕانی دەدات، چونکو بەتایبەتی لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە کاریگەری زۆر بوو چەندان کێشەی خێزانی لێ کەوتەوە، چەندان جیابوونەوەی ژن و مێرد ڕوویان دا. شاعیر دێت ناوی ئەم زنجیرە تەلەڤزیۆنییەی وەرگرتووە لە شێوە گوتنی حەیران دای ڕشتووە، ئەمەش تێکەڵکردنێکی جوانی فۆلکلۆرە کە دیاردەیەکی سەردەمی نوێی پێ دەربڕیوە، ئەم دیاریدەیە شیرازەی زۆربەی خێزانی کوردی لەبەین بردووە، هەروەها ئەم زنجیرەیە کاریگەری لەسەر زۆر لایەنی تری ژیانی خەڵکی کوردستان هەبووە بەتایبەتی ئەوەی لە بازاڕ بەرچاو دەکەوت لە شتومەک و کاڵا بەو ناوە (ماریمار) ناو دەبرا بۆ ئەوەی بازاڕ بۆ کاڵاکانیان پەیدا بکەن زۆرترین فرۆشی هەبێت. ئەم کاریگەرییەی ئەم زنجیرەیە شاعیر بەشێوەی حەیران دەری بڕیوە شیعرێکەی سوریالی پڕ لە ڕەخنەی بەرهەم هێناوە.

تێکەڵکردنێکی تری شاعیر ئەوەیە دەستەواژە و ناوی زانایان و فەیلەسووفانی تێکەڵ بەشیعرەکانی کردووە. لێرەشدا شاعیر شارەزایی لەم بوارە هەیە، بەوەی دەیەوێت لەم ڕێگەیەوە چەندان پرسیاری جیدی دەورووژێنێ. پرسیار دروستکردنیش واتە شاعیر دەیەوێت گۆڕان دروست بکا. مەبەستێکی تری شاعیر ئەوەیە دەیەوێت لە ڕێگەی ناوهێنانی زانا و فەیلەسووفان پەیام و گەورەیی زانست و فەلسەفە و شیعرمان بۆ ڕوون بکاتەوە.

کۆرەی مەعەڕڕە
دەستم دەگرێت
بە کۆرە ڕێیان دەمباتە ناو بەهەشت.[٢٢]

شاعیر ئەوەمان پێ دەڵێت کە شاعیری داهێنەری عەرەب (ئەبوعەلای مەعەڕڕی) ئەوەندە کاریگەری لەسەر شاعیر هەبووە، هەرچەندە (ئەبوعەلا) کوێر بووە، لێ دەستی شاعیری خۆمانی گرتووە و بەرەو خۆشیی زانست و ڕۆشنبیری بردووە، وای کردووە زۆر داهێنان لەژێر سایەی ئەم شاعیرە گەورەیە بکا. شاعیری ڕێنوێنیی کردووە بۆ بەهەشتی شیعر دەستی گرتووە، بەهەشتی شیعری نیشان داوە.

وەک دەزانین شاعیر کەم ئاوڕی لێ دراوەتەوە و لەسەر بەرهەمەکانی نووسراوە، هەندێک کەس گوایە لەسەری دەنووسن و لە بەرهەمەکانی دەکۆڵنەوە، لێ چونکوو ئەو توانایەیان نییە بۆیە لە ئەنجامی قسەکردن لەسەر بەرهەمەکانی تووشی لاڕێ و هەڵەی گەورە دەبن، چونکو ناتوانن داهێنانە وردەکانی شاعیر بدۆزنەوە، ئەمەش مانای ئەوە نییە بەرهەمەکانی شاعیر جێگەی ڕەخنە و کەموکوڕی نین، لێ لێکۆڵینەوە و ڕەخنە بەشێوەیەکی ورد و زانستییانە دەبێت، نەک هەڕەمەکی. بۆ نموونە:

کەرێک دەحەپێ
بە حەپینەکەی
گوڵە دەمەشێر دەپشکوێ(٢٣)

ئەو ڕەخنەگرەمان ڕەخنەکەی ئەوەیە دەڵێت کەر (ناحەپێ) بەڵکو (دەزەڕێ) ئەمەی بە کەموکوڕی شاعیر داناوە، لێ بێ ئاگایە لەوەی ئەگەر شاعیر ئاوای بەکار بردبا هیچ داهێنانێکی نەدەکرد جگە لە گواستنەوەی واقیع نەبێت، ئەو پرسیارەی لە خۆی نەکردووە بۆ شاعیر ئاوای بەکار بردووە دیارە هونەرێکی تێدایە. هەروەک ئەدۆنیس دەڵێت: " من بەهۆی ئەم (ئەدەب- واقیع)ە ساختەیەوە دووچاری سڵەمینەوە دەبم، ئەوەی کە ئەمڕۆ باو و بڵاوە، ئەوەی بە نموونە بەم شێوەیە دەست پێ دەکات: چووم بۆ قاوەخانە، چایەکم خوارد چەند کەسێکم بینی.. هتد. لێرەدا ئەو شتانە دەگێڕێتەوە کە بینیویەتی و ئەو شتانەی لە بەرچاویدا ڕوویان داوە، ئەمە سوودی چییە؟ ئەمە لە ڕاستیدا بەرهەم هێنانەوەی ئەم پووچییەیە کە سەرلەبەری ڕۆژگارەکانی ئێمەی پڕ کردووەتەوە. ژیانیش پێویستی بەو شتانە نییە کە لە ڕێی زمانەوە جارێکی تر بەرهەم بهێنرێنەوە. ژیان پێویستی بەوەیە کە لە ناوەوەدا ڕوون بکرێتەوە، ئەمە واتە ژیان بخوڵقێنرێتەوە و جارێکی تر دروست بکرێتەوە، ژیان بوونەوەری مرۆڤ ناخوڵقێنێ، بگرە بوونەوەری مرۆڤ ژیان دەخوڵقێنێت"(٢٤) ئەمە ئەو سورياليیەتەیە کە ئەدۆنیس باسی دەکات و شاعیرەکەمان بەم شێوەیە ئەنجامی داوە نەک بێت واقیعمان بۆ باس بکا، بەڵکو شاعیرەکەمان لەو واقیعە یاخی دەبێت و واقیعێکی ترمان بۆ دەخوڵقێنێت کە زۆر باڵاترە لەو واقیعەی تێیدا دەژین ئەمە ئەرکی شاعیرە نەک نووسینەوەی.

کەواتە مرۆ دەبێت داهێنەر بێت، داهێنەرێکی شێت. نەک هەر بێت واقیع کۆپی بکات. هەروەک سوریالییەکان مرۆ دەبێت لە لۆجیک و واقیع یاخی بێت، بەدوای جیهانێکی باڵاتردا بگەڕێت. نووسەر دەبێت کەسێک بێت دژی لۆجیک و عەقڵ بجووڵێتەوە، چونکو جیهانی عەقل و لۆجیک جیهانێکی سنووردارە و ئازادی تێدا ڕێژەیی و سنووردارە. هەروەک ڕەنگە ئاگەدار بین ئەو لێشاوە نووسینەی ئەمڕۆکە دەنێو ئەدەبی کوردیدا هەیە لە هەموو بوارەکان بەتایبەتی ئەدەب جێگەی هەڵوێستە لەسەر کردنە، لەناو هەرچی ڕۆژنامە و کۆوار و چاپخانەکانە فلتەر کەمە بۆ ئەوەی نووسین و بابەتی لاواز و بێ سوود لە نووسین و بابەتی بە نایاب و داهێنەرانە جیا بکەینەوە. ڕۆژانە دەیان کتێب و ڕۆژنامە و هەفتەنامە و کۆوار دەردەچن بەبێ ئەوەی هیچ لێپێچینەوەیەک هەبێت، ئەمەش دیاردەیەکی خراپە و ڕەنگە زەرەری هەبێت " ئەو نووسینەی ئەمڕۆ بە مۆدێرن ناو دەبرێت ئامێرێکی زەبەلاح پێک دێنێت، ئامێرێک لە ئاخاوتن و ئامێری وشە. گومانی تێدا نییە کە لێرەدا هەموو کات نووسین هەیە، هەموو کات شاعیر و نووسەران هەن، خۆ ئەگەر ئاگەداری ڕووداو و گۆڕانکارییەکان نەبن، ئەوسا وشەی داهێنان لەناو دەچێت لە بری وشەی داهێنان وشەی بەرهەمهێنان دادەنرێت، ئیدی پاشان بەرهەمهێنانی تێکستی ئەدەبی دەبینین لە شێوەی بەرهەمهێنانی رستن و چنین، یان هەر شمەکێکی تر"(٢٥) ئەمە تەواو بەسەر نووسینی ئەدەبی کوردیدا دەچەسپێت. ئێمە ناڵێین داهێنان نییە هەیە، لێ ئەویش دەنێو ئەو هەموو وشە و نووسینە بەرهەمهێنراوانە تواونەتەوە، بەو مانایەی ڕەنگە خوێندنەوەی باشیان بۆ نەکرێت کاریگەرییان نەبێت، یان خوێندنەوەی بە هەڵە و سەقەتیان بۆ بکرێت. ڕۆژانە دەیان نووسینی کرچوکاڵ لەسەر رووپەری ڕۆژنامەکان بڵاو دەکرێنەوە وەک شاعیر دەڵێت:

بەپەڕی ڕۆژنامە
تەنی شووشەی لامپام
خاوێن کردەوە(٢٦)

لێرەدا مەبەستی شاعیر لە تەنی، تاریکییە کە بەسەر عەقڵی مرۆدا لەم کۆمەڵگایەدا هاتووە. ئەگەر لە ڕۆژنامەکان ڕۆژانە بابەتی داهێنەر و بە نایاب

بنووسـرێت بێگومـان دەبێتـە هۆی گۆڕان و پرسـیـار دروستکردن، کەوایە بێگومـان ئەم تەنییـەی کەلەسـەر مێشکمانە خاوێن دەکاتەوە. لێ ڕۆژنامـە ئەم ڕۆڵەی خۆی لە دەست داوە بەهۆی ئەوەی ئەوەندە نووسینی کرچوکاڵیان تێدا ئەنووسرێت چەندان ژمارەی لێ دەردەچێ کەچی، یان دەبێ بەسەر فەرمـانگەکان دابەشی بکەن، یان لە بازاڕ دەمێنێتـەوە. بەبێ ئەوەی ئەو ڕۆژنامـانە یەک پرسـیاری جیدی لای خـوێنەری کورد دروست بکەن، یـان ڕەخنەیەکی چاک و بنیاتنەرانەی تێدا بێت، جگە لە چەند دانەیەکی زۆر کەم نەبێت کە لە پەنجەی یەک دەست تێپەڕ ناکەن. چەندان ڕۆژنامە و کۆوار هەن تەنیا لەبەرئەوەی فرۆشیان هەبێت دەچن چاوپێکەوتن دەگەڵ نووسەر و ئەدیبـە چالاکـەکـانی ناو ئـەدەبی کوردی دەکـەن، یان بـابـەتەکـانی ئەوان دەکـرن ئەمـەش سـیـاسـەتێکی ترە کـە دەیگرنە بەر، بـەم هۆیەش دەنگی داهێنـەر دەکوژن، لێرەدا ماوە بڵێین ئەم شاعیرە شیعرەکانی تەواو سوریالییـە بەهۆی ئەو تەکنیکە نوێیـانـەی کـە لـە ڕووی زمـان و نـاوەڕۆک و بابـەتەوە دای هـێنـاون بۆ ئـەوەی لەم واقیعەی کۆمەڵگە یاخی بێت و واقیعێکی بالاتر دروست بکاتەوە.

پەراوێزەکان:

١- ع.ع. یووسف لە نێوان دادایزم و سوریالیزمدا، حەمەدەمین ناوپردانی، کۆواری شین، ژ٢/، دەزگای ئاراس، ل ٢٤.

٢- ع.ع. یووسف، جوایەز، هەڵبژاردەی (٩) شاعیری هەولێر، ١٩٩٩، ل١٣

٣- کلکی کـتکی پرسـیـارە، کورتـە هۆنراوەی عـەباس عـەبدوڵڵا یووسف، دەزگـای ئاراس. ٢٠٠٧، ل٢٤

٤- سەرچاوەی پێشوو ل ١٥.

٥ و ٦- سەرچاوەی پێشوو.. ل ٤٩.

٧- سەرچاوەی پێشوو ل ٧٨.

٨- پەنجا هۆنراوەی تاکدێری، ع.ع. یووسف، کۆواری ڕامان، ژ/ ١٣٢، ٥/٥/٢٠٠٨، ل٥.

٩- سەرچاوەی پێشوو ل٥

١٠- ئیستاتیکای شیعر، فەرەیدون سامان، کۆواری کاروان، ژ/ ٢٢٧، ل ٦٦.

١١- کاتژمێر... بەسەعات و دەقە و چرکە، ع. ع. یووسف، کۆواری ڕامان، ژ/ ٨٦-٨٧، ٢٠٠٤، ل ١٣٠.

١٢ – نووناو، عەباس عەبدوڵڵا یووسف، کۆواری ڕامان، ژ/ ٧٢، هەولێر، ٢٠٠٢، ل ١٦٧

١٣– سەرچاوەی پێشوو ل ١٦٧.

١٤– ئیستاتیکای شیعر، فەرەیدون سامان، کۆواری کاروان، ژ/ ٢٢٧، ل ٦٨.

١٥– کلکی کتکی پرسیارە، ع.ع. یووسف، ل ٥٤.

١٦– هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٥٥.

١٧ – هەموو نەخشەکانی جیهان نائەندازەیین، تارزەنگ، ڕۆژنامەی هاوڵاتی، ژ/ ٤٥٥، ٢٠٠٨/٩/٧، ل ١٦.

١٨– کلکی کتکی پرسیارە، ع. ع. یووسف، دیوان، ٢٠٠٧، ل ١٢٦.

١٩– سەرچاوەی پێشوو ل ١٢٦.

٢٠– سەرچاوەی پێشوو ل ١٢٧.

٢١– سەرچاوەی پێشوو ل ١٣٠.

٢٢– سەرچاوەی پێشوو ل ٧٨.

٢٣– سەرچاوەی پێشوو ل ٢٥.

٢٤– شوناسی تەواو نەکراو، ئەدۆنیس، و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، بڵاوکراوەی ڕەخنەی چاودێر، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٥٦.

٢٥– سەرچاوەی پێشوو ل ٥٨.

٢٦– کلکی کتکی پرسیارە، ع.ع. یووسف، دیوان، ل ٩٦.

باسی دووەم

سەباح رەنجدەر شاعیرێکی پڕ لە خەون

سەباح رەنجدەر یەکێکە لەو شاعیرانەی کە رێچکەی شیعری کوردییان شکاند. دەگەڵ گرووپی (پێشڕەو) کە لە کۆمەڵێک شاعیری داهێنەر پێک هاتبوون لە سالآنی هەشتاکاندا رێڕەوی شیعری کوردییان گۆڕی. شاعیر لە دیوانەکانی خۆی کە بریتین لە: (زێوان – ١٩٨٨، ڕووەکەکانی خواوەند–١٩٩٩، خەون وا خۆی گێڕایەوە–٢٠٠٤، شەڕی چل ساڵە – ٢٠٠٥، مردوویەک ئاگای لە هەمووانە – ٢٠٠٨، سەدو یەک شەوە– ٢٠٠٨) بەردەوام نوێخواز و خاوەن دیدگای دەگمەن بووە. لە هەردوو دیوانی (زێوان و خەون وا خۆی گێڕایەوە)دا کە سوریالیەتییەکی تەواو لە شیعرەکانی ڕەنگی داوەتەوە. لە دیوانی (خەون وا خۆی گێڕایەوە)دا یەکەم خاسیەتی سوریالی کە شاعیر پەیڕەوی کردووە نووسین و بڵاوکردنەوەی مانیفێستێکی شیعری بوو، کە دواتر بە تێروتەسەلی باسی یاخیبوونی شاعیر لەم مانیفێستەدا دەکەین.

خەون یەکێکە لەو بنەما سەرەکییانەی کە سوریالییەکان تەواو پشتیان پێدەبەست، لەبەرئەوەی سوریالییەکان هەر سنووردانانێک و لە قالبدانێکیان ڕەت دەکردەوە، چونکو ئەوە دەبێتە هۆی ئەوەی ئازادی لە چوارچێوەیەکی بەرتەسک قەتیس بکرێت. ئەوانیش داوای ئازادییەکی ڕەهایان دەکرد. بێگومان جیهانی خەونیش تەواو ئازادە، ئازادییەکی رەهای تێدایە، هیچ کۆسپ و سنوورێک لەخۆوە ناگرێت. ئەمەش هانی شاعیر دەدات هەردەم بەدوای ئەو جیهانی خەونییەوە بێت بۆ ئەوەی ئازادییەکی ڕەها لە شیعرەکانیدا بەدەست بهێنێت. هەردەم هەوڵی دۆزینەوەی جیهانی خەون دەدات بۆ ئەوەی کاری تێدا بکا، ئەمەش وای لێ دەکات ببێتە شاعیرێکی سوریالی و سوریالییانە بیر بکاتەوە. دەیەوێت لە ڕێی خەونەوە چارەسەر بۆ کێشەکانی تاکی میللەتەکەی بدۆزێتەوە. دەیەوێت لە ڕێگەی خەونەوە ژیانمان بۆ وێنا بکا، ژیانمان بۆ ڕوون بکاتەوە، جوان بکا، شیرین بکا.

تێکەڵاوکردنی شیعر و خەون وا دەکات ژیان بنووسێت، ئەمەش وا دەکات شاعیر داهێنان بەرپا بکا. چونکو ئەو پێوەندی دەنێوان شیعر و خەونی دۆزیوەتەوە و شیعری بۆ خەون گێڕاوەتەوە (هەروەک لە مانیفێستەکە ئاماژەی بۆ دەکات). دۆزینەوەی ئەم پێوەندییە شتێکی نوێیە و داهێنانیش بەهۆی شتی نوێوە بەرهەم دێت، ڕێچکەیەک بۆ خۆی دیاری دەکات، نەک وەک زۆر شاعیری تر کە ناتوانن گۆڕان بکەن و ڕێچکە بۆ خۆیان دیاری بکەن، شاعیر لەسەر ڕێچکەی ئەوەی پێش خۆی ناڕوات، چونکو ئەمە دەبێتە لاساییکردنەوە، ئەم قسەیەشمان مانای ئەوە نییە بەرهەم و داهێنانی ئەوەی پێش شاعیر کۆنە و داهێنانی تێدا نەکراوە و ڕەت بکرێتەوە، نەخێر ئەوانیش لە سەردەمی خۆیان نوێ بوونە و شتی جوانیان داهێناوە. ئەوانیش لە سەردەمی خۆیان کاریگەرییان دروست کردووە، ئەزموونی کۆن گەنجینەیەکی بەنرخی شتی نوێیە.

کاری یاخیبوون یەکێکە لە خەسڵەتە سوریالییەکانی شاعیر. ئەو خۆی تەنیا دەکاتەوە بۆ ئەوەی داهێنان بەرهەم بێنێت، هەموومان دەزانین داهێنان بە یاخیبوون ئەنجام دەدرێت، کەسێک یاخی نەبێت ناتوانێ داهێنان بەرهەم بێنێت، بێگومان یاخیبوون بەمانای ڕەتکردنەوەی بەرهەمی پێشتر نایەت، بگرە بەمانای داهێنانی دەقی جیاواز و نوێتر لە بەرهەمی پێشتر دێت. بۆیە ڕەتکردنەوەی بەرهەمی پێشتر ناڕەوایە، بەڵکو ئەوەیە ئەو سەردەمە پێویستی بەو بەرهەمانە نابێت، چونکو بارودۆخێکی تر هاتووەتە ئاراوە، داواکاریی تر دروست بوونە کە پێویستی بەدەقی تر و بەرهەمی ترە. چونکو گۆڕان و نوێبوونەوە ڕووی داوە، بۆیە سەردەمیش پێویستی بە شتی نوێ هەیە، ئەوەی نوێ ناتوانێت ئەو بەرهەمانە وەربگرێت، چونکو لە ئاست بیر و فیکری ئەواندا نین، بەمانایەکی تر ناتوانێت چێژیان لێ وەرگرێت و جوانییان تێدا بەدی ناکات، بۆیە هەوڵی شتی نوێ دەدات، هەر ئەمەشە وای لێ دەکات لەو سەردەمەی یاخی بێت و هەوڵی یاخیبوون بدا بۆ ئەوەی کاری نوێ و جوان پێشکێش بکا. لێرەدا شاعیر کاری داهێنان دەگەڕێنێتەوە بۆ کاری تاکەکەسی، خۆی جیا دەکاتەوە.

شێوازی خەونی دە مانیفێستی شیعریی
(سەباح ڕەنجدەر)دا

لە ساڵی (١٩٩٩-٢٠٠٠) شاعیری یاخی و نوێخواز و ئەزموون جیاواز (سەباح ڕەنجدەر) مانیفێستێکی شیعری بڵاو دەکاتەوە، لە دیوانی (خەون وا خۆی گێڕایەوە) لە ساڵی (٢٠٠٤) لە دەزگای ئاراس لە شاری هەولێر چاپکراوە. ئەم مانیفێستەش وەکو زۆربەی مانیفێستەکانی پێشتر کە لە مێژووی ئەدەبی کوردی بڵاو کراونەتەوە گرینگی و تایبەتیی خۆی هەیە، لێرەدا دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی چەند پرسیارێک وەکو: ئاخۆ شاعیر لەم مانیفێستەدا چیمان پێ دەڵێت؟ ئاخۆ دەیەوێت بەهۆی ئەم مانیفێستەوە ڕێچکە و ئاراستەیەکی شیعری بۆ شیعری کوردی دیاری بکا؟ کاریگەریی ئەم مانیفێستە لە شیعری کوردی چی بوو؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانەی سەرەوە دەبێت گەڕانێک بەناو ئەو مانیفێستەدا بکەین، هەروەها دنیای شیعری ئەم شاعیرەش شەنوکەو بکەین.

بێگومان (سەباح ڕەنجدەر) یەکێکە لە شاعیرانی گرووپی (پێشڕەو) کە لە ساڵانی هەشتاکان و دوای ڕاپەڕینی ساڵی (١٩٩١) ڕێچکەی شیعری کوردییان شکاند دەگەڵ (ع.ع. یووسف، هاشم سەڕاج، جەلال بەرزنجی، دڵشاد عەبدوڵلا، ئەنوەر مەسیفی...) فۆرمی نائاسایی و قووڵیان هێنایە ناو شیعری کوردییەوە، چونکو لەلای زۆربەی خوێنەران شیعرەکانیان بەئاسانی وەرنەدەگیرا بۆیە لەلایەن خوێنەری هۆشیارەوە ناوی گرووپی (پێشڕەو)یان بەسەردا بڕا. لێ ئەمانە هەر یەکەیان شێواز و ڕێچکەی تایبەتیی خۆی هەیە. (سەباح ڕەنجدەر)یش لە دیوانەکانی (زێوان - ١٩٨٨، ڕووەکەکانی خواوەند - ١٩٩٩، خەون وا خۆی گێڕایەوە - ٢٠٠٤، شەڕی چل ساڵە - ٢٠٠٥، مردوویەک ئاگای لە هەمووانە - ٢٠٠٨، سەدو یەک شەوە-٢٠٠٨) بەردەوام نوێخواز بووە هەردەم بەدوای داهێنان و وشەی نوێ و دەستەواژەی تازەوە بووە.

پێشتر مانیفێستی ئەدەبی و شیعری تر لە ئەدەبی کوردیدا بڵاو کراونەتەوە، هەریەکەیان گفتوگۆ و مشتومڕێکی زۆری دروست کردووە وەکو بانگەوازی: (ڕوانگە - شێرکۆ بێکەس، حوسێن عارف، جەلالی میرزا کەریم، جەمال شارباژێڕی، کاکە مەم بۆتانی) و (گرووپی کفری- لەتیف هەڵمەت، فەرهاد

شاکەلی) و مانیفێستی کۆواری وێران. ئەم مانیفێستەی (سەباح ڕەنجدەر) تا ڕادەیەکی زۆر پتەوتر و شیعریترە لەوانی پێشتر، پشتی تەواو بە خەون دەبەستێت. شێوازی خەونی گرتووەتە بەر و دەیەوێت لە دوای ئەم مانیفێستەوە دەقی خەونی بخوڵقێنێ.

ئەم شاعیرە دەیەوێت پرسیارەکانی ژیان بکا، بۆ ئەمەش پەنا بۆ شیعر دەبات و لە ڕێگەی شیعرەوە پرسیار دروست دەکات. کەسێک بیەوێت پرسیار بکا دیارە بەدوای وەڵامدا دەگەڕێت، دەیەوێت شتێکمان بۆ ڕوون بکاتەوە یاخۆ فێری پرسیارکردنمان بکا بۆیە لەم مانیفێستەدا دەڵێت"خەون کاریگەری بوون بەشیعری تێدا بەهێزە، جیهانبینی منی لێوە ڕوون بووەتەوە و بووەتە پێوەستێکی پتەو لەگەڵ پرسیارەکانی ژیان"[1] کەواتە خەون و شیعر تێکەڵاوی یەکترن لە ڕێگەی شیعرەوە دەبێ خەون ببینین، چونکو خەون و شیعر پێوەندییەکی توندوتۆڵیان دەگەڵ پرسیارەکانی ژیان و بوون هەیە، مرۆڤ ئەگەر خەونی نەبێت ناتوانێ بیر لە داهاتوو بکاتەوە، ناتوانێ داهاتووی هەبێت، هەروەها داهێنان بکا.

شاعیر لەم مانیفێستەدا هەوڵ دەدات پێمان بڵێت کە ئەو جیا لە هەموو شاعیرەکانی تر پێوەندی نێوان شیعر و خەونی دۆزیوەتەوە و شیعری بۆ خەون گێڕاوەتەوە، کەواتە ئەم گێڕانەوەیە دەبێت ڕێچکەیەکی نوێ بێت لەناو ئەدەبی کوردیدا. واتە پێشتر شیعر و خەون پێوەندییان لە نێوان هەبووە و پێوەست بوونە بەیەکترەوە، لێ لێک دابڕاون و وایان لێ کراوە ئەم پێوەندییەیان دەنێواندا نەمێنێت.

دیارە داهێنان بەهۆی شتی نوێوە ئەنجام دەدرێت دەبێ ڕێچکەی نوێ بگیرێتە بەر ئەگەر هەر لەسەر ڕێچکەی پێشتر بڕۆین کەواتە کارمان تەنیا لاساییکردنەوەیە ئەم پێوەندی گەڕاندنەوەی نێوان شیعر و خەون وا دەکات داهێنان بەرهەم بێت و کاری نوێ پێشکێش بکرێت. خەون بیرکردنەوەیە و پرسیارکردنە لە ژیان، لە پاکییەتی ژیان، شیکردنەوەن بۆ لایەنەکانی ژیان. لەم ڕێگەیەوە شاعیر دەیەوێت ژیانمان بۆ وێنا بکا، ژیانمان بۆ پێناسە بکا، جوانی بکا، شیرینی بکا. تێکەڵاوکردنی شیعر و خەون وا دەکات ژیان بنووسێت. شاعیر پەیامێکی پێیە ئەویش ئەوەیە دەڵێت:"من ژیان دەنووسم، لەبارەی ژیانەوە

نانووسم"[٢] واتە ژیان رابردووە، ئەو ژیان دەنووسێت، خودی ژیان داهاتووە، واتە شاعیر ژیانێکی نوێمان بۆ دەنووسێت کە زۆر جیاوازە لەم ژیانەی ئێستامان، ئەو خەونی هەیە، خەونبینین نووسین و دروستکردنی ژیانێکی نوێیە.

شاعیر لەم مانیفێستەدا دەیەوێت خۆی جودا بکاتەوە لە هەموو گرووپ و کەسێک، واتە خۆی بە لایەنگر و سەر بەهیچ گرووپ و تاقمێک نازانێت. بێگومان ئەمەش کاری یاخیبووانە، کاری داهێنەرانە، کاری نوێخوازانە، کەسێک بیەوێت یاخی بێت، داهێنان بەرهەم بێنێت، دەبێت لە کەسی تر نەچێت، هەموو کارێکی نوێو تازە رەچەشکێن داهێنەرانەیە. "لە رووی هیچ رەگەزێکی ئەدەبی حەزم نەکردووە وەک کەس بم، کەسیشم لە بەرچاو نەگرتووە، هاورێی ئەو کەسانەم کە پێش من پرۆژەی داهێنانیان هەبووە، ئەوانەی هاوچەرخن، ئەوانەی دوای منیش دێن و دەبن بە نووسەری خاوەن پرۆژە."[٣] کەواتە ئەم خۆ جیاکردنەوەیە خۆ دوورخستنەوەیە و تاکخوازییە دەبێت پرۆژە بێت، واتە شاعیر دەبێت پرۆژەی هەبێت. کاری تاکخوازی و گرتنەبەری رێگەی جیاواز بە پرۆژەی داهێنەرانە ئەنجام دەدرێت. شاعیر کاری داهێنان بە کاری تاکخوازی دادەنێت، واتە بەلای شاعیرەوە تاک بە تەنیا دەتوانێت داهێنان بەرهەم بێنێت بەبێ چوونە ناو هیچ گرووپ و کۆمەڵەیەکی ئەدەبی، لەبەرئەوە داهێنان و کاری تازە دەبەستێتەوە بەتاکییەتی. تاک وەکو مرۆڤێک دەتوانێت لە زۆر رێگەوە خۆی دەوڵەمەند بکا و پرسیار دروست بکا هەرنا پرسیار بورووژێنێ و زەوینەی بۆ خۆش بکا بۆ ئەوەی گۆرانێک ئەنجام بدا.

تاکی کارا دەتوانێت زۆر شت بکات، چونکو خاوەن قسەیە، خاوەن هاوارە، یاخییە ئەگەر بەتەنیا بێت دەتوانێت گۆران دروست بکا. تاکە رێگەی شاعیر شیعرە، لەم رێگەیەوە دەیەوێت ژیانێکی نوێ دروست بکا لەوێوەش داهاتوویەکی نوێ و تازە بۆ مرۆڤی کورد دروست بکا. دەرچوون لەم قالبەی ئێستای کە تاکی کورد تێدایەتی یاخیبوون و هاوارێکی زۆری دەوێت تەنانەت ئەو کەسانەی دەیانەوێت یاخیبن رەنگە قوربانییەکی زۆر بدەن هەر لەوەوە بگرە کە رەنگە دەیان ناو و ناتۆرەیان لێ بنێن و بەدەیان وتار و بەرهەڵستکاریان بکرێت ئەمەش سوننەتی هەموو کارێکی نوێیە کە هەموو شتێکی تازە و نوێ بەرهەڵستی دەکرێت تووشی رەخنەی نامـاقوول و نازانستی دەبێتەوە لەلایەن کۆنخوازەکان، بۆیە

(سـەباح ڕەنجـدەر) تووشی ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیە و دەمـەقـاڵـێـیـە بووە دەگـەڵ کۆنخوازەکان، چونکو ئەو پرسیاری پێیە و دەیەوێت داهاتوو دروست بکا و فۆڕم و شێـوەی تازەی بۆ شیـعر و ژیان پێـیە و جیـایە لە هەمـوو کـەسێکی تر "خۆم لە دەرەوەی هەمـوو نەوەیەکدا دەبینم، تەنانەت لە هەندێ شیـعردا سـەر بەشیـعری لە پێشتری خۆشم نیم، سەر بە ئەزموون و ئەفسانەی ئەو شیعرەم کە دوا شیعرمە و لە نووسـیندام..... ناچمـە ناو هیـچ گـرووپێکی ئـەدەبی، خـۆشم بە هیـچ گـرووپێک نەزانیـوە.لە بنـەڕەتدا ئەدەب و داهێنان کـاری تاکـیـیـە، چوونە ناو بازنەی گـرووپ دەرکردن و چەواشـەکردنی ئەم تاکییە لە بازنەی ئەدەب و داهێنان."(٤) شـاعیر تاکە چەک کـە لەدەستی بێت شیـعرە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو کەسـانەی کە شـەڕی پێ دەفرۆشن. لەبەرئەوە ئەم شاعیـرە بەرامبـەر شیـعر زۆر ئـەمەکدارە و بەشێـوەیەکی ڕەها کردوویەتی بە پەیامی خۆی بەمـەش وای لە دوژمنانی خۆی کردووە (مەبەست لە دوژمن ئەوانەی ڕەخنەی نابەجێی لێ دەگرن و ناو و ناتۆرەی بۆ دروست دەکەن) کـە هەست بەشـەرمـەزاری بکەن و بەرامـبـەر ئـەم شـاعـیـرە یاخی و نوێخـوازە دەستـەوەسـتـان بووەسـتن "شیـعـر بۆ من پەیامی راچلەکـاندن و ئەو ئاگـرەیە قـەت ڕووی لە خـامۆشـی نییە تەواو بڕوام پێی هێنـاوە و ئەمەکدارم بۆی. دوژمنەکانم لە ناوەوەیدا لە ئاست ئەم ئەمــەکـدارییـەی من داتـەپیـون خـۆیان بـە گـوڕنەتـەڵە و چەوسـاوەی دەقـەکـانم دەبینن. منیش لە شـەڕە بێـفـەڕەکـان خـۆم پاراسـتـووە و فەرامۆشیان دەکەم."(٥)

کەواتـە شاعیر لە شـەڕێکی بەردەوامی دوژمنەکانییەتی ئەمـەش بێگومان دنیای کـەسێکی یاخییـە، هـەر مرۆیە چالاکەکان و خاوەن پڕۆژەکان ئەم دنیایەیان هـەیە. هـەر ئـەوانن تـووشـی دەیـان شــەڕی نامــاقــووڵ دەبنەوە، بـەڵام ئەوان کــۆڵ نادەن بەردەوام بەهـۆی شـیـعـرەوە بێت، یان هـەر ژانـرێکی تری ئـەدەبی کـە بە شـێـواز و فـۆرم و ناوەڕۆکـێـکی نوێ و تـازە دای دەهێنن پـەرەی پێ دەدەن بۆ ئـەوەی هـەمـوو کۆسپ و دیوارەکان تێک بشکێنن، لێ شتێکی زۆر گرینگ لەلای (سەباح ڕەنجدەر) لەم مـانیـفـێـسـتـەدا هـەیـە کـەوا ئـەو نەهاتووە جـیـهـانی کـۆن، دەسـتـووری کـۆن، بڕووخـێنێ و لەناوی ببـات بگرە هاتووە لەناو ئەو جیـهانە کۆنە جیـهانێکی تازە و نوێ و ڕوون بدۆزێتەوە. هەموو شاعیر و مانیفێستـەکانی پێشتر بەتەواوی جیهانی کۆن و ئەوانی پێشـتری خۆیان ڕەت کردووەتەوە بەشێوەیەکی ڕەها هـێڵی راست و

چەپیان بەسەردا هێناون. ئەمەش خۆی لە خۆیدا پەتایەکی کوشندەیە، چونکو ئەوەی ئێستا کۆنە لە سەردەمی خۆی نوێ بووە، ئەگەر ئەوەش نەبووایە ئەوانیش ناتوانن داهێنان و نوێخوازی بەرهەم بێنن. بۆیە ئێمە کارێکی زۆر هەڵە دەکەین کە کۆن بەشێوەیەکی ڕەها و تەواوەتی ڕەت بکەینەوە. لەبەرئەوە ئەم شاعیرە ئەم یاسایەی تێک شکاند، ئەوەی ڕەت کردەوە کەوا وەکو ئەوانی پێشتر کە دەیانەوێ گۆڕان بکەن لەناو ئەدەبیات و شیعری کوردی کە کۆنیان بەهەموو جوانییەکەی و شتە نایاب و ناشرینییەکانی ڕەت دەکەنەوە. ئەو هات ئەمەی ڕەت کردەوە و دەڵێت: کۆن ناڕووخێنم بگرە لەسەر ئەو کۆنە، لەناو ئەو کۆنە دەیەها شتی جوان هەیە، شتی ناوازە و نایاب هەیە، ئەو تەکنیکە جوان و نایابانەی بەشێوەیەکی نوێ و تازە داهێنم کە دەبێتە شتێکی تەواو جیاواز لە کۆن. هەرچەندە ئەم مەسەلەیە لەناو ئەدەبیاتی کوردی مێژوویەکی بۆ خۆی تۆمار کردووە (مەسەلەی کۆن و نوێ) هەر لە وتارەکەی (سیاپۆش- عەبدوڵلا جەوهەر)ەوە تا ئەو وتار و دەمەقاڵێیانەی لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامە کۆنەکانی سالآنی (١٩٤٠، ١٩٣٠، ١٩٢٠...) بەسەرەوە تا ئێستاش بەردەوامە هەموویان دژی کۆن بوون و ڕەتیان دەکردەوە. (سەباح ڕەنجدەر) لەم مانیفێستەیدا دەڵێت" نەمویستووە جیهانی کۆن بڕووخێنم و جیهانی نوێ بنیات بنێم. تێکۆشاوم لەناو جیهانی کۆن جیهانی تر بدۆزمەوە و بیکەم بە نموونەی ڕوونی و خاوێنی بەهەشتی تا هەتایە"(٦)

لایەنێکی تری شاعیر کە لەم مانیفێستە گرینگی پێ دەدات و بەلایەوە گرینگە شوێنە. ئەگەر شوێن نەبێت هیچ جووڵە و ڕووداوێک ڕوو نادات. شوێن جێگەی یادەوەری و خەیاڵ و خەونە. شوێن زەوینەی جێبەجێکردنی کارە، دەتوانین لەسەر شوێن مومارەسەی خەونەکانمان بکەین. تاکو ئەو خەونانەی هەمانە بیانکەین بە واقیع، وا بکەین بەهۆی ئەو خەونانەوە گۆڕان دروست بکەین، دەبێت لەسەر شوێن جێبەجێیان بکەین. شوێن نەک هەر لە شیعر بگرە لە ژانرەکانی تری ئەدەبی وەکو چیرۆک و ڕۆمان کۆڵەکە و بنیاتێکی سەرەکین بۆ چیرۆک و ڕۆمانی سەرکەوتوو. ئەم شاعیرەش گرینگی ئەمە دەزانێت و بایەخێکی یەکجار زۆری پێ دەدات بۆ دروستکردنی گۆڕان تاکو سەر زەمینێکی هەبێت بۆ خەونە تازەکانی هەروەک دەڵێت:" پێوەندیشم لەگەڵ شوێندا پێوەندییەکی گیانییە، یەکەم خەیاڵگەی بەپیتمە، هەموو یادەوەرییەکانم لە شوێن خەوتوون کە چاو بواری نییە کۆیان بکاتەوە و

بیـانگرێت مـەگـەر لە ڕێگەی خـەونبـینینەوە بەئاگـایان بـهێنمـەوە ئـاوی چاوی تیشکهاوێژم بدەم، بیانخەمە ناو چالاکیە هەستی و خەونییەکانم. ئەگەر ڕۆژێک بەهەستی دەستی نیانی هەتاوی شوێن لەخەو بەئاگام نەهێنێت وا دەزانم ئەو شەوە چالاکی هەستی و خەونی تێدا نەبووە. شوێن لە دەقدا خەیاڵ و ڕوانین و خەونی شاعیر دای دەمەزرێنێ، جیاوازە لەو زەوییەی ڕۆژانە بەسەریدا گوزەر دەکەیت."[٧] لێ شتێکی تر هەیە، ئەو زەوییەی کە شاعیر دەیەوێت مومارەسەی خەونەکانی تێدا بکا جیاوازە لەو زەوییەی کە مرۆڤەکان ڕۆژانە هاتوچۆی بەسەردا دەکەن. تەنانەت دنیای شاعیر دەگەڵ دنیای مرۆیەکی ئاسایی جیاوازە، ئەمەش وا دەکات خەونەکانیان، هیواکانیان، جیاوازبێت هەتا بگرە هەڵسوکەوت و قسەکردنیان جیاوازە لە خەڵکی تر. چونکو ئەوان بە چاوێکی تر دەڕواننە ژیان و بوون. خوێندنەوەی شاعیر و ڕۆشنبیرەکان لەبارەی ژیان و مردن جیاوازە لە خوێندنەوەی کەسێکی ئاسایی بۆ ئەم شتانە بۆیە دەبێت خەونیشیان جیاواز بێت. شوێنەکان لە خەیاڵگەی شاعیر پاشماوەی خۆیان بە جێ دەهێڵن بۆیە دەتوانین ناوی بنێین (شوێنی خەونی) ئەو شوێنەی خەون تێیدا مومارەسە دەکرێت. ئەو شوێنەی شاعیر دەیەوێت تێیدا مومارەسەی خەونەکانی خۆی تێدا بکا بەپێی خەیاڵ و ئاراستەی خۆی دای دەمەزرێنێ بێگومان دەبێت باکگراوندێکی هەبێت واتە ئەو شوێنانەی لە منداڵی خۆی شوێنیان جێ هێشتووە، ئەو شوێنانەی بەشێوەیەک لە شێوەکان کاریگەریان لەسەر خەیاڵ و خەونی بەجێ هێشتووە لەسەر ئەمانە شوێنێکی خەیاڵی دروست دەکات و بەپێی خەون و خەیاڵی خۆی تاکو بە چێژێکی زۆرەوە خەونەکانی تێدا جێبەجێ بکات.

ئەو شتەی ئەم شاعیرە دەیەوێت لە دنیای شاعیری و شیعریەتی خۆی پەیڕەوی بکا، بریتییە لە مەسەلەیەکی گرینگ ئەویش پێڕەوکردنی (شێوازی خەونی) یە. کەواتە شاعیر دەیەوێت پێمان ڕابگەیەنێت کە ئەو خەون دەنووسێت. ئەو شیعر بەشێوەی خەون دەنووسێ. خەون گرینگی و بایەخی تایبەتی لای شاعیر هەیە. یاخیبوون و نوێبوونەوە لە خەوندا دەدۆزێتەوە. کاتێک شێوازی خەونی پێڕەو بکرێت بێگومان دەقی خەونی لەدایک دەبێت. دەقی خەونی واتە دروستکردنی پرسیارەکانی ژیان، نووسینەوەی ژیان کە تێیدا لەبارەی ژیان دەدوێت، ژیان بەهەموو مانایەک. لە ڕێگەی دەقی خەونی داهێنانی جوان دەکرێت و دەقی نایاب

بەرهەم دەهێنرێت. شێوازی خەونی ئەو شێوازەیە کە لە ڕێگەیەوە پرسیار دروست دەبێت ئەم پرسیارانەش ئاراستەی دەسەڵات و کۆمەڵگە دەکرێت بۆ ئەوەی گۆڕانێک دروست بکەن.

بەهۆی دەقی خەونی دەتوانین ناخی شتەکان بە خودی شاعیرەوەش بخوێنینەوە و شارەزایان بین. لە ڕێگەی خوێندنەوەی ئەم دەقانەوە ئەو پرسیارانەی شاعیر دەیەوێت ئاراستەمان بکات لەبارەی ژیان و ناشرینییەکان و دیاردەکانی ناو کۆمەڵگە و دەسەڵات پەردەیان لەسەر لابدەین و ئێمەش بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارانە بگەڕێین و لە خۆمانی بکەین، لێ شتێکی گرینگ هەیە ئەویش ئەوەیە شاعیری ڕاستەقینە لەم مانیفێستەی سەباح رەنجدەر ئەو کەسەیە لەناو شیعرەکانیدا بەشێوازی خەونی نووسراوە وەڵامی پرسیارەکانی ژیان هەبێت، چونکو ئامانجی شاعیر لە دەقی خەونیدا گەڕانە بەدوای دۆزینەوەی گەوهەری مرۆڤ لە ڕێگەی پرسیارەوە.

دەقی خەونی کە ئەم شاعیرە بەرهەمی دەهێنێت جەربەزەیی و ڕیزپەڕی تێدایە، بەو مانایەی دەقی خەونی مانا و وشە کۆت و زنجیر ناکات، بەڵکوو ئەو سنوورەی کە بۆ دەستەواژە و ڕستەکان دادەنرێت لە دەقەکانی تر لە دەقی خەونی ئەو سنوورە نامێنێت. کەواتە دەقی خەونی بە بەزێنەری سنوورەکانی مانا و دەستەواژە دادەنرێت. گوێ بەهیچ شتێک نادات هەموو کۆت و پێوەندەکان دەبەزێنێت. بەمەش دەتوانێت هەموو پرسیارێک بورووژێنێت، چونکو کاتێک دەقێک هەڵسێت بە شکاندنی دیوارەکان و لە هیچ شتێک سڵ ناکاتەوە ئەوا پرسیاری جەوهەری دەکات، بێگومان بۆیە پرسیار دەکات گومانی هەیە. لەلای ئەم شاعیرە لە دەقی خەونیدا ژیان دەبێتە گومان، بۆیەش پرسیارکردن لە ژیان و بوون سەرهەڵدەدات تاکو ئەو گومانە بڕەوێنێتەوە کاتێک گومان دەرەوێتەوە کە حەقیقەتی دۆزییەوە. هەر دەقێک بەلای ئێمەوە پەنجە لەسەر دیاردەکان دانەنێت و پرسیار و گومان دروست نەکات ئەوا دەقێکی نوێ نییە، ناپاب نییە، داهێنانی تێدا نەکراوە. بۆیە ئەم شاعیرە گومان و دڵەڕاوکێ بە بناخە و هەوێنی دەقی کراوە و فرە ئاراستە خەونی دادەنێت.

لە ڕێگەی دەقی خەونییەوە شاعیر دەیەوێت هەروەک گوتمان گۆڕان دروست بکا،

بێگومـان گۆڕان بەهەمـوو کەسێک ناکرێت و پێویستی بە یاخـیبوون و شۆڕشـێکی فـیکری و ئەدەبی گـەورە هەیە، کـە هـەمـوو شـتێکی کـۆنی دواکـەوتوو لەناو ببـات. کەواتە شـۆڕش پێویسـتـە بۆ گـۆڕینی دنیـابینیی تاکی کـۆمـەڵگە. شـاعیر گـۆڕان بە ئەرکێکی سـەرەکی خـۆی دەزانێت کە لە ڕێگەیەوە دەقی کراوە و ئێستێتیکا دروست بکا.

هەر لەم مانیفێستەدا شاعیر بۆ ئەوەی ئەرکی گۆڕان ڕاپەڕێنێت پەنا دەباتە بەر رەخنە، بۆیە رەخنە لای شاعیر دۆزینەوەی داهێنانە لەناو دەقدا. ئێمە کە باسـمان لە گۆڕان کـرد دەبێتـە هـۆی گـۆڕینی تێڕوانـین و دنیـابینیی تـاک، مـەبەسـتـمـان لە هـەمـوو لایەنێکی ژیانە، مـەبەسـتـمـان لە هـەمـوو زانسـتێک و لایەنێک هـەیە کـە ژیان جـوان دەکـەن. ڕەخـنەش بەیەکـێک لەو هـۆکـارانە دادەنرێت کـە دەبێـتـە هـۆی دەسـتـنیـشـانکردنی لایـەنی لاواز و بـەهـێـزی دەق. بۆیە ڕەخـنە هـەنگاوێکە بۆ هێنانەدی گۆڕان. لە رەخنەشدا نابێت بەهیچ شێوەیەک بترسین کەوا ئێمە رەخنە لە کێ دەگـرین؟ لە چ دەگـرین؟ ئێـمـە دەبێت لە رەخنـەدا بەدوای داهێنـانی دەقـدا بگەڕێین، با واز بـهێنین لە دەسـتنیشـانکردنـی خـاڵی لاواز و بەهێزی دەقـەکـان با چیی تر دەق لە بەهێزی و لاوازی قـەتیس نەکەین. بگرە بەدوای ئەو هونەرە وردانە بگەڕێین کە نووسـەر (شاعیر) لـە دەقەکەی دای هێناوە، با رەخنەگران دۆزینەوەی داهێنان لـە دەقــدا بکـەنە یەکــەم ئـامــانجی ڕەخنـەگــرتن، بـەمــەش ڕەخنـە لەو بارودۆخـەی ئێـسـتـا تێـی کـەوتووە رزگـاری دەبێت. ئەمـەش بۆ یەکـەم جـارە لەم مانیـفێستـەدا ئاماژە بۆ ئامـانجێکی وا گـرینگ کراوە کە بەڕاسـتی من بەپێویستی دەزانم لەمـــەودوا پێـــڕەو بکرێت ڕەخنـەگــران لەســـەری برۆن. بـۆیە رەخنـەگــری سـەرکـەوتوو خـۆی بەدەقـێک خـەریک ناکـات کـە هـەسـتی نەجـووڵێنێت، چێـژی پێ نەبەخشێت. خۆی بەدەقێک سەرقاڵ دەکات کە دەقەکە ئەمسەر و ئەوسەری پێ بکا و وای لێ بکـا بە قـووڵی تێکەڵـی خـۆی بکا، بەڵام مـەخـابن ئەم رەخنەگـرانەی بەم شـێـوەیە بیـردەکـەنەوە چەند دانەیەکن، لە دنیـای ئەدەبی کـوردی ئەم نووسـینە ناکامڵانە زۆرن کە خـۆیان بەرەخنە لە قـەڵەم دەدەن. پڕ بووە لە ڕەخنەی لاواز و بێ بنـەمـا. لاپەڕەی هـەر کـۆوار و ڕۆژنامـەیەک هەڵدەدەیتـەوە کـەسـێک خـۆی وەک ڕەخنەگر پێشکێش دەکات و لەسـەر بابەتێک یان دەقێک دەنووسێ سـەرەتا بە شان و باڵی خـاوەن دەق هەڵدەدات دەیگەیەنێتە لووتکەی کەسایەتییەکی داهێنەر دواتر

بەئارەزووی خـۆی دەکـەوێتـە شـەنوکـەوکردنی دەقـەکە، لـێ بێ ئاگـایە لەوەی هـەم دەقــەکــە و هـەم نـووســینەکــەی لاوازە و دەبـێــتــە هـۆی دابـەزینـی ئاســتـی ڕەخـنـە. لەبەرئەوە ئەم شـاعیرە دەیەوێت هێڵێکی ڕاست و چەپ بەسـەر ئەو جـۆرە ڕەخنانە دابهێنێت، ئەرکی ڕەخـنـە لە دۆزینەوەی داهێنان لە دەقدا دەستنیـشان دەکات ئێمە ناوی دەنێـین (روحی دەق) کـەواتـە گـەیشـتن بە روحی دەق و دۆزینـەوەی وا دەکـات هەم نرخ بۆ دەقەکە دادەنرێت و نرخی خۆی پێ دەدرێت هـەم رەخنە بەمانای رەخنە ئەزمـوون دەکـرێت. کــەواتـە رەخنەگـرەکـان تاکـو نـەگـەن بە روحی دەق ناتـوانن پرۆسەی رەخنە ئەنجام بدەن.

شـاعیر بەڕاسـتی هـەندێک داهێنانی کردووە، ئەمـەش هـەروا قسـەیەکی بێ بەڵگە نییـە. وەک (رەگـەزی کت و پڕی) هـەروەک خـۆی ئاماژەی پێ دەکات" جۆرێک پەرتی و بایەخنەدان بە یەکەتیی بابەتم وەک رەگەزی کتوپڕی پەیڕەو کردووە" ئەم رەگەزی کتوپڕییە هونەرێکی وردە و تا ئێستا هیچ کەسێک هـەستی پێ نەکردووە، بەڕاسـتی دیاریکردنی ئەم هونەرە نوێیانە و قسە لەسـەرکردنیان ئەرکی رەخنەگرە، بەڵام کام رەخنەگـر؟ سـەباح رەنجـدەر شـاعـیـرێکە پێـویسـتــە مـرۆڤ زۆر بـە وردی لێی ورد بێتـەوە. هونەری ورد لەناو شیعرەکانی هـەیە. پێویستی بەگـەڕان و پشکنینی قووڵ هـەیە، چونکە بەڕاسـتی هـەر وا ئاسان نییـە. ئەم هونەرانە دەستنیشان بکەین. ئەم شـاعیرە لـەناو شـیـعری کوردی ڕێـچکەیەکی بۆ خـۆی دیاری کـردووە و هونەرێکی هـەیە کە پێی دەناسـرێتـەوە. ئەم رەگـەزی کـتـوپڕیە لەلای شـاعـیـر بەو شـێـوەیە دێت لەناو شـیعرەکانی چەندان وێنە دەهێنێتەوە لـە نێوان دوو وێنە دێڕێک دەهێنێتـەوە کە ئەم دێڕە نە پێوەندی بە وێنەی پێش خۆی هـەیە نە پێوەندی بە وێنەی پاش خۆی هـەیە. وا لە خوێنـەر دەکات بەشێوەیەکی کتـوپڕ تووشی ڕاچڵەکینی بکا. وا دەکات خـوێنەر زوو زوو لەناو فەزای دەقـەکە بەئاگا بـهێنێتـەوە بۆ ئەوەی بە وردی دەقەکە بخـوێنێتـەوە، ئـەمـە تاکو ئێسـتـا لەناو شـیـعری کـوردی نەبووە، ئەمـەش شـێـواز و هۆکارێکە بۆ جیاوازبوونی سەباح رەنجدەر.

شـتێکی تر کە لای ئـەم شـاعیـرە زۆر جێگـەی سـەرنجە ئەویش ئەوەیە ڕاسـتگۆیە، کە لەلایەکی تر مانیفێستەکەمان بۆ پتەوتر دەکات. کە تا ئێستا لە مانیفێستەکانی تر ئـەمــە بەرچـاو ناکــەوێت. ئەو ئـەم هونەرەی ســەرەوەی داهێـناوە، لێ بـەســوود وەرگرتـن لە شـاعیـرانی کلاسیک وەک (نالی، سـالم، مەحوی، حاجی قادری کۆیی،

مەولەوی، وەفـایی...)، ئێمـە دەڵێین بە سوودوەرگرتن نەک لاسـاییکردنەوە، هـەروەک دەڵێت "ئەم هونەرەش لە شیعری کلاسیکی فێر بووم لە شیعری کلاسیکی یەکەتیی بابەت نییـە، بەڵکو یەکەتیی دێر هەیـە، من ئەم یەکەتیی دێرەم گۆڕیوە بۆ یەکەتیی وێنە" کەواتە شـاعیـر لەم مـانیـفێسـتـە راسـتگۆییـیانە قسـان دەکات. نەک هەمـوو شـتێک رەت بـکاتەوە، بگرە راسـتگۆییـیـانە دەڵێت سـوودم وەرگرتووە لە شـاعیـرانی کلاسـیک لەسـەر ئەو سـوودوەرگرتنە داهێنانم کـردووە ئەویش (یەکەتیـی وێنە)یە. بێگومـان ئەمـەش راسـتـەقـینەیی شـاعیری داهێـنەر و رەچەشکێنە، چونکو لاسـایی نەکردووەتەوە بەڵکو سوودی لێیان وەرگرتووە. ئەمـەش مافی هەموو کەسێکە سوود لە ئەزمـوونی کـەسـانی داهێنەر وەربگرێت، بـەڵام نابێت وەکو ئەو بەکاری بهێنێت، چونکو دەبێتە لاساییکردنەوە.

دەسـەڵات بەهەمـوو جۆرەکانییـەوە، کاریگەرییـان لەسـەر شـاعـیـر و نووسـەران هەیە. ئێمە لێرەدا مـەبەسـتمـان لە نووسـەر و شاعیری حزب و دەسەڵات نییە. بەو مـانـایەی هـەردەم دەسـەڵاتـەکان نووســەر و شـاعـیـرە داهێـنەرەکانیـان ئازار داوە، ئازارێکی روحی وا کـە تەنانەت لـە خـودی خـۆیان بێـزار بوونە گـەیشـتـووەتە ئەو ڕادەیەی بیـر لـە خـۆکـوشتن بکەنەوە. ڕەنگە لە سـەردەمی دەسـەڵاتی دیکتـاتۆردا ئازاری جەستەییش دراون.

بۆیە لەم مانیـفێستەدا کتێبخانە بە تەکیەی خۆی دەزانێت کاتێک دەیانرەنجاند پەنـای بۆ دەبرد زیکری روحی لەوێ دەکـرد. پرسـیـارەکـانی بوون و ژیان لەوێ سـەریان هەڵدەدا، کەواتە کتێبخانە لە هەمووماڵێک پێویستە. مرۆ لەناو کتێبخانە دەتوانێت جـوانتـرین بیر بخـولقێنێت. مـاڵی بێ کـتـێب مـاڵێکی بێ بیرکـردنەوە، پرۆسـەی بیـرکردنەوەی تێیدا بەڕێوە ناچێت. مرۆ تاکو زیاتر ئاشنای کتێب بێت ئەوا دەتوانێ زیاتر خـەون ببینێت، کاتێک خـەونیشی بینی پرسـیاری جەوهـەری لە خـۆی دەکـات لەبارەی شـتـە گـرینگەکـانی ژیان و سـەردەم. کـەواتە شـاعـیـر لەم مانیـفێسـتە گرینگی بەم لایەنە دەدات. بەبایەخەوە سەیری دەکات بۆیە بە (ئەنوای خـەون) ناوی دەبـات. بەڕاسـتـی کـاتێک مـرۆڤ هـەوڵ دەدات بـنووسـێت بێـجگە لە بەهرە و ئارەزووی نووسین دەبێت خاوەنی کتێب و کـتێبـخانە بێت، کتێب هاوڕێی راسـتـەقـینەی بێت. بۆیە لێرەدا بۆمـان روون دەبێتەوە ئەم مـانیـفێسـتـە زۆر قووڵتر لەوانی تر لە دنیـای شـیـعر و ئەدەبی روانیوە هـەروەک (د. ئازاد حـەمـە شـەریف) لە

ژمارەی (١٣٦)ی کۆواری رامان لە بارەی ئەم مانیفێستەوە دەڵێت: (ئەوەی سەباح رەنجدەر زۆر لەوانەی پێش خۆی رێکوپێکتر و قووڵتر و شیعریترە.). بەبایەخەوە لایەنەکانی رۆشنبیری کوردی لەم مانیفێستە ئاماژەی پێ کراوە.

کەواتە شاعیر بۆ ئەوەی ئەزموونی دەقی خەونی بکا یان دەقی خەونی دابهێنێت دەبێ زمانێکی بالا و پتەوی هەبێ بۆ ئەمەش سوود لە زمانی شیعری کلاسیکی دەبینێت، لێ زمانێک تایبەت بەخۆی دادەهێنێت بە سوودوەرگرتن لە زمانی کلاسیکی بۆ ئەوەی ئەزموونی دەقی خەونی بکا لەوێوە پرسیارە جەوهەرییەکان بکا.

هەروەک پێشتر ئاماژەمان بەرەخنە دا لەم مانیفێستە کە شاعیر پشتگیری تەواوی لە رەخنەی بنیاتنەرانە کردووە، بەو مانایە رەخنەیەک بەدوای دۆزینەوەی هونەرە وردەکانی ناو دەقەکە یاخۆ داهێنانی ناو دەقەکە بدۆزێتەوە.

شاعیر هەر لەم مانیفێستەدا ئاماژە بۆ شتێکی گرینگ دەکات ئەویش ئەو نەخۆشییەیە کە زۆربەی نووسەرانی ئێمەی گرتووەتەوە کە هەریەکە خۆی لەوی تر بەبەرزتر دەزانێت. هەریەک لە رۆشنبیرانمان دەڵێت فلان رستە من دام هێناوە، فلانە وشە من لە فلان ساڵ وام وتووە، فلان هونەر هی منە. لێ ئێمە دەپرسین ئاخۆ وشەی زمان موڵکی یەک کەسە؟ ئەگەر وا بێت هەر کەسێک وشەیەک لە رستەیەک دەرببرێت بە موڵکی خۆی بزانێت کەسی تر مافی ئەوەی نەبێت بەکاری بهێنێت، ئەوا وشە و رستە نامێنێت خەڵکی تر بەکاری بهێنێت. ئەمەش بایەخی ئەم مانیفێستە و فراوانی ئەم مانیفێستەمان بۆ دەردەخات ئەگەر بە وردی بخوێندرێتەوە ئەوا هەموو کەسێک دەتوانێت بیکاتە رێباز و رێچکەیەک لەسەری بڕوات، هەرچەندە شاعیر ئەم مانیفێستەی لەناو ئەزموونی بەرهەمە شیعرییەکانی خۆی هەڵێنجاوە کەوا زیاتر باس لە ئەزموونی خۆی دەکات، بەڵام هەموو کەسێک دەتوانێت بۆ داهێنان سوودی لێ وەگرێت.

لەم مانیفێستەدا هەموو شتێک دەگەڕێنێتەوە بۆ خەون، خەون وا لە شاعیر دەکات"پێوەندییەکانی مرۆڤ و ژیان و جیهان بدۆزێتەوە"(٨)

شاعیر لەم مانیفێستەدا زۆر پێداگری لەسەر نوێبەخشی دەکات و نوێبەخشی تاکە مەرجە بۆ داهێنانی نوێ و جوان، بەڵام بە چ شێوەیەک نوێبەخشی دەکرێت؟

نوێبـەخـشی بەڕاسـتی بە گـۆڕان دەکـرێت، گـۆڕانێک لە ڕەگـوڕیشـەوە ڕوو بدات. نوێبـەخشی بەو مـانـایە من بەکاری دەهێـنم کە گۆڕان لـە هەمـوو بنەمـاکانی دەق بکرێت، من نـاڵێم شـتی دوێنێ کـۆنە و بـاوی نـەمـاوە و دەبێت فـڕێ بدرێتـە ناو زبڵـخـانەی مـێـژووەوە، ئەمـە دەسـتـەواژەیەکی زۆر دواکـەوتووە بـێ مـانـا و بێ سـەروبـەرە، بگرە دەبێت بەبایەخـەوە هەڵبگیـرێت، چونکە ئەگـەر دوێنێ نـەبووایە ئەمـڕۆش بنیـات نـانرێت. هەروەهـا دوێنێ بەگـوێرەی ڕۆژ و سـەردەمی خـۆی نوێ بووە.

لێ دەتوانین بـەهـۆی لاسـاییـنەکردنەوەی ئـەو شـێـواز و تەکنیکانـە بتوانین شـتی نوێ دابهێنین، بەو مـانایەی سـوود لەو شـێواز و تەکنیـکانە ببینین و بەشـێـوازێکی نوێ داهێنان بکەین. بۆیە ئەوانەی هەردەم بەهەڵە لە نوێبـەخشی دەگەن وا دەزانن نوێبەخشی واتە ڕەتکردنەوەی بەرهەمی نەوەی دوێنێ. شاعیر زۆر بە ڕوونی ئەمەی لەم مانیفێستەدا ڕوونکردووەتەوە.

لەلایەکی تر هـەردەم نـوێبـــەخـــشی و نـوێخـــوازی دوژمـنی خـــۆی هـەیە و دژی دەوەسـتنەوە، وەک ئەوەی بەسـەر خودی شـاعیـر سـەباح ڕەنجدەردا هـات کـاتێک لە هەشـتـاکان (زێوان)ی بـڵاو کردەوە بە وڕێنەیان دانـا، بەڵام ئەو کـۆڵی نەدا، لـەگەڵ ئەوەش کـەسی نوێخـواز دەبێت باکگراوندی فیکری و فـەلسـەفی و ڕۆشـنبـیـریـیـەکی نوێی هـەبێت. مـرۆڤ ئەگەر خـاوەنی ئەم جـۆرە باکگراوندانە نەبێت و پاشـخـانێکی وای نەبێت ناتوانێت داهێنان بکا.

لە کـۆتاییـدا دەگەینە ئـەو بڕوایەی کـەوا ئـەم شـاعـیـرە بـەوردی پـەنجـەی لەسـەر زۆربەی لایـەنەکـانی نـێـو ڕۆشنبـیـری کـوردی داناوە و هـەوڵی داوە بەڕوونـی ئەو کـەمـوکـوڕیانە دەسـتنیـشـان بکا کـە ئەدەبی کوردی و شـیـعـری کـوردی پێـوەی دەناڵێنێت. ئەمـانەی لەم بەشـەدا قـسـەمـان لـەسـەر کـردن بەبـنەمـا و خـاسـیـەتی سوریـالی دادەنرێن، وەکوو بەکاربردنی خەون، لاسـایینەکردنەوە چەندان شـتی تر، سـوریالییەتی شاعیرمان بۆ دەسەلمێنن.

(زێوان) سەفەری شیعر و منداڵی

(سـەبـاح ڕەنجـدەر) لە چامـەی (زێوان)دا کە سـوریـالییـانـە نووسـیویـەتی باسی منداڵی خۆیمان بـۆ دەکات. زۆر سـەرنجـڕاکێـشـانە باسی ئـەو سـەردەمـەمـان بۆ

دەکات. هەر دەگەڵ گەڕانەوەی بۆ دنیای منداڵی دەگەڕێتەوە بۆ سروشت، ئەمەش وا دەگەیەنێ جیهانی (منداڵ) و (سروشت) پێوەندییەکی پتەویان بە یەکترەوە هەیە، چونکو هەردووکیان خەسڵەتی پاکیان تێدایە. دەگەڵ دەرچوونی دیوانی (زێوان)دا شاعیر هاواری کرد و یاخی بوو خۆی جیا کردەوە. ئەو کات زۆر لەو کەسانەی ئەو دیوانەیان خوێندبوویەوە بە وڕێنەی گەنجێکیان دەزانی، تەنانەت چەندان جار ڕەت کرایەوە بۆ ئەوەی چاپنەکرێت. ئەمەش بەڵگەیە لەبارەی ئەوەی ئەوان (کۆنخوازەکان کە دژی جوانین) نەیانتوانی قبووڵی دەقێکی وا زیندوو و سووریالی بکەن. کە لە هەمووروویەکەوە نوێ بوو. با یەکێک لە بۆچوونی ئەو ڕۆشنبیرانە وەربگرین کە دەڵێت: " ئەمە شیعرێکی ئاڵۆزە کۆمەڵێک وڕێنەی لاوێکە کە هێشتا لە شیعردا خۆی نەدۆزیوەتەوە. ئەم شاعیرە یەکێکە لەو گرووپەی دەیانەوێ دوای (ڕوانگە) وەک بزووتنەوەیەکی شیعری خۆیان بناسێنن. (مەحموود زامدار) ڕابەرایەتی و پروپاگەندەی گەورەیان بۆ دەکات، ناوی لێ ناون (پێشڕەو-تەلیعی). ڕەگی ئەم گرووپە لەناو کۆمەڵگەی کوردەواریدا نەهاتووە پێڕەوی ئەدەبی ئەورووپی دەکەن، ڕەوا نییە ڕێگە بۆ ئەوانە خۆش بکرێت ئەم ئاژاوەیە بنێنەوە و بیهێننە ناو ئەدەبی کوردی"[٩] ئەمە بۆچوونی نووسەرێکە کە ڕێگەی لە نوێخوازەکان دەگرت تەنانەت بە ناڕاستەوخۆ داوا لە دەسەڵات دەکات کە ڕێگە بەو کەسانە نەدرێت لە ڕێگەی شیعرەوە مومارەسەی پرسیارەکانی بوون و ژیان دەکەن، بەبیانووی ئەمە دوورە لە داوونەریتی کوردەواری، لێ با بپرسین چ شتێکی ئەم دیوانە دوورە لە کوردەواری سەیری وشەکانی ناو دیوانەکە بکەن، سەیری وێنە شیعرییەکانی ناو دیوانەکە بکەن، جا تێ دەگەن کوردەوارییە یان نا، تاکە هۆ ئەوە بوو ئەو دیوانە وێرانکەری کورسیی ئەدەبی ئەوان بوو، دەیوست چیی تر بەرهەمەکان لاساییکەرەوە نەبن، (زێوان) وای کرد عەرشی ئەدەبی ئەوان بکەوێتە لەرزین و ڕێگەی بۆ وێرانکردنی دنیای ئەوان خۆش کرد، بۆ ئەوەی سەرلەنوێ بە دنیایەکی نوێ و جیهانبینییەکی تازەوە بنیاتی بنێنەوە.

شاعیر بەم بەرهەمەی توانی وڕێنە وێرانکەرەکانی خۆی بڵاو بکاتەوە، توانی بە کۆنخوازەکان بڵێت دەنگی من دەگمەن و جیاوازە، زمانم دەگمەن و جیاوازە، وشە و خەونم دەگمەن و جیاوازە، تەنانەت ڕەنگیشم دەگمەن و جیاوازە. شاعیر لەم بەرهەمەی کە لەساڵی (١٩٨٨) چاپی کردووە و پاشان لە دیوانی (خەون وا خۆی

گێڕایەوە) دووبارە بڵاوی کردەوە. سەفەرێک و گەڕانەوەیەک بۆ دنیای منداڵی و هەروەها سروشتیش دەکات. لەم سەفەرەشی بۆ ناو سروشت دەبێت، لەوێوە لە ڕێگەی سروشتەوە دەڕوات بۆ ناو دنیای منداڵی و شوێنی منداڵی. دەیان وێنەی سوریالیمان پێشکێش دەکات. دنیای منداڵی شاعیر زۆر ناخۆش بووە، تەنانەت نەیانهێشتووە چێژی منداڵی بکا:

ڕێکخراوی جانەوەران بەدەستە بەدەکانیان
ڕووناکییان لەبن دروشمەکانیان درۆزن کرد
نەیانهێشت منداڵیم تێر خەو بێ
بە بەشێک لە بیرەوەرییەکانی بنازێ(١٠)

ئەم غەدرەی لە منداڵی شاعیر کراوە وای کردووە شاعیر هەست بە کەموکوڕی ژیان بکا. ئەوانەی خاوەن دروشمی زەق بوونە، لێ ئەم دروشمانەیان تەنیا بۆ کوشتنی جوانیی داهێنان بەکار هێناوە. جیهانی منداڵی چێژ و جوانی تایبەتیی خۆی هەیە. ئەگەر کەسێک چێژ لەم دنیایە پەپوولە ئاسایە وەرنەگرێت ئەوا تا ماوە لێی دەبێت بە گرێیەکی دەروونی، بۆیە زۆربەی داهێنەرەکانی ئەدەبی کە جوانی و داهێنانیان خوڵقاندووە بەشێوەیەک لە شێوەکان جیهانی منداڵییان ناتەواو بووە، بەرهەمەکانیان ڕەنگدانەوەی جیهانی منداڵی بووە، واتە قەرەبووی منداڵییان کردووەتەوە کە لە دەروونناسی پێی دەڵێن (تعویض النفسي)، نموونەمان زۆرە بۆ نموونە (شێرزاد حەسەن) کە بەو چیرۆکە نایابانەی کە ڕەنگدانەوەی جیهانی منداڵییەتی داهێنانی کردووە. چونکو ئەمانە وەک منداڵی ئاسایی مومارەسەی ئەم جیهانەیان نەکردووە، هەروەها ئەگەر سەیری (ئەدۆنیس) شاعیری گەورەی عەرەب بکەین ئەویش هەموو کات دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دنیایە، کەواتە غەدرکردن لە مرۆ لە کاتی منداڵی، یان بە مانایەکی تر ئەگەر مرۆ لە منداڵی وەک منداڵ نەژیا بەهەر هۆیەک بێت، ئابووری، کۆمەڵایەتی، خێزانی... هتد. ئەوا لە داهاتوودا بەشێوەیەک لە شێوەکان دەیەوێت قەرەبووی بکاتەوە شاعیر و نووسەرەکان دێن بە شیعر بێ، یان هەر ژانرێکی تر سەردان و سەفەری ئەو دنیایە دەکەن. گەڕانەوەی شاعیر بۆ شوێنی منداڵی و ئەو شوێنانەی کە چرکەیەک لە چرکەکانی ژیانی تێدا بەسەر

بردووه، وای لێ دەکات هەست بە چێژگەیێن بکا.

شاخێ شوانان و کانییان دەسرازەی ڕیشەدار و بە گوڵینگی پشت لانکن
گڵکەند و مەچکۆش کۆتی داچۆڕاوی ناو خوێن و ئێسک و گیان(١١)

دوای ئەوە دێت و ڕووی ئاراستەی بەرامبەرەکانی دەکات و پێیان دەڵێت من داهێنانم کردووە تەنانەت خۆی بە جیاواز لەوانی تر دەزانێت:

بۆ نابینن من ڕەنگێکم لە پەلکە زێرینە زیاد کردووە

شاعیر دێت پشت بە خەون دەبەستێت، وەکو سوریالیستێک دێت خەون بینین دەکاتە تاکە سەرچاوەی داهێنان و ژیانی خۆی. لەوێوە داهاتوو بنیات دەنێت، خەون بە جیهانی خۆشبەختی دەبینێت. شاعیر هەر لە یەکەم ڕۆژی چوونیەوە بۆ قوتابخانە خەون دەبینێت ئەمەش یاخیبوونی شاعیر دەسەلمێنێت، هەر لەوێوە هەوڵی داوە لە ڕێگەی خەونبینینەوە جیهانێکی تایبەت بە خۆی دروست بکا و هەوڵ بدات زمان و داهێنانی خۆی پەرە پێ بدات ئەمەش یەکێکە لە خاسیەتەکانی سوریالییەکان:

خەونبینین هاوتای جانتای گەشت و خۆشبەختییە
خەون ئەی کراسی بۆنخۆشی
یەکەمین ڕۆژی چوونە قوتابخانە
بە دەنگێکی خودایی شتێک بدرکێنە(١٢)

هەر لە یەکەم ڕۆژی چوونە قوتابخانەیەوە بیر لەوە دەکاتەوە کە دەنگێکی جیاواز بێت و یاخی و دەگمەن بێت، بۆیە هەوڵ دەدات خەون ببینێت، ئەو دەنگە دەبێت دەنگێکی سەرکەش و شکۆدار بێت، لەوێوە لەو جیهانە خەونەدا هەوڵ دەدات پرسیارەکانی ژیان بکا. ئەو پرسیارانەی دەبێت کەسە داهێنەر و بیرمەندەکان و یاخییەکان بیکەن، یان هەوڵی ورووژاندنی بدەن بۆ ئەوەی هەموو شتێک بخەنە ژێر پرسیار و بەرەو ئاراستەیەکی جیاواز و باڵاتری ببەن. ئەم خەونبینینە یەکەم هەنگاوی سوریالیەتی شاعیرە بۆ هەڵگەڕانەوەی لە هەموو ناشرینی و دواکەوتووییەک، شاعیر لەبەرئەوەی هەموو ئازادییەکی لێ زەوت کرابوو بۆیە پەنا

بۆ خـەون دەبات و لەوێوە مـومـارەسـەی ژیان و دروسـتکردنی واقـیـعێکی باڵاتر و جوانتر دەکات.

دەبینین شـاعـیـر هـەر لە دروسـتکردنی دەنگێکی جیـاواز بۆ خـۆی بـەشـێـوەیەکی نەترسـانە و شکۆمـەندانە لە ڕێگەی شـیـعـرەکـانیـەوە ڕووبەڕووی گـەورەترین و داپلۆسێنەرترین دەسەڵاتی ئەو سەردەمە دەبێتەوە و ڕەخنەی ئاراستە دەکات:

نواڵە هێندەی ئاگری شەست و سێ دڕندەی
گوندی گەنجینەی منداڵیمی کرد بە پاشماوەی باخچەیەکی سڕ
نواڵە هێندەی ئاگری حەفتا و پێنج دڕندەی
گوندی گەنجینەی منداڵیمی کردەوە پاشماوەی باخچەیەکی سڕ(١٣)

ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیەی شـاعـیـر لە هـەڵوێست وەرگرتن بەرامـبـەر بە دڕندەترین دەسـەڵاتی ئەو سـەردەمـە، کە دوو ڕووداوی گەورە وایانکردووە منداڵی شاعیر وێران بکەن نەیانهێشتووە ئەم و منداڵانی تری هاوتەمەنی ئەو چێژی ژیان بکەن.ئەو دوو ڕووداوەی شـاعـیـر بـە وێرانکردنـی منداڵی خـۆی دەزانێت (کـە منداڵی شـاعـیـر ڕەنگدانەوەی هەموو ژیانی تاکێکی کوردە). ڕووداوی شەست و سێ کە هـاتنە سـەر دەسـڵاتی ڕێژیمی بەعسە کە لە دوای خۆی دەیان ماڵوێرانییـان هێنا یەکێک لەوانە ئەو کات ڕووی دا هـەمـوو گوندێکیان سـووتاند، تاکو ئێسـتـاش بە سـاڵی حـەرەس قـەومی دەناسرێت. بۆ گەلی کورد تـاکو ڕووخـانی یەکجارەکی لە سـاڵی (٢٠٠٣)، هـەرچەندە (نواڵە) ڕەنگە ناوێک بێت، چونکو وا دیارە ئـازارێکی زۆری شـاعـیـری داوە، ئەو ئازارە ئەوەندە بـە ئازار و جـەرگبڕ بووە بەقـەد ڕووداوی حـەرەس قـەومی سـاڵی (١٩٦٣). ئەم ڕێژیمە هـەمـوو جـوانیـیـەکـانی تاکی کـوردی لەنـاو برد، هـەر هـەوڵێکی تاکی کوردی سـەرکوت دەکرد کاتێ یاخی دەبوو بۆ بەدەسـهێنانی ئازادی. کـارەسـاتی نسکۆی شـۆڕشی کـورد لە سـاڵی حـەفـتـا و پێنج ئەویش وێرانکردنی ئومـێـدی تـاکی کـورد بوو، لێـرەدا دوو ڕووداوی هـێنـاوەتەوە کـە یەکـەمـیـان سـەرهـەڵدانی دوژمنێکی گەورە کە تاریکییـەکی تەواوی بـەسـەر ئاسـمـانی کورددا هێنا، دووەمـیـان کـوژانەوەی تاکـە ڕووناکی و مـەشـخـەڵی کـورد کە هـەڵکرابوو بۆ ڕەواندنەوەی ئەو تاریکییە، ئەم ئازارەی نواڵە دیسان بەقـەد نسکۆی حەفتا و پێنج

بەئازار بووە. ویستی گۆڕانکاری لە ناخی شاعیردا ویستێکی خۆڕسکە، شاعیر چ لە ڕوخسار و چ لە ناوەڕۆکدا هەوڵ دەدات گۆڕانێکی مەزن بهێنێتە دی. بەتایبەتی لە ڕووی زمانەوە، چونکو شاعیر زمان بە نیشتمانی خۆی دەزانێت. ئەگەر سەیری دنیای ئەدەبی ئەمڕۆ بکەین بە لێشاو ڕۆژانە شیعر بڵاو دەکرێتەوە چ بەدیوان، چ لە ڕۆژنامە و گۆوارەکان، نووسین وەکو باران دادەبارێت، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە چەندیان دروستکەری پرسیاری لە دڵەوەن؟ چەندیان جوانن؟ چەندیان نوێ و داهێنانیان تێدا کراوە؟ ئەمانە تەنیا چەند دانەیەکیان نەبێت هیچیان ڕوحی داهێنانیان تێدا نییە، جوان نین. ئەوەندە شاعیرمان زۆر بووە وای لێهاتووە ئەوەی بێ ئیش بێت شیعر دەنووسێت. ئەدۆنیس لەبارەی شیعری عەرەبی دەڵێت "پێم وایە لە نێو عەرەب بەهرەی شیعری زۆر هەیە، بەڵام ئەزموونی مەزن لە شیعردا کەمە ئەگەر بەو شێوەیە بڕوات شیعری عەرەبی لە پرسیاری هەبوونایەتی کورت دەبێتەوە"(١٤) ئەم بۆچوونەی شاعیری گەورەی عەرەب بەسەر جیهانی ئێستای شیعری کوردیشدا پێڕەو دەبێت. بەڕاستی شیعری ئێستای کوردی زۆربەی تەنیا بۆ خۆ خافڵاندن و ئارەزووە، بەڵام ئەزموونی جوان کەمە کە ببێتە هۆی دروستکردنی پرسیارەکانی ژیان و بوون.

لە ئەزموونی (زێوان)دا دەبینین شاعیر داوای گۆڕان دەکات، هەوڵ دەدات گۆڕان دروست بکات بەشێوەیەکی سوریالی پەنا بۆ خەون دەبات هەر لەم شیعرەدا پێمان دەڵێت یاخیبوون و دروستکردنی گۆڕان پێویستی بە ماندووبوون و قوربانییە:

خواردنەوەی ئاو چەند کانی
گفتوگۆی ئا و نای چەند قۆناغی
هێنانە خوارەوەی تاجی چەند پاشای
شکانی سەهۆڵبەندانی چەند ڕێگای دەوێ(١٥)

ئەم هەوڵە سوریالییەی شاعیر بۆ وێرانکردنی ئەو واقیعەی کە تێیدا دەژی و ڕووبەڕووبوونەوەی لۆجیک هەنگاوێکی بوێرانەیە بۆ ئەوەی دنیایەکی جوانمان بۆ دروست بکا زۆر بالاتر بێت لەو واقیعەی کە هەیە، لێ شاعیر پێمان دەڵێت ئەم

هەوڵدانە دەبێت سەرەتا خۆت ئامادە بکەیت بۆ ئەوەی شۆڕشێک بەرپا بکەیت تاکو ڕێگە خۆشکەر بێت، چونکو دروستکردنی دنیایەکی جوان و پڕ لە داهێنان پێویستی بە ماندووبوونە، پێویستی بەوەیە کە چەندان دیواری داوونەریت و عەقڵی دواکەوتووی نێو کۆمەڵگە برووخێنیت، دەنگە ناشرینەکان کپ بکەیتەوە، هەوڵ بدەیت کە جیاواز بیت، ڕەنگی تایبەتی خۆت هەبێت، دەنگی تایبەتیی خۆت هەبێت و تەنیا خۆت بیت.

ئەگەر سەیری ئەم چامە (زێوان) بکەین بۆ ئەو سەردەم ئەم شێوە شیعرە لە شێوەی چامە و ڕۆمانە شیعردایە، زۆر ڕەخنەی لێ گیراوە کەوا لە ورێنەی گەنجێک زیاتر نییە، هەروەها بەکارهێنانی وشەی نالۆجیک و ناواقیعی کە بەهەموو شێوەیەک مانای رووبەڕووبوونەوەی لۆجیک و واقیعی ئەو سەردەم بووە تەنانەت تێکی شکاندوون. چەندان وشەی وای بەکارهێناوە کە چەندان مانا و دەلالەتی لە پشتەوەی خۆی هەڵگرتووە، ئەم بەکار هێنانی وشانە خۆی لە خۆیدا هەڵوێست وەرگرتن بووە لەو سەردەم کە وشەکانی بۆ ئەو سەردەم ناواقیعی بوون، هەرچەندە شاعیری تری بە ئەزموون هەبوونە بەم شێوەیە لە هەموو شتێک یاخی بوونە. ئەو وشانەی شاعیر بەکاری هێناون کە یاخیبوون و سوریالییەتییان تێدایە گەلێک بەرچاون، ئێمە بۆ نموونە هەندێک لەو وشانە دەنووسین:

" تای بەفر، سۆبەی باران، پەنگری با، ئاوەدانی خەون، ژووری ئاسوودەیی، سزای دانیشتوان، هەتاوی نزم، دەموچاوی ئاو خوریکە لێی دا، ورێنەی زەوی، دڵپاکی مانگەشەو، دڵڕەقی ئاو...هتد"

ئەم وشانە و چەندان وشەی تری سوریالی کەوا دەسەلمێنن شاعیر لە ڕێگەی زمانەوەش هەوڵی داهێنان بدا، هەرچەندە زمان لای شاعیر بەشێوەیەکی زۆر ژیرانە و داهێنەرانە مامەڵەی دەگەڵ کراوە، وات لێدەکات بەرامبەر هەر وشەیەکی ڕابمێنی و هەڵوێستەی لەسەر بکەی، چونکو زیاد لە مانایەک لە خۆیان کۆ دەکەنەوە و دەبەخشن کە دوای ئەمە باسی گەمەی زمان و وشە لای ئەم شاعیرە دەکەین.

گەمەکردن لەناو زمان

(من زمان دەنووسم لەبارەی زمانەوە نانووسم)

سەباح رەنجدەر (خەون وا خۆی گێڕایەوە)

(سەباح رەنجدەر) یەکێکە لەو شاعیرانەی بەشێوەیەکی سەیر و دەگمەن مامەڵە دەگەڵ زماندا دەکات. هەموو توانا و بیرکردنەوەی لەناو زماندا دەبینرێتەوە. ئەگەر سەیری شیعرەکانی بکەین دەبینین بەشێوەیەکی سوریالیانە و داهێنەرانە مامەڵەی دەگەڵ وشە و ڕستەدا کردووە. ئەم ئیشکردنەی شاعیر لەناو زماندا شێوەی داڕشتن و بەکارهێنانی وشە و ڕستەکان دەگرێتەوە، ئەم ئیشکردنە لەناو زماندا وای کردووە شێوەی دەرەوەی (ڕوخساری) شیعرەکە زۆر جوان و داهێنەرانە بێت. ئەمەش خاڵی جیاکەرەوەی شاعیرە لە زۆربەی شاعیرانی تر. هەروەک (ئەدۆنیس)ی شاعیر پێی وایە (فۆرم) یان شێوە یەکەمین نیشانەیە بۆ جیاکردنەوەی داهێنەر لە لاساییکەرەوە.

شاعیر هەر لە یەکەم بەرهەمی تا دوا بەرهەمی داهێنانەکانی لە ڕێگەی زمانەوە ئەنجام داوە "بەهای شیعری لەناو زماندایە نەک لە مانا و مەبەست، بەڵام چێژ لە ئاستداری زمان و مانا و مەبەستدا دروست دەبێت"[١٦] کەواتە شاعیر شیعرییەت و داهێنانی شیعری لەناو زماندا دەدۆزێتەوە. شاعیر دەنا و شیعرەکانی گەمە بە زمان و وشە و ڕستەکان دەکات" هەوڵ دەدات زمان لەناو شیعردا زمانی ڕەهابوون و تایبەت بێت، شیعر لە پێناو زماندا دەنووسێت نەک زمان لە پێناو شیعردا ئەمەش نهێنییە سەرەکییەکانی بوونی شیعری (سەباح رەنجدەر) ن"[١٧] ئەو ڕەهابوونەی شاعیر دەیەوێت لە ڕووی زمانەوە لەناو شیعردا بەدەستی بهێنێت سوریالییەتی ئەو دەسەلمێنن، چونکو شاعیر دەیەوێت خۆی لە هەموو کۆت و بەندێکی زمانەوانی چ لە ڕووی ڕێزمان، یان واتاسازی، یان ڕستەسازی رزگار بکا. بەو مانایەی شاعیر دەیەوێت ئازادییەکی ڕەها بۆ گەمەکردن و داڕشتنی وشە بۆ خۆی برەخسێنێ، ئەم ئازادییەش بە یاخیبوون لە هەموو یاسایەکی زمانەوانی دەبێت، بۆیە بۆ ئافراندنی داهێنان دەست بەگەمەکردن دەگەڵ زماندا دەکات.

دەوڵەمەندی بوون و خۆدەوڵەمەندکردن لە ڕووی فەرهەنگەوە پێویستییەکی گرینگی هەموو نووسەرێکە، چونکو هەر نووسەر و شاعیرێک لە ڕووی فەرهەنگی

زمـانەوە لاواز بوو ناتوانێ داهێنان ئـەنجام بدات، بەمـانایەکی تر نـاتوانێ مـانا و دەلالەتی ئێستێتیکی جوان دروست بکا تا وا لـە خوێنەر بکا سەراسیمـە بێت لە ئاست ئەو داهێنـانە. هەمـوو شیـعرەکانـی دنیـا دەبینین خـودی خۆیان فـەرهەنگ و ئینسکلۆپیدیایەکی وشـەی زمانەکەی خۆیانن، ئـەدەبی کوردیش لەو شـاعیرە پڕ لە وشـە جـوانەکان بێـبەش نیـیە وەک: (لەتیف هەڵـمەت، شـێرکۆ بێکەس، عـەبدوڵڵا پەشـێو، سـەلاح شـوان، ئەنوەر قادر مـحەمەد، عەباس عـەبدوڵڵا یووسف) چەندانی تر کە ئەمانە ئەرکێکی گەورەیان خـستـووەتە سـەر شـانـی خـۆیان بەوەی هـەزاران وشـەی فۆلکلۆرییان بەهـۆی شیعرەکانیانەوە پاراستـووە، هـەروەهـا هـەزاران وشـەی مـــردوویان زیندوو کــردووەتەوە، لەلایەکی تر هـەزاران وشـــەی تازەیان بـەمـــانا و دەلالەتی تـازەوە دروست کـردووە جـا چ لە وشـەی تر، یان وشـەیەکی نوێ. ئەگـەر هـاتوو ئەمانە فەرهەنگێک بۆ زمانی کوردی دابنێن، یان دیوانەکانی ئەمانە بگەڕێین هـەزارەهـا وشـەی پـەتی ڕەسـەن و نوێی کوردی بەدی دەکـەین کە هـەندێکیان لەلایەن شاعیرەکان داهێنراوە.

ئەم شاعیرە یەکێکە لەو شـاعیرانەی کە لە ڕووی فەرهـەنگی وشـەوە دەوڵەمەندە، وشە و ڕستـەی وامان پێشکێش دەکات ڕەنگە چەندان مـانای جیاواز و زمانەوانی و فـەرهـەنگی لە پشتـەوەی خـۆی هـەڵگرتبێت. بەوەش وشـەکانی دەگـەنە ئاسـتی بە سـوریالیی بوون، کـە خوێنـەری ئاسایی نـاتوانێ پەی بە مـاناکانی ئەودیـو وشەکـان ببات، چونکوو ئەم شاعیرانە جۆرە خـوێنەرێکیان دەوێت کە وەک خۆیان گەڕۆکێکی بە ئەزموون بێت بۆ دۆزینەوەی ماناکان، چۆن شاعیر و نووسـەری بەئەزموون هـەوڵ دەدات بۆ کـەشـفکردنـی نهـێنیـیـەکـانی ژیان و بـوون، ئەو خـوێنـەرانەش دەبێت لێکدەرەوەی ئەو داهێنانـە بن کە شـاعیر و نووسـەرەکان هـەوڵی دۆزینەوەی دەدەن. ئەو شاعیرانە بەردەوام لەخۆ نوێکردنەوەدان، بەردەوام لەناو پرۆسـەی یاخیبوونن.

هـەمـوومان دەزانین بنیـاتی دەقی شیـعری (زمـان و وێنـەی شیـعری و مـۆسیـقـایە) کە زمـان بنیاتێکی سـەرەکی دەقەکە دەگرێتەوە، چونکو بەهـۆی زمـانەوە دەتوانرێت جـوانترین ئیستـێتیکا و داهێنان بخـوڵقێنرێت. وێنـەی شیـعری و مـۆسیـقـا هـەر لە ڕێگای زمانەوە دروست دەکرێن. مۆسیقا لە ڕێگەی ئەو وشانە بەدی دێت کە بەکار دەهێـنرێن. بۆیـە زمـان ئـەو ڕۆڵە گـرینگەی هـەیە لەنـاو دەقی شـیــعـریدا هـەروەک (باتسۆن) دەڵێت " مـێژووی شیـعر بەشێک لە مـێژووی زمان پێک دەهێنێت" کەواتە

سەرهەڵدانی زمان و شیعر لە یەک کاتدا بووە و ناتوانین لە یەکتریان جیا بکەینەوە، یان مێژوویەک بۆ هەریەکەیان دابنێین. " زمان کەرەستەی سەرەتاییی شیعرە، بەکارهێنانی زمان لە نووسینی زانستی و ژیانی ڕۆژانەدا تەنیا بۆ گەیاندنی بیرە، بەڵام لە شیعر، یان (ئەدەب) دا زمان دەگۆڕێت بۆ ڕەمز چونکە زمانی شیعری ئامرازێک نییە بۆ بەجێهێنانی شتێک، بگرە خۆی لە خۆیدا ئامانجێکە"(١٨)

ئەگەر سەیری وشەکانی ناو شیعری ئەم شاعیرە بکەین دەتوانین بڵێین هەر وشەیەک وەکو ڕەمز و مەتەڵێکە پێویستی بەسەیرکردنی ئەودیوی وشەکە هەیە، ڕەنگە چەندان خوێندنەوەی جیاواز لەیەک کاتدا لە خۆی هەڵبگرێت، بەمەش وشەکان لە قسەی ئاساییی خەڵک تێ دەپەڕن و شێوە و مانایەکی تر بەدەستەوە دەدەن، ڕەنگە وشەکەش هەمان وشەی ناو فەرهەنگی خەڵکی بێت، لێ شاعیر گەمەیەکی وای لە تەکدا کردووە، بەشێوەیەکی شیعری بەرزی وا بەکار هاتووە مانا و دەلالەتی تر لە خۆ دەگرێت. با سەیری ئەم ئەم وێنە شیعرییە بکەین کە شاعیر بە زمانێکی سوریالیی دەگمەن بەکار هێناوە:

خەون
کیسەڵ
کیسەڵ هێلکەکانی بە لم سپارد
بەلایەوە گرینگ نییە
بگەڕێتەوە سەری یان نا
کوێر و کەڕ و لاڵە
لە ئاست تروووکان(١٩)

شاعیر بەشێوەیەکی زۆر سوریالییانە باسی گرینگی و جوانی خەونمان بۆ دەکات، لەم ڕێگەیەوە پێمان دەڵێت کەسێک خەونی نەبێت داهاتووی نابێت. باسی جوانی خەونمان بۆ دەکات کە پێویستە لە ژیانی هەموو تاکێکی کۆمەڵ هەبێت، چونکو دوارۆژی ڕووناک دەبێت. بە زمانێکی شیعری پڕ لە ئێستێتیکا ئەو وێنەیەمان بۆ دەکێشێت کە کیسەڵ هێلکەکانی لەناو لم بەبێ گرینگی پێدان و

ترس بە جێ دەهێڵێت، لێ چونکو خەونی هەیە، چونکو خەون بە هێنانەدی کیسەڵی تر و نەوەی نوێ دەبینێت بەلایەوە هیچ شتێک گرینگ نییە. جارێکی تریش نایەتەوە لایان، شاعیر ئەو گەمە زمانییەی لە تەک ئەم دیمەنە کردووە چ واتایەکی جوان لە پشت ئەم شیعرە هەیە، ئەگەر سەیری ڕستەی (کوێر و کەڕ و لاڵە لە ئاست تروکان) بکەین مەبەستی شاعیر ئەوەیە کەسێک خەونی بەرز و جوانی هەبێت، هەوڵی داهێنان و شتی ناوازە بدا گوێ بە ڕەخنە و داوونەریت و حزب و دەسەلات و ئاین نادات، بەلاشیەوە گرینگ نییە تا چەند سەرکەوتوو دەبێت، بگرە ئەوەی بەلاوە گرینگە ئەنجامی بدات و پێشانی بدات جا لەلایەن کۆمەڵگە و خەڵکەوە، یان دەسەلاتەوە ڕەخنەی ئاراستە بکرێت ئەوە بەلایەوە گرینگ نابێت. بۆیە خەون بینین واتە بوونی پرۆژەی جیاواز. واتە داهێنانی سوریالییانە، ئەم زمانەی شاعیر وا دەکات چەندان خوێندنەوەی جیاواز هەبێت ئەمەش ئەوپەڕی گرینگیدانی شاعیرە بە زمان بەڕاستی نیشتمانی شاعیرە تاکو پرۆسەی ژیانی نوێ و جیاواز و جوانی تێدا بکا.

خەیاڵ پرچی شەپقەیەکی ئەستوورە
پەنجەکانی پێی پۆتینێکی نارەنگی
ڕاوم دەنێ
بۆی ناگیرێم
خەیاڵ دڕندەیەکی بەبەزەییە
بۆی بگیرێم(٢٠)

سەیری ئەم گەمە جوانانەی شاعیر بە وشەکان بکە، چۆن ئەم وشە سوریالییانەی بەکار هێناوە بۆ وەسفکردنی خەیاڵ، وێنەیەکی سوریالیی دروست کردووە. باسی خەیاڵمان بۆ دەکات، کە پرچی وەک شەپقە وایە پەنجەکانی وەک پۆتینی نارەنگی. کە ئەم وشانە تەواو سوریالیین. باشە دەکرێت بپرسین بۆچی خەیاڵ ڕاوی کەسێکی وەکو شاعیر دەنێ؟ ئاخۆ خەیاڵ ڕاوی شاعیر دەنێت، یان شاعیر ڕاوی خەیاڵ دەنێت؟ ئاخۆ خەیاڵ و شاعیر بۆ ڕاوی یەکتر دەنێن؟ ئەم پرسیارانە زۆر ئاسان وەڵام دەدرێنەوە بەوەی نە شاعیر بێ خەیاڵ دەژیت. نە

خەیاڵیش بێ شاعیر، بگرە ئەوانە تەواوکەری یەکترن بۆ ئەوەی دنیایەکی سەروو واقیعمان بۆ دروست بکەن و ئەم واقیعەی تێیدا دەژین وێران بکەن و جیهانێکی پڕ لە ئازادی ڕەهامان بۆ دروست بکەن. ململانێی شاعیر و خەیاڵ ململانێیە لەسەر ئەوەی کامیان ئەوەی تر لە بەرژەوەندی خۆیدا بەکار دەهێنێت. شاعیر بە زمانێکی سوریالییانە باسی ئەو ململانێیەمان بۆ دەکات، کاتێک شاعیر دەستەمۆی خەیاڵ دەبێت لە جیهانێکی ئازاد دەژیت و ڕەهایانە بیر دەکاتەوە لە ژیان و بوون.

ئیشکردن لەناو زمان پرۆسەیەکی ئاڵۆزە، ماندوو بوون و لە هەمان کاتدا شارەزاییەکی زۆری دەوێت. دروستکردن و لێکدانی وێنەکان دەبێت بە زمانێکی بەرزی هونەری بێت تاکو لە ڕووی ئێستێتیکییەوە شیعرەکە بەرەو کامڵبوون بڕوات. دەربرینی ئەو وێنانە شاعیر بەگەمەکردن دەگەڵ زمان و ڕاوکردنی خەیاڵ دەبێت. خەیاڵ و زمان دوو جەمسەری یەک شتن. دروستکردنی وێنەیەکی پڕ لە داهێنان و جوانی کە پێکهاتەکەی خەیاڵ و خەون بێت وشە و دەستەواژەی سوریالیی بەرزی دەوێت. (سەباح رەنجدەر) کەسێکی پڕ لە خەون و خەیاڵە و فەرهەنگێکی دەوڵەمەندی وشە و ڕستەی جوانی هەیە بۆ خوڵقاندنی داهێنانەکانی سوودێکی زۆریان لێ دەبینێت، تاکو بە دنیابینییەکی پڕ لە جوانی دەریان ببڕێت، هەروەها خەیاڵ و خەونی شاعیر هەڵقوڵاوی ناو کێشە و گرفتەکانی ناو کۆمەڵگەی کوردەوارییە کە شاعیر ئەو ئەرکە دەگرێتە ئەستۆ ڕووبەڕووی ئەو واقیع و لۆجیکە ببێتەوە بۆ وێرانکردن و سەرلەنوێ دروستکردنەوەی بەشێوەیەکی تازە و پڕ لە ئازادی و جیهانبینیی ڕەها.

ئیشکردنی شاعیر لەناو زماندا ئیشکردنێکی لە دڵەوەیە بەو واتایەی تەواو پشت بە زمان لە داهێناندا دەبەستێ. ئەو زمانەی کە شاعیر لە بەرهەمەکانیدا بەکاری دەهێنێت. زمان ئەو پانتاییەیە فراوانەیە شاعیر دەتوانێت لەوێوە بیرکردنەوە و خەیاڵی خۆی پێ دیاری بکا و دەری ببڕێت، زمان هۆیەکە بۆ ئەوەی وا لە خوێنەر بکا چێژ وەرگرێت، هەموو شیعرێک، یان بەرهەمێکی ئەدەبی ئەگەر بە زمانێکی پڕ لە ئێستێتیکی و داهێنان نەنووسرا ئەوا خوێنەر زوو هەست بە بێزاری بەرامبەر بەرهەمەکە دەکات. لە ڕێگەی زمانەوە شاعیر دەتوانێت کەشفی زۆر شتمان بۆ بکا. هەروەک شیعری (ڕێزمانی کۆڵانەکان) لە دیوانی (ڕووەکەکانی خواوەند) لە ڕێگەی ئەو زمانەی کە بەشێوەیەکی ئێستێتیکی بەکاری هێناوە باسی

گەردوونمان بۆ دەکات سەفەرێکی پڕ لە داهێنانی ناو گەردوونمان پێ دەکات.

کەواتە لێرەدا دەگەینە ئەو ئامانجەی شاعیر لە ڕێگەی گەمەکردنی بە وشە و ڕستەکان داهێنانی خۆیمان پێشکێش دەکات. زمانێکی سوریالیی وا بەکار دەهێنێت بەتایبەتی لە دیوانی (خەون وا خۆی گێڕایەوە) زیاتر لە هەموو بەرهەمەکانی تری سوریالیەتیی تێدا ڕەنگداوەتەوە، هەر بە سوریالیش نووسراوە چ لە ڕووی دەرکردنی مانیفێستەوە بێت، یان لە بەکارهێنانی زمانەوە بێت. هەروەها پشتی تەواوی بە بنەماکانی سوریالیزم وەک خەون و ڕووبەڕووبوونەوەی واقیع و لۆجیک تێکشکاندنیان. لەلایەکی ترەوە دەقەکانی شاعیر کراوەن و مانای زۆر و خوێندنەوەی قوول هەڵدەگرن بێگومان ئەم فراوانی و فرەدەنگییەش زۆربەی لە ڕێگای زمانەوە ئەنجام داوە، هەروەها هەروەک پێشتریش باسمان کرد و نموونەمان هێنایەوە وشەی سوریالیی بەکار هێناوە واتە ئەو وشانەی سەیرن و نالۆجیکی و ناواقیعین. هەروەها بەلای شاعیرەوە ئەو زمانە کاتێک دەگاتە لووتکەی کامڵبوون هەستێک لای خوێنەر (مرۆ) دروست بکەن و وای لێ بکا کە مەست و خومار بێت هەست بە چێژ و خۆشییەکی ڕەها بکا.

شیعری وێنەیی لە ئەزموونی سەباح ڕەنجدەردا

ئەم جۆرە شیعرە لەناو ئەدەبی کوردیدا نوێیە، ئەم فۆرمە شیعرییە لای هەندێک شاعیری کورد هەیە دیارترینیان (فەرهاد پیربال)، (فەرید زامدار)، (عەباس عەبدوڵڵا یووسف). گومانی تێدا نییە ئەم فۆرمەی شیعر لەناو خۆرئاوا هاتووەتە ناو ئەدەبی کوردی، یاخیبوونێکە بەسەر فۆرمی شیعری پێشتر. ئەم جۆرە بە شیعری کۆنکرێتیش دەناسرێت " لەم جۆرە شیعرەدا پیتەکان وەک نەخش و زەخرەفە بەسەر پەڕەکەدا دابەش دەکرێن جاری وا هەیە وێنەی شتێک پیشان دەدات"[٢١] کە مانا و مەبەستی خۆی هەیە. شاعیر بەمەبەست وا دەکات تاکو شیعرەکە وەکوو تابلۆیەک سەرنجی خوێنەر بەلای خۆیدا ڕاکێشێت، بۆ گەمەکردن و ئێستێتیکا و یاخیبوون ئەم فۆرمە بەکار دەهێنێ.

نموونەی ئەم جۆرە شیعرە سوریالییە و نوێیە لەناو شیعرەکانی ئەم شاعیرە بەرچاو دەکەوێت کە جێگەی هەڵوێستە لەسەرکردن و خوێندنەوەیە. ئەگەر هاتوو سەیری دیوانی شاعیرانی سوریالیی و کۆوارە سوریالییەکان بکەین دەیان

نموونەی وامان بەرچاو دەکەوێت.

شاعیر ئەم فۆرمە شیعرەی تاقی کردووەتەوە و سەرکەوتنی بەرچاوی بەدەست هێناوە، توانیویەتی داهێنان بەهۆی ئەم فۆرمە شیعرییەوە بکا و زیاتر یاخی بێت. لەم فۆرمە شیعرییەش زیاتر وێنەکە دەدوێت نەک وشەکان، مۆسیقا و وشەکان بەرامبەر ڕۆڵی وێنە و ئەو هێڵانەی کە کێشاونی ڕۆڵیان نامێنێت. لەم فۆرمە ڕەنگە نەتوانین بە دەنگ دەقە شیعرییەکە بخوێنینەوە وەک ئەوە وایە بە کۆنکرێت لەسەر لاپەڕەکەدا دارێژرابێت و وێنەکە مانا و دەلالەتی خۆی بەدەستەوە دەدات. بۆ نموونە لە شیعری (مەرگی ئاوێنە) لە دیوانی (ڕووەکەکانی خواوەند) نموونەی ئەم فۆرمەمان بەرچاو دەکەوێت:

ژیان ژیان ژیان ژیان ژیان
چەند ساڵ ژیام ژیان
چەندین ساڵی تریش بژیم ژیان
ناتناسم ژیان
ژیان ژیان ژیان ژیان ژیان[٢١]

لەم شیعرە وێنەییەدا شاعیر باسی ژیانمان بۆ دەکات کە ئەوەندە کورتە بەشی ئەوە ناکات تەنانەت بە تەواوی بیری لێ بکەینەوە بۆ ئەوەی هەموو نهێنییەکانی بزانین. ژیان ئەوەندە قووڵە سەدان نهێنی و پرسیار هەیە. تاکو ئێستا هەر بە بزری و بێ وەڵامی ماوەتەوە. سەدان زانا و بیرمەند و فەیلەسووفی بەخۆیەوە خەریک کردووە، لێ تاکو ئێستاش بەرامبەر پرسیار و نهێنییەکانی ژیان دەستەوەستان ماونەتەوە. ژیان فەلسەفەیەکی قووڵە، دەتوانین ناوی بنێین (دوورگەی نهێنییەکان) ئەو دوورگەیەی هەرچەند تێیدا بگەڕێی و لێی بکۆڵیتەوە کۆتایی نایەت.

دەتوانین وێنەی شیعرەکە لەم هێڵکاریە روون بکەینەوە:

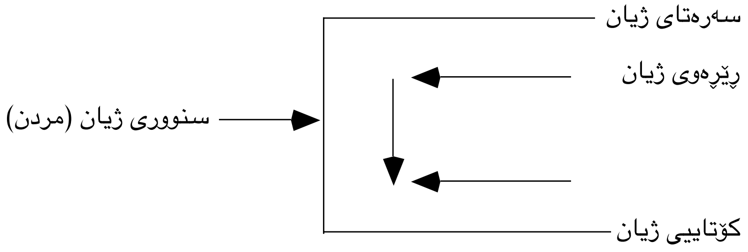

ئەم هێڵکارییە بۆمان ڕوون دەکاتەوە کەوا ژیان ماوەیەکی سنووردارە و پڕ لە نهێنی گەورەیە، سەرەتا و کۆتاییی هەیە و ماوەیەکی دیاریکراوە ماوەی ئەوە بە مرۆ نادات کە هەموو شتەکانی جیهان بناسێت. تەنانەت ماوەی ئەوەشمان نییە کە خۆشمان بناسین، کەواتە پرۆسەی ناسین پرۆسەیەکی سەختە و پێویستی بەکاتێکی زۆر درێژ هەیە بۆ پەیبردن بە نهێنییەکان. شاعیر لێرەدا پرۆسەی ژیان و مردنی بەتابلۆیەک بۆمان کێشاوە کە تەنیا بەچەند وشەیەکی دووبارەوەبووی وەکو وشەی (ژیان) پێناسەی ژیانمان بۆ دەکات.

هەر بەرامبەر بە ژیان شاعیر وێنەیەکی ترمان بۆ دەکێشێت کە ئەویش تاکو ئێستا نهێنییەکی ڕەهایە و کەس پەی پێ نەبردووە:

مردن مردن مردن مردن مردن
چەند ساڵ مردم مردن
چەندین ساڵی تریش بمرم مردن
نووسینی سەر کێلی خۆمم بۆ ناخوێندرێتەوە مردن
مردن مردن مردن مردن مردن

بەهەمان شێوە شاعیر وێنەی پرۆسەی تەلیسمی مردنمان بۆ دەکێشێت، بەو مانایەی مردنیش مەتەڵێکی گەورەیە تاکو ئێستا تەنیا وەکو حەقیقەتێکی ڕەها ماوەتەوە تاکو ئێستاش کەس نەیتوانیوە سنووری مردن ببڕێت و بزانێت لەودیو مردن چی هەیە وەک لەم هێڵکارییەی وێنەکە دیارە:

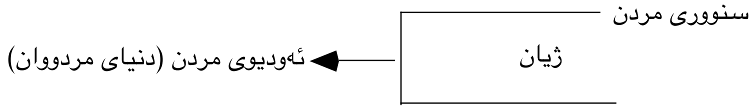

شاعیر سوریالییانە وێنەی مردنمان وەک نهێنییەکی گەورە بۆ دەکێشێت، باس لەوە دەکات کە مردنی چەندان کەسی بینیوە، لێ ئەم تەلیسمە هەر ئاشکرا نەبووە، هەر مرۆیەک کاتێکی دیاریکراو لەناو ژیاندا دەمێنێتەوە کە مرد ئیدی زانیاری لەبارەی ئەو کەسە نامێنێت. کەسیش نازانێت دوای ئەوەی کە دەمرێت چی بەسەر دێت و چی ڕوو دەدا. هەرچەندە دەقە ئاینییەکان ئاماژە بە ژیانێک دەکەن لە دوای مردن، لێ وەک واقیع تا ئێستا هیچ نەزانراوە، هەر کەسێک چووبێت نەگەڕاوەتەوە تاکو باسی ژیانی ئەودیومان بۆ بکا، ئەمەش بێگومان نهێنی خۆی هەیە. شاعیرەکەمان وەکو فەیلەسووفان ئەو پرسیارەی لا دروست دەبێت لەبارەی ژیان و مردن و دەیورووژێنێت کە ئاخۆ دوای مردن ژیانێکی تر هەیە؟ ئەگەر هەیە چۆنە؟ لێ ئەو پرسیارانە تاکو ئێستا وەڵام نەدراونەتەوە لەلایەن زانایان و فەیلەسووفان بەڵکو هەر خەریکی ئاشکراکردنی ئەو نهێنییانەن. تاکە زانیاری سەرچاوە ئاینییەکانن.

هەرچەندە ئەم شێوە شیعرییە تازەیە کە بەگۆڕینی تۆبۆگرافیای شیعریش دادەنرێت لە ساڵانی سی و چلەکانی سەدەی بیستەم لەلایەن شاعیرانی نوێخوازی ئەو سەردەمەوە ڕووی داوە، لێ گۆڕینەکە تەنیا لە شێوەی کلاسیکی گۆڕاوە بۆ شیعری ئازاد وەکو وێنەکێشان نەبووە. واتە وێنەیان بە شیعر نەکێشاوە وەکو شاعیرانی نوێخوازی ئێستا.

ژ ی ا ن
م
ر
د
ن
چاو بانگ دەکات
ئاو لە دەستی منداڵ بڕژێ
لە گێژەی خەیاڵ وێنەی
ئاگر
پۆلیس

پەیکەر
زمان لە قسەکردن میراتی ئێمەیان ژێر خۆڵ کرد
چەتر
گەراج
دەرگا(٢٣)

ئەگەر سەیر بکەین وشەی (ژیان) و (مردن) پیتەکانی لە یەکتر جودا کراونەتەوە. ئەوەش بەمەبەستی شیکردنەوەی ئەو دوو وشەیە، کە لە ڕێگەی تێکشکاندن و لێک هەڵوەشاندنەوەی وشەکان بۆ ئەوەی ماناکانیان بزانێت و پرسیاریان لەبارەوە دروست بکا. چونکو ئەرکێکی سەرەکیی شاعیر ئەوەیە پرسیاری (ژیان) و (مردن) و (بوون) بکا. بەمەبەستی ئەوەی بەدوای خۆیدا بگەڕێت. تەکنیکێکی تری نوێی شاعیر لەم دەقەدا بەکاری هێناوە ئەوەیە دوای هەر پارچەیەک لەم دەقە بە نووسینێک هاتووە شتی لەبارەوە نووسیوە. ئەم پارچە نووسینەی نێو کەوانەکان هەر شیعرن. چونکە بە زمانی شیعر نووسراون، لێ لە شێوەی پەخشانێک، یان نووسینێکی ئاسایی بەزمانێکی پڕ دەلالەتی شاعیرانە نووسراون. ئەم پارچە شیعرە شێوە پەخشانییە ڕوونکردنەوەیەکە لەبارەی پارچە شیعرەکەی پێش خۆی، یان دەتوانین بەتەواوکەری ئەوەکەی پێش خۆی لە قەڵەم بدەین ئەمەش تەکنیکێکی نوێ و تازەیە. ئەمەش نوێخوازی و یاخیبوون و سوریالییەتی شاعیرمان بۆ دەسەلمێنێ.

پەراوێزەکان:

١- خەون وا خۆی گێڕایەوە، سەباح رەنجدەر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٥.

٢- سەرچاوەی پێشوو ل ٧.

٣- سەرچاوەی پێشوو ل ٦.

٤- سەرچاوەی پێشوو ل ٦.

٥- سەرچاوەی پێشوو ل ٩.

٦- سەرچاوەی پێشوو ل ٩.

٧- سەرچاوەی پێشوو ل ١١.

٨- سەرچاوەی پێشوو ل ٢٤.
٩- لە ئاهەنگی بیست ساڵەی زێواندا، سەباح رەنجدەر، کۆواری نەوشەفەق، ژ/ ٥٧، حوزەیرانی ٢٠٠٨، ل ٦٠.
١٠- خەون وا خۆی گێڕایەوە، سەباح رەنجدەر، ل ١٣١.
١١- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ١٢٥.
١٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ١٦٨.
١٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ١٦٩.
١٤- ئەدۆنیس ئەفسوونکاری وشەکان، و: عەبدولوتەلیب عەبدوڵڵا، دەزگای وەرگێڕان، ٢٠٠٧، ل ١١٨.
١٥- خەون وا خۆی گێڕایەوە، ل ١٦٧.
١٦- لە ئاهەنگی بیست ساڵەی زێواندا، سەباح رەنجدەر، کۆواری نەوشەفەق، ژ/ ٥٧، حوزەیرانی ٢٠٠٨، ل ٥٨.
١٧- لینزی شیعریی لە شیعری نوێی کوردیدا، سەلاح حەسەن پاڵەوان، کۆواری هەنار، ژ/ ٣٢، ٢٠٠٨، ل ٧.
١٨- ئیستاتیکای دەقی شیعری کوردی، جەبار ئەحمەد حوسێن، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٩٠.
١٩- شەڕی چل ساڵە، سەباح رەنجدەر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٨٤.
٢٠- ڕووەکەکانی خواوەند، سەباح رەنجدەر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦، ل ١١٥.
٢١- ئیستاتیکای دەقی شیعری کوردی، جەبار ئەحمەد حوسێن، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٠٢.
٢٢- ڕووەکەکانی خواوەند، سەباح رەنجدەر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦، ل ١٠٧.
٢٣- سەرچاوەی پێشوو ل ١١٠.

باسی سێیەم

فەرهاد پیربال دەنگێکی هەردەم یاخی

"من دێرە شیعرێکی تەنیا و یاخی و عەنتیکەم، بۆیە باو و باپیرانم لە هیچ دیوانێکدا دایان نەناوم"

فەرهاد پیربال، شیعری (ن)

فەرهاد پیربال ئەو دەنگە گەنجانەیە کە هەرچەندە تەمەنی بەرەو پیری بڕوات ئەو زیاتر خۆی نوێ دەکاتەوە، بەو مانایەی هەردەم بیرکردنەوەیەکی نوێخوازانەی هەیە و یاخیبوون بەشێکە لە پێکهاتەی ڕوحی و جەستەییی ئەو شاعیرە، ڕۆماننووسە، چیرۆکنووسە، لە هەموو ئەو ژانرانەی کە دەینووسێت سەرکەوتنی بەرچاوی بەدەست هێناوە. شاعیر لە نەوەی هەشتاکانی سەدەی ڕابردووە، ئەو نەوەیەی هەردەم تاکو ئێستاش یاخیبوون بەرنامەیانە. ئەم نەوەیە شۆڕشێکیان لەناو ئەدەبی کوردیدا بەرپا کرد بەتایبەتی لە ژانری شیعر کە شیعری کوردییان بەرەو ئاراستەیەکی تری جیا لە ئاراستەی شەست و حەفتاکان برد. ئەم نەوەیە جگە لەوەی لە شۆڕشی سیاسی کوردیش بەشداربوونە کە لە شاخ زۆر بەرهەمی جوانیان نووسیوە. گەلێک فۆرم و تەکنیکی نوێ و تازەیان هێنایە ناو ئەدەبی کوردی، وەک گرووپی (پێشڕەو) کە بریتی بوون لە (عەباس عەبدوڵلا یووسف، جەلال بەرزنجی، سەباح ڕەنجدەر، دڵشاد عەبدوڵلا، هاشم سەراج، ئەنوەر مەسیفی).

شاعیر دوای ئەوەی بەهۆی بارودۆخی سیاسی بەرەو ئەوروپا سەفەری کرد و وەکو پەناهەندەیەک سالآنێکی زۆر لەوێ ژیا، خۆی بەرامبەر کولتوور و ئەدەبێکی نوێ و جیاواز بینییەوە. لەوێ ئاشنای (ئەندرێ بریتۆن و سلڤادۆر دالی و رامبۆ و لامارتین و ڕۆدان) و چەندان نووسەر و هونەرمەندی مەزن بوو، ڕاستەوخۆ کەوتە ژێر کاریگەریی ئەوانەوە، چونکو کاتێ بەراوردی لە نێوان ئاستی داهێنانی نێو ئەدەبی کوردی و ئەدەبی ئەوان کرد زۆر لە یەکتری جیاواز بوون. کاتێ ئەو هەموو

نوێبـوونەوە و یاخـیـبـوونەی بینی بیری لەوە کـردەوە دەبێت ئەدەبی کـوردیش بەو ئاراسـتـەیەدا بڕوات تـاکـو پڕ بێت لە داهێنانی جـوان و مـەزن. بیـری لـە گـۆڕان کـردەوە، بۆیە دوای ڕاپەرینی (١٩٩١) خـۆی و یاخـیـبـوون و پڕۆژەی (وێران) گەڕایەوە کـوردسـتـان. زۆر شـتـی وێران کرد، یەکەم ئیـشـی مـانیـفێـسـتـێکی بڵاو کردەوە. ئەم پڕۆژەی (وێران)ە تاکو ئێستا سێیەم خولیەتی و سێ مانیفێستی بڵاو کردووەتەوە.

دوای گەڕانەوەی شـاعیر زۆر سـوریالییـانە بیری دەکردەوە ئەمـەش لە کۆواری (وێران)دا تەواو ڕەنگی دابوویەوە، تەنانەت قسـەکردن و هەڵسـوکەوتی ڕۆژانەشی هەر سـوریالیـیـانەیە. ئەم دەنگە نوێخـوازە هـەردەم بە نوێخـوازانە بیـر دەکـاتەوە گەلێک تەکنیک و شتی تـازەی هێنایە ناو شیعر و چیرۆکی کوردییەوە. شـاعیر لە ژانری شیعردا کۆمەڵێک بەرهەمی شیعری بڵاو کردووەتەوە لەوانە (Exil، ئیبراهیم خەلیل، بەبیرم دێ، جوایەز، سپیاییەکانی ناو ڕەش و ڕەشاییەکانی ناو سپی، بۆ ڕۆدانی کورم، خەوننامـە) جگە لەوەی چەندان چیرۆک و ڕۆمانی هەیە، ئێمە لێرەدا بەکورتی و بەچڕی لەبارەی ئەو بەرهەمـانەی دەنووسین کە بە سوریالی نووسـراون و نموونەی سـوریالیـیـان تێدا دەدۆزینەوە و یاخیبوون و داهێنانیـان تێدا ئەنجام دراوە، باسـی ئەو فـۆرم و تەکنیکە نوێیـانە دەکـەین کـە نوێن لەلای شـاعـیـر و ڕێچکەیەکی بۆ خۆی پێ دیاری کردووە لەناو ئەدەبی کوردی.

شـاعیـر لە بەرهەمی (Exil) کە زیاتر ڕۆمـانسـیـیـەتێکی زۆر قـووڵی پێوە دیارە بەهـۆی ئەوەی ئەو کـات شـاعـیـر لـە پەناهـەندەیی و دوورە وڵاتـی ژیاوە، هـەمـوو شـیعـرەکـانی بە ڕاناوی سـەربەخـۆی کـەسـی یەکـەم (من) دەست پێ دەکـات هەر بەوەش کۆتایی دێت. (د. ئەحمەدی مەلا) لەبارەی وشـەی Exil دەڵێت: "petit Robert بەم شێوەیە وشـەی (Exil)مـان بۆ ڕاڤـە دەکات: ڕەچەڵەکی ئەم وشەیە لاتینییە بەکارهێنانی لە زمانی فرەنسیدا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٠٨٠) بە واتای لە وڵات دەرکردنی کەسێک دێت کە گەڕانەوەی لێ قەدەخە کرابێت" کەواتە لەم ڕاڤەکردنەوە دەزانین بۆ شاعیر ئەم ناونیشانەی بۆ ئەم شیعرانەی هەڵبژاردووە. چونکو شـاعیر خـۆی لە وڵات دەرکـرابوو. چوونەوەشـی لێ قـەدەخـە کـرابوو، نەیدەتوانی بۆ وڵات بگەڕێتـەوە. ئەگەر سـەیری ناوەڕۆکی بەرهـەمـەکە بکەین هەموو شـیعرەکـانی باسـی غەریبایەتی و دوورەوڵاتی دەکەن. لەوێدا ئازار و مەینەتییەکانی خۆی باس دەکات

ئێمە لێرەدا زۆر لەسەری ناوەستین چونکو هەندێک لە ناوەڕۆکی باسەکەی ئێمەوە دوورە.

بەرهەمێکی تری شاعیر (ئیبراهیم خەلیل)ە، کە یاخیبوون و جەربەزەییەکی زۆری تێدایە، لە سەردەمێک نووسراوە کە هەر کەسێک بچووکترین ڕەخنەی بگرتایە ژیانی دەکەوتە مەترسی. لەو کاتە شاعیر یەکێک بوو لەوانەی نەفرەتی لە شەڕی ناوخۆ کرد، چونکو خۆی پێشتر هەمان ئەزموونی دیتبوو لە شاخ کە چ ماڵوێرانییەک بۆ گەل و میللەت دەهێنن. شاعیر دەنگی یاخیبوونی هەڵبڕی و هەڵوێستی خۆی دەربڕی، هەردوو حزبەکەی بە تاوانباری هەموو ئەو وێرانکارییانە دانا کە لەو سەردەم بەسەر کورددا هات، کە لە پێناوی سامانی گومرگی ئیبراهیم خەلیل شەڕێکی خوێناویان بەرپا کرد. ئەمەش هەڵوێستێکی سوریالییانەیە، چونکو یەکێک لە خاسیەتەکانی ناوەڕۆکی بەرهەمی سوریالی یاخیبوون و ڕەتکردنەوەی ئەو واقیعەیە کە تێیدا دەژین، هەروەها ڕووبەڕووبوونەوەی واقیعە. ئەو دەنگانەی کە هاوار دەکەن یاخی دەبن تاکە مەبەستیان ئەوەیە ڕەخنەیەک بگرن کە ئەو واقیع و لۆجیکانە تێک بشکێنن و سەرلەنوێ بەشێوەیەکی ئێستێتیکانە بنیاتی بنێنەوە، بارودۆخەکە باشتر بکەن، شاعیر لەو شیعرەدا زۆرجار هێما بەکاردێنێ لە شێوەی دایلۆگ قسان دەکات دەگەڵ کەسی دووەم کە (ئیبراهیم خەلیل)ە. باسکردنی شەڕی ناوخۆ زۆر هەڵدەگرێت، ئەوەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە ئەوەیە کە شاعیر لە ڕێگەی ئەدەبەوە وەکو ئەرکێکی مرۆییانە ڕەخنە لەو کاولکارییە دەگرێت کە زۆر دەستکەوتی میللەتی کوردی خستە ژێر خاک.

ئیبراهین خەلیل پێی دەگوتم:
ئەم حکوومەتە دیموکراسییەمان
بناغەیەکی زۆر پتەوە بۆ دامەزراندنی
دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ و
رزگارکردنی سەرتاسەری خاکی داگیرکراوی کوردستان[١]

کەواتە ئەوان وشەی دیموکراسی و دەوڵەتی سەربەخۆی کوردیان بە میللەت دەفرۆشت، لە ڕاستیدا ئەگەر کورد تووشی ئەو شەڕە نێوخۆییە نەبووایە ئەوا لە سەربەخۆیی نزیک دەبوو. ئەوان بانگەشەی خزمەتکردنی میللەتیان لەو سەردەم

دەدا، کەچی بەپێچەوانەوە لەو سەردەم وڵاتیان وێران کرد. چەندان هەزار گەنج و مرۆڤ لەسەر بیروباوەڕ و ڕەنگ و پەڕۆ کوژران. زۆربەی بەرپرسەکان بەڵێنی زۆر گەورەیان دا کەچی تەنیا ژیانی منداڵ و خێزانەکانی خۆیان خۆش کرد.

ئیبراهیم خەلیل پێی دەگوتم: بەگیانی پاکی هەموو شەهیدان
سوێندمان خواردووە
کە وردە وردە
هەرچی ناحیە و قەزا و گوند و گوندی وێرانکراون
سەرلەنوێ ئاوەدانیان بکەینەوە
هەرچی ئاپارتمان و دووکان و مزگەوت و خانووبەرەی خاپوورکراون
سەرلەنوێ دروستیان بکەینەوە.(٢)

شاعیر دێت بەشێوەیەکی سوریالییانە ئەم بەڵێنانەی بەرپرسانمان بۆ دەنووسێتەوە. ئەم بەڵێنانە لە واقیعدا بوونیان هەبوو، لێ هەموویان بە قوربانی بیروڕاکانیان کرد. شاعیر یاخیبووانە لە دەسەڵات بەرگری لە میللەت دەکات و هاوار دەکات کوا ئەو بەڵێنانە؟ لە جیاتی ئەمە وێرانییان بۆ میللەت هێنا. ئەوان بەیارمەتی خەڵکی گوندەکان شۆڕشیان کرد. شاعیر هەڵوێستی خۆی دەردەبڕێت بێ ئەوەی سڵ لە هیچ دەسەڵاتێک بکاتەوە، چونکو ئەو تەنیا حەقیقەت باس دەکات. ویستوویەتی لەم ڕێگەیەوە گۆڕانێک دروست بکا بۆ وێرانکردنی ئەو واقیعە ناشرینە. کاتێک ئەو شەڕەماڵوێرانکارییە دەستی پێ کرد ئیتر مانایەک بۆ ژیان نەما، کەس هەستی بە بوونی خۆی نەدەکرد بۆیە ئەرکی شاعیر و نووسەران بوو وەک سوریالییەکان دەربکەون و هەوڵی گۆڕانی واقیع بدەن بۆ ژیانی جوانتر و مانایەک بۆ ژیان بگەڕێننەوە. مردن و ناشرینی لە هەموو لایەک وەک دێوەزمەیەک سەری هەڵدابوو. ئەمانەش کاریگەرییان بۆ سەر بیرکردنەوەی شاعیر هەبوو، شاعیریش لە ڕێگەی شیعرەکانییەوە ڕەخنەیەکی توندی ئاراستەی هەڵگیرسێنەرانی ئەو کاولکارییە کرد. هەوڵی دا خەڵک و دەسەڵات لەوە بەئاگا بێنێتەوە کە شەڕ زۆر ناشرینە بەتایبەتی لەناو یەک میللەت. بانگی دەکردن بۆ دروستکردنی واقیع و لۆجیکێکی باڵاتر، ئەویش بە وەبیرهێنانەوەی ئەو بەڵێنانەی کە بەرپرسان بە خەڵکیان دابوو. بۆیە بەگاڵتەجاڕییەوە باسی ئەو کاتەمان بۆ

دەکـات کـە هـەمـوو شـتـێک دوو ناوی هەبوو. ڕەنگ دوو ڕەنگ بوو، شـار دوو بەش بوو، بیرکردنەوەی خەڵکیش بووبوو بە دوو بەش:

ئیبراهیم خەلیل بە نوێژی نیوەڕۆ روتی کردینەوە
ئیبراهیم خەلیل ژیانی هەمووومانی کۆر کرد و
ئیبراهیم خەلیل بێ نان و بێ کارەبا و بێ ئاوی کردین
ئیبراهیم خەلیل ڕێگای مەسیف و هەولێری لێمان داخست
ئیبراهیم خەلیل دەرگای کۆلێژ و زانکۆکانی لێمان قوفڵ دا .(٣)

تا لە کۆتاییی شـیـعـرەکـە سـوریالیـیـانە هاوار دەکات و دەڵێت:" گوو بەشـەرەفی ئیبـراهیم خـەلیل" هەرچەندە ئەم شـیـعـرە خـوێندنەوەی زیاتر هەڵدەگـرێت، چونکو یاخـیـبـوونێکی تەواوی تێدایە، لێ زۆر باس لە بابەتی شـەڕی ناوەخـۆ کـراوە بۆیە ئێمە بەوەندە واز دەهێنین.

شـاعیـر لە بەرهـەمی (سـپـیـاتیـیەکانی ناو ڕەش و ڕەشـاییـیـەکانی ناو سـپی) توانی ئەزموونێکی جیاواز بۆ خۆی تۆمار بکا، توانی لەوێوە ڕێچکەیەکی تایبەت بەخۆی لە شیعری نوێی کوردی دیاری بکا. خۆی لە هەموو شاعیر و کەسـێک جیا کردەوە. لەو بەرهـەمەیدا ئەوپەڕی سوریالییەت ڕەنگی داوەتەوە. لەوێوە مـانیـفێـسـتی دووەمی خۆی بڵاو کـردەوە. ئەوەی بایەخی ئەم مـانیـفێـسـتـەی زیاتر کـرد جـەختکردنەوە بوو لەسـەر بەرهـەمی نوێ و تازە و یاخی. هـەر لەو مانیفێستە ئەوەی ڕاگەیاند کە هـەر نووسـەرێ تەمـەنی گـەیشـتـە سـەروو (٤٠) سـاڵییـەوە پێـویسـتـە بەرهـەمـەکـانی توور هەڵبدرێت و نەخـوێنرێتـەوە، هـەرچـەندە ئێـمــە دەگــەڵ ئەم بیـروڕایەدا نین، چونکو داهێنان و نوێخـوازی بە تەمـەن نییـە، نووسـەر و هونەرمەندانـی سـوریالیی هـەرچـەندە تەمەنیـان زیاتر دەبوو، لێ شـێتـانەترین و جـوانترین بەرهـەمـیان پێشکێش کـردین، هـەروەهـا لە کۆواری (وێران) وەسـیـەتنامەی خـۆی نووسـی و ڕای گـەیاند و گـوتی : من تەمەنم بوو بە (٤٠) سـاڵ بۆیە لەمەودوا هـەموو بەرهـەمەکانم بخـەنە ناو زبڵخانەوە، ئەم نووسـینی وەسـیـەتنامـەیە لەناو ئەدەبی کـوردی شـتـێکی نوێ بوو، چونکو لەم ڕێگـەیەوە پێمـان دەڵێت بـا هـەر گـوێ لە پیـرەکـان نەگـرین بگرە دەیان گـەنجـمـان هەیە شـتـی جـوان دەنووسن، لێ ڕێگەیان بۆ ڕۆشن ناکرێتەوە و یارمەتی نادرێن.

وەک گـوتمان ئەوەی شـاعـیـر جـەخـتـی لەسـەر دەکاتەوە بـەرهـەمـی نوێ و جیـاوازە،

چەند مەرج و خاسیەتێک بۆ بەرهەم و داهێنانی نوێ دادەنێت لەوانە:

١- ڕوانینێکی زۆر شەخسی و تاکرەو لە بەرهەمەکەدا هەبێت، ڕوانینێکی وێرانکەرانە دژ بە زەوق و چێژی باو، دوژمنکارانە بۆ سەر دیاردە و ڕوانینە سەلەفییەکان.

٢- فۆرمێکی سەیر، شێوازێکی سەیر، تەکنیکی سەرسوڕمێنی هەبێت.

٣- بەرهەمی نوێخواز پێویستە ناجۆر و ناوێز بێ، هەڕەشە لە بەرژەوەندی ئەدەبی و سومعەی هونەری ئەو نووسەر و هونەرمەندانە بکا کە تەمەنیان لە (٤٠) ساڵ زیاترە.

ئەو مەرجانە لە هەر بەرهەمێک هەبێت دەبێت بە بەرهەمێکی تەواو سوریالی و نوێخواز و وێرانکەر. هەر بەرهەمێک وێرانکەر بێت دیارە کاریگەری لەسەر کۆمەڵگە و تاک دەبێت. هەروەها بەرهەمی کرچوکاڵ و ناشرین لە بەرامبەر ئەو بەرهەمە نوێیانە خۆی ناگرێت. بۆیە بەرهەمی نوێ فۆرم و تەکنیکی جیاوازی هەیە کە جیایە لە هەموو بەرهەمەکانی پێشتر. شاعیر لەم بەرهەمەی دەنگێکی جیاوازی بۆ خۆی دروست کرد، شیعرەکانی ئەو بەهۆی ئەو فۆرمە تایبەتەی خۆی لە هەموو شوێنێک دەناسرێتەوە، چونکو فۆرم و وشە و دەستەواژەکانی تایبەتن بەم شاعیرە. بۆیە لە کۆتاییی ئەو مانیفێستەدا داوا دەکات ئەو مانفێستە و نامیلکە شیعرەییەکەی فڕێ بدەین، بەو مانایەی ئێمەش لاساییی ئەو نەکەینەوە بەڵکوو شێوازێکی نوێ و تایبەت بەخۆمان دروست بکەین و یاخی بین لە هەموو شتێک، ئەمانە وامان لێ دەکات خۆمان بین نەک کەسێکی تر. شاعیر گۆڕانی لەناو شیعری کوردی دروست کرد، زۆر فۆرمی شیعری هەڵوەشاندەوە و زۆر فۆرمی نوێی تری هێنایە ناو شیعری کوردییەوە، هەرچەندە ڕەخنەی زۆری لێ دەگیرێت، لێ شاعیری نوێخواز و یاخی وەکو سوریالییەکان سڵ لە هیچ شتێک ناکەنەوە. گومانیش لەوەدا نییە هەموو بەرهەم و فۆرمێکی تازە و نوێ ڕەخنەی زۆری ئاراستە دەکرێت و هەوڵ دەدرێت ڕێی لێ بگیرێت لەلایەن ئەو کەسانەی دژی نوێخوازی و داهێنانی نوێن.

فەرهاد پیرباڵ و تەکنیکی نوێی شیعری

فەرهاد پیرباڵ لە بەرهەمی (سپیاتییەکانی ناو ڕەش و ڕەشاییەکانی ناو سپی) داهێنانی جوانی کردووە لە ڕێگەی هەندێک تەکنیکی نوێ کە تا ئەو کات لەناو

ئەدەبی کوردی بوونی نەبووە، بەمەش توانی شێوازێکی تایبەت بە خۆی دروست بکا لەناو مێژووی شیعری کوردی ئەم تەکنیکە نوێیانەش جێگەی هەڵوێستە لەسەر کردنن.

یەکێک لە تەکنیکە نوێکانی شاعیر ئەوەیە لە سەرەتای دەستپێکردنی، دیوانەکەی دابەش کردووە بەسەر چەند فەرهەنگێک، هەر فەرهەنگێکیش دیارە ڕوونکردنەوەی بابەتێکە. دیارە فەرهەنگیش بۆ ڕوونکردنەوەی وشە و دەستەواژەی زمانێک بۆ زمانێکی ترە، لە فەرهەنگیش نەک تەنیا مانای وشەکە لێک بدرێتەوە، بەڵکو لە فەرهەنگی باش و زانستییانە دەبێت ڕوونکردنەوەی تەواو لەسەر وشەکە بەدەستەوە بدا.

لە فەرهەنگی یەکەم باسی ژیانی دوورەوڵاتی خۆی دەکات لە ڕۆیشتنی تاکو گەڕانەوەی لە ساڵی (١٩٩٤) باس لە بچووکترین چرکە ئازاراوییەکانی خۆی دەکات. ئەم فۆرمە شیعرییە دیارە لەناو ئەدەبی کوردی دەتوانین بڵێین نییە، شاعیر چ لە شیعرەکانی و چ لە چیرۆکەکانی زیاتر ئیش لەسەر ڕوخساری بەرهەمەکانی دەکات، چونکو پێی وایە هەردەم بابەت و ناوەرۆک ئامادەیە و بوونی هەیە، لێ بە چ شێواز و فۆرمێک دێیت ئەم بابەتە دەردەبڕی ئەمەیان نوێخوازی و داهێنانی دەوێت. بۆیە شاعیر توانیویەتی لەم لایەنەی سەرکەوتن بەدەست بهێنێت. تێکشکاندنی ڕوخسار و دەربڕینی بەشێوەیەکی سەیروسەمەرە بەرهەمێکی جیاواز و سوریالیمان دەداتێ، ئەم یاخیبوونەی شاعیر زۆرجار بە شتی بێ مانا لە قەڵەم دراوە، لێ نەماندیت کەس وەکو ئەو لە ڕوخساری بەرهەمەکانی یاخی بێت، چونکو یاخیبوون کارێکە هەموو کەس ئەو توانایەی نییە پرۆسەی بکا.

لە فەرهەنگی دووەم بەپێی پیتی ئەبجەدی زۆر سوریالییانە لێکدانەوە بۆ وشەکان دەکات. هەندێکیان بە گاڵتەجاڕییەوە و هەندێکیشیان بە هێما لێک دەداتەوە، کە لەم فەرهەنگەیدا بەو پەڕی سوریالییانە دەمانخاتە بیرکردنەوە و هەڵوێستە لەسەرکردنی وشەکان هەر لە ناونیشانی شیعرەکەوە کە سوریالییە (کەسک و سۆری شینێک). وشەی سەیروسەمەرەی بەکار هێناوە کە ئەمەش یەکێکە لە خاسیەتی سوریالییەکان وەک لە لێکدانەوەی وشەی (باج)دا دەڵێت: "باج: کوڕی پووری ئیبراهیم خەلیل"[٤] بۆیە لەم فەرهەنگە سوریالییەتێکی جوان

بەرچاو دەکـەوێت. هـەر لە بـەکـارهێنـانی وشـەی سـەیروسـەمـەرەوە کـە (فـەرهـاد پیـربـاڵ) هـەروەک لە مـانیـفـێـستی دووەمی وێراندا جـەخـتی لەسـەر دەکاتەوە کـە بەرهەمـی نوێخـواز دەبێت سـەیروسـەمەرە بێت، هـەروەهـا ئەو فـۆرمـەی شـیـعـری پێـدەنـووسـێت تاکـو ئێـسـتـا لەناو ئەدەبی کـوردی بەیەکـێک لە فـۆرمـە یاخی و نوێخوازەکـان دادەنرێت. ئەم فۆرمـەش تایبەتە بە شـیعری ئەم شـاعیرە کـە شـیعری کوردی بەئاراستـەیەکی نـوێ و جیـاواز بردووە. لە فـەرهـەنگەکانی تر تا فـەرهـەنگی حەوتەم هـەر یەکەیان بەشێوەیەکی جیاواز نووسراون و فۆرمی جیاوازیان هـەیە.

لە فـەرهـەنگی سـێیـەم باس لە فـایلی کـەسـێک لە مـاوەی یازدە سـاڵی سـەربـازیدا دەکـات. لـە فـەرهـەنگی چوارەم لە ڕێگـەی لێکدانـەوەی پیـتـەکـانـی (کـوردسـتـان) دەگـەڕێتـەوە بۆ رابردووی کـوردسـتـان و مـێژووی کوردسـتـانمان بۆ دەگـێـڕێتـەوە. ئەوەی زیاتر لـە شـیـعـرەکـانی شـاعـیر دیارە و جـێگـای هـەڵوێسـتـە لەسـەر کـردنـە شـیعـرەکانی بۆ کـەسـێک، شـوێنێک نووسـیـوە، ئەمەش زیاتر نزیکە لە شـیعـرەکـانی (ئالان جینسبێرگ) شـاعیری نەوەی (بیت) لە ئەمـەریکا کـە کۆمـەڵێ شـاعـیر و نووسـەری گەنج و یاخی ئەمـەریکی بوون لە پەنجا و شـەستـەکانی سـەدەی رابردوو بە ڕابـەرایەتی (جـاک کـرواک) کـە ئەمـانە ژیانێکی سـەیریـان هـەبـوو لەسـەر شـەقامەکان دەژیان و مادە بێهۆشکەریان بەکار دەهێنا دەستیان لە هەموو شتێکی دنیا شووشتبوو.

شـاعـیر لە شـیـعری پارچـەکـانی (TNT) هـەر پارچـەی بـۆ کـەسـێک، گـەڕەکێک، شارێک دیاری کردووە تەنانەت بـۆ خودی خۆشی نووسیوە کە رۆژ و مانگ و سـاڵی مردنی خـۆیشی نووسیوە وەک پێشبینییەک کە ڕێکەوتی (١٥/٥/٢٠٣٤)ی دیاری کردووە. دیارە شاعیر و رۆشنبیر و فەیلەسووفان پێشبینی داهاتوو دەکەن.

هـەروەهـا داهـێنـانێکی تری شـاعـیر، یان تەکنیکێکی تـری نوێی شـاعـیر ئەوەیە شـیـعـری شـێـوەکـاری هێنـایە ناو ئەدەبی کـوردی کـە نـووسـینێک، یان پـارچە شـیعرێکی کۆن دێنێت و ئیشی لەسـەر دەکات و هـەندێک وشـەی بەدیار دەخـات کـە ئەم وشـانە شـیـعـرەکـە پێک دەهێنن و شـێوەکـەش تەعبیر لە شـیـعـرەکـە دەکـەن. بۆ نموونـە دەست دەکـات بـەڕەشکردنـەوەی وشـە و دێرەکـان وەکـو شـێـوەکـارێک شـێـوەیەکی لێ دروست دەکـات تەنیـا چـەند وشـە و دەسـتـەواژەیـەکی دەخـاتـە ناو لاکێشـە، یان چوارگۆشـەیەک ئەمەش هـەموو شـیعرەکەیەتی کە دەگەڵ ئەو شێوەیەی

کە دروستی کردووە یەک مانا و دەلالەتیان دەبێت وەکو شیعری (سپیاتییەکانی ناو ڕەش و ڕەشاییەکانی ناو سپی) و (شیراتۆن لەبەر باراندا) و چەند شیعرێکی تری. هەمووشیان ڕەخنەن و هەوڵدانە بۆ گۆڕینی ئەو واقیعە.

کەواتە دەتوانین بڵێین شاعیر هەوڵ و کۆشش و ئەنجامی هەبووە لە داهێنان و تەکنیکی نوێ لەناو شیعری کوردی، لە ڕێچکەی شیعری کوردی لای داوە و ڕێچکەیەکی تایبەت بەخۆی بۆ خۆی دروستکردووە، کەسێک بووە هەردەم بیرکردنەوەی تایبەت بووە بە نوێخوازی و شتی سەیروسەمەرە. ئەم شاعیرە وێڵە بەدوای وشەی نوێ، فۆرمی نوێ، ناوەڕۆکی نوێ، داهێنانی جوان. جوانی لای شاعیر جەختێکی زۆری لەسەر دەکرێتەوە، بێگومان بەرهەمی جوان داهێنانی جوانی تێدا دەکرێت، تەنانەت خوێندنەوەی جوانیشی بۆ دەکرێت بەمانایەکی تر خوێندنەوەی جیاواز هەڵدەگرێت.

هەموو بەرهەمێکی سوریالیی دەبێت بەمەبەستی گۆڕینی واقیع بنووسرێت تاکو واقیع و لۆجیکێکی باڵاتر دروست بکرێتەوە. بۆیە دەبێت وێرانکەر بێت. ڕەگەزێکی سەرەکی بەرهەمی سوریالیی داهێنانی جوانە بەمانای داهێنان و یاخیبوون. غوربەتیش، یان دوورە وڵاتی کە دەبێتە هەوێنی داهێنانی جوان و تازە لەلای شاعیر زۆر رەنگی داوەتەوە. هەموو شیعرەکانی بەرهەمی (Exil) بۆ غوربەت و دەردی دوورەوڵاتی نووسراون. کە ئەم بابەتە زۆری لەسەر نووسراوە بەتایبەتی وتارەکەی (د. ئەحمەدی مەلا) بەناوی (ئەوێ: لێرە) کە زۆر بەشێوەیەکی جوان ئەم بەرهەمەی لێک داوەتەوە و خوێندنەوەیەکی وای بۆ کردووە هەموو داهێنان و جوانییەکانی ناو ئەو بەرهەمەی دەست یشانکردووە. شاعیر لە زۆربەی بەرهەمەکانی خۆی کەسایەتی سەرەکی بەرهەمەکانی خۆیەتی تەنانەت ئەمە لە چیرۆک و ڕۆمانەکانیشی هەر وایە ئەمەش ئاڵۆزیی ژیانی ئەومان بۆ دەستنیشان دەکات کە بووەتە هۆی ئەوەی داهێنانی جوان و پڕ لە چێژمان بۆ بکا.

ئەم شاعیرە لە تاراوگە و دوورەوڵاتیدا خۆی پێ گەیاند. هەروەک خۆی لە چیرۆکی (پەتاتە خۆرەکان) باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە ئەو کاتێ لە ئەورووپا گەڕاوەتەوە زێڕی دەگەڵ خۆی هێناوەتەوە، لێ خەڵک پەتاتەیان ویستووە کە پەتاتە هێمایە بۆ (پارە) و زێڕیش بۆ ئەو داهێنان و نووسین و دیکۆمێنتانەی سەبارەت بە کورد هێنابوویەوە، لێ کەس بایەخی پێ نەدان.

شاعیر لە دەقەکانی خۆیدا زیاتر مامەڵەی دەگەڵ نووسەرە گەورە و فەیلەسووف و داهێنەرە مەزنەکانی جیهان و ناوەخۆ بووە. ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بوونی رۆشنبیرییەکی فراوانی شاعیر بەهۆی ئەوەی کە ئەمانە هەموو دەناسێت و لە نزیکەوە بەرهەمەکانی ئەوانی خوێندووەتەوە. کە شاعیر گەڕایەوە کوردستان ئەدەبی کوردی لە قەیرانێکدا بوو، بەو مانایەی قەتیسبوونێک لەناو ئەدەبی کوردی هەبوو، داهێنانی جوان کەم بوو. یاخیبوون کەم بوون، لێ دوای ئەوەی ئەم شاعیرە و کۆمەڵێک رۆشنبیری تر لە ئەوروپا گەڕانەوە توانییان هێز و تینێک بە ئەدەبی کوردی بدەن. ئەوان دوای راپەڕین شۆڕشێکیان لەناو ئەدەبی کوردی بەرپا کرد بەهۆی ئەوەی ئەوان بەخۆیان و خەرمانەیەک لە داهێنان و فۆرمی تازە و تەکنیکی رۆژئاوایان لەگەڵ خۆیان هێنا و داهێنانیان لەناو ئەدەبی کوردی پێ دروست کرد و بەمەش ئەدەبی کوردییان لەو قەتیسی و ڕاوەستاوییە رزگار کرد. لێرەدا دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە (فەرهاد پیربال) لە هەموویان دەوری زیاتر بوو، چونکو ئەو گوێی بەهیچ شتێک نەدەدا، تەنانەت بۆ ئەوە تێ دەکۆشا کە هەرچی بێ مانایی و ناشرینی و داوونەریتێکی دواکەوتوو هەیە لەناوی ببات، شاعیر زۆر سوریالییانە هەوڵی دەدا.

شاعیر هەردەم گەنجانە شیعرەکانی دەنووسێت، ئەو دەورێکی بەرچاوی هەبوو لە دروستکردنی شیعری وێنەیی دەگەڵ چەند شاعیرێکی تری نوێخواز لەناو شیعری کوردی. (شیعری وێنەیی) یەکێکە لە داهێنانەکانی سوریالیزمەکان. شاعیریش بەهۆی ئاشنایەتی زۆری لە ئەدەبیاتی ئەوروپی زوو ئاشنای ئەم فۆرمە بووە. ئەوەندەی من ئاگەدار بم لەناو ئەدەبی کوردی ئەم تەکنیکە نوێیە و دوای راپەڕین لەسەر دەستی ئەم شاعیرە و چەند شاعیرێکی تری خاوەن ئەزموون جیاواز و نوێخواز سەری هەڵدا. ئەگەر نموونە لە شیعرەکانی شاعیر وەرگرین نموونەی جوانمان بەرچاو دەکەوێت کە خاوەن جیاوازی و مۆرکێکی تایبەت بە شیعری شاعیرن، بۆ نموونە شیعری (i) شاعیر ئەم تەکنیکەمان پێشان دەدا زۆر جوان و سوریالییانە ئەم فۆرمەمان بۆ دەکێشێت، شیعرەکە هەر لە ناونیشانەکە کە ئەم دەنگە پێی دەڵێن (ئای) ئەم وشەیەش لە زمانی کوردی بۆ ئاخ هەڵکێشان و حەسرەت دەربڕینە کەسێک شتێکی لە دڵ بێت و پێی نەگات ئەم وشەیە دەردەبڕێت، ئەم شیعرەشی لەتاو دووری لە شاری هەولێر نووسیوە. وێنەی بورجی

(ئیڤل)مان بۆ دەکێشێت کە بورجی (ئیڤل) هەموو شوێنێکی لێ دیارە تەنیا شاری هەولێر نەبێت، شاعیر ئەوەندە بیری ئەم شارە دەکات تا ڕادەی عاشقبوونێکی سەرسەخت. ئەو شارەی ئەگەر زوڵم و زۆری دەسەڵات نەبووایە زۆر زەحمەت بوو جێی بهێڵێت وێنەکەمان بەم شێوەیە بۆ دەکێشێ:

لە
پاریس
جار جار
دەچم
لەسەر
بڵندترین
دوندی
بورجەکەی
ئیڤێل
ڕادەوەستم
هەموو شوێنێکم لێوە دیارە
تەنیا هەولێر نەبێ

هەروەها شاعیر لە شیعری (خلود) بەهەمان شێوە بە وشەی خلود وێنەی دارێکمان بۆ دەکێشێ، کە لەم فۆرمە شیعرییانەدا شاعیر دەیەوێت نەک تەنیا وشەکە، بەڵکو خوێنەر لە ڕێگەی وێنەکەش بتوانێ خوێندنەوەی بۆ بکا، لە شیعری (شیراتۆن لەبەر باران)دا شاعیر وێنەی شیراتۆنمان بۆ دەکێشێت کە لە شەڕی ناوەخۆ وەکو باران گوللەی بەسەردا دەباری، دیارە بەو وێنەیەش پێمان دەڵێت شیراتۆن چی بەسەر هات. ئەمانە چەند نموونەیەکن لە شیعری وێنەیی لای (فەرهاد پیربال).

تەکنیکێکی تری شاعیر ئەوەیە کە هاتووە کرۆنۆلۆجیای ژیانی خۆی، یان وڵاتەکەی لە ڕێگەی شیعرەوە باس کردووە. کرۆلۆنۆجیا و شیعری تێکەڵاوی یەکتر کردووە. شاعیر بەشێوەی کرۆنۆلۆجیا دێت ژیانی دوورەوڵاتیی خۆیمان بۆ

دەگێڕێتەوە کە لەناو ئەدەبی کوردیدا ئەمەش تەکنیکێکی نوێیە، بەشێوەیەکی سوریالیی جوان دادەنرێت. ئێمە لێرەدا هەموو شتێک دژی واقیع و لۆجیکی ئەدەبی کوردی بێت و یاخیبوون و نوێخوازی تێدا بێت بە بەرهەمێکی سوریالیی لە قەڵەمی دەدەین. لێرەدا شاعیر بەشێوەیەکی سوریالییانە باس لە هەر ساڵێکی ژیانی خۆی دەکات. چەندان داهێنانی جوانمان پێشکێش دەکات بۆ نموونە لە شیعری (قامووسی یەکەم/ بیرەوەرییەکانی دوورە وڵاتیم) هەر لە ساڵی (١٩٨٤) کە لە شاری تاران پەناهەندە بووە دواتر بۆ شاری دیمەشق و دواتر بۆ ئەوروپا تاکو گەڕانەوەی لە ساڵی (١٩٩٤) بۆ کوردستان باس دەکات. ئەم باسکردنە لە شێوەی کرۆنۆلۆجیا لە شیعردا وەکو خوێندنەوەی ژیاننامەی شاعیر وایە، تام و چێژی تایبەتیی خۆی هەیە، لێ لە شیعردا وشە و دەستەواژەی شیعری وامان لێ دەکات بەدیار شیعرەکەوە بوەستین تاکو مانا و دەلالەتی ناو شیعرەکە لێک بدەینەوە، چونکو شیعرەکە جوانی و تایبەتیی خۆی هەیە.

هەروەها لە شیعری (سەرەتای بەدبەختییەکانی ژیانم) کە باس لە مێژووی کوردستان دەکات لە شێوەی کرۆنۆلۆجیا تا ساڵی (١٩٢٦) کە چ بەدبەختی و داگیرکاری و ماڵوێرانییەکی بەسەر هاتووە. کە چۆن داگیر کراوە و لە ساڵی (١٥١٤) دابەش دەکرێت و لە سەدەی بیستەمیش چەندان جار بەیاننامەی لەسەر مۆر دەکرێت و دابەش دەکرێتەوە. ئەمەش ئێمە بە یاخیبوونی شاعیری لە فۆرمی شیعری لەناو ئەدەبی کوردی دادەنێین.

شاعیر لە ئەزموونی شیعری و ئەدەبی خۆی توانیویەتی دیدێکی تایبەت بەخۆی، شێوازی تایبەت بەخۆی دروست بکا. ئەمەش سیفەتی نووسەری بەتوانا و سەرکەوتوو و داهێنەرە، کەسایەتییەکی ئەدەبی یاخی بۆ خۆی دروست کردووە. هەبوونی دید و ڕوانینێکی تایبەت ئەوە دەگەیەنێت کەسێکە شێتی داهێنانە کەسێک ڕێچکەیەکی تایبەت بەخۆی هەبێت بێگومان دەبێت هەردەم بەدوای فۆرم و تەکنیکی نوێوە بێت.

تەکنیکێکی نوێی تری شاعیر کە زیاتر سوریالیی بوونی شاعیرمان بۆ دەسەلمێنێ، ئەویش ئەوەیە، بەهۆی بڕینی وشە و دەستەواژە و ڕستە لە ڕۆژنامە کۆوارەکان و پاشان لێکدانیان، بەمەش شیعرێکی جوان و پوختی لێ دروست دەکات. ئەم فۆرمەش هەر لەلایەن سوریالییەکان پێڕەو دەکرا. شاعیرەکەمان لە

شیعری (بانگەواز) پێڕەوی لەم جۆرە فۆرمە کردووە. ئەم هونەرە نوێیەی شیعری هێناوەتە ناو ئەدەبیاتی کوردی. لەم شیعرەیدا شاعیر هەڵوێستێک بەرامبەر شەڕی براکوژی و هەڵگیرسێنەرانی دەنوێنێت، کە بەهۆی ئەم شەڕەوە دەیەها دەردی کوشندەی کۆمەڵایەتی وەکو دزی و سەرپێچیی یاسا و چەندان دەردی تر پەیدا بوون. هەر خودی هەڵوێست وەرگرتنەکە هەڵوێستێکی سوریالییە، یاخیبوونێکە. دروستکردنی ئەم فۆرمە تازەیە لەناو شیعری کوردی وا نیشان دەدات کە شیعری کوردی لەسەر دەستی چەند شاعیرێکی نوێخواز بەهەموو ماناکانییەوە نوێ بووەتەوە و دەگەڵ ڕەوتی شیعری جیهانی دەڕوات هەردەم بەهۆی ئەو نوێخوازانەوە خۆی نوێ دەکاتەوە و بەرەو جوانی و داهێنان هەنگاو دەنێت.

له شیعرەکانی (فەرهاد پیربال) هەردەم وشەی سەیروسەمەرە بەرچاومان دەکەوێت کە هەر لە زمانی وڕێنە دەچن. وشەکان هەریەکەیان سەر بەواقیع و لۆجیکێکن، تێرامان و بیرکردنەوەی تەواوی دەوێت تاکو ئەودیوی وشەکان بخوێنینەوە کە دەلالەت و مانای تریان هەیە. وەک ناونیشانی هەندێک لە شیعرەکانی (شینێکی ڕەشاو لێ داچۆڕاو)، (مۆرێکی باریکی زەرد هەڵگەڕاو)، (ڕەشترین شین)، یان ناونیشانی هەندێک لە شیعرەکانی تەنیا بەم پیتە وەک شیعری (م) و شیعری (ن) و شیعری (i) کە ئەمانە زۆر نالۆجیکی و نا واقیعین. کە وامان لێدەکات خوێندنەوەی جۆراوجۆری بۆ بکەین کە سیفەتی دەقی فراوانە، چونکو خوێندنەوەی فراوان هەڵدەگرن. تاکو ئێرە ڕەنگە توانیبێتمان گەڕانێک بەناو شیعرە سوریالییەکانی (فەرهاد پیربال)دا بکەین، هەرچەندە زۆری تر ماوە و زیاتر هەڵدەگرن، لە شوێنی تر لەسەر ئەوانی تر نووسراوە کە پێویست ناکات ئێمەش هەمان شت دووبارە بکەینەوە.

پەراوێزەکان:

١ و ٢ و ٣ _ شیعری ئیبراهیم خەلیل، کۆبەرهەمی شیعری فەرهاد پیربال، ئینتەرنێت (www.xozga.com)

٤- سپیاتییەکانی ناو ڕەش و ڕەشاییەکانی ناو سپی، فەرهاد پیربال، بڵاوکراوەکانی نووسینگەی وێران، هەولێر، ١٩٩٩.

باسی چوارەم

ئەنوەر مەسیفی و بەیانی چوارەمی فۆرمی گران

شاعیری کۆچکردوو (ئەنوەر مەسیفی) لە ژمارە (١) ی کۆواری (شین) لە ئاداری (٢٠٠٤) بەیانی چوارەمەمی خۆی بڵاو کردەوە. ئەم بەیانەش چوارەم بەیانیەتی تایبەت بەشیعری خۆی کە بە فۆرمی گران ناسراوە. ئەم فۆرمەی ناوبراو پێی دەنووسی بەڕاستی شتێکی سەیر بوو، یاخیبوونی تێدایە و ئەزموونێکی تازەی شاعیر بوو. لێ ئەوەی جێی داخە ئەم شاعیرە زۆر ئاوڕی لێ نەدراوەتەوە لەلایەن ڕەخنەگران و لێکۆڵەرەوانەوە. منیش ئەمە بۆ ئەوە دەگەڕێنمەوە کە ئەو شێوازەی ئەو پێی دەنووسی سیستەمێکی ئاڵۆزە و بیرکردنەوەیەکی قووڵی دەوێت، پڕە لە کۆد و نهێنی، گرانە پەی بە نهێنی و جوانییەکانی شیعری شاعیر ببەین. ڕەخنەگری خاوەن ئەزموون و وردبینی دەوێت. هەروەها شاعیر خاوەنی ستایلی تایبەتی خۆی بوو بەناوی (فۆرمی گران) کە زۆربەی خوێنەران نەیاندەتوانی هەرسی بکەن و بەهەموو شێوەیەک دژایەتی دەکرا. لێ ئەم شاعیرە بە وشە و شیعر نوێخوازە تاکو کۆچی دواییکردنی بەردەوام بوو.

هەرچەندە ئێمە لێرەدا مەبەستمان نییە باسی ئەزموون و شیعری شاعیر بکەین، چونکو ئەویش یەکێکە لەو شاعیرانەی بەشێوەیەکی سوریالی شیعری دەنووسی، کە ئەم ڕایە دەدەین مەبەستمان هەر ئەوە نییە کە یەکە بەیەکەی بنەما و یاساکانی سوریالیزمی پێڕەو دەکرد، بگرە هەموو ئەو شاعیرانەی کە بەهەر شێوەیەک لە شێوەکان یاخیبوون و تەکنیک و فۆرم و ناوەڕۆکی نوێ و یاخیگەرانەیان هێنابێتە ناو ئەدەبی کوردی دەکارێت ناوبیرێن بە سوریالییەت، چونکو سوریالییەت واتە دژایەتیکردن و لەناوبردنی ئەو واقیع و لۆجیکە باوەی سەردەم دروستکردنی واقیع و لۆجیکێکی باڵاتر، شاعیر تەنانەت لە هەڵسوکەوتی ڕۆژانەشی یاخیبوون و خەسڵەتی سەیروسەمەرەی هەبوو. شاعیر هەر لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردووەوە دژایەتی کراوە خۆیشی دانی بەوەدا ناوە وەکو لەو

دیمانەیەی فەرزین دەگەڵی ساز کردووە. شاعیر تاکە هەوڵی ئەوە بوو ئازادییەکی تەواو بداتە خوێنەر بۆ ئەوەی بەپێی بیرکردنەوە و خوێندنەوەی خۆی مامەڵە دەگەڵ ئەو دەقەیدا بکا. وەکو خۆی دەبێژی نەک بە فەرمانی داخوازی لە شیعردا فەرمان بەسەر خوێنەردا بکەن، وەکو لای زۆربەی شاعیرانی تر بوونی هەیە.

تایبەتمەندییەکی تر کە شاعیر شیعری پێ نووسیوە، زمانەکەیەتی، خۆی ناوی لەو زمانە ناوە (گرامەری ستوونی) ئەو بڕوای وابوو دوو جۆر گرامەر هەیە، یەکیان ئاسۆییە کە زۆربەی زۆری خەڵک قسە و گفتوگۆی پێ دەکەن، یەکێکی تریان ستوونییە کە ئەو پێی دەنووسێ. شاعیر بەشێوەیەک دەیڕوانییە زوبانی کوردی کە زوبانێکی دەوڵەمەندە، لێ شاعیران توانایان بەسەردا ناشکێ. بۆیە دەبینین شێوازی نووسینەکەشی بەشێوەیەکی ستوونی بوو، هەموو شیعرەکانی ئەم شێوەیەیان هەیە. واتە ئەو زوبانەی شاعیر مامەڵەی دەگەڵ دەکات، زوبانێکە زۆر جوداوازە دەگەڵ ئەو زوبانەی خەڵکی سڤیل پێی دەپەیڤی، بۆیە زۆربەی خەڵکی تێی ناگات و لای نامۆیە. هەموو ئامانجی شاعیر ئەوە بووە کە فۆرمێک دابهێنێت تەنیا قەتیس نەبێت لە وڵاتی خۆی، بەڵکو فۆرمێک دابهێنێ کە جیهانگەراییی بێت، واتە بۆ هەموو جیهان بگونجێت. ئەوەش بەڕاستی ئەرکێکی قورسە، هیچ شاعیرێکی کورد نییە ئەو بیرکردنەوەی هەبێت، زۆربەی شاعیرانی کوردی خۆمان تەنیا بەدوای ئەوەوەن کە لەسەر لاپەڕەی یەک دوو ڕۆژنامە و کۆواری ناوخۆ لەسەریان بنووسرێت ئیدی خۆیان لێدەبێتە شاعیرێکی داهێنەر، لێ با ئەو پرسیارە بکەین، ئاخۆ ئەو بابەتانەی لەسەریان دەنووسێت تا چەند دەتوانێت دەقەکە جوانتر بکا؟ لێ دەقەکانی ئەنوەر مەسیفی تاکو ئێستاشی دەگەڵ دابێ کەم کەس هەیە خۆیان دەقەرە بدا، مەگەر ئەوانەی زۆر شارەزای تەکنیک و فۆرمی جیهانی نوێن، شاعیرمان هەیە لەناو کورد هەموو هەفتەیەک، مانگێک بابەتێکی لەسەر دەنووسرێت، تەنیا بە هۆکاری برادەرایەتی و بەرژەوەندی، لێ شاعیرێکی وەکو ئەنوەر تەنیا چلەی بۆ ساز کرا، تاکو ئێستاش یەکێتیی نووسەران، بەتایبەتی لقی هەولێر یادێکیشیان بۆ ساز نەکردووە، ڕاستی وابوو هەموو ساڵێک لە یادی ئەودا کۆڕ و سیمینار بگیرابایە، لێ لقی هەولێری یەکێتیی نووسەران ئەگەر لە مانگی جارێک کۆڕێکی شیعری ساز بکەن، ئەویش تەنیا شیعر خوێندنەوە دەبێت لە ماوەی نیو کاتژمێرێکدا، بەبێ ئەوەی ڕێگە بدرێت لێکدانەوە و

ڕەخنە و گفتوگۆ بێتە کایەوە.

ئەم بەیانە تایبەتمەندی خۆی هەیە، تاکرەوی شاعیر پێشان دەدات. ئەم بەیانە باسی شتێکی زۆر گرینگمان بۆ دەکات ئەویش ڕاگەیاندنی مردنی سروشت کە ئێمە ناوی دەنێین (مەرگی سروشت)، شاعیر دێت مەرگی سروشتمان بۆ ڕادەگەیەنێ، ئەویش بەهۆی ئەوەی شتێکی گەورەتر دێت و جێگەی ئەو دەگرێتەوە ئەویش کەونە. کەون لای شاعیر بەمانای دنیای نوێ دێت، چونکو شاعیر لێرەدا پێمان دەڵێت با چیی تر شیعر خۆی بە شتی سروشتەوە خەریک نەکات، لەبەرئەوەی چاخی سروشت تەواو بووە کە ناوی دەنێت (چاخی ئاسۆیی). ناوی کەونیش دەنێت (چاخی ستوونی)، لێ ئەوەی جێگەی پرسیارە شاعیر بۆ ئەمە دەکات؟ شاعیر لەم ڕێگایەوە دەیەوێ ئیش لەسەر هەموو کەون بکا، نەک تەنیا دەگەڵ بۆ نموونە سروشتی کوردستان، ئەو خۆی بەشاعیرێکی کەونی دادەنێت، شاعیر کەسێکە هەموو کەون دەناسێت، یان بەمانایەکی تر دەیەوێ هەموو کەون بناسێت. بۆ نموونە کاتێ دێت باسی شاخ دەکات، ئەو باسی هەموو شاخەکانی گێتیی دەکات، نەک تەنیا شاخەکانی کوردستان، شاعیرانی تر کاتێ مامەڵە دەگەڵ سروشت لە شیعرەکانیاندا دەکەن تەنیا خویان بە سروشتی کوردستانەوە گرتووە، لێ ئەنوەر بەپێچەوانەوە پەل بۆ هەموو گەردوون دەهاوێژێ. ئەم خۆ بە گەردوونی کردنە هەنگاوێکی زۆر بوێرانەیە، توانا و ڕۆشنبیرییەکی تەواوی دەوێت. ئەو خۆی بە مرۆ دادەنێت، مادامەکی مرۆییشە کەواتە هەموو کات دەبێ لە بیرکردنەوەدا بێت، ئەو لەو دیمانەیەی کە لە سەرەوە ئاماژەم پێ دا دەڵێت من حەز دەکەم درەخت ورچ بگرێت، واتە بەری درەختەکە ورچ بێت، هەرچەندە ئەوە بیرکردنەوەیەکی سوریالیانەیە، لێ ئەو بەشێوەیەکی کەونی بیر دەکاتەوە، بەمانایەکی تر ئەو دەیەوێت تایبەتمەند بێت لەسەر ئەو پاشخانە ڕۆشنبیرییەی کە هەیەتی، ئەو نایەوێت بکەوێتە ژێر کاریگەریی هیچ شتێک. دژایەتیکردنی شاعیر بۆ سروشت ئەوەیە کە لەم مانیفێستەدا مەرگی سروشت ڕادەگەیەنێ وەک دەڵێت: " من لۆ خۆم پێڵاوم لە گوڵ جوانترە"

– من لۆ خۆم کارەبام پێ لە ئەستێرە درەوشاوەترە.

– من لۆخۆم تۆپێکم پێ لە هەنارێک هاوچەرخانەترە.

– من لۆ خۆم چێژ لە پەیکەرێک دەبینم نەک لە دارستانێک.

– من لۆ خۆم دەنووسم:

پێلاو کەپوومانە

نانووسم:

پێلاو لەپێکەن.

من لۆ خۆم دەنووسم.

مانگ لەناو کەپوومان هەڵدێ.

نانووسم:

ئەی مانگ لە کوێی؟

من لۆخۆم دەنووسم:

پێکەنین کەپووی ژیانە.

نانووسم:

پێکەنین لە کەپوومان هاتەوە"(١)

ئەگەر بەوردی سەیری ئەم چەند ڕستانەی سەرەوە بکەین یەکەم شت دەبینین کە شاعیر زۆر تاکڕەوانە قسان دەکات. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە شاعیر تەنیا خۆیەتی و سەر بەهیچ گرووپێک نییە وەک بە دەستەواژەی (من لۆ خۆم...) کە دەستەواژەیەکە ئازادی و سەربەخۆبوونی ئەومان بۆ ڕوون دەکاتەوە. ئەم تاکڕەوییەی شاعیر وەکو شیعرەکانی تایبەتە.

هەروەک پێشتر گوتمان شاعیر لەم بەیانە مەرگی سروشت ڕادەگەیەنێ بەو مانایەی شاعیر پێمان دەڵێت با شاعیر و شیعر چیی تر باسی گوڵ و باخچە و مانگ و ئەستێرەمان بۆ نەکەن، بەڵکو پەل بهاوێن بۆ هەموو شتێکی ناو کەون. بانگەشەیە بۆ ئەوەی کە شاعیر پێمان دەڵێت: (کەون) بەشێوەیەکی ستوونی دێت. ئەگەر زیاتر لەم دەستەواژانە وردبینەوە دەبینین هەموو پێشکەوتنێکی جیهانی لە سروشت پێ باشترە و پڕ لە ئێستێتیکی ترە. وەک دەڵێت: کارەبام پێ لە ئەستێرە درەوشاوەترە. بەو مانایەی چیی تر سروشت ئیلهامبەخشی شاعیر نییە. چیی تر شاعیر پێویستی بەوە نییە گوڵێک، دارستانێک سەرنجی رابکێشێت.

لەم ڕێگەیەوە شاعیر لەم بەیانە ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکات کە مرۆڤی کورد پێویستە خۆی لە سێ ئیلهامی سروشت بپارێزێت، بەو مانایەی ئەو سێ شتەی شاعیر باسی دەکات بوونەتە هۆی لە قالبدان و وەستاندنی ڕەوتی پێشکەوتن و نوێبوونەوە. ئەوانیش لای شاعیر کە لەم بەیانە پێمان دەڵێت: (فەرمانسالاری، پەرستن، قەبرستان) ئەگەر سەیری ئەم سێ وشەیە بکەین بەڕاستی هەرسێکیان وشەیەکن کە ئەم وڵاتەی ئێمەیان وێران کردووە، چونکو ئەم سێ وشەیە ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری، ئێمەی داڕزاندووە. وای کردووە کۆمەڵگەکەمان هەر لە خێڵێک بچێت. لە هۆزێکی گەورە بچێت. تەنانەت هەروەک (فاروق رەفیق) دەڵێت: " ئەم حزبانەی ئێمە بەتایبەتی دوو حزبە گەورەکە هەر لە دوو هۆز و خێڵ دەچن" ئەوان فەرمان دەدەن کەسانی ژێر دەستیان دەیانپەرستن و جێبەجێی دەکەن پاشان لە پێناو هۆز (حزب) و سەرۆک هۆز (سەرکردە) دەکوژرێن و یەکسەر بۆ گۆڕستان. لەلایەکی تر شاعیر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە با چیی تر شاعیرەکانمان فەرمان لە شیعرەکانیان لەسەر خوێنەر دەرنەکەن، ئەو دەیەوێت زوبانی داخوازی دەنێو شیعردا توور هەڵدات، فەزایەکی ئازادانە بۆ خوێنەر بخوڵقێنێت. چونکو ئەگەر زوبانی داخوازی دەنێو شیعردا هەبێت ئەوا خوێنەر وەکو بەندەیەکی لێ دێت، ئەو کاتە شیعر چ جیاوازی نامێنێت دەگەڵ ئاین، چونکو ئاین زیاتر فەرمان دەردەکات، ئەوە بکەن، ئەوە مەکەن. بۆیە شاعیر دەهەوڵی ئەوەدایە ئەو فۆرمەگەلە تێک بشکێنێت و هەر وایشی کرد. ئەو کە نایەوێت زوبانی داخوازی بمێنێت هەر لەو بەیانەدا جێگرەوەیەکی بۆ داناوە ئەویش وشەی (ئازادی)یە، واتە لە جیاتی وشەی (فەرمانسالاری) وشەی (ئازادی) کردووەتە جێگرەوەی.

وشەی دووەم (پەرستن)ە کە شاعیر داوا دەکات خۆمانی لێ بەدوور بگرین، واتە زیاتر مەبەستی لە شاعیرانی ترە، چونکو تاکو ئێستاش زۆربەی شاعیرانمان بەبێ پەرستنی شتێک ناتوانن شیعر بنووسن. یان شتێکیان کردووە بە ڕەمز بۆ خۆیان، وەکو، (قوبادی جەلیزادە) بێ ئافرەت ناتوانێت شیعر بنووسێ، (کەریم دەشتی) بێ وشەی (ئاو)، (هیوا قادر) و (بەختیار عەلی) بێ باران و یار و... هتد. شاعیرەکەمان تکا دەکات ئەوانە خۆیان لەو پەرستنانە رزگار بکەن و چیی تر خوێنەر لە بۆتەی ئەو وشە و دەستەواژانە دیل نەکات. هەروەها خۆشیان لەو وشانە قەتیس نەکەن و باسی هەموو شتێکی نا گەردوون بکەن و بیرکردنەوەی

خوێنەر سنووردار نەکەن، بەرامبەر ئەو وشەیە ئەنوەر مەسیفی وشەی (کبریا)ی وەکو جێگرەوە داناوە تاکو خوێنەر ئازاد بێت و گەورەیی خۆیی هەبێ.

وشەی سێیەم (قەبرستان)ە، داوا دەکات شاعیران خۆیانی لێ بپارێزن و ئەوەندە باسی نەکەن، شاعیری کورد نییە باس لە مردن نەکات، ئێمە ناڵێین با باس نەکرێ، چونکو مردنیش جوانی خۆی هەیە و حەقیقەتێکە، لێ زۆربەی شاعیرەکانمان بەشێوەیەک خوویان پێوە گرتووە، لە هیچ شیعرێکیاندا نییە باسی مردنی تێدا نەبێت و ڕەشبینانە بیر نەکاتەوە، ئەنوەر مەسیفی دێت لە جێگرەوەی ئەوە وشەی (ژیان) دادەنێت لەم مانیفێستەدا، واتە ئەو دێت باسی ژیان دەکات، باسی خانوو، ئافرەت، پشیلە، شاخ، دار، بەرد نازانم چی؟ هەمووی دەکات، واتە ژیان دەبەخشێتە شتەکان. هەردەم بە گەشبینانە دەڕوانێتە ژیان، ئەو شتانەی ئەو دەیانخاتە بۆتەی دەقەوە هەموویان گرینگن بۆ ژیان، واتە ژیان لە هەموو ئەو شتانە پێک دێت و مانای هەیە. کەواتە ئەوەی شاعیرەکەمان گرینگی پێ دەدات و دەیکاتە پێڕەوی شیعر خۆی (ئازادی، کبریا، ژیان)ە، ئەمانەشن شاعیر دەکەن بە کەسێکی گەردوونی و داهێنانەکانیشی گەردوونی دەردەچن، لە چوارچێوەی شاعیرێکی کوردیدا نامێنێتەوە، بگرە دەبێتە شاعیرێکی گەردوونی، چونکو بیرکردنەوەیەکی گەردوونییانەی هەیە. ئەوەی لێرەدا سوریالییەتی شاعیرمان بۆ دەردەخات یەکەم شت دەرکردنی چەند بەیاننامەیەکە، دووەم ئەو دژایەتیکردنەی شاعیرە بەرامبەر سروشت و کۆمەڵگەی کوردی. هەوڵدان بۆ وێرانکردنی و سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی بەشێوەیەکی نوێتر و جوانتر. وەک پێشتر باسمان کرد بەدیلی بۆ ئەو ژیانەی ئێمە دۆزیوەتەوە.

یاخیبوونی شاعیر لە هەموو شتێکی ئەم وڵاتە و خۆدوورخستنەوە لە ڕۆمانسییەتی شیعری کە چیی تر خۆی بە ناڵانەوە و نووزانەوە خەریک ناکات، چیی تر قسە دەگەڵ ئەستێرە و مانگ ناکات، بگرە قسە دەگەڵ هەموو شتێکی ئەم وڵاتە دەکات بۆ ئەوەی لێیان یاخی بێت و شتێکی نوێ و تازە دروست بکاتەوە. ئەو ئازادییەکی ڕەها بەخۆی دەدات و گوێ بەهیچ شتێک نادات وەک دەڵێت:

من لۆ خۆم دەنووسم:

- پێڵاو کەپوومانە.

شاعیرەکەمان لێرەوە تێمان دەگەیەنێ ئەو ئازادە لەوەی چی دەنووسێت جا

خەڵک ڕازین یان نا ئەوە گیروگرفتی شاعیر نییە، ڕەخنەی لێ دەگرن یان نا ئیشی ئەو نییە. ئەم ئازادییە ڕەهایەی کە شاعیر بۆ خۆی دروستی دەکات تەواو سوریالییە. لە کۆتاییدا شاعیر باسی ئەو جیهانەمان بۆ دەکات کە ناوی ناوە (چاخی هەوای ستوونی) کە چاخێکە، سەردەمێکە خاڵییە لە فەرمان دەرکردن و بانگکردن و قەبرستان " لە چاخی هەوای ستوونیدا شیعر ئەو خوێنەرانەی نامێنێ کە پڕی فەرمانی داخوازی بوون، شیعر ئەو خوێنەرانەی نامێنێت کە ئاوسابوون بە ئامرازی بانگکردن و هانابردن و هەروەها ئەو خوێنەرانەی نامێنێ کە دوو کێلیان دەست بوون.[٢]

پەراوێزەکان:

١- بەیانی چوارەمی فۆرمی گران، ئەنوەر مەسیفی، کۆواری شین، ژ١/، ئاداری ٢٠٠٤، ل ١٤، ١٥، ١٦.

٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ١٦.

شیعری ئۆتۆماتیکی لە ئەدەبی کوردیدا

ئەم جۆرە شیعر نووسینە یەکێکە لەو هونەرانەی کە سوریالیزمەکان شیعریان پێ دەنووسی، هونەرێکی نوێیە. ئەمەش هەوڵدانە بۆ ئەوەی شاعیر ئازادییەکی ڕەها وەرگرێت و بیرکردنەوەیان ئازاد بکەن. نەک دابنیشن و بیرکردنەوەی خۆیان بگوشن بۆ نووسینی شیعر. شاعیری شیعری ئۆتۆماتیکی ڕاستەوخۆ ئەو وشە و ڕستانە دەنووسێ کە لەو دەمەدا بە مێشکیدا دێت، زۆر بەپەلە دەنووسێ بەبێ ئەوەی خۆی بە واقیع و ئەم دنیایە جەنجاڵە ببەستێتەوە، هەوڵ دەدات خۆی ئازاد بکا لە هەموو شتێکی ئەم دنیایە، بگەڕێتەوە بۆ سروست، شاعیر لێرەدا دەیەوێت خۆی لە عەقل و لۆجیک ڕزگار بکا.

سوریالیزمەکان هەروەک پێشتریش باسمان کرد پشتی تەواویان بە خەون و نەست (لاشعور) دەبەست بۆ داهێنان "بەڵام ئەندرێ بریتۆن باوەڕی وایە کە نووسینی خۆبەخۆ (ئۆتۆماتیکی) دەبێ بەردەوام و لە هەموو حاڵێکا نزیکە دەستی هەموو کەسێک بێ و بەم پێیە لەگەڵ خەوی دەستکرد و موگناتیسدا جیاوازی هەیە"[١] ئەوەی (بریتۆن) باوەڕی پێیەتی ئەم جۆرە شیعرە لە شاعیر نزیکە، بیری جوان و پڕ لە ئێستێتیکی بە شاعیر دەدا.

ئەم جۆرە هونەرەی سوریالیزمەکان بە چەند جۆرێک دێتە بەرهەم، یان ئەوەتا بە کۆمەڵ دەبێت وەک ئەوەی کۆمەڵێک شاعیر دێن بەیەکەوە شیعرەکە دەنووسن یەکێکیان دەینووسێ ئەوەی تر لەو شوێنەی کە شاعیری یەکەم ڕاوەستاوە دەست پێ دەکات بەبێ ئەوەی گوێ بداتە ئەوەی شاعیری یەکەم چی نووسیوە و چی گوتووە. یاخۆ شاعیر دوای ئەوەی لە خەو هەڵسا هەرچی لە نائاگاییدا هەیبوو دەینووسێ. یاخۆ شاعیر خۆی تەنیا دەکاتەوە و لە شوێنێک بە تەنیا دادەنیشێت و خۆی دەگەڕێتەوە ناو سروشت هەرچی لەو دەمەدا بە مێشکیدا هات دەینووسێ، لێ بۆ هەموو ئەمانە دەبێت مەرجێکی سەرەکی هەیە دەبێت ڕەچاو بکرێت ئەویش ئەوەیە شاعیر دەبێت خۆی لە هەموو کۆت و بەندێکی ئەو واقیع و لۆژیکەی تێیدا دەژیت لەو کاتەدا ڕزگار بکا. واتە لەو کاتە دەبێت لە دەرەوەی واقیع و لۆجیک بێت، هەروەها مەرجێکی تریش ئەوەیە شاعیر نابێت پێشتر خۆی بۆ نووسینی ئەم جۆرە شیعرە ئامادە کردبێت.

ئەم جۆرە شیعرە لەناو ئەدەبی کوردیدا بوونی هەیە، لەسەر دەستی چەند شاعیرێک ئەزموون کراوە و سەرکەوتن و هەرایەکی گەورەی ناوەتەوە. بێگومان دوای ئەوەی زۆرێک لە نووسەرانمان بەرەو ئەوروپا لەدەستی دەسەڵات ڕایان کرد، لەوێ بەهۆی هەوڵ و ماندووبوونیان ئاشنایەتییان دەگەڵ زۆرێک لە تەکنیک و فۆرمی تازەی ئەدەبی پەیدا کرد. ئەمەشیان بۆ ناو ئەدەبی کوردی گواستەوە. هەندێکی تر لە شاعیرەکانمان هەر لە ناوەوەی کوردستان بەهۆی گەڕان و خوێندنەوەی خۆیان توانییان ئاشنایەتی دەگەڵ ئەو تەکنیک و فۆرمە تازانە پەیدا بکەن وەک (ع. ع. یووسف، هاشم سەڕاج).

دەتوانین یەکەم تاقیکردنەوە و ئەزموون کە شیعر بەشێوازی ئۆتۆماتیکی نووسرابێت دەستنیشان بکەین، لەلایەن هەردوو شاعیری تاراوگەنشین (فەرهاد پیربال) و (ئەحمەدی مەلا) لە پاریس ئەزموون کراوە، ئێوارەیەک هەردووکیان دەگەڕێنەوە ماڵە بچووکەکەی (فەرهاد پیربال) و لە ڕێکەوتی (٦/٦/١٩٩٠) پازدە ناونیشانی وەک یەک بۆ شیعرەکانیان ئامادە دەکەن ئەوانیش: (باران، جانتا، تەلەفۆن، گیروگرفت، ئەوروپا، شۆڕش، قەرەوێڵە، پەنجەرە، ئاگر، پاسەپۆرت، گوڵ، کوردستان، تەلەڤزیۆن، عارەب، ڕۆژنامە) ئەم دوو شاعیرە لە ژیانی تاراوگەیی و دوور لە کوردستان لە شاری پاریس بڕیار دەدەن هەریەکەیان لەسەر ئەم

ناونیشانانەی سەرەوە شیعر بنووسێ، بەبێ ئەوەی ئاگایان لە یەکتر بێت کە ئەوەکەی تر چی دەنووسێ، ئەمەش خۆ ڕەهاکردن و خۆ ئازادکردنە لە هەموو لۆجیک و واقیعێک. (ئەحمەدی مەلا) لەبارەی ئەم ئەزموونە دەڵێت: "لە ژوورێکی بچووکی تاریکی شاری گەورەی پاریسدا، دوو کوردی ئاوارە، دوور لە زێد و نیشتمان یەک ناونیشانیان هەڵدەبژارد و دوو شیعریان دەنووسی، ئەمیان شیعرێک و ئەویان شیعرێک، هەردوو شاعیر لە یەک کاتدا و بەیەکەوە دەستیان بەنووسین لەبارەی ناونیشانەکە دەکرد بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی هەریەکەیان بە دید و هەژانی تایبەتی خۆیەوە شیعرەکەی لێ دادەچۆڕا"(٢)

ئەم ئەزموونە بەیەکەم ئەزموونی شیعری ئۆتۆماتیکی سوریالیی لەناو ئەدەبی کوردی دادەنرێت، ئەوان لە هەموو فۆرم بابەتێکی شیعری خۆیان جودا کردەوە و ئەوان لۆجیکی شیعری کوردییان وێران کرد و بەشێوەیەکی سەیری پڕ لە داهێنان و نوێخوازی شیعریان نووسی. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کە نووسەری کوردیش هەردەم بەدوای نوێگەری و تازەبوونەوەیە و ئاشنایەتی دەگەڵ ڕێبازە جیاجیاکانی ئەدەبی هەیە.

ئەزموونی دووەم لە ئێوارەی ڕۆژی (٢٧/٧/١٩٩٤) بوو لە شاری هەولێر لەلایەن شاعیران (هاشم سەڕاج، ع. ع. یووسف، ئەحمەدی مەلا، فەرهاد پیربال) چەند وشەیەکی وەکوو (شەکر، چا، ساوەر، دۆلار، دینار، سەفەر، خانوو، ئۆتۆمبێل، قەرز، تۆپ، تەیارە، برنۆی ژمارە ١٧، ژن، سوێد، ئیمارات، هۆڵەندا، پەساپۆرتی قاچاخ، حکوومەتی هەرێمی کوردستان، شەڕی براکوژی، شووتی، پەتاتە، دواکەوتنی مووچەی مامۆستایان...)

ئەم چەند شاعیرە ئەم وشانەیان داوە بەیەکتر و شیعرێکی ئۆتۆماتیکی پڕ بەهای جوانیان لێ بەرهەم هێناوە، کەواتە ئەم هونەرە بەکورد و شاعیری کورد نامۆ نییە، ئەمەش مانای ئەوە نییە ئەوان لاساییان کردبێتەوە، بەپێچەوانەوە ئەوان سوودیان لەو تەکنیکە وەرگرتووە و داهێنانیان پێ کردووە. با نموونەیەک لەو شیعرە ئۆتۆماتیکییە وەرگرین کە سوریالییەتی تێدا دەبینینەوە:

شیعر درێژترین ڕستەیە لە دونیادا
کورتترین ڕستەی شیعریش: مەحچەچە خەجێیە

شیعر خوێن لەبەرچوونە، تەوریشە
باسی تەور مەکە چونکە شیعرەکانم قووت دەدا
ملم وەک مەڕی ناو دەمی گورگ بەئاسانی خۆی تەسلیم دەکا
باسی تەور مەکە چونکە دژی شیعرە
شیعر درێژەی هەیە
هەموو درێژدادڕییەک ناخۆشە
شیعر خۆشە وەک گووکردنی دوای تەنگاوی
وەک بینینی ژنێکی ڕەنگینی ڕووت
منیش هەر کۆنەخوازم
تا ئەو کاتەی دوا کڵاو ڕەشەبا دەیبات و منیش دەکەومە دوای باهۆز
شیعر حکوومەتە دەتوێتەوە
کەرە دەبێتە هەڵم(۳)

دەبینین ئەم شیعرە پارچەیەکە لە هەموو شیعرەکە شێوەی نووسینی ئۆتۆماتیکییە، تەواو دژی عەقل و لۆجیکە، شاعیرەکان لێرەدا ئازادییەکی ڕەها بە خۆیان دەدەن، گوێ بەهیچ یاسایەکی ڕێزمانی و زمانی و واتایی و کۆمەڵایەتی نادەن. ئەم ئازادییە وا لە شاعیر دەکات هەرچی بەبیریدا بێت دەری ببڕێت. وشەی وایان بەکارهێناوە کە لەناو کۆمەڵ عەیبە و ناپەسەندە ئەمەش لەلایەکی تر سورياليیەتی ئەم شاعیرانەمان بۆ دەسەلمێنێ. وەک :" شیعر خۆشە: وەک گووکردنی دوای تەنگاوی" بەڕێگەی ئەم جۆرە شیعرانەوە شاعیرەکان دەیانەوێت ڕەخنەی جوان و زانستی لە ژیان و واقیع بگرن. بۆ ئەوەی بیگۆڕن و هەوڵی چاکسازی دەدەن. بۆ نموونە ئەم شاعیرانە دژایەتی خۆیان بۆ شەڕی براکوژی بەشیعر دەربڕیوە و هەوڵ دەدەن بیگۆڕن، ئەم هەڵوێست وەرگرتنە بەڕاستی ئەرکی شاعیران و ڕۆشنبیرانە وەک:

کەرکووک بۆ سەدام حوسێن
مەککە بۆ مەلا و حاجییە چاو بەکلەکان
تەسبیح بۆ سەرکردە کوردەکان
بارەگا و باڕ بۆ یەکێتی نووسەرانی کورد

بۆڕی و چیمەنتۆ بۆ وەزارەتی ئەشغال
ڕۆشنبیر بۆ وەزارەتی ڕۆشنبیری
پاک و تەمیزی بۆ کوێتییەکان
پیبسی کۆلا بۆ ئەمەریکییەکان
گیا بۆ بەرازەکان، حیز بۆ قەحپەکان
دۆلار بۆ وەزارەتی دارایی(٤)

سەیری ئەم بەگژداچوونەی شاعیرەکان بکە بەڕووی واقیع و سەرکردە کوردەکان، چونکو نەیانتوانی کەرکوک دوای ڕاپەرین بۆ سەر کوردستان بگەڕێننەوە بۆیە دەڵێت: (کەرکووک بۆ سەدام حوسێن) ئەوان لە جیاتی کەرکووک بە تەسبیح خەریکی ژماردنی شتی تر بوون. ئەم شیعرە ڕووبەڕووبوونەوەی واقیعی کوردییە. ئەو وێنانەی لەم جۆرە شیعرانەدا دروست دەبن وێنەی سەیروسەمەرەن بەو مانایەی ئەو وێنانە ڕووبەڕووی ژیان دەبنەوە. وێنەیەکی وا لەلای خوێنەر دروست دەکەن، بەرامبەر دیاردەکانی ناو کۆمەڵگە هەست بەگاڵتەجاڕییەک بکا. کە دەڵێت: (بارەگا و بار بۆ یەکێتی نووسەرانی کورد) لێرەدا هەڵوێست وەرگرتنە لەسەر ئەوەی کە بارەگاکانی ئەم یەکێتییە تەنیا جێگەی چا خواردنەوە و دانیشتنە، نەک جێگەی هەڵوێست وەرگرتن لەسەر دیاردەکان و هەوڵدان بۆ گۆڕینی واقیع، بۆ نموونە ئەوە ئەرکی ئەم یەکێتییەیە کە هەڵوێستی هەبێت بەرامبەر ئەو فەوزایەی نووسین و کتێب کە بە لێشاو دەردەچن، بەرامبەر ئەو هەموو ڕۆژنامە و کۆواری دەردەچن کە لە چەند دانەیەکی کەم نەبێت زیاتری لێ سەرف نابێت. ئەوە ئەرکی نووسەرانە، ئەرکی ڕۆشنبیرانە کە هاوار بکەن و دیاردەکان دەستنیشان بکەن.

ئەزموونێکی تری شیعری ئۆتۆماتیکی لەناو ئەدەبی کوردی هەر لەلایەن شاعیرە نوێخوازەکانی شاری هەولێر ئەزموون کراوە ئەویش لە کۆڕێکی شیعریدا هەریەک لە (فەرهاد پیربال، ع. ع. یووسف، هاشم سەراج، ئیسماعیل بەرزنجی، ئەنوەر مەسیفی) بوون. کە بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی شیعریان گوت لە ساڵی (٢٠٠٠). بەبێ ئەوەی پێشتر خۆیان بۆ ئامادە کردبێت. ئەمانە هەریەکەیان لە دوای یەکتری شیعریان گوت کە هەرکەسە هی ئەوی تری تەواو دەکرد.

ڕۆشنبیر و نووسەرێکی زۆر ئامادەی بوون، هەراوهۆریایەکی زۆری نایەوە چ لە دوای تەواوبوونی کۆڕەکە و چ دواتر لەسەر ڕووپەڕی ڕۆژنامە و کۆوارەکان. بۆ نموونە دوای ئەوەی کۆڕەکە تەواو بوو دەرگەی گفتوگۆ کرایەوە، هەندێک دەستخۆشییان کرد و بەشتێکی تازەیان دانا و هەندێکی تر زۆر بەتوندی ڕەتیان کردەوە بەقسەی قۆڕ و بێ مانایان لە قەڵەم دا. یەکێکی وەک (خاڵە حەمرین) گوتی: "من ئەمانەی ئەم برادەرانە کردیان بە شیعریان نازانم، ئەمانە نوێخوازی دژی شیعرن"[٥] تەنانەت هەندێکیان بیروڕایەکەیان وەکو هەڕەشە وابوو وەک (عەبدولقەهار شێخ) کە گوتی: "حەمکۆ پێشتر زۆر شتی لەم بابەتانەی کردووە ئەم برادەرانە کە ڕەمزی شیعری کوردین، ئەم کۆڕە کفنی ئەوان بوو، هەموومان لەم مەهزەلە مەسئولین کەس نابێت لێیان قبووڵ بکا."[٦] ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ ئەم هونەرە نوێیە و زۆر کەسی نێو ئەدەبی کوردی بەم ئەزموون و هونەرە نائاشنان ناتوانن قبووڵی نوێخواز بکەن.

کەواتە دەتوانین بڕیار بدەین کە ئەم چەند شاعیرەی کورد بەشێوەیەک لە شێوەکان دەستیان لە نوێبوونەوە و تێکشکاندنی فۆرمە باوەکانی شیعر و ئەدەبی کوردی هەبووە، ئەدەبی کوردییان بەرەو تازەگەری بردووە. ئەمانە وایان کرد کە ئەدەبی کوردی بەزۆر هونەر و تەکنیکی نوێی دنیا ئاشنابێت نەک هەر لەیەک بازنە و چوارچێوە خول بخوات و خۆی نوێ نەکاتەوە، هەرچەندە زۆر دژایەتییان کراوە و ڕەخنەی ناماقووڵ و نابەجێیان لێ گیراوە لێ هەر بەردەوامن لە نوێخوازی و هونەری نوێ.

پەڕاوێزەکان

١- قوتابخانە ئەدەبییەکان، رضا سید حوسێنی، و: حەمەکەریم عارف، دەزگای موکریانی، ل ٢٣٨.

٢- کۆواری شین، ژ١، ئاداری ٢٠٠٤، ل ٥١.

٣ و ٤- کۆواری شیعر، ژ١، جانیوەری ٢٠٠٦، ل ٢٩- ٣١.

٥ و ٦- کۆواری شین، ژ٢، نیسانی ٢٠٠٤، ل ٥٤.

بەشی چوارەم

چیرۆکی سوریالیزمی کوردی

ژانری چیــــرۆک لەناو ئەدەبی کـــوردیدا گـــرینگی زۆری پێ دراوە و چەندان چیرۆکنووسی بە توانامان هەن کە داهێنانی جوانیان لەم ڕێگەیەوە کردووە. ئەم ژانرە لەناو ئەدەبی کوردیدا زۆر چیرۆکنووسی بەخۆیەوە سەرقاڵ کردووە کە بەشێوەی سوریالی چیرۆکەکانیان نووسیوە، یاخیبوون و هەڵوێستی جوانیان هەبووە. چیرۆکیش وەکو شیعر توانیویەتی کاریگەری خۆی لە زۆر بواری ژیاندا هەبێت، تەنانەت لە جیهاندا بایەخی چیرۆک و ڕۆمان پێش شیعریش کەوتووە، ئەوانەی ساڵانە خەڵاتی نۆبڵ وەردەگرن لە ئەدەبیات زۆربەیان لە چیرۆکنووس و ڕۆماننووسەکانن، لێ لەناو ئەدەبیاتی کوردیدا شیعر هەر لە پێشەوەیە. ئێمە لێرەدا باسی ئەو چیرۆکانە دەکەین کە شێوەیەکی سوریالی یاخۆ بۆنی سوریالییان لێ دێت. کە دەڵێین بۆنی سوریالیی مەبەستمان لەوەیە کە ئەو چیرۆکانەی کە دژی هەموو باو و لۆجیکێک بوونە، ئەو چیرۆکانەی ویستوویانە شۆڕشێک بەرپا بکەن. ئێمە لێرەدا چەند چیرۆکنووسێکمان وەرگرتووە کە خاوەن ئەزموونێکی پڕ لە داهێنان و جوانیان لێ دەبارێت. ئەو چیرۆکنووسانەی لە هەموو شتێکی دواکەوتووی سەردەمی خۆیان یاخی بوونە بۆ ئەوەی گۆڕانێک دروست بکەن. ئەمانە دەستیان هەبووە لە داهێنانی تەکنیک و فۆرمی تازەی چیرۆکنووسین، خۆیان جودا کردووەتەوە لە هەموو کەسێکی تر، واتە توانیویانە بۆ خۆیان ئاراستەیەک و ڕێچکەیەکی تایبەتی دروست بکەن.

ئەو چیرۆکنووسانەی ئێمە لێرەدا قسەیان لەسەر دەکەین ڕەنگە بەرهەمیان زۆر بێت، لێ لەوانەیە ئەوەی بۆ باسەکەی ئێمە دەست بدات یەک دوو بەرهەمی بێت، تەنیا نووسەرێکی وەکو (فەرهاد پیربال) نەبێت کە دەتوانین هەموو چیرۆکەکانی بە سوریالیزم و یاخیبوون لە تەکینک و ناوەڕۆکی پێشتر لە قەڵەم بدەین. بۆیە تەنیا

تیشک دەخەینە سەر ئەو بەرهەمانەی بەشێوەیەکی سوریالیی نووسراون. ڕەنگە چیرۆکنووسی تریش هەبن کە بەشێوەی سوریالیزم چیرۆکیان نووسیبێ، ڕەنگە ئێمە نەماندیبێت یاخۆ ئاگەداری ئەو بەرهەمانەی نەبووبین.

باسی یەکەم

عەبدوڵڵا سەڕاج ئەزموونێک پڕ لە هەڵوێست

کەس نییە کە خووی بەئەدەب و خوێندنەوە و نووسینەوە گرتبێ (عەبدوڵڵا سەراج) نەناسێ. کەسێکە لە مێژووی ئەدەبی کوردی خاوەنی دنیایەک جوانی و داهێنانە لە چیرۆک و کورتەچیرۆک و شانۆنامە و ڕۆماندا. تا ئێستا لە کۆبەرهەمی (لاکێشە ڕوونەکان و ئەوانی تر) کە کۆی بەرهەمەکانیەتی (٩٧) چیرۆک و کورتەچیرۆکی نووسیوە، جگە لە دە ڕۆمان کە هەریەکەیان دنیایەک داهێنان و جوانی تێدایە. دوا ڕۆمانیشی بەناوی (ئەفسانەی ڕەنگستان، یان ڕەنگستانی ئەفسانە) زۆر بنەما و خاسیەتی سوریالیی تێدا دەبینینەوە.

لێکۆڵینەوە لەبارەی بەرهەمەکانی چیرۆکنووس زۆر هەڵدەگرێ، ئەم هەویرە ئاوی زۆری دەوێت، چونکو هەمەڕەنگن. لە ڕووی تەکنیک، ناوەڕۆک، هونەری، ئێستێتیکا باسی تایبەتی و سەربەخۆی دەوێت. بۆیە ئەوە کارێکی زەحمەتە باس لە هەموو چیرۆکەکانی بکرێت. ئێمە باس لە سوریالییەتی چیرۆکنووس دەکەین، باس لە یاخیبوونی چیرۆکنووس دەکەین لە واقیع و ژیان بەگشتی. ئێمە لێرەدا دوو چیرۆک و ڕۆمانی (ئەفسانەی ڕەنگستان، یان ڕەنگستانی ئەفسانە) وەردەگرین، ڕەنگە چیرۆک یاخۆ ڕۆمانی تری هەبێت کە وێنەی سوریالی و بۆنی سوریالییەتیان لێ بێت وەکو لە ڕۆمانی (کاولاش)دا کاتێک (برایم) پاڵەوانی ڕۆمانەکە کاتێک ماچێک لە ڕوومەتی کچە دەکات جێگەکەی دەبێت بە خاڵ ئەمە وێنەیەکی سوریالی جوانە، لێ هیچیان وەکو ئەم دوو چیرۆک و ڕۆمانە سوریالی نین.

چیرۆکنووس خاوەن ئەزموونێکی دەوڵەمەندە، چەندان تەکنیک و هونەری جیهانی تاقی کردووەتەوە، لە هەمان کاتدا سەرکەوتنی بەرچاوی بەدەست هێناوە و داهێنانی تێدا کردوون. دەقەکانی زوو خۆ بەدەستەوە نادەن، ئەگەر ڕەخنەگرێکی

ئاشنا بەڕێبازە ڕەخنەییـیـەکانی جیـهـان نەبێت، بەڕاسـتـی دەرەقـەتی دەقـەکانی نایەت، لێکۆڵەر (ڕەخنەگـر) خـاوەن وردبینی و شـارەزا بە تونێـڵـەکـانـی هونەر و تەکنیک نەبێت ڕێگەی لێ بزر دەبێت و ناتوانێ لە خـوێندنەوە و هـەڵسـەنگاندنی بەرهـەمەکانی چیرۆکنووس سەرکەوتوو بێت.

ئەو دوو چیرۆکەی ئێمە هەڵمان بژاردووە چیرۆکی (کۆمەڵگەی ئاسنین ١٩٧٤) و چیرۆکی (دانپیانان ١٩٩٤)، بەمانایەکی تر ئەو دوو چیرۆکەی (عەبدوڵڵا سـەراج) چیـرۆکی سـوریالین، بـا بزانین ئـەم چیـرۆکـانـە لە چ ڕوویەکـەوە سـوریـالین و چ یاخیبوون و داهێنانی تێدا کراوە.

مرۆڤ دڕندەترین بوونەوەر

چیـرۆکی (کـۆمـەڵگەی ئـاسنین) کـە لە سـاڵی (١٩٧٤) نووسـراوە، ئـەم چیـرۆکـە ڕەخنەیەکی توندە لە جیـاوازی چینایەتی. لێرەدا چیـرۆکنووس بەشێـوەیەکی زۆر سـوریالیـیـانە دیمەنی شـارێکمـان بۆ وێنا دەکات، یاخـۆ سـەفـەری شـارێکمـان پێ دەکـات کە جیـاوازە لەم واقیع و شـار و مـرۆیانەی ئێرە، واتە واقیـعی ژیانی سـەر زەمین.

کەسـایەتی سـەرەکی چیـرۆکەکە لە گازینۆیەک دانیشـتـووە و بیـر دەکـاتەوە، لە ناکاو خـۆی لـە شـارێک دەبینێتـەوە کـە هـەمـوو خـانوو و دیوار و شـتێکی لە ئاسن دروست کـراوە، تەنانـەت دانیـشـتـوانیـشـی هـەر لە ئـاسن و مس و پـۆڵا دروست کرابوون. خواردنیان بورغی و ئاسنە. ئەم وێنە سوریالییە جوانە پڕە لە هـەڵوێست. چیرۆکنووس لەناو ئەم چیرۆکەیدا جیـاوازی چینایەتیمـان بۆ ڕوون دەکاتەوە، لەم چیرۆکە کاتێک کەسایەتی چیرۆکەکە لەشارەکە کەسێک دەبێتە هاوڕێی کە تەنیا ئەو لەم شارە ئاسنینە مرۆیە. دەچنە هـەر شوێنێک جیاوازی هـەیە.

شـتێکی تر کە لە خـوێندنەوەی ئەم چیـرۆکە سوریـالییـە دەیزانین ئەویش مـرۆیە. مرۆ بە سـەرچاوەی دروستبوونی چینـایەتی دادەنێت وەک دەڵێت: " هـاوڕێکەم وتی: ئێرە بازاڕی ئازووخـەیە، هـەر کـەسێک بە گوێرەی پلەکەی خـواردەمـەنی دەکڕێت. پرسـیم: دیارە لێرەش چینایەتی هـەر مـاوە؟ وەڵامی دایەوە: هـەتا مـرۆڤ مـابێت ئەم بەربەرەکـانێـیـە هـەرگـیـز نابڕێتەوە لە نێـواندا جـا ئـەمـە ڕای منـە تۆش ئارەزووی خۆتە"[1]

حەمە مەنتک (١٠)

کەواتە تاوانباری یەکەم لە دروستبوونی ئەم چینایەتییە خودی مرۆ خۆیەتی، بۆیە چیرۆکنووس ئەم وێنە سوریالییەی بۆمان کێشاوە تاکو بزانین مرۆ بۆ بەرژەوەندی خۆی ئامادەیە ڕەگەزی خۆی لەناو ببات و بیچەوسێنێتەوە بەمەش دەبێتە دڕندەترین بوونەوەر. هیچ گیاندارێکی تری ناو ئەم سروشتە ڕەگەزی خۆی لەناو نابات بگرە ئامادەیە بەرگری لێ بکا. چیرۆکنووس لەم چیرۆکەیدا چەندان وێنەمان پێشان دەدات کە جیاوازی چینایەتی دەردەخەن بۆ نموونە:

" _ هەژار و کەم دەرامەت ئاسنی ژەنگاوی و سکراپ و پارەدار و هەبووش پۆلا و مس و جاروباریش پلاتین دەخۆن."(٢)

" _ لەبارەی کووتاڵ و بەرگدوورەوە پرسیارم لێکرد وتی: لێرەدا تەنیا بۆیاغخانە هەیە دیسان مرۆڤی دەستکورت بەدەست بۆیە دەکرێت و دەوڵەمەندیش بە ترومپا و ئامێر."(٣)

ئەمانە چەند نموونەیەکن لەبارەی چینایەتی لەناو میللەتی کورد، شارێکی وا سوریالیی نموونەی واقیعی شارەکانی کوردستانە. دروستکردنی شارێکی وا سوریالیی لەلایەن چیرۆکنووس هەڵوێستیەتی بەرامبەر هەموو ناشرینییەکانی ئەم وڵاتە، ئەو لەو کات جیاوازی نێوان ئاغا و جووتیار و دەوڵەمەندی شار و کرێکاری ماندووی دەدی کە بووەتە هەوێنی ئەم چیرۆکەی، لێ بەشێوەیەکی داهێنەرانە مامەڵەی لەگەڵ کردووە. چیرۆکنووس بەم وێنە سوریالییە نالۆجیکییە هەوڵی داوە ڕەخنە لە واقیعی ژیانی ئەم وڵاتە بگرێت و کەموکوڕییەکان دەستنیشان بکا. هەوڵی گۆڕینی بدا و واقیعێکی باڵاتر و جوانتر دروست بکا. بەکارهێنانی ئەم جۆرە ڕێبازە لەلای چیرۆکنووس ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێ کە چیرۆکنووس شارەزاییی هەبووە لەبارەی ئەم ڕێبازە و کاریگەری لەسەری هەبووە، یاخیبوونی چیرۆکنووسە لە هەموو ناشرینییەکی ئەم وڵاتە و هەوڵدانە بۆ گۆڕانکاریکردن کە ئەرکی ڕاستەقینەی هەموو ڕۆشنبیرێک و نووسەرێکە.

چیرۆکی (دانپیانان) کە لە ساڵی (١٩٩٤) نووسراوە، باس لە ڕووداوی کوشتنی حاجی لەقلەقەکەی سەر منارەی مزگەوتی خانەقای شاری هەولێر دەکات. ئەمە ڕووداوێک بوو کە هەموو شاری هەولێری هەژاند، چونکو ئەم باڵندەیە مێژوویەکی دەگەڵ شاری هەولێر هەیە، لێ بوو بە قوربانی شەڕی ناوەخۆ. زۆر لە ڕۆشنبیران

و نووسەر و شاعیران هەڵوێستی خۆیان بە نووسین بەرامبەر ئەم ڕووداوە دەربڕی، یەکێک لەوانە (عەبدوڵڵا سەراج)ە.

چیرۆکەکە باس لە بکوژی حاجی لەقلەقەکە دەکات، کە بەمنداڵی باوکی مردووە و دەستی کردووە بە ئیشکردن، ڕۆژێک دوای گەڕانەوەی لە ئیش بۆ ماڵ دەبینێ دایکی دەگەڵ کابرایەک سێکس دەکات، دایکی جلە ڕەشەکەی تاسەر ناوکی هەڵکردووە و کابراش جلێکی سپی لەبەرە، ئەم دیمەنە ڕەش و سپییە دەبێتە گرێیەکی دەروونی و هەموو دیمەنێکی ڕەش و سپی کاری لێ دەکات. ڕۆژێک لەسەر قەڵات دادەنیشێ و حاجی لەقلەقەکە دەبینێ و دیمەنە ڕەش و سپییەکە دێتەوە بەرچاوی گوللەیەکی پێوە دەنێت، دواتر دەدرێتە دادگەی ئاژەڵان.

ئەم ڕووداوە تاوانێکی گەورە بوو لە مێژووی شاری هەولێر کرا، هەتاکو ئێستاش هێلانەکەی لەسەر منارەکە ماوە، لێ بەتاڵ بێ بوونی ژیان لەناوی، زەمینێک بوو بۆ باڵندەیەک کە ساڵانە لە دوورترین شوێنی دنیاوە بۆی دەگەڕایەوە، لەوێ هێلکەکانی دەترووکاند و ژیانێکی نوێی دروست دەکرد، بەشاری هەولێری دەگوت تۆ لە دێرزەمانەوە لانکەی ژیان بوویتە بۆیە بۆ لات دەگەڕێمەوە. لەوێ بێچووەکان جوانی زیاتریان بە دیمەنی کۆنە گەڕەکی خانەقا دەدا، لێ بەداخەوە دەستی مرۆی درندە هەردەم بۆ تێکدان و شێواندنی سروشتە جوانەکەیە.

ئەم چیرۆکە بەشێوەی گێڕانەوە نووسراوە. واتە پێک هاتووە لە پێشەکییەکی یەک دێری و دیمەنی کۆتایی و دیمەنی ناوەڕاست و دیمەنی سەرەتا، هەرچەندە ئەم شێوەی گیڕانەوەیە زۆر باوە، لێ ناوەڕۆکی چیرۆکەکە سورياليیە، بەو مانایەی ناشرینییەکمان پێشان دەدات و هەوڵی گۆڕینی ئەو واقیعە دەدات. ئەم شێوە گێڕانەوەیە پێچەوانەی ئەو یاسایەیە کە ئەرستۆ بۆ شانۆی داناوە (سێ یەکێتییەکە) کە بەزنجیرە ڕووداوەکان یەک لە دوای یەک ڕوو دەدەن (سەرەتا، ناوەڕاست، کۆتایی)، لێ دواتر (هۆمیرۆس) لە هەردوو داستانی (ئەلیادە و ئۆدێسە) ئەم یاسایەی تێک شکاند، گێڕانەوەی ڕووداوەکانی لە ناوەڕاستەوە دەست پێ کرد.

ئەوەی سورياليیەتی ئەم دەقەمان بۆ دەسەلێنێ لەدادگەدانی تاوانبارانە لەلایەن ئاژەڵان. شێر دادوەرە و دوو پڵینگیش یاریدەدەری دادوەرن، منارەی خانەقا بۆ

شـاهێـدی بانگ كـراوه و شـاهـێدی دەدات، سـەیری ئەم فـەزا سـوریالیـیـە بكە چ گاڵتەپێكردنێكی دادگەی مرۆیە، چونكو چیرۆكنووس پێمان دەڵێت لەناو كۆمـەڵی مـرۆدا یاسا و ڕێسـایەک بۆ دادپەروەری و سزادان بـوونی نییە. ئەگەر لە ڕاسـتیدا یاسا لەلای مرۆ و لەم وڵاتەدا هەبووایە ئەوا بكوژ دەبووایە بدرێتە دادگە و بەسزای خۆی بگەیشـتبا. لێ لەبەر شـەڕ و بەرژەوەندی و كورسـی و دەسـەڵات كەس لە یاسا ناپرسێتـەوە، زۆربەی بەرپرسانمان خۆیان پێشـێلی یاسا دەكەن ئیتر یاسا بەسـەر كێـدا بسـەپێنن. بۆیـە منارە شـاهێـدی دەدات و دەڵێت: " ئەم زەلامـە لەو بـەرزییـەوە چاوی لە چـی دەگێـڕا؟ عـەودالّی چی بـوو؟ هەتا فـەرامۆشـی خـۆی بـە خـوێنی ئەم حـاجـیـیـە مـیـوانە بداتەوە: منی منارە سـەرم لـە ڕەفـتـاری مـرۆڤ دەئاوسێ"(٤) بەڕاسـتی هـەر وایـە كێ سـەری لە كردەوەی ناشـرین و دڕندەی مرۆ دەردەچێ، لەم ڕێگە سـوریالییـەوە بەهـەمـوو خـەڵكی كوردسـتـان دەڵێت: منارە شـاهێدە تـا دنیـا مـابێت خـەڵک دەزانێت ژیـانێک لەسـەر ئەو منـارەیە هەبـوو، ئەو هێـلانەیـە پێـمـان دەڵێت : ڕۆژێک لە ڕۆژان ئەمە ماڵی حاجی لەقلەقێک بوو.

ئەو ڕەخنەیەی كە چیرۆكنووس ئاراستـەی كردووە بۆ گۆڕین و ئاگەداركردنەوەیە كـە با چیی تر یەكـتـر نـەكوژین، تەنانەت بە كـوشـتنی براكـەیان نـاوەستن دەست دەبەن بۆ كوشتنی باڵدارێكی بێ گوناە كە هەموو ساڵێک دەبێتە میوانی ئەم شارە دێرینـە. بێگومـان تاوانبـاریش لێـرەدا پاسـاوی خـۆی هێناوەتەوە كـە گـرێیـەكی دەروونی بەرامبـەر ڕەنگی ڕەش و سـپی هـەیە، لێ ئەمـە پاساو نییـە بۆیە بە سـزای سێ سـاڵ گـیـرۆدەی عـەزابی ویژدان سـزا دەدرێت. ئەم سـزایـەی چیـرۆكنووس بەكاری هێناوە نیشـانەی ئەوەیە كە لـەم وڵاتە شـتێک بوونی نیـیـە بەناوی ویژدان ئەگـەر ویژدان هـەبووایە ئەو هەمـوو خـەڵكە لـە شـەڕی براكـوژیدا نەدەكـوژران. بۆ ئەوەی هـەموو مرۆیەكان هـەست بە ویژدان بكەن بۆیە ئەم سزایە دەدرێت.

هـەر لە ڕێگەی ئەم چیرۆكەوە مێژووی ئەم تاوانەمـان بۆ دەنووسێت كە ڕێكەوتی (٢٢/٥/١٩٩٤)ە. ئەم ڕێكەوتە لەلایەن كەسێكی لاوەكی ناو چیرۆكەكە دەگوترێت، لێ كـەسـێكی تـری پیـر دەڵێت: بلـێ مـانگی (خـەرمـانە) ئەمـەش ڕەخنەیەكی تری چیـرۆكنووسـە لـەم كۆمـەڵگەیەی ئێـمـە دەیگرێت، یاخـۆ بەمـانـایەكی تر هـەوڵێكی تریەتی بۆ گۆڕانكاریكردن كە ئێـمە ناوی مـانگ و سـاڵی كوردیمان هـەیە تەنانەت ڕۆژژمـێـری كوردیمان هـەیە كە سـاڵی كوردییـە كەچی ئیـشـی پێ ناكـەین، ڕەنگە

بگوترێت ئەم ڕۆژژمێری زاینی شتێکی جیهانییە، ئەمە ڕاستە، لێ تاکو هی خۆمان هەبێت بۆ هی بێگانە بەکار بهێنین. زۆر لە وڵاتان ڕەسەنایەتی و کولتوور و مێژووی کۆنی خۆیان زۆر خۆش دەوێت و دەیپارێزن وەکو فرەنسییەکان، عەرب، فارس کە تاکو ئێستاش میللەتی فارس بە ڕۆژژمێری هەتاوی کار دەکەن، عەرەب بە کۆچی کار دەکەن، لێ ئێمە ڕێز لە مێژوو کولتووری خۆمان ناگرین. ئەوەتا باڵندەیەک دەیان ساڵە دەبێتە میوانی ئەم شارە کە سیمایەکی جوانی بەخشیبووە ئەم شارە پڕ لە مێژووە کەچی کوشتیان.

کەواتە هەڵوێست وەرگرتن لەلایەن چیرۆکنووسەوە سیمایەکی دیاری هەیە هەوڵدانە بۆ گۆڕینی ئەم عەقلیەتە دواکەوتووەی نێو کۆمەڵگە لە ڕێگەی چیرۆک و ڕۆمانەکانی. لێرەدا بە تێکەڵکردنی ڕووداوێکی واقیعی و دروستکردنی وێنەیەکی سوریالی (دادگای ئاژەڵان) چیرۆکێکی پڕ لە ئێستێتیکای دروست کردووە، هەوڵی گۆڕانکاری دەدات بە پێشاندانی چەندان دیمەن لە ڕێگەی گێڕانەوەی ئەم ڕووداوە واقیعییە وەک (دڕندەیی مرۆڤ، نەبوونی ویژدان، خیانەت، ڕێزنەگرتنی کەلەپوور و مێژوو و کولتوور، خۆشویستنی چەک) ئەمانە تاکو ئێستاش لەناو میللەتەکەمان نەگۆڕاوە و بوونیان هەیە.

فانتازیای هونەر
لە ڕۆمانی (ئەفسانەی ڕەنگستان، یان ڕەنگستانی ئەفسانە؟)ی
عەبدوڵلا سەڕاجدا

هەموو نووسەرێک بۆ نووسینی دەقێکی ئەدەبی خۆی دەتوانێت سوود لە زانست و هونەر وەربگرێت، بۆ ئەمەش لە مێژووی ئەدەبی جیهانیدا نموونەی ئەو نووسەرانەمان زۆرە کە لە دەقەکانیاندا سوودیان لە زانست و هونەر وەرگرتووە. لەم بارەوەش لێکۆڵینەوەی زۆر کراوە کە ئێرە جێگەی باسکردنی نییە، تەنیا ئاماژە بەوە دەکەم کە بەهۆی سوودوەرگرتنی زانست و ئەدەب لە یەکترەوە ڕۆمانی زانستی پەیدا بوو، هەروەها زۆر لە نووسەران سوودیان لە زانستەکانی وەک: سایکۆلۆجی، سۆسیۆلۆجی، ئەفسانە... هتد وەرگرتووە. هونەریش بەهەموو پاژەکانییەوە لەلایەن نووسەرانەوە بۆ داهێنانی ئەدەبی سوودی لێ وەرگیراوە، جا ئەوەی دەتوانێت ئەو داهێنانە جوانتر و چێژدارتر بکا، تێکەڵکردنی فانتازیا و

هونەرە لەناو دەقی ئەدەبی. هەرچەندە فانتازیا هەڵقولاوی ناو واقیعە، بۆیە بەهیچ شێوەیەک ناتوانرێت لە دەرەوەی واقیع فانتازیا بئافرێنرێت. بۆیە " فانتازیا دواندنی چینە خەوتووەکانی ناومانە. ئەو چینانەی ئارەزوو و خەیاڵە کوژراوەکانمان تێیاندا خەوتوون، لەبەرئەوەی بەبێ توانای پشکنینی قووڵی ناوەوە فانتازیایەکی کاریگەر و جوان بەرهەم نایەت"(٥) کەواتە فانتازیا لە ناخی هەموو نووسەرێکدا بوونی هەیە، لێ کەسێکی دەوێت ئەو ئارەزووە لەناو ناخی خۆیدا بەئاگا بێنێتەوە و دەگەڵ واقیعی بگونجێنێ بۆ ئەوەی داهێنانی پێ بکا.

من لێرەدا هەوڵ دەدەم کار لەسەر فانتازیای هونەر لە ڕۆمانی (ئەفسانەی ڕەنگستان، یان ڕەنگستانی ئەفسانە؟)ی عەبدوڵڵا سەراجدا بکەم. هەروەها ئەو ڕایەڵانەش ئاشکرا بکەین کە ڕۆماننووس لە ڕێگەیەوە سوودی لە هونەر بۆ نووسینی ڕۆمانەکەی بینیوە و بەپێی مێتۆدی ڕەخنەی شیکاری کار لەسەر ئەم بەرهەمە بکەین. هەرچەندە بەبڕوای ئێمە ئەرکی ڕەخنە دۆزینەوە و کردنەوەی کۆدەکانی هەر دەقێکە، بۆیە چیی تر ئەرکی ڕەخنە لەوەدا کورت ناکرێتەوە کە ئاخۆ ئەو دەقە چ کەموکورییەکی هەیە و چ جوانییەکی هەیە، ڕاستە بەشێک لە ئەرکی ڕەخنەگر ئەوەیە ئەو کەموکورییانە و جوانییانە دەستنیشان بکا، لێ هەموو ئەرکی ڕەخنە و ڕەخنەگر ئەوە نییە " ئەگەر ئەدەب هۆکارێک بێت بۆ تێگەیشتن لە حەقیقەتەکان ئەوا ڕەخنەش تێگەیشتنێکی ترە لە حەقیقەت، بەڵام ئەم جارەیان دەرخستنی نادیارەکانی ئەو حەقیقەتەیە کە تێکست ڕاستەوخۆ هەموویمان پێشکێش ناکات"(٦). لێرەدا من بەپێی توانا خۆم خەریک دەکەم بە کردنەوەی کۆدەکانی ئەم دەقە و هەڵوێستەیان لەسەر دەکەم، هەروەها سوریالییەتی ئەو دەقەش دەسەلمێنین.

سەرەتا لەناونیشانی ڕۆمانەکەوە دەست پێدەکەین (ئەفسانەی ڕەنگستان، یان ڕەنگستانی ئەفسانە؟)، ئەمە مانای ئەوەیە کە ڕۆماننووس هەر لەسەرەتاوە ئەفسانەی کردووەتە کرۆکی گێڕانەوەی ڕۆمانەکە، لە ڕێگەی ئەفسانەشەوە بۆ فانتازیا چووە، چونکو فانتازیاش ڕەگێکی لە ئەفسانەوە هاتووە، لەم ڕێگەیەشەوە ئیشی لەسەر ڕەنگ کردووە، لێ بەشێوەیەکی فانتازی و ئەفسانەیی، بۆ ئەمەیان دواتر دێینە سەری کە پێوەندی بەتابلۆی سەر بەرگی ڕۆمانەکەوە هەیە. لێرەوەش کلیلێکی کۆدەکانی ڕۆمانەکەمان بەدەست دەکەوێت ئەویش تێکەڵاوکردنی ئەفسانە

و فانتازیایە، سوریالییەکان بۆ ئافراندنی بەرهەمەکانیان سوودیان زۆر لە ئەفسانە و ڕەنگ وەردەگرت کەواتە ناونیشانەکە ناونیشانێکی سوریالیی هەیە.

شتێکی تر کە ئیشی لەسەر کراوە بەشداری پێکردنی خوێنەرە وەک گێڕەرەوەیەکی سەرەکی ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە، لە تەک گێڕەرەوەی سەرەکی ڕووداوەکان بەمەش ڕۆمانەکە دەبێتە ڕۆمانێکی فرە گێڕەرەوە و فرە دەنگ. گێڕەرەوی سەرەکی ڕۆمانەکە بەدیوێکی تر خودی ڕۆماننووسە. پاژەکانی ڕۆمانەکە لە سفرەوە دەست پێ دەکات، ئەمەش گرینگیدانە بەو ژمارەیە و نرخدانانە بۆی، چونکو ڕۆمانەکانی تر هەر لە ژمارە یەکەوە دەست پێ دەکەن. لەوێوە گێڕەرەوە خۆیمان پێ دەناسێنێت و ناوی (قەندیل)ە. دەیەوێت مێژووی کوردمان بۆ بگێڕێتەوە، لەناو ئەمەشدا سەلماندنی شاری کەرکووک وەک خاکی کوردستان. هەر لە یەکەم لاپەڕەی ڕۆمانەکە باسی ئەو چوار ڕەگەزە دەکات کە بەپێی فەلسەفەی یۆنانییەکان گەردوونی لێ پێک هاتووە (ئاو، با، گڵ، ئاگر)، لێ ئەوان (ئاگر)یان لە بیر چووە، ڕۆماننووس ڕای وایە کە تەنیا باسی سیانیان کردووە. لێرەدا چەند شیکردنەوەیەک هەڵدەگرێت، ڕەنگە مەبەستی هەر چوار پارچەی کوردستان بێت کە ئەمە گریمانەیەکی لاوازە، یان مەبەستی ئەوە بووە بڵێت کە لە هەموو گێتی کوردستان فەرامۆش کراوە و کەس دانی پێدا نانێت، بۆ پتەوکردنی ئەو ڕایەشمان دەڵێین ڕەگەزی (ئاگر)ە کە لە بیریان چووە، چونکە لانکەی شارستانیەت و فەلسەفە، یۆنانییەکانن، کە تاکو ئێستاش هەموو پێشکەوتن و شارستانیەتێک بۆ ئەوان دەگێڕنەوە. بۆیە (ئاگر) سیمبولی زەردەشتییەکانە و ئەوانیش باپیرە گەورەی کوردن.

گێڕەرەوەی سەرەکی ڕۆمانەکە شێوەکارێکە و حەز بەهونەر دەکات، یەکەم وێنەش کە دەیکێشێ وێنەی مەل و ماسییە، کە وێنەی سەر بەرگی ڕۆمانەکەیە. کۆدی زۆری تێدایە. هەرچەندە هەندێ لەو کۆدانە ئاماژەیان بۆ کراوە لە لاپەڕە (١٢-١٤) لێ هەر تەمومژاوین. مەل و ماسی دوو گیانداری زیندوون و نیشانەی نەمرین، چونکە مەل لە ئاسمان ئەوپەڕی ئازادی هەیە و بۆ هەر کوێیەک بیەوێت دەڕوات، ماسییش لەناو ئاودا بەهەمان شێوە ئازادە. دیارە تابلۆکەی بۆ چوار بەش دابەش کردووە، هەر چوار بەشەکەشی بە چوار گوریس و تەلبەند لە یەکتر جودا کردووەتەوە، لەناو هەر بەشێکیش مەلێک و ماسییەک هەیە، هەر بەشەی ناو

تابلۆکە پارچەیەکی کوردستانی گەورە دەگەیەنێت کە داگیر کراوە لەلایەن داگیرکەرانەوە. گوریسەکانیش ئەو سنوورە دەستکردانە دەگەیەنێت کە لەلایەن داگیرکەرانەوە کێشراون و کوردستانی پێ دابەش کراوە. هەروەها سیمبەندە دڕکاوییەکانیش واتای هەرچی داوونەریت و شەڕە ناوخۆییەکانی کوردستان دەگەیەنێت کە تەنانەت شارەکانی ناو کوردستانیشمان بەدەستی خۆمان لە یەکتر جودا کردووەتەوە، ئەمەش پێشاندانی ئەو واقیعەیە بەهەموو گێتیی کە خاکی کوردستان سنوورەکانی دەستکردن، بۆیە ئەوەی دەیەوێت ئەوەیە ڕاستییەکان، و هەوڵدانە بۆ تێکشکاندنی ئەو واقیعە دەستکردە.

ئەم گێڕانەوەی مێژووە لەت لەتکراوەی کوردستان لە ڕێگەی هونەرەوە جۆرێکی تری دەربڕینە، جۆرێکی تری قسەکردنە، فانتازیا و ئەفسانەی تێکەڵ کردووە، وەک مەل و ماسی کە هێمای مانەوە و ژیانێکی نەمرییە، ئەمەش یەکێکە لە پێکهاتەی گێڕانەوەی فانتازی کە خوێنەر بەرەو جیهانێکی بالآی هونەرییانە دەبات. بەمەش شارەزای ناخی ڕۆماننووس دەبین و هەرچییەکی لە ناخدا پەنگی خواردووەتەوە لە ڕیگەی گێڕانەوەیەکی فانتازی هونەری نیشانمان بدات، لێرەوە بۆمان بەدیار دەکەوێت کە هەموو نوسەرێک دەتوانێ چ جوانی و چێژێکمان پێ ببەخشێت.

هەروەک پێشتر وەک سەرە قەڵەمێک ئاماژەم پێ کرد کە ئەم ڕۆمانە گێڕانەوەی مێژووی دروستبوونی زەوی و گەردوون بەگشتی و کوردستان بەتایبەت تێدا کراوە، لەپاژەی سێیەمدا کاتێک خوێنەر (ناو ڕۆمانەکە) قسە دەگەڵ گێڕەرەوەی سەرەکی ڕۆمانەکە دەکات سەبارەت بە دروستبوونی شاری کەرکووک لە لاپەڕە (٢٤)دا، هەروەها ڕەخنە لەوەش دەگرێت کە دەسەلآتی کورد پێشتر بەنیوەی شاری کەرکووک (ئاراپخا) رازی نەدەبوون، لێ ئێستا بەسێیەکی ئەو شارە رازین و بەو حاڵە دەیانەوێت کەرکووک بگەڕێننەوە سەر کوردستان " لە سەرەتا، بەر لە چل ساڵ بەنیوەی شاری دێرینی (ئاراپخا) ڕازی نەدەبووین، بۆیە شاربەدەر و ڕەهەندی کەژان کراین، کەچی ئەمێستا لەبنەتاوە، بۆ سێیەک و کەمتر سەر دانەوێنین. ئیتر بۆ و لە پای چی سەرەوت بگرین ئا... ئەمەیە خلۆربوونەوەی ناو خەرەندی سیاسەت."[٧] ئەمە ئەوپەڕی بێ ئومێدی و ڕەشبینی ڕۆماننووسە بەرامبەر بەسیاسەت و ڕەوشی سیاسی و دەسەلآتدارانی کورد لە بەغدا، کە ئەو چوار ساڵەی لەوێ بوون نەیانتوانی بیسەلمێنن کە کورد سەنگ و قورسایی خۆی

هەیە. بۆیە لە جـیـاتی ئـەوەی لەویٚ هەوڵی ئەوە بدەن سنووری بنەڕەتی خـاکی کـوردسـتـان بگەڕیننەوە و دیاری بکەن، باسی برایەتی کـورد و عـەرەب دەکـەن، ئەمـەش بەگـژداچوونەوەی نووسـەرە و هەڵویست وەرگـرتنەیەتی بەشـێـوەیەکی سوریالیی، لیّ تاکو ئێستاش عەرەبەکان تەنیا لە کاتی پێویستی و تەنگانە دەبنە برامان هەر کاتێک تۆزێک دەسەلاتیان بوو ئەوا لێمان دەچنە سەر کەلی دارەوە و نکوولی لە هەموو شتێک دەکەن.

مـامـەڵەکردنی رۆمـاننووس دەگەڵ ڕەنگ و هونەر مـامـەڵەکرنێکی فـانتـازیاییـیە، بەشێـوەیەک هەست دەکەین کە رۆمـاننووس تەواو شـارەزای هونەر و ڕەنگەکانە، چونکو ئەگەر شارەزا نەبووایە و نەزانێت دوو ڕەنگ بۆ نموونە تێکەلاوکردنی سوور و شین دەبیّ بەچ ڕەنگێک ئەوا ناتوانێت تابلۆیەکی پڕ لە کۆد و دەلالەتی وامان بۆ بکێشێت. تەنانەت گـێڕانـەوەی خـەونەکـەشی لەپاژی شـەشـەم تەواو فـانـتـازییـە، بۆیەش پەنای بۆ خەون بردووە تاکو وەکو سوریالییەکان ئازادییەکی تەواو بەخۆی بدا، بۆیە دەتوانین ئەو بڕیارە بدەین کـە رۆمـاننووس لێرەدا تـەواو ئیشی لەسـەر فـانـتـازیا کـردووە، ئەو بڕیارەی کـە داومـانـە بیّ هۆ نیـیـە، دەبینین رۆمـاننووس شـارەزای ڕەنگەکانە بەشـێوەیەکی فـانتازی دروسـتـیان دەکات وەک لـە دیالۆگی نێوان گێڕەرەوەی سەرەکی و شای پەپوەسلێمانە لەلاپەڕە (٥٦-٥٧)دا هاتووە"

- نەک تـەنیـا سـووراو بـەس، فـێـری مـاک و دروسـتکردنـی شین و زەردی ئەفسوونگەری دەکەم. تۆزۆکەیەک هەدادانت هەبیّ مامەی...

مـانی خۆی پیّ ڕام نەکرا. لە نێوان چاوشارکێی دڵنیایی و گومـاندا لێوەکانی ترەکاندن. خەندە و سۆزی ڤیان لە وشکانییەوە تکان.

- خولیلی سوورم.. سوور، بەرایی لە سوور بپەیڤە، سوور.

- با بەگـوێرەی ئارەزووی تۆ بێت گـۆگردی سـوورت بیسـتـووە؟ ئا ئەو گـۆگردە لەناو هاوەندا بهاڕە هەتا وەکو کلی لیّ دێت ئەوجا بەخوێن بیشێلە، باشترە گەر خوێنی پـەنجـەیەکی دەستی نیگارکێشانت بێت. برزۆ ئاخافتنەکـەی بڕی ئەوجا وشەکانی ئاوسی واقوڕمان و حەپەسان"(٨)

لەم دیالۆگـەدا بـۆمـان بـەدیار دەکـەوێت کـە رۆمـاننووس چەندە شـارەزای ڕەنگەکانە، لێرەوە کەسایەتییەکی تر لەناو ڕۆمانەکە دێتە پێشەوە، بۆیە سیّ کەڤاڵ

دەکێشێت هەموو ئەو بوونەوەرانەی کە لەناو کەڤاڵەکان وێنەیان دەکێشێت نامێنن و دەڕۆن، لە کەڤاڵی سێیەم وێنەی هەڵۆیەک دەکێشێ و دوو بازنی گەورە لە قاچەکانی دەخات و شەو چاودێری دەکات تا هەڵۆیەکە دەفڕێت و خۆی بەبازنەکانەوە دەگرێت و سەفەرێکی فانتازی دەکات. ئەوەی جێگەی قسە لەسەرکردنە و لووتکەی گێڕانەوەی ڕووداوەکان دەگرێت دروستکردنی سێ پەیکەرۆکەیە و ئەو پەیکەرۆکانەش هەر یەکە و ڕەنگ و ناوی خۆیان هەیە، یەکەمیان ڕەنگی سوورە و ناوی (سەلیم)ە کە مەبەست لێی ڕۆماننووسی کورد (سەلیم بەرەکات)ە، کە بەزمانی عەرەبی دەنووسێت و خەڵکی ڕۆئاوای کوردستانە. دووەمیان ڕەنگی پرتەقاڵییە و ناوی (یەشار)ە کە مەبەست لێی ڕۆماننووسی کورد (یەشار کەمال)ە کە خەڵکی باکوری کوردستانە، سێیەمیان ڕەنگی کەسکە و ناوی (عەلی)یە کە مەبەست لێی نووسەری کورد (عەلی ئەشرەفی دەروێشان)ە کە خەڵکی ڕۆهەڵاتی کوردستانە. ئەمانە هەریەکە نوێنەری پارچەیەکی کوردستانن و ڕەنگەکانیان ئاڵای کوردستان پێک دەهێنن، لێ لێرەدا ڕەنگی سپی نوقسانە و دیار نییە، ڕۆماننووس گەمەیەک دەگەڵ خوێنەری دەکات ئاخۆ خوێنەر دەتوانێت هاوکاری بکا و ئەو نهێنی و کۆدانە ئاشکرا بکا. ڕەنگی سپی بەپارچەی چوارەمی داناوە کە مەبەست لێی باشووری کوردستانە کە نیمچە ئازادی و سەربەخۆیییەکی تێدایە. ئەمانە هەموویان دەبنە سەرەتایەک بۆ کردنەوەی کۆدی تر لە ڕۆمانەکە، ئەمانە لێرەدا گفتوگۆ دەگەڵ یەکتری دەکەن، لێ زمانی یەکتر نازانن واتە یەکیان بە عەرەبی، ئەوانیتر بە تورکی و فارسی دەنووسن، بۆیە دەبێت ئەمانە ڕێگەیەک بدۆزنەوە بۆ ئەوەی لە یەکتری بگەن. ئەو تاکە ڕێگەیە فێربوونی زمانی دایکە کوردە. ڕۆماننووس پێ لەسەر گرینگی زمانی ستانداردی کوردی دادەگرێت، بۆیەش ئاوها بەشێوەیەکی سوریالیی مامەڵەی دەگەڵ کردوون، تاکو هەوڵ بدرێت ئەو واقیع و لۆجیکە لەناو ببات و واقیع و لۆجیکێکی نوێتر و جوانتر بنیات بنێت. بەفانتازیاکردنی ئەو کەسانە هەوڵدانێکە بۆ ئەوەی ئەمانە بتوانن ناسنامەی ڕەسەنی خۆیان کە زمانی دایکیانە بزانن تاکو ئەو شاکارانەی کە دەینووسن بە موڵکی کورد دابنرێن، نەک ئەدەبی عەرەبی، فارسی، یان تورکی بیانکات بە هی خۆیان، چونکو هەموو میللەتێک زمانەکەی ناسنامەیەتی. ڕۆماننووس هەوڵ دەدات ئەو پارچە قوڕانە تێکەڵ بکا لەبەرئەوەی ئەمانە ناتوانن ناسنامەی خۆیان

بدۆزنەوە، یان دەتوانرێت وا لێک بدرێتەوە کە دەیەوێت هەموو پارچەکانی کوردستان بەیەکەوە بلکێنێت. " بەکورتی و کرمانجی نیازمە قورەکان تێکەڵ بکەمەوە. ئا... بەڵێ مەبەستم لەو سێ پەیکەرۆکەیە ئەوەش دەسپێرمە جەنابت. جوان جوان پێکەوەیان هەڵبشێلە هەتا دەبنەوە یەکرەنگ"[٩] ئەمەش خەمخۆری و ئاواتی ڕۆماننووسە بۆ یەکگرتنەوەی هەموو پارچەکانی کوردستان.

هەروەک پێشتر گوتمان ڕۆماننووس هەوڵ دەدات لە ڕێگەی هونەری گێڕانەوە باسی چۆنیەتی دروستبوونی زەوی و گەردوونمان بۆ بکا. ئەویش لە ڕێگەی ئافراندنی ئەو زانا فیزیکناسە ڕۆئاواییەی کە پرۆژەیەکی گەورەیان لە بەردەستە بۆ ئەوەی بزانن ئەو زەوییە لە تەقینەوە گەورەکە چۆن دروست بووە، ئەوانیش هەریەک لە (مستەر هێگز، مستەر ئیڤانز، مستەر کۆکس)ن کە نوێنەری زانست و ڕۆئاوان. هەروەها لەلایەکی تر هەریەک لە (سەلیم بەرکات، بەشار کەمال، عەلی ئەشرەفی دەروێشان) کە نوێنەری ئەدەب و ڕۆهەلاتن دێنێت، دەگەڵ (خانی لەپزێڕین) کە بەنوێنەری مێژووی دادەنێت، (مانی)یش بەنوێنەری هونەر دادەنێت کە پەیکەرتاشێکی گەورەیە، ئەم هەموو تێکەڵکردنە، تێکەڵکردنی زانست و ئەدەبە، لێرەوە پێمان دەڵێت دەکرێت ئەمانە هەموویان هاوکاری یەکتر بکەن بۆ ئەوەی جوانترین داهێنان بکەن. هەرچی کۆد و نهێنییەک لەم بوونەدا هەبێت دەتوانرێت ئەمانە سوود لە یەکتر وەربگرن بۆ کردنەوە و کەشفکردنی. بەتێکەڵکردنی ئەمانە هێڵکارییەکمان بۆ دەکێشێ کە ئەم شێوەی خوارەوەی لێ دروست دەبێت وەک لەلاپەڕە (١٢٩ تا ١٣١)دا هاتووە:

خانی لەپزێڕین (مێژوو) — مانی پەیکەرتاش (هونەر)

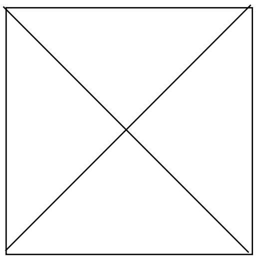

نووسەر (داهێنەر) — خوێنەر (گەلی هۆشیار)

بۆیە ئەو پەیامەی کە نووسەر (هونەرمەند) لە ڕێگەی مێژوو، یان ئەدەب، زانست، هونەر هەیەتی دەری دەبڕێت و میللەتێکی پێ هۆشیار دەکاتەوە، لێرەوە

گرینگە ئەرکی نووسەر (هونەرمەند)مان بۆ بەدیار دەکەوێت کە دەبێت گەلەکەی هۆشیار بکاتەوە و هەڵوێستی خۆی هەبێت لە هەموو بوارەکانی ژیانی میللەتەکەی. هەروەها ڕۆماننووس هێڵکارییەکی ترمان بۆ دەکێشێت کە بەم شێوەیە دەبێ:

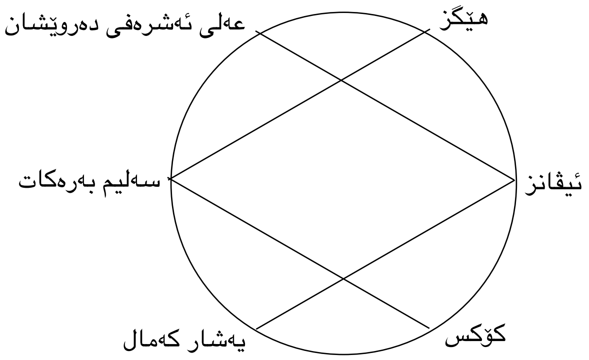

کێشانی ئەم کەڤاڵە مانایەکی گرینگمان پێ دەڵێت ئەویش بوونی پێوەندییەکی توندوتۆڵ لە ڕووی ئەدەب و زانستەوە لە نێوان ڕۆهەڵات و ڕۆئاوا، ڕۆژئاوا وەکو نوێنەری زانست و ڕۆهەڵاتیش وەکو نوێنەری ئەدەب و لانکەی شارستانیەت و عیرفانییەت. کەواتە ئەو پێشکەوتنەی ئێستا لە گێتیدا بوونی هەیە، بەرەنجامی تێکەڵاوی و سوود لە یەکتر وەرگرتنی کولتووری و ڕۆهەڵات و ڕۆئاوایە. هەرچەندە ئێستا ئەمانە لە یەکتری دابڕون، بۆیە پێویستە ئەمانە (ڕۆهەڵات و ڕۆئاوا) بۆیەکتری بگەڕێنەوە، چونکو ئەو هەموو شەڕ و کاولکارییەی ئێستا و پێشتر هەبووە هەمووی لە بەرەنجامی ئایدیۆلۆجی و بەرژەوەندی بووە. لێ هەمووومان ئەو ڕاستییە دەزانین کە ئەم دوو بەرەیە بێ یەکتری ناتوانن پێش بکەون و داهێنان بکەن. ئەمانە پێویستە لەسەریان دەست بخەنە نێو دەستی یەکتر تاکو هەرچی نهێنی و کۆدی ئەم گەردوون و بوونە هەیە ئاشکرای بکەن و لە خزمەتی مرۆیایەتی بن.

تا ئێرە ئەگەر سەیری بنیاتی گێڕانەوە بکەین لەلای ڕۆماننووس دەبینین تەواو

لەو گێڕانەوە تەقلیدییانە لای داوە و شێواز و ستایلێکی تازەی تاقی کردووەتەوە بۆ گێڕانەوەی ڕووداوەکان. ئەویش وەک پێشتر گوتمان بەشداریپێکردنی خوێنەرە. هەروەها دەستپێکی ڕۆمانەکەشی بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە نووسیوە، خوێنەری سەرپشک کردووە چۆن دەست بەگێڕانەوەی ڕووداوەکان دەکات، سێ گریمانەی داوەتە خوێنەر، لەگەڵ ئەوەش پێی دەڵێت تۆ ئازادی لەدەستپێکردنی گێڕانەوەی ڕووداوەکان لەم ڕۆمانەدا. بەمەش دەتوانێت خوێنەر زوو پەلکێشی ناو فەزای ڕووداوەکان بکا، بۆ ئەوەی ئەویش لەگەڵ ڕۆماننووس هاوشان بێت لە کاتی هەڵکشان و داکشانی ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە. لایەنێکی تری تەکنیکی ئەم ڕۆمانە ئەوەیە گرێچنییەکەی بەهێزە. هەموو پاژەکانی ڕۆمانەکە کە (١٦) پاژەیە بەشێوەیەکی پتەو ڕووداوەکانی بەیەکترەوە بەستراونەتەوە، هەرچەندە جارێک گێڕەرەوەی سەرەکی ڕۆمانەکە ڕووداوەکان دەگێڕێتەوە، جارێکی تریش خوێنەر کە بەشدارە لە گێڕانەوەی ڕووداوەکان کە ئەویش گێڕەرەوەی دووەمی سەرەکییە. بۆیە هەست بەلێک دابڕانی پاژەکان ناکەین کە ئەمەش خاڵێکی پۆزەتیڤە، چونکە لە یەکتر دابڕانی ڕووداوەکان دەبێتە هۆی ئەوەی گرێچنییەکەی لاواز بێت و کار دەکاتە سەر بنیاتی ڕۆمانەکە.

ڕۆمانەکە لە ڕووی زمانەوە، زمانێکی سادەی هەیە و بی گرێ و گۆڵە، هەرچەندە چەندان ڕووداوی فانتازی بوونیان هەیە، ئەو زمانە فانتازییە زۆر لە زمانی حیکایەتەکانی ناو ئەفسانەکان نزیکە، ئەمەش کاریگەریی ئەفسانە و حیکایەتە فۆلکلۆرییەکانە بەسەر ڕۆماننووسەوە سوودی لێیان وەرگرتووە، کە بەڕاستی من ئەو زمانەی ناو ئەفسانە و حیکایەتە فۆلکلۆرییە کوردییەکان بەزمانێکی جوان و خاوێنی دەزانم. لە ڕێگەی ئەو زمانەوە چەندان ڕووداوی مێژووی تێکەڵ بە ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە کردووە وەک (خانی لەپزێڕین). هەروەها کاتی ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە کاتی ڕابردوو و ئێستا و داهاتووی هەیە، واتە کاتێک نییە، کە تەنیا یەک کات بێت، هەرچەندە لە هەموو ڕۆمانێک ڕۆماننووس دەکرێت بگەڕێتەوە بۆ یادەوەری خۆی بەشێوەی فلاش باک، لێ لەم ڕۆمانە وەک گەمەیەک دێتە بەرچاو، ئەویش بەتێکەڵکردنی ئەم کاتانە، بۆیە خوێنەر دەبێت زۆر بەئاگا و هۆشیار بێت بەرامبەر ئەو گەمانەی کە ڕۆماننووس دەیکات. بۆ نموونە کاتێک باس لە زانست دەکات کە ئەو سێ زانا فیزیکناسە ڕۆئاواییە ئەو پرۆژەیان هەیە، ئەوە پرۆژەی

داهاتووه ئەوان بە بەرنامە لە داهاتوو دەژین.

هەروەها تەکنیکەکانی تریش وەک دیالۆگ و مەنەلۆگ تێدا بەکار هاتووە وەک ئەو دیالۆگەی لەلاپەڕە (٨١تا ٨٥) لە نێوان هەرسێ نووسەرە کوردەکە کراوە. ئەم خوێندنەوەیەی ئێمە دوا خوێندنەوە نییە، چونکو ئەم ڕۆمانە لە ڕووی بنیات و پێکهاتەوە لە چەندان ژانر و تەکنیکی جیاواز وەک تێکەڵکردنی ئەفسانە و مێژوو و زانست و فانتازیا و ئەدەب.. هتد پێک هاتووە. هەر دەنێو ئەو دەقەدا چەندان وێنە و تەکنیکی سوریالی بەکار براوە کە زۆربەیانمان دەستنیشان کرد.

پەراوێزەکان:

١- لاکێشە ڕوونەکان و ئەوانی تر، عەبدوڵڵا سەڕاج، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ٣٣٦.

٢- سەرچاوەی پێشوو ل ٣٣٥.

٣- سەرچاوەی پێشوو ل ٣٣٥.

٤- سەرچاوەی پێشوو ل ٣٦٦.

٥- تارماییەکانی فانتازیا، سەباح ئیسماعیل، پاشکۆی ڕەخنەی چاودێر، ژ٢٠٧، ٥/٤/٢٠١٠ چاوپێکەوتن لەگەڵ بەختیار عەلی، نەوشەفەق، ژ٥٠، تشرینی دووەم ٢٠٠٧.

٦- بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەس، هاوژین سلێوە عیسا، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ٣٦.

٧، ٨، ٩- ئەفسانەی ڕەنگستان، یان ڕەنگستانی ئەفسانە؟، ڕۆمان، عەبدوڵڵا سەڕاج، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری، ٢٠٠٩.

باسی دووەم

ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل بێدەنگێکی پڕ لە بەرهەم

کۆچیرۆکی (دارەکەی بەرماڵمان) یەکەم کۆ چیرۆکی (ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل)ە، لە ساڵی (١٩٦٨) بڵاوی کردووەتەوە. کەسێکە بێدەنگە، لێ خاوەن خەرمانەیەکی زۆری چیرۆکە، وا بزانم شیعریشی هەیە و بڵاوی نەکردووەتەوە. تاکو ئێستا چەندان کۆمەڵە چیرۆکی هەیە، دوا جار لە کۆبەرهەمێک لە ساڵی (٢٠٠٧) لەلایەن دەزگای (ئاراس) لە هەولێر بڵاوکراوەتەوە. ئەوەی بەلای ئێمەوە گرینگە سوریالیزم لای ئەم چیرۆکنووسە هەیە یان نا؟ ئایا ئەگەر هەیە بۆچی پەنای بۆ سوریالیزم بردووە؟ ویستوویەتی لە چی یاخی بێت و هەوڵی گۆڕانی چی بدا؟ بێگومان بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە ئەرکێکی قورسمان لەسەر شان دەبێت. ئەوەی شارەزای بەرهەمەکانی چیرۆکنووس بێت دەزانێت ئەو لە هەموو عەقلیەتێکی نێو کۆمەڵگە یاخی بووە، لە هەموو داوونەریتێک. هەروەها بەوەندە نەوەستاوە بگرە هەوڵی گۆڕانیشی داوە. داهێنانی جوانی کردووە هەروەک (سەباح رەنجدەر) دەڵێت: " هێزێکی وریاش لە بیرکردنەوەی لە خولانەوەی هەمیشەییدایە و زاڵە، هەر گرتە و جووڵەیەکی فەنتازی ڕادەکێشێتە ناو زەوینەی کارکردنی شێوەیەکی بینینی پێ دەدات و وای دەگونجێنێ وەک ئەدەبێکی لێوڕێژ لە هەستەکان پێشانی دەداتەوە. ئەم دۆخ گۆڕینە هێزی دەروشانەوەی داهێنانە لەم چیرۆکنووسەدا خۆی ئاشکرا دەکات"(١) ئەمەش یاخیبوونی و داهێنەرایەتی ئەم چیرۆکنووسەمان بۆ دەسەلمێنێت. ئێمە لێرەدا سوریالیەتی چیرۆکنووس و یاخیبوون و داهێنانەکانی لە نموونەی چەند چیرۆکێکی وەردەگرین کە بۆنی سوریالییەتیان لێ دێت.

چیرۆکی (تابلۆیەکی سوریالی) یەکێکە لەو چیرۆکانەی شێوەیەکی سوریالی بەرز نووسراوە. لەبەرئەوەی نا کە ناونیشانەکەی بەناوی سوریالییەتە، نا لەبەر ئەو

ناوەڕۆک و وێنەیەی کە هەیەتی. چیرۆکەکە باس لە کەسێک دەکات دەیەوێت سەفەر بکا، لێ دایکی داوای لێ دەکات سەفەر نەکات. لە ئەنجامی خواردنەوەی شوفێرەکەی و چەند کەسێکی ناو ئۆتۆمۆبێلەکە و نەبوونی ڕووناکی ئۆتۆمۆبێلەکە وەردەگەڕێت و دەیانبەن بۆ نەخۆشخانە، کەسایەتی ناو چیرۆکەکە دەگەڕێتەوە ماڵ و بەدایکی شاد دەبێتەوە.

چیرۆکنووس دیارە ئاشنایەتیەکی تەواوی بە ڕێبازی سوریالیزم هەبووە. ئەگەر نا نەیدەتوانی وەسفی ئاوێنەی ئۆتۆمۆبێلەکە وەک تابلۆیەکی سوریالی بکا، تابلۆی سوریالی یاخۆ هونەرمەندی سوریالی هەوڵ دەدات بەهەموو شێوەیەک خۆی لە واقیع و لۆجیک رزگار بکا و ئازادییەکی ڕەهای هەبێت بۆ ئەوەی ئەوەی بیەوێت بە ئازادییەوە وێنەی سەیرو سەمەرە بکێشێت. ئەگەر سەیری تابلۆکانی (پیکاسۆ و سلڤادۆر دالی) بکەین ئەم ڕاستییەمان بۆ دەسەلمێت. ستایل و هونەرێکی جوانی بۆ گێڕانەوەی ئەم ڕووداوە بەکار هێناوە وات لێ دەکات بەرامبەر تابلۆیەکی سوریالی بەرز ڕابوەستی لە کاتی خوێندنەوەی چیرۆکەکە. ڕووداوەکە لە لووتکەوە دەست پێ دەکات بەرەو سەرەتا و دواتر کۆتایی وەک لەم هێڵکارییەدا دیارە:

ڕووداو (ناوەڕاست) ⟵ ڕووداو (سەرەتا) ⟵ ڕووداو (کۆتایی)

کێشانی وێنەی ناو ئاوێنەکە بە تابلۆیەکی سوریالی ئەوەمان بۆ دەردەخات، ڕووداوەکە ڕووداوێکی بان واقیع بووە، بەو مانایەی ڕووداوەکە بە شێوەیەک بووە کە کەس باوەڕی نەدەکرد ڕوو بدات، ئەوەندە خراپ بووە شێوەیەکی سەیروسەمەرەی وەرگرتووە. هەروەها شوفێرەکەش بەهەمان شێوە ڕووی وەک تابلۆیەکی سوریالی لێ هاتووە کە مرۆڤ بەرامبەری تووشی تێڕامان و بیرکردنەوەیەکی زۆر دەبێت. لەناو ئەو تابلۆ سوریالییانە چەندان تابلۆی تری سوریالی هەن.

چیرۆکی (مێرووله) کە زیاتر لە چیرۆکێکی سیمبولی دەچێت، لە هەمان کاتدا وێنەی سوریالی زۆر جوانی تێدایە. هەروەها چیرۆکنووس لە ڕێگەی بە سیمبولکردنی مێرووله لە جیاتی مرۆ ئەو ڕووداوانەمان بۆ دەگێڕێتەوە. ئەم چیرۆکە یاخیبوونی چیرۆکنووسمان پێشان دەدات لە دەسەڵات هاوارکردنی

چیرۆکنووسـه بۆ باسکردنی تاوانێکی مـرۆڤـایەتی، ئەویش ڕاگـواسـتنی خـەڵکی گـەرمـیـانە. ئەم چیـرۆکـە لەسـاڵی (١٩٨٧) نووسـراوە ئەو سـاڵانەش سـاڵانی ڕاگواستن و ئەنفالکردنی کورد بوو بەتایبەتی خەڵکی گەرمیان لەلایەن دەسەڵاتی دیکتاتۆری بەعس. چیرۆکنووس ئەم دیمەنانەی ڕاگواستنی وەکو فیلمێک نیشان داوە. کە چۆن (سوپای ڕژێم) وەک مێرووله ناوچەیەکی وەکو گەرمیانیان چۆڵ کرد. بەمەش ڕق و ترسی بەرامبەر بەدەسەڵات لا دروستبووە.

وێنەیەکی سوریالی جوانی بۆ کێشاوین لە چیرۆکەکەی وەک: (لە خەونەکەیدا دەبێتە پەیکەرێک لە مێرووله) توانای چیرۆکنووس لێرەدایە کە ڕووداوێکی وا مەزن و جەرگبڕی بە کورتەچیرۆکێک دەربڕیوە، لێ وردبینی و تێرامانی دەوێت تاکو مەبەستی چیرۆکنووس دەپێکی. دواتر تێکەڵکردنی خەون دەگەڵ ئەم کورتەچیرۆکە مانای وایە کارەساتێکی گەورەیە. لە خەونیش ناتوانێت لە بیری بکا. بەکارهێنانی ڕەگەزی خەون لەم کورتەچیرۆکە پەنابردنە بۆ ئەو دنیا پڕ لە ئازادییە ڕەهایەی خەون کە لە واقیعدا نەیتوانیوە باسی بکا، خەونیش ڕەگەزێکی تایبەتی و سەرەکی سوریالیستەکان بوو کە هەموو کات پەنایان بۆ دەبرد.

کورتەچیرۆکی (قەفەس) کە چیرۆکێکە ناوەڕۆکەکەی باسی کەسێک دەکات ڕقی لەو کەسانەیە کە باڵندە دەخەنە ناو قەفەسەوە، بۆیە بڕیار دەدات هەموو قەفەسێک لەناو ببات تا باڵندەکان ئازاد بن، خاوەن قەفەسەکانیش گلەیی دەکەن و پاداشت دادەنێن بۆ ئەو کەسەی دەستگیری بکا، بۆیە دەگیرێت و دەیخەنە ناو قەفەس. باڵندەکان بۆ ئەوەی دڵتەنگ نەبێت هەموو بەیانیان و ئێوارانێک دێنە لای و بۆی دەخوێنن. لێرەدا چیرۆکنووس دەیەوێت پێمان بڵێت کە ئازادی نرخی خۆی هەیە. ئازادی تام و چێژ بە ژیان دەبەخشێ. یەکەم کەس مرۆ دەبێت خۆی لە خۆی ئازاد بکا. تاکو بە ئازادی بتوانێت ئەوەی شتی جوان و داهێنانەیە ئەنجامی بدات. خۆ دەربازکردن لە واقیع و لۆجیک تاکە ئارەزووی سوریالییەکانە، چونکو وایان دەبینی هەرکەسێک کۆت و بەندی ئەمانە بێت ناتوانێت داهێنان و کاری جوان بکا. بەمەش ئەم ئازادییە هەوڵ و کۆششی دەوێت. لە ساڵانی زوو هەموو کورد بۆ ئازادی خاک و وڵات تێ دەکۆشین، دەیان ڕۆڵەمان لەم پێناوە شەهید کراون و ڕەوانەی زیندانەکان کراون و خۆیان کرد بە قوربانی، ئەمەش بیروڕا و هەڵوێستی چیرۆکنووسە سەبارەت بە ئازادی و نرخی ئازادی. کە هاتووە وێنەیەکی جوانی بۆ

عـاشــقـبـوون بـه ئازادی و خـۆبـەخـتكردن لە پێناوی ئازادی دروست كـردووه. هەرچەندە كەسايەتی چيرۆكەكە بووەتە قوربانی، لێ دەيان و سەدان باڵندەی ئازاد كرد كە دواتر ئەوانيش وەفايان بۆی هەبوو. ئەم هەوڵدانە بۆ ئازادی سورياليیەتی چيـرۆكنووس دەســەلمێنێت، چونكوو دەيويست دنيـايەكی تەواو ئازاد لـەسـەروو واقيعەوە دروست بكا، هەروەها ڕەتكردنەوەی ئەو واقيع و لۆجيكە كە تێيدا دەژيا هەڵوێستێكی جوانی سورياليیە. ئازادی شتێكی زۆر جوانە، بەكارهێنانيشی بۆ شتی جوان و نایاب دەبێت، ئازادی ئامێرێك نییە بەكار ببرێت، لێ هەر هەوڵدانێك بۆ خۆ ئازادكردن مـانـای بڕياردانە بۆ ياخيبوون، بۆ ئەنجامدانی كاری جوان و داهێنەرانە.

كورتـەچيـرۆكی (شـوێنەوار) كـە لـە سـاڵی (١٩٨٧) نـووسـراوە. پرسـيـارێك و ديمەنێكی وا سـورياليمان پێشـان دەدات و پێشكێش دەكات. دەبێت وردبينييـەكی زۆرمـان هـەبێت تـاكو لێكی بدەينەوە. بەشـێوەيەكی ئێستـێتـاتيكی زۆر جـوان ئەم كورتەچيرۆكەی نووسيوە. كورتەچيرۆكەكە باسی شوێنەوارێكی منداڵێك دەكات كـە بووەتـە ئێسك و هـەر لەنـاو بێشكەدايە. ديمەنێكە چيـرۆكنووس دەڵێت ڕەنگە دوای سـەدەيەكی تر شـوێنـەوارناسـان ئەو شـوێنەوارە بدۆزنەوە لە گـەرمـيـان، لێ سـەريـان لە شتێك سورِ دەمێنێت كە بۆچی ئەم ميللەتە منداڵەكانيان بە بێشكەوە دەنێژن. ئەم چيرۆكە زۆر فـەلسـەفييـانە باس لە وێرانكردنـی دێيـەكانی گـەرميـان دەكـات و چۆن خـەڵكەكەی ئەنفـال كـراوە و خـانوويـان بەسـەر منداڵی ناو بێشكە ڕووخـاندووە. ياخۆ ئەم خەڵكانە بۆچی مـنداڵەكانيـان وا دەنێژن؟ ئەمە پـرسيـارێكە پێويسـتی بە وەڵامێكی وردبينانە هەيە. ئەگەر شـوێنەوارناسـان لێكۆڵينەوە بكەن لەسـەر ئەم بابـەتە، بۆيان دەردەكەوێت كە چ كارەسـاتێكی جينۆسـايد بەسـەر ئەم ناوچـە و مـيللـەتەدا هـاتـووە. ئەم نـاوچەيە بۆچی وای بەسـەر هـاتـووە ئاخـۆ دەبێت ئەمانە چ تاوانێكيان هەبووبێ؟ بۆيە چيرۆكنووس لە ڕێگەی ئەو پرسيارەوە سەدان پرسـيـاری تـر دەورووژێنێت كـە دەبێـتـە هۆی ئاشكرابوونی تاوانـی ئەنفـال و جينۆسـايدكردنی كورد. ئەم پرسـيـارەی چيرۆكنووس بەڵێ نەك دوای سـەد سـاڵ، بەڵكو زووتريش بەڕاست گەڕا و بۆ هـەموو جيـهان ئاشكرا بوو كـە ميللەتی كورد ئەنفـال و جـينۆسـايد كـراوە، لە ڕێگای هـەڵدانەوەی گۆڕە بەكۆمـەڵەكان و زيندانی نوگرەسـەلمان و دەيـان چيـرۆكی تراژيدی خـەڵكی گـەرمـيـان بـە تـايبـەتی و كـورد

بەگشتی. چیرۆکنووس پێشبینی ئاشکرابوونی ئەم تاوانە دژ بە مرۆڤایەتییەی لەم چیرۆکەدا کردووە. ئەمەش هونەرمەندی و نووسەری جیدی بوونی چیرۆکنووس دەسەلمێنێ. زۆر نووسەر و هونەرمەند هەیە پێشبینی دەکەن، ئەم چیرۆکنووسە یەکێکیانە. (شێرزاد حەسەن)یش لە چیرۆکی کەروێشکەکان پێشبینی ڕووخاندنی سەدام حوسێنی کردووە و ڕووخاش.

ئەمەیە خەونی سوریالیی، ئەمەیە پرسیاری سوریالییەکان" ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل یەکێکە لەو نووسەرە کوردانەی کە لە قوتابخانەدا بە کوردی نەیخوێندووە بەڵکو بە هەوڵ و کۆششی خۆی فێری خوێندن و نووسینی زمانەکە بووە، لە سەردەمێکیش سەری هەڵداوە کە لە مێژووی ژیانی ئەدەبی و هونەری نەتەوەکەیاندا بەسەردەمێکی تاریکی رۆشنبیری کوردی و کزی چاپەمەنی دانراوە"[٢] لەم چیرۆکەدا وێنەکە زۆر سوریالییە لەم ڕێگەیەوە ئەم پرسیارە جیدیانە وەڵام بدەنەوە.

پەراوێزەکان:

١- کۆ چیرۆک، ئەحمەد محمەد ئیسماعیل، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٧، ل ٥.

٢- چیرۆکی هونەری کوردی/ شێوە و شێواز و بونیاد، زاهیر ڕۆژبەیانی، دەزگای موکریانی، چاپی دووەم، ٢٠٠٨، ل ١٢٤.

باسی سێیەم

محەمەد موکری و سوریالیزم

محەمەد موکری یەکێکە لە ناوە دیارەکانی نێو ئەدەبی کوردی بەگشتی و چیرۆک و ڕۆمانی کوردی بەتایبەتی. لە نەوەی حەفتایەکانە و تا ئێستاش لە بەرهەمە جوانەکانی بەردەوامە، دەستێکی باڵای هەیە لە وەرگێڕان چەندان ڕۆمان و شانۆگەری بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە.

ئێمە لێرەدا تیشک دەخەینە سەر دوو بەرهەمی چیرۆکنووس کە دەتوانین بنیات و یاخیبوونی سوریالییانەی تێدا بدۆزینەوە. دەبێت ئەو ڕاستییەمان لە بەرچاو بێت کە سوریالیزم بەهەموو شێوەیەک لە هەوڵی دروستکردنی گۆڕاندا بووە، ڕوانینێکی سەردەمییانە و نوێخوازانە بووە، جا بۆیە مەرج نییە ئێمە کە لێکۆڵینەوە لەبارەی دوو بەرهەمی چیرۆکنووس دەنووسین مەرج بێت ڕەگەزەکانی سوریالیزم بدۆزینەوە جا بەبەرهەمی سوریالیی دابنێین. بەلای ئێمەوە هەر بەرهەمێک جۆرێک لە یاخیبوون و دژ وەستانی بەرامبەر واقیعی هەبێت و ڕوانینێکی تازەی بەرامبەر سەردەمی ڕابردوو و ئێستا هەبێت ئەوا بە سوریالیزمی دادەنێین.

محەمەد موکری وەک وتمان لە نەوەی حەفتایەکانە، بەتایبەتی دوای بەیاننامەی یازدەی ئاداری (١٩٧٠) کە بواری ئەدەبی و ڕۆشنبیری پەرەی سەند چووە قۆناخێکی نوێوە، لەگەڵ ئەم گۆڕانەش نەوەی نوێ و دەنگی نوێ پەیدا بوون، کە بەتەکنیک و ناوەڕۆکێکی نوێوە هاتنە مەیدانی نووسین، چونکو ئەم نەوەیەی کە باسی دەکەین سەرچاوەی فیکری و ڕۆشنبیرییان جیاواز بوو، دیدێکی جیاوازتریان هەبوو لەوانی پێشتر " لە کاتێکدا هەمانن لەنەوەی نوێن و کە دەستیان دایە چیرۆکنووسین، هەر یەکسەر بە تەکنیکی نوێ دەستیان پێکرد. وەک : لەتیف حامد و سەدرەدین عارف و محەمەد موکری و سەلاح شوان و ڕئووف

حەسەن"[1] کەواتە ئەم نەوەیە شتی تازەی پێ بوو، ئاسۆی بیری فراوانتر بوو.

ئێمە لێرەدا باس لەو قۆناخە ناکەین، لێ ئەو قۆناخە بەرهەمی جوان و پڕ لە داهێنانیان پێشکێش کرد. سەردەمی چیرۆکنووس بەتایبەتی لە نێوان سالآنی (١٩٧٠-١٩٧٤) کە ئازادییەک لە هەموو بوارەکانی ژیان هەبوو، بەتایبەتی لە ڕووی ڕۆشنبیرییەوە، چەندان بەرهەمی نایاب بەرهەمی ئەو چوار ساڵەن. چیرۆکنووسیش بەهەمان شێوە بەرهەمی جوانی پێشکێش کردووە، هەروەها دوای نسکۆش لە شۆڕشی نوێ بەشداری کردووە و تەنانەت قەڵەمەکی ڕەخنەیی لە خودی شۆڕش گرتووە، ئەمەش هەڵوێستی ڕاستەقینەی نووسەری بەتوانایە بۆ ئەوەی دژی ئەو واقیعە ناشرینانە بێتەوە کە هەن و هەوڵی گۆڕانیان بدات.

ئەوەی ئێمە دەمانەوێت لێرەدا لێکۆڵینەوەی لەبارەوە بکەین و یاخیبوون و سوریالییەتی بسەلمێنین، ئەو دوو بەرهەمەی تا ڕادەیەکی زۆر کاریگەری خۆی دروست کرد و تەنانەت بەرهەمی دووەمی بەرهەڵستییەکی زۆر کرا و بە بیانووی ئەوەی دژی شۆڕشە، ئەوانیش چیرۆکی (نێچیر) و ڕۆمانی (سەگوەڕ)ن.

نێچیر و هەوڵێک بۆ گۆڕانکاری

سەرەتا بە پێویستی دەزانم ئەوە ڕوون بکەمەوە کە ئەم چیرۆکە باس لە چی دەکات ئەویش زۆر بە کورتی: پیاوێک لە ژوورەوە لەنێو چوار دیوار دانیشتووە، دیارە خاوەن ئەشکەنجە و کێشەیەکی قووڵە، تەنیایە، کێشەیەکی گەورە لە ناخیدا پەنگی خواردووەتەوە بۆ خۆ دوورخستنەوە لەم خەمە پەنای بردووەتە بەر مەی خواردنەوە، لێ دادی نادات. لە ژوورەکەی دەگەڵ خۆی دەدوێت و لە ئاوێنەکەی بەرامبەری سەیری خۆی دەکات دواتر ئاوێنەکە دەشکێنێ و بە پەرداخێک خوێنەکەی خۆی دەخواتەوە.

ئەمە زۆر بەکورتی ڕەنگە ماناکەی تەواو خۆی نەدات بەدەستەوە. کەسی ناو چیرۆکەکە کەسێکی دەروون ئاڵۆزە، کەسێکی پڕ لە کێشە و ئازاراوییە، لە ڕووی دەرەوەش دیارە کەسێکی زۆر هەژار و دەستکورتە هەروەک لە وەسفی ناو چیرۆکەکە بۆمان دەردەکەوێت.

ئەم چیرۆکە باس لە کەسێک دەکات کە هەموو ژیانی هەر دووپاتەیە و دەیەوێت

خۆی لەم دووپاتەبییەی ژیانی رزگار بکا و هەوڵی گۆڕانکاری بدات، لێ ناتوانێ، چونکو گۆڕانکاری وا لە مرۆ دەکات لە ژیانیدا بچێتە قۆناخێکی نوێوە بەجۆرێکی تر بیر بکاتەوە و هەنگاوی جوانتر و جیاوازتر بهاوێژێ. لێ نازانین کێشەی کەسایەتی ناو چیرۆکەکە چییە؟ لێ بەهۆی لێزانینی چیرۆکنووس پێویست ناکات ئێمە لە کێشەی ئەو کەسە ئاگەدار بین دەکرێ بپرسین بۆ؟ لەبەرئەوەی چیرۆکنووس تەکنیکی مەنەلۆگی بەکار بردووە، ئەم تەکنیکەش واتە خۆدواندن، قسەکردن دەگەڵ خۆ نەک کەسی بەرامبەر وەک لە دایەلۆگدا هەیە، کەسایەتی ناو چیرۆکەکە دەگەڵ خۆی دەدوێت بۆیە چ پێویست بەوە ناکات ئێمە بزانین کێشەی چییە؟.

کەسایەتییەکە زۆر بێزارە لە ژیانی خۆی گلەیی لە خۆی دەکات کە شەوگارەکانی هەموو وەکو یەکە " ئاه... ئەم شەویش وەکو دوێنێ و پێرێ و پێرار نەمتوانی کارێ بکەم کە شەوگارەکانم لەیەک نەچن"[٢] ئەم گلەیی لە خۆکردنە و پرسیار لە خۆکردنە وا نیشان دەدات ئەو مرۆیە هەوڵی ئەوە دەدات گۆڕانێک و نوێبوونەوەیەک لە ژیانی خۆیدا بکا، لێ چۆن؟ ئەوەیان نازانێتن بەمەش کەسایەتی چیرۆکەکە ناتوانێت ڕێگەی گۆڕان بدۆزێتەوە، یاخۆ لەوانەیە ڕێگەی لێ گیرابێت واتە هەوڵدانی کەمە و ڕێگە چارەسەری بۆ خۆی پێ نییە. ئەم هەوڵدانە بۆ گۆڕان و خۆ نوێکردنەوەیە و هەوڵدان بۆ ڕوانین لە ئاسۆیەکی جوان یەکێک بووە لە بنەماکانی سوریالیزم، واتە سوریالییەکان بەردەوام لە هەوڵی گۆڕینی ئەو واقیع و لۆجیکەدا بوونە کە تێیدا ژیاون. سوریالییەکان پێچەوانەی داداییەکان بوون کە گاڵتەیان بەهەموو شتێک دەهات ژیانیان بە قۆڕ و بێ مانا و تورەهات دادەنا، لێ سوریالییەکان هەردەم بۆ دروستکردنی باڵای سەروو واقیع لە هەوڵدان بوون.

ئەم هەوڵەی کەسایەتی ناو چیرۆکەکەی موکری هەوڵدانە بۆ دژایەتیکردنی ئەو واقیع و لۆجیکەی تێیدا دەژیا و بۆ دروستکردنی ژیانێکی باڵاتر و جوانتر دە هەوڵی گۆڕینیدا بووە، لێ کە سەرکەوتوو نابێت بەڕێگایەکی تر هەوڵ دەدات ئەویش پەنابردنە بەر مەی خواردنەوە، لەمەشدا سەرکەوتوو نابێت، چونکە مەست نابێت "ئاه... ئەم شەویش مەست نەبووم، نەمتوانی خۆم بەجێ بێڵم و باز بەسەر خۆمدا بدەم"[٣]

لەلایەکی تر لەم چیرۆکەدا چەندان وێنەی سوریالیمان بەرچاو دەکەوێت کە دژی واقیع و لۆجیکن و ڕەتی دەکەنەوە بەگژ داوونەریت و دیاردە کۆمەڵایەتییەکاندا دەچێتەوە " پەلامـاری پارچەیەکی ئاوێنە شکاوەکـەم دا، بەبێ سێ و دوو بـە ملی خۆممدا هێنا و سەرەم لە ملم جیا کردەوە وەکو تۆپ هەندێ شەق شەقێنم پێ کرد و کردمە سەری یەکەم نێچیری کوژراوی دەستم و لکانمە دیواری ژوور دەرگەی ژوورەکەمەوە"(٤)

ئەم جۆرە وێنانە وێنەیەکن لە واقیعدا بوونیان نییە کەسێک سەری خۆی لێ بکاتەوە و شەق شەقێنی پێ بکات. بەڵکو مەبەست و مەغزا لەمەدا ڕەنگە ئەوە بێت ئەو سروشتەی هەیەتی، ئەو داوونەریتە دواکەوتووەی پێوەی لکاوە، ئەو عەقلیەتەی هەیەتی دەیەوێت سەری ببڕێت و ڕەتی بکاتەوە هەوڵی ئەوە بدات ئەو جیهانەی هەیەتی بە دنیایەکی بالاتر بیگۆڕێت، ژیانێکی بالاتر، ئەم هەوڵدانە هەوڵدانێکی یاخیبووانە و سوریالییانەیە.

هەروەها کە چیرۆکنووس باس لە وێنەی ناو پارچە ئاوێنە شکاوەکان دەکات کە هەر یەکەیان دەموچاوێکی گرژ و نالەبار و تووڕەیان هەیە، دەگەڵ تکە خوێنەکانی دەستی کە ئەتکانە سەر ئەو وردە شووشانە دەسڕانەوە. ئەم وێنەی پارچە ئاوێنە شکاوەکان هەر یەکەیان بەڕای ئێمە بریتین لە داوونەیتێک، دواکەوتوویەکی ناو کۆمەڵگە، کەسایەتییەکە هەڵدەستێ بە سڕینەوەی هەریەک لەمانە بەکوشتنیان، بەمەش دەگەڵ سڕینەوەی یاخۆ کوشتنی هەریەک لەو کەسانە هەوڵ بدات خۆی تەنیا بکاتەوە، لێرەدا ئەوەمان بۆ بەدیار دەکەوێت ئەو کەسە بۆ ناتوانێ خۆی بگۆڕێت، ئەو هەموو داوونەریت و عەقڵە دواکەوتووە لێ ناگەڕێت، بۆیە سەرەتا دەبێت یەکە یەکەیان لەناو ببات و ئینجا هەوڵی ئەوە بدات زنجیری ئەو کۆت و بەندانە بپسێنێ ئەوسا دەتوانێت گۆڕان بکا. ئەمەش ڕێک دەگەڵ سوریالیزم دەگونجێت، یاخیبوون لەو هەموو عەقڵێکی باوی سەردەم و گۆڕانکاریکردن بەڕاستی ئامانجی سوریالییەکانە.

کەواتە ئەم چیرۆکە پێمان دەڵێت تاکی کوردی لە هەوڵی خۆگۆڕینە (بۆ ئەو سەردەم و ئێستاش)، لێ دیلی ئەو هەموو نائومێدی و کۆت و بەندەی داوونەریتە، هەروەها دوای نسکۆی شۆڕش تاکی کوردی تەواو نائومێد بوو لە هەوڵی ئەوەدا

بوو گـۆڕانکاری بکات بۆ ئەوەی جـیـهـانێکی باڵاتر بۆ خـۆی دروست بکا، لە هەوڵەکانی بەردەوام بوو تاکو گەیشتە ئەم ئەزموونەی ئێستامان، بەڵام بەداخەوە زۆر شت مـاوە بیگۆڕێت با لە هەوڵدا بین بۆ گـۆڕینی عـەقلیـەت و داوونەریتـە دواکەوتووەکانی سەردەم هەنگاو بنێین بۆ ژیانێکی باڵاتر و جوانتر و نایاب تر.

"سەگوەڕ" خوێندنەوەی داهاتوو

ئەم ڕۆمانەی مـحـەمـەد موکری (سـەگوەڕ) لە ساڵی (١٩٨٢) دا نووسـراوە. تاکو ئێستا شەش جار چاپ کراوەتەوە، دوا چاپیش لەلایەن دەزگای ئاراس لە ساڵی (٢٠٠٨). بەڕاسـتی ئەم ڕۆمـانە یەکـێکە لە نموونە سـەرکـەوتووەکـانی ڕۆمـانی کوردی، هەرچەندە هەندێک لە نووسەران بە ڕۆمانۆکەی دادەنێن بێگومان ئەوان سەیری قەبارەی ڕۆمانەکە دەکەن بەڵام لە ڕاسـتیدا هەموو ڕەگەز و بنیـاتێکی ڕۆمـانی تێـدایە، هەروەها ئەم ڕۆمـانە مـەنەلۆگی زۆری تێـدایە کـە ئەمـەش خاسیەتێکی دیاری بەرهەمەکانی ڕۆماننووسە" کەسانی چیرۆکەکانی محەمەد موکری بە زۆری لە حاڵەتی تەنگەتاویدان چەڵمەیەک لە ناخدا گێژیان دەدا و ئارام و ئۆقرەیان لەبەر دەبڕێ. ئەم تەنگەتاوی و چەڵمـەش ئەنجامی خـۆخـواردنەوە و ئەندێشـەیەکی گـشـتـییـە سـەبارەت بە ژیان، نەک خەم و پەژارەیەکی شـەخسـی ڕۆژانە" (٥) بۆیە کەسایەتی ناو چیرۆک و ڕۆمانەکانی (محەمەد موکری) تەنیا هەڵگری خەمی خۆیان نین، بگرە خەمی میللەت و ژیانیشیان لە کۆڵە، دەتوانین لە کەسایەتییەکانی میللەتی کورد بەدی بکەین.

ئەم ڕۆمـانە باس لە کەسێکی ئەم مـیللەتە (مـیللەتی کـورد) دەکات کـە چووەتە شاخ بۆ ئەوەی دژی داگیرکەر وەکو پێشمەرگەیەک بجەنگێ. گەلێ تەنگوچەڵەمە دەبینێت کەسێکی ئازا و بەجەرگ دەبێت. هەردەم لە ڕیزی پێشەوەی هێرشەکانە و دوایەمین کـەس نان دەخـوات. شێـواز و ڕەفـتـاری لەگەڵ خـەڵک زۆر مـەردانەیە و ئەمەش کاریگەری خۆی هەبووە لەسەر ئەوەی خەڵک خۆشیان بوێت و پاڵپشتی لە شــۆڕش بکەن. تووشی زۆر دەردەســەری دێت تەنانەت بەهـۆی ئەوەوە باوک و خوشکی تیا دەچن بەدەست ڕژیمەوە. دوای نسکۆی (١٩٧٤) دوبارە دەگەڕێتەوە شـاخ لە کـاتی سـەرهەڵدانەوەی شـۆڕش، بەڵام دنیـایەکی تر دەبینێت، هەمـان مرۆڤەکانن، هەمان ڕوخسارەکانن، شەڕی براکوژی دەبینێت زۆر ڕووداوی تر تاکو

بەگـــرتـن دەدرێت و فـــەرمـــانی لـە ســـێـــدارەدانی بـۆ دەردەچێت. لە زینـدان زۆر دەگەڕێتەوە بۆ یادەوەرییـەکانی بەشێوەی فلاش باگ، مەنەلۆگی زۆری تێدایە. ئەو لە زیندان بەپێچەوانەی هەموو زیندانییەکانی تر کە شیعر و دروشم لەسەر دیواری زیندان دەنووسن، ئەو تەنیا وشەی (سەگوەڕ) دەنووسێت، ئەمەش لە جیاتی هەموو دروشمێک کە شۆڕشی بە (سەگوەڕ)ین دادەنا.

شـتێکی تر هـەیـە ئـامـاژەی پـێ بدەین ئـەویش ئـەوەیە دوای نـووسـینی ئـەم ڕۆمـانـە، ڕۆمـانـنووس و چیرۆکنووسی کـورد (مـحـەمـەد مـەولـوود مـەم) بەڕۆمـانێک وەڵامی (مـحەمەد موکری) دەداتەوە تێیدا دەڵێت: ڕاسـتـە شۆڕش کـەموکـوڕی زۆری هـەیە، لێ سـەربەرزیشی تێدایە. ڕۆمانەکەی (مەم) بەناوی (کاروان و سـەگوەڕ) ە[*].

ئەم ڕۆمانەی موکری هەڵوێست وەرگرتنێکە بەرامبەر ئەو هەموو کەموکوڕییانەی لەناو شـۆڕشـدا هەبوون. کەسێک لەنـاو شـۆڕش بێت و سـەر بەهەمـان حزب بێت، هـەڵویست وەرگـرێت و شـــۆڕش و حـــزبەکـــەی و زۆر لـە کـەســـانـی ناو شــۆڕش بـە خـۆفـرۆش و خـزمـەتکردنی بەرژەوەندی دوژمن لە قـەڵەم بدات، بەڕاسـتی ئـەمـە یاخیـبوون و هەوڵدانە بۆ گـۆڕانکاری. بۆیەش زۆر لە ڕۆشـنبیـران و کـەسـانی ناو شــۆڕش لەو ســەردەمە داوایان کـرد لێی قـبـووڵ نەکـرێت. هـەروەک لە پێـشـەکی ڕۆمـانەکـەدا هـاتووە بەڕێز (مـام جـەلال) نـووسـیـویەتی و یادگـاری ئەو ڕۆژەمـان بۆ دەگێڕێتەوە دەڵێت :" زۆری نەخایاند دەنگی توڕەیی و ناڕەزایی لە هەندێک کادیر و پێشـمـەرگەی (ی. ن. ک) دا دژی سـەگوەڕ بەرزبوویەوە و پرتە و بۆڵە لەمـلا و ئەولا پەیدا بوو"[٦] ئەمەش نیشانەی یاخیبوون و کاریگەریی ئەم ڕۆمانـەیە لەو سەردەم، هـەروەها هـەر لەم پێشـەکییە ئەوەمـان بۆ دەردەخات کە مشـتومڕ و گفـتوگۆی زۆری ناوەتەوە، ئـەمـەش سـوریالیـیـەتی ئـەم ڕۆمـانە دەسـەلمێنێت بەهۆی ئەو ڕەخنـانەی هـەیبـوو بۆ ئەوەی شــۆڕش بە خــۆیدا بچـێـتــەوە و گـۆڕانکاری بکا و خــۆی نوێ بکاتەوە، تاکـو شــۆڕشـێکی جـوانتـر بەرێوە ببـەن." کـەڵکی تری بڵاوکـردنەوەی سـەگوەڕ ئەوە بوو کە بووە مـایەی قسـە و باس و مشـتومـڕ و لێدوان و گفـتوگۆ، ئەوەی ڕاستی بێت منیش بەشداریم تێدا کرد، هەم لەگەڵ پێشمەرگە ناڕازییەکان

(*) بۆ زیاتر زانیـاری لـەبارەی ئەم بابـەتە سـەیری وتاری (شـۆڕش لە دوو گـۆشـەنیگای جیاوە)ی (د. ئازاد حەمە شەریف) بکە لە کۆواری نەوشەفەق، ژ/ ٦٣، کانوونی یەکەم ٢٠٠٨، ل ١٥.

و هەم لەگەڵ کادیر و نووسەرانی (ی. ن. ک)یش ئەو ڕاستییەمان بۆ هەمووان دووپات کردەوە کە دەبێ (ی. ن. ک) هەڵگر و بەدیهێنەری دروشمی دابینکردنی ژیان بێ بۆ نووسەران و ئەدیبان، کەڵکە زۆر و زەوەندەکانی ئەو دروشمەم نیشان دا، لە وەڵامی هەنێ پێشمەرگەدا پرسیم: کە مامۆستا موکری چی تێ گرتوون؟ گوللە؟ یا گوتە...

گوتیان شتی وای نووسیوە بەدڵمان نییە و دژی (ی. ن. ک)یشە. لە وەڵامدا گوتم:

دژی (ی. ن. ک)ی تێدا نییە، بەڵام ئەگەر بەدڵتان نییە، بەهەمان چەکی مامۆستا موکری بەرەنگاری ببنەوە ئێوەش لەسەر سەگوەڕ بنووسن و چیتان پێ هەڵەیە نیشانی بدەن و چیتان پێ باشە دەری ببڕن"[٧]

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەم شۆڕشە لە ناوەخۆیدا قبووڵی ئەو جۆرە بیروڕایانەی نەدەکرد، ڕۆمانی سەگوەڕیش لەسەر حەق بووە. بەلایەکی تریشدا هەمان ئەو کەسانەن کە تا ئێستاش لەسەر کورسین و نوێبوونەوە و گۆڕانکاری قبووڵ ناکەن. ئەمەش ڕەخنەیەکی سوریالیی توندە دژی ئەو جۆرە عەقلانە لەناو کۆمەڵگەی ئێمە یاخۆ لە دەسەڵاتدارانی ئەو سەردەم بۆیە " بیری سوریالیزم بەشێوەیەکی گشتی بیرێکی نوێخوازانە و لە هەمان کاتدا ڕەخنەیی بوو. چونکە سوریالیزم هاوتەریب بوو لەگەڵ سروشتی ناخی مرۆڤ و لەگەڵ ژیان و ئامانجی کۆمەڵگەدا، زیاتر وەزیفە یا لە ئەدەب و هونەر و ڕوانینیان بۆ پێوەندییە کۆمەلایەتییەکان و ژیانی کۆمەڵگە جۆرێکی جودا بووە لەگەڵ ئەوانەی پێش خۆیان هەموو کات لە هەوڵی گۆڕینی کۆمەڵگەدا بوون"[٨]

کەواتە موکری هەمان بیرکردنەوەی سوریالییەکانی هەبوو، دەیویست بەهۆی ئەو ڕەخنانەی کە لە شۆڕش و هەندێک بەرپرسانی دەگرت، بەو هۆیەوە گۆڕانێک لەناو شۆڕش ڕوو بدات. گۆڕانیش یەکێک لە ئامانجەکانی سوریالیزم بووە. ڕۆماننووسیش لەو ڕێگەیەوە ویستوویەتی بەهەموو کەسانی ناو شۆڕش نیشان بدات کە بەهۆی چەند کەسێکی خۆفرۆشی ناو شۆڕش، شۆڕش بووە بە سەگوەڕین. دەیان ناشرینی و گەندەڵی تێدایە وەکو: کارکردن لە بەرژەوەندی دوژمن، شەڕی ناوەخۆی حزبەکان کە خۆشیان نەیاندەزانی لەسەر چییە و بۆ ئەم

شەڕە دەکەن؟ کە دەیان ڕۆڵە بووە قوربانی. تەنانەت ئەم شەڕە دوای ڕاپەڕینی بەهاری (١٩٩١) دووپاتە بوویەوە هەمان مێژووی ڕەشیان دووبارە کردەوە. شۆڕشێک کە هەموو تاکێکی کورد بە گەورە و بچووکیەوە، بە پیاو و ئافرەتەوە لە خزمەتیدا بوون جا بەهەر شێوەیەک لە شێوەکان بێت، بەتایبەتی گوندنشین و ڕەوەندەکان. هەر بۆیە ڕۆماننووس پێشبینی ئەوەی کردووە کە ئەم شۆڕشە نەک لەو سەردەم بگرە ئەگەر کوردستانیش ئازاد بکرێت ئەوا خاوەنی بەڵێن و دروشمەکانی خۆیان نین، ئەوەتا ئێستا دوای چەندان ساڵ لە ئازادیی گوندەکانمان قەرەبووی ئەو ماندووبوون و زیانانەیان بۆ نەکراوەتەوە کە لەو سەردەم بەماڵ و گیان لە خزمەتکردنی شۆڕشدا بوون. هەر ئەو کەسانەی ئەو سەردەمن و هەمان عەقڵیەتیان هەیە. ئەو پێشبینی و یاخیبوونەی ڕۆماننووس نیشانەی هەستکردنیەتی بۆ ئەوەی هەوڵی جیدی خۆی بدات و ئەرکی سەرشانی نووسەرایەتی خۆی ڕاپەڕێنێتن وەک نووسەرێک لە ئاست ناشرینییەکان بێدەنگ نەبێت و هەڵە و کەموکوڕییەکان دەستنیشان بکا و بە گژ ئەو واقیع و لۆجیکەدا بچێتەوە بۆ ئەوەی وێرانی بکا، هەرچەندە دژایەتی زۆری کراوە ئەمەش نیشانەی بەرهەمی نوێخواز و وێرانکەرە.

دایکانی پێشمەرگە و ئافرەتی ئەو کات، کە بەڕاستی ئەوانیش پێشمەرگە و ماندوونەناس بوون، لێ بەداخەوە بەپێی پێویست خزمەتیان نەکراوە وەک لە ڕۆمانەکەدا هاتووە لە وەسفی دایکی خۆی:" بەهەزار دەردەسەری و جلشۆری و نانەواییی ماڵان بەخێوم کردی: بۆ دیدەنی تۆ شەو و ڕۆژی دابوویە دەم یەکەوە، ئەم دێی بە هەنگاوی شەکەتی دەبەستەوە ئەو دێ، تا دۆزیتیەوە، دەست و پەنجەی لە گۆ چووبوو"(٩) ئەمەیە وەسفی دایکی پێشمەرگە و ئافرەتی کورد، لێ ئێستا ماندووبوون و خەباتی ئەوانیان لە بەرچاو نییە، هەمان ئەو بەرپرسانەی ئەوسان کە ئێستا تەنیا لەسەر تەلەڤزیۆنەکان باسی مافی ئافرەت دەکەن، لێ خۆیان یەکەم کەسن پێشێلی مافی ئافرەت دەکەن.

ڕۆماننووس هەر لەم ڕۆمانەیدا وێنەی سوریالیی وامان نیشان دەدات کە هەموو پووچییەک و لۆجیک و واقیعی ئەو سەردەمە ڕەت دەکاتەوە و گاڵتەیان پێ دەکات "وشەی سەگوەڕ سپی دەچوویەوە ڕەنگە ڕەشەکەی دیوارەکە بە پیتەکانی وشەکە خۆی ئارایشت کردبوو، ئەوەندە بە بێدەنگییەوە تێی ڕامای و لێی وردبوویەوە تا

وشـەکـە نیگای سـەگـێکی زلی وەرگـرت، چەند جـارێ لەسـەر یەک بە وەڕینـێکی نائاسایی کاسی کردی، تەکانت دایە بەر خـۆت، پشتت نایە قەد وشـەکە و (تۆیش) بە دەنگێکی بەرزتر دەسـتت بە وەڕین کـرد، زۆر وەڕیت"[١٠] ئەم وێنـە سـوریالییـە نیـشـاندانی ئـەوپـەڕی ناشـرینی شـۆڕشـەکەیە، ئـەوپـەڕی یاخـیـبـوونە لـە شـۆڕش و هـەوڵدانە بۆ ڕاسـتکردنەوەی یاخـۆ جوانتـر بڵێم دروسـتکردنی واقـیع و شـۆڕشـێکی باڵاتر. ئەم ڕوانینـە لەبارەی شـۆڕش تازەیە. لایەنێکی تری ئەم ڕۆمـانـە کـە بـۆنی سوریالییەتی لێ دێت خۆشـەویستییە. خۆشەویستی لای سـوریالییەکان پیرۆز بوو. بەو مانایەی ئەوان هـەر لە ڕێگەی خۆشەویستییـەوە، لە ڕێگای وشـە و زمانی نـاخ و ڕوحیان و خـەیاڵ و خـەونیـان مامـەڵەیان دەگـەڵ دەقەکان دەکرد. ڕۆمـاننووس لەناو ئەو هـەمـوو ناشـرینیـیـەی شـۆڕش (بێگومـان شـۆڕش نرخی خـۆی و جـوانی خـۆی هـەبووە) کـەموکوڕییـەکانی هـەوڵی داوە لە ڕێگەی زمانی خۆشـەویستییـەوە تەعبیر لەو ناشـرینی و کـەمـوکـوڕییـانە بکا و پەردە لەسـەر عـەقلیـەتەی دواکـەوتووەی ئەو سـەردەم هـەڵبداتەوە کـە چەندان دروشـمی پووچیـان هـەڵگرتبـوو. ڕاسـتـە چەندان کەسـایـەتی قـارەمـان و دڵسـۆز هـەبوون لەناو شـۆڕش و بۆ مـافـەکانی گـەلی کـورد هـەوڵیـان دەدا، لێ ئەمـانە چەند دانەیەک بوون، بـەمـەش مـانای ئەوە نییـە ئێـمـە هێـڵـێکی ڕاست و چەپ بەسـەر شـۆڕشـدا بهێنین. دەیان و سـەدان کـەس لەبەر شـۆڕش و پێشمەرگایەتی هـەمـوو خۆشەویست و ماڵ و ژنیـان بەجێ دەهێشت وەک لە ڕۆمانەکەدا هـاتووە " کەسێکی چەوساوە و بێدەنگ، دەوروبەری بە هـەزاران داو تەنرابێت، دەربەدەر و مـاڵوێران دەکرێ... ناچـاریش دەکرێ قـەناعەت بەخـۆی بێنێ کە ئەمـانەی لـە پێناو مـرۆڤایەتی و یەکـەتی و سـۆشـیـالیسـتـیدا پێ دەکرێ، چۆن دەتوانێ لە خـەونیشـدا قـەناعـەت بە خـۆی بێنێ کە ببێتـە خـاوەن خـێزان و دەگـەڵ هـاوسـەریدا بـە هێـمنیـیـەوە بژین و تۆوی بـەختـەوەری بۆ نـەوەکـانیـان بـڕوێنن. هـەرچەندە سـەیری ئەم کارە دەکەم وەک ئەوە دێتـە بەرچاوم کە گـەوجێکی بێفەڕ لە جیـهـانی سێیـەمدا و لەژێر سـایەی ڕێژیمـی ڕەگـەزپـەرسـتی داوای دیموکـراتییـەت بکا"[١١] ئەگەر سـەیری ئەم پەڕەگرافە بکەین ڕۆماننووس چەند سوریالییانە باسـی ئەوەمـان بۆ دەکـات کـە ژیانی هـاوسـەری و خـۆشـەویسـتـی سـەدان گـەنج بووەتە قوربانی دروشـمی قـۆڕ و بێ مانای مرۆڤایەتی و سۆسیـالیستی، چونکو هـەر ئەوان ئەو دروشـمانەیان بـەرزکـردبویەوە، کەوتبـوونە گیانی یەکتری و شـەڕی براکوژییـان

بەرپا کرد. ڕۆمانـنووس دەیەوێت بەم زمـانە سـوریالیـیە ڕەخنە بگرێت و ئیتـر با خـۆشـەویسـتی نەکـرێت بە قـوربانی ئەو دروشـمـە بەتاڵانە " سـوریالیـیەکـان زۆر بەتوندی دژایـەتی ئەو سـەرچاوە و کـەناڵانەیان کـردووە کـە ڕێگری و بەربەسـتـیـان لەبەردەم بـیـری پێشکـەوتن و گـۆڕانی کـۆمـەڵگە و لەبەردەم ئازادییـەکـانی مـرۆڤ دروست دەکـرد، سـەرچاوە و کـەناڵەکـانیش هەمـوویان داوونەریت و ئـاین بوو"(١٢) ئەمـە بێـجگە لەوەی کـە ئاین و داوونەریت ڕێگەی خـۆشـەویسـتی نـادەن و گوناه و حەڕامـە. ئەمە وای لە ڕۆمـاننووس کرد بەم شێوەیە تەعبـیر بکا و بڵێت: سەرەڕای هەموو هۆیەک دروشمەکانی شۆڕش بوونە ڕێگر لە بەردەم خۆشەویستی.

مـەسـەلـەیەکی تر کـە ڕۆمـانـنووس زۆر بە توندی ئاماژەی پـێ داوە و ڕەخنەی لێ گرتـووە و بە واقیـعێکی ڕەشی داناوە و ویسـتوویەتی ئەوان بە ئاگا بێنێ. کە وەکو خـوێندنەوەی داهـاتووی لێ هـاتووە، واتە مـوکـری پێمـان دەڵێت: گـەر ئەوان ئاوا بەو شـێوەیە بەردەوام بن هـەرگـیـز ناتوانن ببن بە خـاوەنی هیـچ، ئەمـەش پێشـبـینییـەکی تەواو ڕاست بوو، لە پاش ڕاپـەڕینی (١٩٩١) شـەڕی براکـوژی ڕووی دایەوە ئەویش لە ئەنجـامی ئەو عـەقلیـەتە بوو کـە بەردەوام بەدوای دەسـەڵاتەوە بوون نەک لە بیـری میللەت. لە شـەڕی براکوژی نێزیکەی (٩٠٠٠) مرۆڤی کـورد بوونە قوربانی، دوایش ئەو هـەمـوو گـەندەڵی و ڕۆتینانەی کە لـەلایەن هـەندێک بەرپرسـی نابـەرپرس هـەمـان ئەو کـاتی شـۆڕش کـە مـیللەتی زۆر تووڕە کـرد لە شـۆڕش ڕوویەکی نـاشـرینی بە شـۆڕش و دەرەوە نیـشـان دا. لـە جـیـاتی ئەوەی بۆ پـێـشـەوە هەنگاو بـهـاوێژن بۆ بەرژەوەندیی خـۆیان هـاویشـتیان. ئەو میللەتەی بە ڕوح و گیـان و ماڵ لـە خزمـەتی شۆڕش بوو کە چەندان ساڵە میللـەت ئازادە، لێ تاکو ئێسـتا زۆر کەموکوڕی هـەیە ماف هـەیە نـەدراوە " بێگومان هـەر لە خـوت و خـۆڕایی نییـە کە مـوکری شـۆڕشێکی گـەورە و گرانی پـەنجـا سـاڵەی بە (سـەگـوەڕ) ناسـاندووە، چونکو هـەندێک لەوانە بەناوی پیـرۆزی کوردایەتییـەوە شـۆڕشـی کوردیان لەلارێدا بردووە، ئەو شـۆڕشـەی کە میللەتێکی بەشخـوراوی وەکو کورد زیاتر لەنیو سەدە بۆی تێکۆشاوە و قوربانی زۆر و زەبەندی بۆ داوە وای لێ کراوە کە شایەنی وشەی (سەگوەڕ) پتر نەبێت"(١٣)

ئەم شـەڕە وای لە شـۆڕش کـرد کـە ڕوویەکی نـاشـرینی پێ دا لە ڕێگـەی دایکی کـەسـایەتی ناو ڕۆمـانەکـە دەڵێت: " شـەرمـە، داوەشـێن...گـەر دەربەسـتی ڕۆحی خۆتان نایەن و سەرەڕۆیانە مل دەنێن و یەکتری دەکوژن.. دەربەسـتی ئێمەی دایک

بێن، ئێمەی دایک نازانین ئێوە لەسەر چی ناکۆکن و لە براکوژیدا دەستتان بەخوێنی یەکتری سوور بووە"(١٤) ئەمەیە هەڵوێستی ئافرەتی ئەو سەردەم هەموو ژیانی خۆیان بۆ شۆڕش تەرخان کردبوو کەچی ئەوانیش خۆشیان نەیاندەزانی لەسەر چی شەڕ دەکەن و لە پێناو چی شەڕ دەکەن، بۆچی یەکتر دەکوژن هەروەک پێشتر گوتمان موکری هەوڵی داوە لە ڕێگەی ڕۆمانەکەیەوە ناشرینی و کەموکوڕییەکانی شۆڕش نیشان بدات هەوڵی گۆڕانیان بدات. ئەمەش هەوڵدانە بۆ جوانکردنی ژیان، بۆ بەخشینی مانای شۆڕشە بە شۆڕش. هەروەها وێرانکردنی ئەو ژیانە و زەوینە خۆشکردن بۆ دروستکردنی ژیانێکی جیاوازتر و باڵاتر. موکری لەو سەردەم بەتەنیا شەڕێکی سوریالییانەی دژی لۆجیکیەتی شۆڕش هەڵگیرساند.یەکەم چەکی دەستی قەڵەمەکەی بوو، لێ نەیارانی لە جیاتی ئەوەی وەکو ئەو بەقەڵەم وەڵامی بدەنەوە کەوتنە دوژمنایەتیکردنی و سەدان ناو و ناتۆرەیان لێ نا، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئەو کەسانەی ناو شۆڕش نەیاندەتوانی قبوڵی گۆڕان و نوێبوونەوە بکەن، چونکو ڕەخنەیان قبووڵ نەبوو، لێ ئەو هەڵگری حەقیقەت بوو. هەڵگری پەیامی ڕاستی بوو بەرەو شۆڕش جوانکردن، بۆ گەڕاندنەوەی مانای شۆڕش، بۆ ئەوەی ئەوانەی شۆڕشیان ناشرین کردبوو بڕووخێنرێن.

دوای نسکۆ شۆڕش بەجۆرێکی تر و دروشمێکی تر هەڵگیرسایەوە بۆیە کەسایەتی ناو ڕۆمانەکە بڕیاری گەڕانەوەی ناو شۆڕش دەدات" دیسانەوە پاش نسکۆ و ئەم تێهەڵچوونە هەر عەشیرەتبازی و چاوپۆشین و ئاغایەتی لە گۆڕدا بێ دیسانەوە ڕێ لە ڕۆشنبیران گرتن دەکەنە ئامانج یا وەک دەڵێن: چەشە و ترە پەیمان لە خشتەمان دەباتەوە"(١٥) سەیری ئەم وەسفە جوانە بۆ شۆڕش بکە، ڕاستە شۆڕش هەڵگیرسایەوە، لێ چۆن؟ هەمان عەقلیەتی جاران، هەمان ڕوخسارەکانی جاران، هیچ شتێک نەگۆڕاوە تەنانەت ئەوان نەیانتوانیوە عەقلیەتی خۆیان بەرەو پێشەوە ببەن، شۆڕش ناوی شۆڕشی نوێیە، لێ هەڵگری عەقلیەتی کۆن بوو، عەقلیەتی عەشیرەتبازی برەوی هەبوو. کەسایەتی ناو شۆڕش چاوەڕێی ئەوە بوو بەرپرسانی شۆڕش بە خۆنوێکردنەوەوە بێنەوە ناو شۆڕش. موکری پرسیار دروست دەکات بۆ هەمان ڕوخسارەکان؟ بۆ هەمان عەقلیەت؟ بۆ عەشیرەتبازی؟ جا کاتێک موکری دەبینێت هیچ شتێک نەگۆڕاوە، دەیەوێت لە

ڕێگەی کەسایەتیی ناو ڕۆمانەکەی هەوڵی گۆڕانکاری بدات: "خۆتت هەڵبژارد بەشداری کەیت لەوەی (ئەم لە خۆ چووە وەئاگا بێنیتەوە.. با تیماری خوێنڕێژییەکەی بۆ کەسانی تر و قۆناخێکی تر بمێنێتەوە. ئەم ڕەفتارەت بەدڵی چ کەسێکی (مەسئول) نەبوو، دەیان داویان بۆ تەنیت هەزاران ڕاپۆرتیان لەسەر نووسیت... ئەنجام.. ئەوەیە وا خۆت دەبینی کە ئێستا لە کوێدایت"[١٦] ئەمە هەڵوێستەکەیە، ئەمە ئەرکەکەیە کە ڕۆماننووس لە ڕێگەی کەسایەتییەکەوە خستوویەتیە سەرشانی خۆی و بەرەنگاری بەرپرسانی ناو شۆڕش دەبێتەوە بۆ گۆڕینی واقیعەکە، لێ موکری بەتەنیایە و هەموویان دوژمنایەتی دەکەن، کەواتە ئەوان دوژمنایەتی نوێبوونەوە دەکەن، ئەمەش وا دەگەیەنێت ئەگەر لەناو شۆڕش کەسێکی نوێخواز و ڕەخنەگر و خاوەن هەڵوێست هەبووایە دژایەتی دەکرا و سەدان ڕاپۆرت و ناو و ناتۆرەیان لێ دەنا. یاخۆ لە ڕێگەی خۆفرۆشانەوە هەواڵ بەدوژمن دەدرا و لە شار دەستگیر دەکرا.

لەبەرئەوەی کەسایەتی ناو ڕۆمانەکە کە نوێنەری کەسانی خاوەن هەڵوێست و ڕۆشنبیرە، چونکە ئەوانە ڕەخنەگر بووینە، عەقلیەتیان جیاواز بووە، دژایەتی کراون، موکری ئەو واقیعەی تێکەڵ بەخەیاڵە جوانەکانی خۆی کردووە و ڕۆمانێکی پڕ لە جوانی و ڕەخنەگرانەی بنیاتنەرانەی لێ بەرهەم هێناوە، بەرهەمێکی نایابە، جوانە. بۆیە دوا هەڵوێستی ڕۆماننووس لەم پەرەگرافە بەدیار دەکەوێت " بۆ وا بەپەلە هەڵسایتە سەر پێ بە تووڕەییەوە دەست بۆ ئەڵقەکانی زنجیرەکەت دەبەی؟ ڕەنگە مەبەستت بێ وشەیەک، دێڕێک، لەم ژوورە بۆ یادگاری جێ هێڵی ئەوە خۆ بە خەتی زل و ڕوو پێوی دیوارەکەی لای چەپت بە وشەی (سەگوەڕ) دەستنیشان کرد"[١٧] ئەمە دوا یاخیبوون و ڕەخنە و هەڵوێستی موکری بوو لە شۆڕش، دوای ئەوەی هەموو شتێکی کردە قوربانی شۆڕش. شۆڕش ئاوا پاداشتی دایەوە، دوا ئامۆژگاری بۆ نەوەی دوای خۆی ئەوە بوو کە ئەو شۆڕشە تەنیا (سەگوەڕ)ین بوو. " جا کاتێک شۆڕشێک بە سەگوەڕ دەچووێنرێت ئەوە ئەوپەڕی ڕیسواکردن و پەردە لە ڕوو هەڵماڵینی ڕاستییە داپۆشراوەکانە بەناوی پیرۆزی کوردایەتی و شۆڕشگێڕی"[١٨] کەواتە موکری زۆر سوریالیانە لە سەردەمی خۆی لەو شۆڕشە یاخی بوو کە کوردایەتی دەکرد سوریالییانە وتی: شۆڕش یەکسانە بە سەگوەڕین.

پەراوێزەکان:

١- شێوەکانی تەکنیک لە چیرۆکی سالآنی دوای ١٩٧٠، حوسێن عارف، کتێبی نووسینەکانم لە بواری رەخنە و لێکۆڵینەوە، سایتی تایبەتی نووسەر.

٢- چیرۆکی نێچیر، محەمەد موکری، حوزەیرانی ١٩٧٧، کتێبی نووسینەکانم لە بواری رەخنە و لێکۆڵینەوەدا، حوسێن عارف.

٣- سەرچاوەی پێشوو.

٤- سەرچاوەی پێشوو.

٥- کتێبی نووسینەکانم لە بواری رەخنە و لێکۆڵینەوەدا، حوسێن عارف، ل٨٧، سایتی تایبەتی نووسەر.

٦- سەگوەڕ، ڕۆمان، محەمەد موکری، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، چاپی شەشەم، ل ٦.

٧- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٦.

٨- سوریالیزم وەک بیر وەک داهێنان، ناڵە حەسەن، کۆواری هەنار، ٢٠٠٩، ل ١٣.

٩- سەگوەڕ، محەمەد موکری، دەزگای ئاراس، هەولێر، ل ١٧.

١٠- سەرچاوەی پێشوو ل ٤٧.

١١- سەرچاوەی پێشوو ل ٦٦- ٦٧.

١٢- سوریالیزم وەک بیر وەک داهێنان، ناڵە حەسەن، ل ١٨.

١٣- شۆڕش لە دوو گۆشەنیگای جیاوە، د.ئازاد حەمە شەریف، کۆواری نەوشەفەق، ژ ٦٣، کانوونی یەکەم ٢٠٠٨، ل ١٩.

١٤- سەگوەڕ، محەمەد موکری، ل ٥٩.

١٥- سەرچاوەی پێشوو ل ٧٣.

١٦- سەرچاوەی پێشوو ل ٧٤.

١٧- سەرچاوەی پێشوو ل ٧٥.

١٨- شۆڕش لە دوو گۆشەنیگای جیاوە، د. ئازاد حەمە شەریف، ل١٩.

باسی چوارەم

فەرهاد پیرباڵ و چیرۆکی سوریالیزمی کوردی

فەرهاد پیربال بە حوکمی ئەوەی ماوەیەکی زۆر لە ئەوروپا ژیاوە و خوێندنی باڵای لەناو دڵی ئەوروپا (پاریس) تەواو کردووە، ئاشنایەتییەکی زۆری لە بەرهەمی رۆژئاوایی پەیدا کردووە. ئەمەش کاریگەریی خۆی هەبووە لەسەر نووسەر بە ئاشنابوونی بە ئەدەب و تەکنیکی تازە. کۆمەڵە چیرۆکی (پەتاتە خۆرەکان) کە لە ساڵی (٢٠٠٥) چاپی کردووە، دەمانخاتە نێو دنیایەکی پڕ لە سوریالییەت. ئەم چیرۆکانەی رەنگدانەوەی هەموو ژیانیەتی، هەر لە ساڵی (١٩٧٩-١٩٩٩) واتە هەندێکیان لە ناوەوەی کوردستان و هەندێکی تری لە تاراوگە نووسیوە. ئەم چیرۆکانەی نووسەر دەیان رەمز و مەغزا لە خۆیان دەگرن، چونکو بەرهەمی جوان و پڕ لە داهێنان لە یەکەم خوێندنەوەدا خۆ بەدەستەوە نادات. ئەم چیرۆکانەی چیرۆکنووس گەشەسەندنێکی بەرەوتی چیرۆکی نوێی کوردی دا، چونکو ئەم چیرۆکانە لە رووی روخسارەوە فۆرمی چیرۆکی کوردییان هەڵوەشاندەوە، چیرۆکنووس بە فۆرمێکی جیا لە هەموو چیرۆکنووسانی تر نووسی، خۆی جیا کردەوە لە هەموو چیرۆکنووسانی تر و رێچکەیەکی بۆ خۆی دیاری کرد. ئەم یاخیبوونە لە فۆرمی چیرۆکی کوردی وامان لێ دەکات بڕیاری ئەوە بدەین کە سوریالیزم لە چیرۆکەکانی رەنگی داوەتەوە، هەروەها بەشێوەیەکی سوریالیی بابەتەکانمان بۆ باس دەکات و گاڵتەئامێزانە گاڵتە بە واقیع و لۆجیک دەکات.

رەنگدانەوەی ئەم رێبازە لە چیرۆکەکانی (فەرهاد پیربال) یاخۆ بەکارهێنانی شێواز و ناوەرۆکی سوریالیی لە چیرۆکدا بەهۆی کاریگەربوونیەتی بە رێبازە جیاجیاکانی ئەوروپا، ئێمە ناتوانین ناوی لاساییکردنەوەی لێ بنێین، چونکو ئەم رێبازانە بێگومان رێبازێکن ئاستێکی جیهانییان وەرگرتووە، بەواتایەکی تر لە جیهاندا پێرەوکەرانی زۆرە. زۆرن ئەوانەی دەبنە قوتابخانەیەک و پێرەوکەرانی

دەبێت. هەروەک چیرۆکنووس لە چاوپێکەوتنێکی تایبەتی دەگەڵم گوتی: هەموو مرۆیەکان لاسایی یەکتر دەکەنەوە ڕەنگە تەنیا ئادەم یەکەم مرۆ بێت لاسایی کەسی نەکردبێتەوە. چیرۆکنووسیش یەکێکە لە کەسە یاخییەکان. داهێنانی تازە دەکات، هەردەم بەدوای کاری نوێ و نوێبوونەوەیە. ئەو شێتی تازەگەری و داهێنانە. وەک ئەو شێوازە دووبارەکردنەوەی ڕستە و وشەکان لەناو چیرۆکەکان، هەروەها نووسینی پەراوێز لە چیرۆکدا و دروستکردنی لاکێشە و گێڕانەوەی چیرۆک بەشێوەیەکی نالۆجیکی ئەمانە هەمووی لە داهێنانە تازەکانی چیرۆکنووسن لەناو رەوتی ئەدەبی کوردی کە بوونەتە سیمبوولی ناسینەوەی نووسینی چیرۆکنووس. چیرۆکنووس هەموو بنیات و تەکنیکەکانی چیرۆکی نوێی لە چیرۆکەکانی بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە بەکار هێناوە فانتازیای تێکەڵ بە ڕووداوەکان کردووە.

شتێکی تر کە جێگەی باسکردنە ئەویش ئەوەیە ئەگەر نەڵێین هەمووی دەنا زۆربەی چیرۆکەکانی ڕەنگدانەوەی ژیانی خۆیەتی، لەبەرئەوەی چیرۆکنووس لە ژیانیدا هەوراز و نشێوێکی زۆری دیوە، بۆیە تووشی چەندەها چەرمەسەری و ناخۆشی بووە، هەر لێرەوە تا چوونی بۆ ئەوروپا و دواتریش گەڕانەوەی بە دید و فکرێکی تازەوە. کە ئەمەش تووشی ڕەخنەیەکی زۆری کردووە، چونکو شتی نوێ لە سەرەتادا زۆر دژایەتی دەکرێت تاکو شوێنی خۆی دەگرێت. ئەم فۆرم و تەکنیکە تازانە بێگومان گۆڕانیان دروست کرد، بەشێوەیەکی تر شیعر و چیرۆک دەنووسێ تاکو واقیعێکی باڵاتر دروست بکا. شتی نالۆجیکیی هێنایە کایەوە کە تێیدا پڕ بوون لە جوانی و نوێخوازی. ئەم کۆمەڵە چیرۆکەی (فەرهاد پیرباڵ) لە پازدە چیرۆک پێک هاتووە، هەندێکیان لە کورت چیرۆکیش کورتترن وەک چیرۆکی (چیرۆکێکی زۆر درێژی تراژیدی).

لە چیرۆکی (پەتاتە خۆرەکان) کە تەکنیکی ڕەمزی بەکار هێناوە، بۆ ئەوەی دەستنیشانی ئەو نەخۆشییەی نێو کۆمەڵگەی کوردی بکا کە هیچ بەتەنگ کولتوور و ئەرشیف و کەلەپووری خۆیانەوە نین. تەنیا پارە و سامان و دەوڵەمەندی بەلایانەوە گرینگە. ڕەنگە لە ئەریشفخانەکانی ئەوروپا سەدان و هەزاران دەستنووس و بەیازی کوردی هەبن پارێزراون، لێ هیچ نووسەرێکی کورد کە لە ئەوروپا دەژیت خەمی ئەوەی نییە کە ئەمانە رزگار بکا و ئەدەب و مێژووی کوردی

پێ دەوڵەمەند بکا، ئەمە جگە لە چەند هەوڵێکی وەکو (د.فەرهاد پیربال) و (د. کەمال مەزهەر) نەبێت.ئەمانە ئامادەن ڕابردووی نەتەوەکەیان لە پێناو پارە و سامان فەرامۆش بکەن. زۆربەی ئەم میللەتە زانست و بڕوانامەی بەرزیان بەلاوە گرینگ نییە. چیرۆکنووس لەم چیرۆکە ڕەخنە لەو ژیان و واقیعەی نێو کۆمەڵگەی کوردی دەگرێت کە هەموو شتێک بەلایانەوە پارەیە، دەیەوێت ژیانی ئەوان بگۆڕێت، بەوەی ئەو کەسێکە کۆمەڵێ بەڵگەنامە و ئەرشیفی نەتەوەکەی دەگەڵ خۆی هێناوەتەوە، بڕوانامەی بەرزی وەرگرتووە بۆ ئەوەی خزمەتی میللەتەکەی بکا.

لەم چیرۆکەدا چیرۆکنووس باسی هەندێک وێنەی واقیعی نێو کۆمەڵگەی کوردی کردووە، وەک عادەتی پەتاتەخواردن کە ڕەمزە بۆ خۆشویستنی پارە و سامان. باس لە تاعوونێک دەکات لە گوند بڵاو بووەتەوە، گوند مەبەستی لە کوردستانە و تاعونیش مەبەستی لەو گرانییەیە لە ساڵانی نەوەدەکان لە کوردستان سەری هەڵدابوو، خەڵک بەدەست نان پەیداکردن و برسیەتی دەیانناڵاند. ئەوەی کەسێکی لە دەرەوە بووایە و پارەی بۆ ڕەوانە بکردایەوە ئەوا لەوپەڕی خۆشیدا دەژیا، لێرەدا چیرۆکنووس خۆی لە دەرەوە دەژیا کە گەڕاوەتەوە پەتاتە (پارە)ی دەگەڵ خۆی نەهێناوە، بەڵکو زێڕ (بڕوانامە و دەستنووس و ئەرشیفی کوردی) دەگەڵ خۆی هێناوەتەوە، بەمەش تووشی گلەیی زۆر هاتووە.

چیرۆکنووس خۆی کەسایەتی سەرەکی ناو چیرۆکەکەی خۆیەتی کە دوای سێزدە ساڵ ژیان لە ئاوارەیی و تاراوگە گەڕاوەتەوە، لێ لە جیاتی پارە، بڕوانامەی هێناوەتەوە " پەتاتە و زێڕ هەردووکیان ڕەمزن بۆ مەبەستی تر بەکار هاتوون، پەتاتە ڕەمزی پارەیە و زێڕ ڕەمزی ئەو بەڵگە و وێنە و دیکۆمێنتە مێژووییەی کورد، کە فەرهاد لە مۆزەخانە و ئەرشیف و کەلێن و قوژبنەکانی وڵاتان کۆی کردوونەتەوە".(١)

چیرۆکنووس بەرەنگاری ئەو واقیع و لۆجیکە دەبێت بۆ ئەوەی بیشێوێنێت و دنیایەکی تر دروست بکا، ئەویش خۆشویستنی مێژووی کورد و نەتەوەکەیەتی. دەیەوێت واقیعێکی باڵاتر دروست بکا لە سەرووی ئەو واقیعەوە بێت کە پارە و سامان بووەتە هەموو شتێک و لە سەرووی هەموو شتێک دێت. ئەم هەوڵەی چیرۆکنووس بۆ دروستکردنی واقیعێکی باڵا و بێ نرخکردنی پارە و سامان و

بەرزکردنەوەی ئاست و بایەخدان بە کولتوور و ئەرشیفی کوردی بۆ زێڕ هەوڵێکی تەواو سورىالییە. بەکاربردنی وشەی سەیر و رەمز بۆ وشەی تر وا لە خوێنەر دەکات کە بۆ مانای پشت وشەکان بگەڕێت. هەروەها دووبارەکردنەوەی چەند ڕستەیەکی وەک (هیچ پەتاتەت لە خاریج نەهێناوەتەوە) تەکنیکێکی نوێیە (فەرهاد پیربال)ی پێ دەناسرێتەوە. ئەمەش وا دەکات بە خەڵک بڵێت پارە و سامان چەند بەلای مرۆی کوردەوە گرینگە و بڕوانامە و وێنە و بەڵگە و دیکۆمێنت چەندە بێ نرخن.

لە چیرۆکی (پەناهەندە) چیرۆکنووس تەکنیکێکی تازەی تاقی کردووەتەوە، یاخۆ فۆرمێکی تری لە چیرۆکنووسیندا بەکار هێناوە. ئەویش دووبارەکردنەوەی یەک ڕستە. ئەم چیرۆکە باس لە پەناهەندەیەک دەکات لە ئەوروپا، لە شوێنێک دە مۆز دەخوات و پەلکەکانی لەسەر جادە فڕێ دەدات. ئیتر چیرۆکنووس ئەم ڕستەیەی دووبارە کردووەتەوە، ئەم دووبارەکردنەوەیە فۆرمێکی نوێیە، دەتوانین بە چیرۆک و فۆرمی ئەدەبی تاراوگەی ناو ببەین، چونکو چیرۆکی ناوەخۆ تاکو ئێستا لەم جۆرە فۆرمەی تاقی نەکردووەتەوە. ئەم چیرۆکە گاڵتەکردنێکە بەوانەی دەچنە ئەوروپا و ناتوانن کولتوور و یاسا و ڕێسای ئەوێ فێربن. کاتێک ڕۆهەڵاتییەک دەچێتە ئەوێ ڕووبەڕووی ژینگەیەکی تر و کولتوورێکی تر دەبێتەوە کە زۆر جیاوازە لە هی خۆی. بەمەش وای لێ دێت تووشی نامۆییەک بێت و نەزانێ چۆن هەڵسوکەوت بکا، لەبەرئەوەی ناتوانێ ئەو کولتوورە نوێیە و دنیا تازەیە هەرس بکا، یاخۆ ئەو داوونەریت و عەقلیەتە دواکەوتووەکەی ڕێگەی نەدات زۆر شتی ئەوێ قبوول بکات. بۆیە ئەوەی دەچێتە ئەوروپا دەبێت لە خاڵی سفرەوە دەست پێ بکات. سەرەتا خۆی لە هەرچی داوونەریت و عەقڵیەتی دواکەوتوو دابماڵێت، دواتر خۆی بۆ تێکەڵبوون بەم دنیا تازەیە ئامادە بکا. بۆیە" لە ڕێگەی ئەم چیرۆکەوە ویستراوە دوو شت بوترێ یەکەم وەکو کردەیەکی وا غەریبە لە کردەی وەکو شێت یا نەشارەزا.....، ئەمە جگە لەوەی گەر بەئەنقەست وای نەکردبێ هەروەک ناویشی دەبەن کەسێکە شێت بووە ئەمەش لە وەڕسی و بێزارییە دووەم لە ڕێگەی ئەو هەموو دووپاتکردنەوەیە چیرۆکنووس ویستوویەتی حاڵەتێکی بەراورد بداتە حاڵەتەکەی خۆی، واتە لە نەوتراودا دەتوانین ئەوە بخوێنینەوە کە دەڵێت: ئێمە بە بەردەوامی ئەوە حاڵمانە ئەوەش مێژوومانە"(٢)

بەمەش چیرۆکنووس تەکنیک و فۆرمێکی تازەی هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردی لە چیرۆکنووسییدا، تاکو لەو قالبە کۆنەی خۆی دەربچێت، هەروەها بەگژ ئەو واقیعە خەیاڵییەدا دەچێتەوە کە ئەوروپا بەهەشتێکە، ڕاستە بۆ ئەوانە بەهەشتە کە سوود لە جوانی و خۆ دەوڵەمەندکردن لە ڕووی رۆشنبیری و فیکرییەوە دەبینن.

چیرۆکێکی تری سوریالیی چیرۆکنووس چیرۆکی (چیرۆکێکی زۆر درێژی تراژیدی)یە. ئەم چیرۆکە خوێنەر تووشی دەیان هێنان و بردن و گریمانە دەکات. بەو واتایەی چیرۆکەکە مەغزای زۆر هەڵدەگرێتن یەکێکە لەو فۆرمە تازانەی کە چیرۆکنووس تاقی کردووەتەوە کە تەنیا لە پێنج وشە پێک دێت:"

پیاوێک....

ژنێک.....

دوو جۆر تەنیایی....."

ئەمە خوێندنەوەی زۆر هەڵدەگرێت، واقیعێکی نێو کۆمەڵگەی کوردیمان بۆ بەیان دەکات. ئەگەر سەیری دوای وشەکان بکەین چەندان خاڵ هەیە، ئەمەش واتای ئەوەیە کە چەندان وشەی تر لە دوای هەریەک لەو وشانە هەن، لێ (خوێنەر–ڕەخنەگر) دەبێت بەدوایاندا بچێت و بیاندۆزێتەوە. ئەم چیرۆکە وەک گوتمان مانای زۆرە ئەمەش وا دەکات سوریالییانە بێت، چونکو بەرهەمی سوریالیی هەردەم نوێبوونەوە و یاخیبوونی تێدایە، زوو خۆی نادات بەدەستەوە، هەروەها ئەم فۆرمەش یەکێکە لەو فۆرمە نوێیانەی چیرۆکنووس بەکاری بردووە بۆ ئەوەی داهێنانی پێ بکا. ئەمەش ڕەتکردنەوەی فۆرمە باوەکانی چیرۆکی کوردییە. دەتوانین چەندان خوێندنەوە بۆ ئەم چیرۆکە بکەین وەک: ئەوەی پیاوێک و ژنێک زۆر لە یەکتر دوورن ئەمەش وای کردووە دوو جۆر تەنیایی دروست بێت. یان دوو مرۆڤی خاوەن دوو جۆر کولتوور وەکو ڕۆهەڵاتییەک و ڕۆئاواییەک ئەمەش وایان لێ دەکات هەست بە دوو جۆر تەنیایی بکەن. دەتوانین چەندان خوێندنەوەی تری بۆ بکەین، هەم فۆرمەکەی و هەم ناوەڕەکەکەی نوێیە و یاخیبوونی پێوە دیارە و دەیەوێت گۆڕان دروست بکا.

چیرۆکی (شیزۆفرینیا) کە لە ساڵی (١٩٩٨) بڵاو کراوەتەوە. بەڕاستی تەکنیک و فۆرمی ئەم چیرۆکەش تەواو نوێیە بەو مانایەی لەناو چیرۆکی کوردی بەرچاو

ناکەوێت، دڵنیام زۆر لە نووسەران گاڵتەیان بەم جۆرە فۆرمانە دێت، لێ شتی جیاواز جوانیی خۆی هەیە. ئەم چیرۆکە لە (١٥) لاکێشە پێک دێت، هەر لاکێشەیەک دوو پەراوێزی هەیە کە ڕێنیشاندەر دەبێت بۆ دەستخستنی زانیاری تەواوکەر لە لاکێشەکانی تر. ناونیشانی چیرۆکەکە (شیزۆفرینیا)یە، ئەمەش نەخۆشییەکی عەقلییە هەڵسوکەوتی مرۆ تێک دەدات. ئەم چیرۆکە باس لە پەناهەندەیەکی کورد دەکات کە دوو جار ڕەفزی وەرگرتووە. ئەمەش وا لە (بەختیار) کەسایەتی چیرۆکەکە دەکات کە جامخانە و شووشەکان بشکێنێ لە ئەنجامدا بۆ پۆلیسخانەی دەبەن. ئەم چیرۆکە چیرۆکێکی سایکۆلۆجییە، پێشتر ئەزموونی تر لە ئەدەبی کوردی لەم بابەتە هەبووە وەک (من و قاله و سەگەکەی پاڤلۆڤ)ی (شێرزاد حەسەن) و چەند ئەزموونێکی تر، لێ ئەوەی ئەم چیرۆکە لەوانی تر جودا دەکاتەوە، سوریالیزمبوونی و فۆرمە تازەکەیەتی. ئەم چیرۆکە خۆی دەروونییە تەنانەت خوێنەریش تووشی جۆرێک لە حاڵەتی دەروونی دەکات، بەوەی وای لێ دەکات لەم لاکێشەوە بچێت بۆ ئەو لاکێشە بەردەوام بگەڕێت بەدوای دەستکەوتنی زانیاری لەبارەی ڕووداوەکان، وات لێ دەکات تووشی شیزۆفرینیا بیت. بەمەش ناتوانین لە خوێندنەوەی چیرۆکەکە ببینەوە چونکو لە لاکێشەی کۆتایی بۆ لاکێشەی (٣ و ١٠) دەتگەڕێنێتەوە. ڕەخنەگرتنی چیرۆکنووسە لەو واقیعەی کە کورد تێیدا دەژی، هەزاران دەردەسەری وەک: شەڕی ناوەخۆ، برسیەتی، گرانی، نەبوونی سەرەتاییترین خزمەتگوزاری... کە وای لە تاکی کورد کردووە تووشی حاڵەتێکی دەروونی خراپ بێتەوە و سەری خۆی هەڵبگریت بەرەو ئەوروپا، لەوێش ئەگەر ئیقامەی پێ نەدرا ئەوا دووپاتە نەهامەتی و حاڵەتی تری تووش دەبێت. ئەم ڕەخنەگرتنە بۆ گۆڕینی ئەو واقیعەیە، هەموو خەونی (بەختیار) گەڕانەوەی بۆ باوەشی دایکی بوو. دایک چ وەک کوردستان، چ وەک دایکی خۆی، سوریالییەکانیش گرینگی زۆریان بە تیۆرەکانی فرۆید دەدا پشتی تەواویان بە نائاگایی دەبەست ئەمەش لەم چیرۆکە ڕەنگی داوەتەوە. لە ڕێگەی ئەم چیرۆکەوە دەتوانین حاڵەتی دەروونی تاکی کورد چ لە ناوەوە چ لەدەرەوە بزانین، ئەم چیرۆکە ڕەمز و مەغزای زۆر لە خۆی هەڵدەگرێت وەک: بەکارهێنانی دێرە شیعرێکی (نالی) کە ئەمەش وا دەکات بڵێت شیعرەکانی (نالی) گەورە و بە نرخن. تەنانەت بۆ ئەم سەردەمەی ئێستاشمان دەگونجێت و کوردیش خاوەنی شاعیری گەورەیە.

هەروەها بەهۆی شارەزایی و رۆشنبیری فراوانی چیرۆكنووس توانیویەتی لە داهێنانی فۆرمی نوێ بەردەوام بێ.

چیرۆكی (لامارتین) كە چیرۆكێكی تری ئەم كۆمەڵە چیرۆكەی چیرۆكنووسە. باس لە كوردێك دەكات كە دوكتۆرای لە ئەوروپا لە قافیەی شیعر وەرگرتووە، دەچێتە هەر شوێنێك بۆ كاركردن وەری ناگرن، كەس پێویستی بەو پسپۆڕییە نییە. چونكو ئێستا دەبێت لە تەكنەلۆجیا شارەزا بیت، دواتر دەچێتە لای پەیكەرەكەی لامارتین و دەكەوێتە قسە دەگەڵ كردنی لەبارەی شیعر و بایەخ نەمانی شیعر. ئەم چیرۆكە سەرەتا ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێ كە خودی چیرۆكنووس زۆر بە بەرهەمەكانی لامارتین كاریگەر بووە.

دواتر دروستكردنی ئەو فانتازی و قسەكردن دەگەڵ پەیكەر و جووڵاندنی فۆرمێكی سوریالییە، چونكو ئیشی لەسەر شتێك كردووە كە لە دەرەوەی لۆجیك و واقیعە. ئەو باسی ئەو واقیعەمان بۆ دەكات كە شیعر و قافیە لەو سەردەمە باوی نەماوە، بەهۆی پێشكەوتنی تەكنەلۆجیا و پیشەسازی خەڵك ئەوەندە ناپرژێتە سەر شیعرخوێندنەوە. شیعر ئەو خوێنەرەی جارانی نەماوە، ئەوەندی خەڵك ئێستا خەریكی مۆبایل و بەرهەمی تەكنەلۆجین ئەوەندە كتێب ناخوێننەوە. باسكردنی ئەم واقیعە لەلایەن چیرۆكنووسەوە هەوڵدانە بۆ گۆڕینی ئەو واقیعە و گەڕاندنەوەی بایەخی شیعرە، ئەمە بەگوێرەی ئەوروپا و دەتوانین وەك خوێندنەوەی لایەنێكی چیرۆكەكە بێ.

لەلایەكی تر دەتوانین بەو شێوەیە ڕاڤەی بكەین كە لە ڕۆژهەڵات تاكو ئێستاش هەر بایەخ بە شیعر و لایەنی سۆزداری دەدرێت، شیعر لە نووسیندا لە پلەی یەكەم دێت، لێ عەقڵ فەرامۆش كراوە. لە ئەوروپا ئەوەندە بایەخ بە شیعر نادرێت، خەڵك ئەوەندە كاتیان بۆ خوێندنەوەی شیعر نییە، بگرە بایەخ بە داهێنانە عەقلییەكان دەدرێت كە بەرهەمی تەكنەلۆژین. بۆیە ئەوانەی شاعیرن هیچ ئیشێكیان نییە بیكەن، لێ ئەوانەی لە بوارەكانی تەكنەلۆجیا پسپۆڕن هەردەم كاریان هەیە. "بەڕاستی ئێمە و مانان، ئێمەی هونەرمەند و شاعیران جێگەی بەزەیین زۆرجار هەست دەكەم كە شەیتانێك هەر لە ئەزەلەوە ئێمەی بەبەدبەختی فرچك داوە"(٣) بۆیە چیرۆكنووس دەیەوێت واقیعێكی ترمان بۆ دروست بكا لەبەرئەوەی ئێمەی

کوردیش ڕوو بکەینە بواری تەکنەلۆجیا و چیی تر خۆمان بە قافیە و شیعرەوە خەریک نەکەین، بەڵکوو ڕوو بکەینە بواری ئابووری بەرەو پێشەوە ببەین ئەمەش مانای ئەوە نییە شیعر سوود و نرخی خۆی نییە، نەخێر، بگرە شیعر بەجێی خۆی و نەک پلەی یەکەمی بدەینێ.

چیرۆکی (پەراوێزەکانی ئەوروپا) تەکنیکێکی نوێی چیرۆکمان پێ دەناسێنێت. ئەویش نووسینی پەراوێزە بۆ چیرۆکەکە بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی زانیارییەکان. بەمەش زانیاری زیاترمان پێ دەدات کە وەکو زانیاری گشتین. ئەم تەکنیکە بێگومان بەهۆی کاریگەربوونی بە ئەدەبیاتی ئەوروپی. چیرۆکەکە باس لە پەناهەندەیەکی کورد دەکات بەناوی (کوردۆ) کە نامۆیە بە ژیانی ئەوروپا و باس لە ڕەفزکردنی ژیانی ئەوروپا دەکات. کەسایەتی چیرۆکەکە خۆی وا دەبینێت کە لە پەراوێز دەژیت بەهۆی نامۆبوونی بە یاسا و داوونەریتی ئەوروپا. لە ڕێگەی ئەم چیرۆکەوە باسی دوو جۆر کولتوورمان بۆ دەکات. باسی ژیانی پەناهەندەیی و ژیانی ئەوروپامان بۆ دەکات بۆیە دەیەوێت ئەو واقیعە ڕەت بکاتەوە کە ئەوروپا بەبەهەشت دەزانن، چونکو (بێرگت) باسی ژیانی ئەوروپامان بۆ دەکات و دەڵێت "چونکە ئەوروپای ئێمە تەنیایە، ئەم تەنیاییە کوشندەیەی کە دەیبینیت، ئێمە خۆمان ئەوروپای خۆمان دروست کرد، ئێوەش ئازا بن ئەوروپای خۆتان دروست بکەن"(٤) بەمەش ژیان تەنانەت بۆ خودی ئەوروپاییەکانیش ناخۆشە، کاتێک کوردێک دەچێتە ئەوروپا تووشی پەراوێز دەبێتەوە بەهۆی نامۆبوونی بە کولتوور و یاسای ئەوێ.

پەراوێزەکان:

١- خوێندنەوەیەکی سەرپێی چیرۆکی پەتاتە خۆرەکان، سلێمان دلسۆز، ڕ برایەتی ئەدەب و هونەر، ژ١٩٤، ٢٠٠٠، ل٤.

٢- فەرهاد پیربال و شەش چیرۆک کە بۆنی غوربەتیان لێ دێت، ئەسکەندەر جەلال. کۆواری کاروان، ژ١٩٩/، ١٩٩٨.

٣- پەتاتە خۆرەکان، فەرهاد پیربال، ٢٠٠٥، ل٣٧.

٤- سەرچاوەی پێشوو ل١٣.

بەشی پێنجەم

کۆوارە سوریالییە کوردییەکان

"وێران" یەکەمین کۆواری سوریالیزمی کوردی

بێگومـان هـەر ڕێبـاز و بزووتنەوەیـەکی ئەدەبی و فـیکری یاخـۆ سـیـاسی کـە سـەر هـەڵدەدات، یەکـەمین شت کـە بیـری لێ دەکـەنەوە دەرکـردنی بڵاوکـراوەیەکە جـا چ ڕۆژنامە، کۆوار، یاخۆ جۆرەکانی تری ڕاگەیاندن بێت. سـوریالیزمـە ئەوروپییـەکان کۆواری (شۆڕشی سوریالی)یان دەرکرد، کە تێیدا پەیام و ئامانج و مانیفێستی ڕێبـازەکەیان تێدا بڵاو دەکردەوە. لەناو ئەدەبی کوردیدا ئەوەی لەبارەی نوێخوازی و ڕێبازێک کۆواری دەرکردبێت، ڕوانگەییەکان بوون، پێشتـر چەندان ڕۆژنامـە و کۆواری تری ئەدەبی و سیـاسی بڵاو کـرابوونـەوە، لێ وەکـو ئەوەی بیـانەوێ لە سـەردەم و شـتی باوی سـەردەم لابدەن و خـۆیان جیـا بکەنەوە ئەوا ڕوانگەییـەکـان ئەم کـارەیان کـرد. ئەوان ویسـتـیـان شـۆڕشـێک بکەن بەسـەر فـۆرم و تەکنیک لە ژانرەکـانی ناو ئەدەبی کـوردیدا بۆیە کۆواری (ڕوانگە)یـان دەرکرد و بـەیاننامـەی خۆشیان تێدا بڵاو کردەوە، لێ ئەوەندە بەردەوام نەبوو هەرچەندە هـەراوهۆریایەکی زۆری دروست کرد و بوارێکی باشی بۆ ڕەخنەی کوردی هێنایە کایەوە.

لەو کاتەوە تاکو ساڵی (١٩٩٤) تاکە کۆوارێکمان بەرچاو ناکـەوێت کە یاخیبوون و وێرانکردنی فـۆرمـە باوەکانی واقیع بکاتە ئامـانجی خـۆی، ببێتـە هـۆی گـۆڕان و نوێبوونەوە لە ئەدەبدا. هەرچەندە لە هەشـتایەکان چەند نووسەرێکـی وەکو (فەرهـاد پیــربـاڵ، نەوزاد ڕەفــعــەت) و چەندانی تر لە نامــیلکەیەکــدا بەناوی (هـاودەنگ) بەرهـەمـی خـۆیان بڵاو کـردەوە، ئەمـەش بۆ ئەوە بـوو ئەوان هـاودەنگ بـوون لەسـەر نوێکردنـەوەی ئەدەبی کــوردی، لێ ئـەمـــەیان تـەنیــا وەکــو بەرهـەمــێک بـوو نەک بـڵاوکــراوە. هـەروەهـا (ع. ع. یووسـف، جــەلال بەرزنجی، دڵشـــاد عــەبدوڵڵا) لە ناوەڕاسـتی سـاڵی (١٩٨٠) پرۆژەیەکیـان هـەبوو ئەویش دەرکـردنی کـۆوارێکی بوو

بەناوی (٣) سێ، لێ لەو کات بەهۆی سانسۆری دەسەڵات ڕێگەیان پێ نەدرا، پرۆژەکە سەرکەوتوو نەبوو. بۆیە ئەوانە ناویان نایەت و کاریگەرییان دروست نەکرد. هەر لەبەر ئەمە بوو زۆر لەو گەنجانەی هەشتاکان بەهۆی نەبوونی ئازادی تاک و بیرورا ڕوویان لە ئەوروپا کرد. لەوێ تێکەڵاوی کولتوور و ئەدەبیاتی نوێی ئەوروپی بوون. ئەمەش کاریگەری ڕاستەوخۆی بەسەریانەوە جێ هێشت. زۆربەیان لەوێ درێژەیان بەخوێندن دا و بڕوانامەی بەرزیان بەدەست هێنا.

دوای ڕاپەڕینی ئاداری (١٩٩١) کە ئازادی بۆ گەلی کورد پەیدا بوو، دەسەڵاتی ڕێژیم نەما، ئەو گەنجانەی ئەوروپا گەڕانەوە بۆ کوردستان، لێ بەکۆمەڵێ پرۆژەی ڕۆشنبیری و فیکری نوێوە. بەمەش کاریگەریەکیان لەسەر ڕەوتی ئەدەبی لە کوردستان دروست کرد. کۆواری (وێران) یەکێکە لەو پرۆژانەی کە بیرۆکەکەی لە ئەوروپا لەلایەن نوێخوازەکانی کورد دروست بووە. ئەو کۆوارە کە لە هەموو ڕوویەکەوە تازە بوو وێرانکەری فۆرمە باوەکان بوو تەنانەت لە نووسینی بابەت و هەواڵ و وێنەکان تەواو کۆوارێکی سوریالیی بوو. سەرنووسەری کۆوارەکە (فەرهاد پیربال) سەبارەت بە مێژووی دەرچوون و چۆنیەتیی دەرچوونی کۆوارەکە دەڵێت: "مێژووی وێران دەگەڕێتەوە بۆ ئاخر و ئۆخری ئەو ماوەیەی کە لە فرەنسا دەژیام واتە ساڵی (١٩٩٣) لەو کاتەوە لەدایک بوو کە من و ئەحمەدی مەلا یەکترمان ناسی. کە هەردووکمان کوڕی ئەم وڵاتە بووین. کەواتە بەشێوەیەکی مەبدەئی لەسەر دەستی من و ئەحمەدی مەلا لە ساڵی (١٩٩٣) لەدایک بوو. سەفەرێکی کوردستانم کرد و لەگەڵ برادەرانی هەولێریش قسەم کرد دیم: دەکرێ تەنسیقێک بکەین پرۆژەکە جێبەجێ بکەین، ئەو برادەرانەی لە هەولێر ڕاوێژم لەگەڵیان کرد ئەمانە بوون: مەحموود زامدار، عەباس عەبدوڵڵا یووسف، هاشم سەڕاج، ئازاد حەمە شریف لە کانوونی دووەمی (١٩٩٤)"[١]

کەواتە وێران سەرەتا پرۆژەیەک بوو لە ئەوروپا سەری هەڵدا، بە فۆرم و تەکنیکی ئەوروپی، شوێنی جێبەجێکردن و دەرچوونی کوردستان/ هەولێر بوو. لە مانگی نۆڤێمبەری (١٩٩٤) یەکەم ژمارەی لێ دەرچوو. لەسەر بەرگی کۆوارەکە نووسرابوو (گۆڤاری وێرانی داهێنان) کەواتە داهێنان ئامانجی سەرەکی کۆوارەکە بوو. دیارە کاری داهێنان و جوانی بە تازەگەریی فۆرم و تەکنیکی نوێ دەکرێت. بۆیە ئەم پرۆژە نوێخوازییەی وێران هەرایەکی زۆری دروست کرد کاریگەری زۆری

لەسەر تازەبوونەوەی ڕەوتی ئەدەب و تێکشکاندنی فۆرمە باوەکان هەبوو. بەتایبەتی لەناو چینی گەنجان و قوتابییان، چونکو دەستەی کۆواری وێران پشتگیری تەواویان لە گەنج و بەرهەمی گەنجانە و نوێخوازانە دەکرد. هەر لە ژمارە یەکی کۆوارەکە مانیفێستی یەکەمی وێران بڵاو کرایەوە.

ئەوەی جێگەی سەرنجە لەم کۆوارەدا بەشداریکردنی چەندان ئافرەت بوو وەکو دەستەی نووسەران، پێشتر ئافرەت بە نووسین دەهاتنە مەیدان، لێ وەکو ئەوە نەبوو بەشێوەیەکی فراوان و لە دەستەی نووسەراندا بن. چەندان ئافرەتی شاعیر بەشدارییان تێدا کرد. تەنانەت ڕۆڵیان هەبوو لە سەرخستنی پرۆژەی وێران وەک: (نەزەند بەگیخانی) و (مەهاباد قەرەداغی) دەگەڵ چەندان ئافرەتی تر بە بەرهەمە تازەکانیان بەشدارییان کرد و کۆوارەکەیان بەرەو پێشەوە برد وەکو (کەژاڵ ئەحمەد) و (سۆزان مامە). ئەمە خۆی لە خۆیدا نیشانەی یاخیبوونە، ئەم کۆوارە سورپالییەتی خۆی سەلماند، تەنانە جیاوازی خۆی سەلماند. کەواتە ئافرەتە یاخییەکان ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو کە تا ئێستاش ئەوانە داکۆکی لە مافی ئافرەت دەکەن بەردەوامن لەسەر یاخیبوونی خۆیان دژ بەهەموو عەقلێکی کۆن و داوونەریت و یاسا دواکەوتووەکانی ناو کۆمەڵگە کە ئافرەتیان لە نێوان چوار دیواریماڵەوە زیندانی کردووە.

ئەوەی زیاتر کۆواری وێران دەکاتە کۆوارێکی سورپالیی چەند خاڵێکە. سەرەتا دەتوانین بڵێین ئەم کۆوارە تەواو تەواو گەنجانەیە، بەو مانایەی ئەوەی پیر بێت لەم پرۆژەیە جێگەی نابێتەوە، لێرەدا مەبەستمان لە بەرهەمی پیرە، لە عەقڵی پیرە جا با بەرهەمی گەورەترین شاعیر و نووسەر بێت. هەروەها لەلایەکی تریش لەو بڕوایەدا بوون کە مرۆ ئەگەر پیر بێت داهێنانی جوانی پێ ناکرێت وەک سەرنووسەری کۆوارەکە (فەرهاد پیرباڵ) وەسیەتنامەی خۆی دەنووسێت کە تەمەنی گەیشتووەتە ڕادەیەک کەڵکی داهێنانی نەماوە هەر شتێ لەمەودوا دەینووسێت فڕێی بدەن و بە بێ بایەخ وەسفی بکەن. ئەو دەڵێت تەنیا گەنج خاوەن پرۆژەی جوان و وێرانکەرە " من لەمرۆ بەملاوە ڕای دەگەیەنم کە هیچ ڕەوایی و مافێکم لە تازەگەری نوێکردنەوەدا نەماوە هەر بەرهەمێکم ئەگەر ئیمزای (٢٠٠١/٨/٢٠) ی بەسەرەوە نەبێت پێویست وایە نووسەر و خوێنەران (بەتایبەتی خەڵکی گەنج) بە گومان و بێزەوە تەماشای بکەن، متمانەی پێ نەکەن هیچ بایەخ و

بەهایەکی بۆ دانەنێن بەچاوی سووکەوە سەیری بکەن"(٢)

ئەم بیرکردنەوە گەنجانەیە وا دەکات پێمان بڵێت کە گەنج وزەیەکی وای هەیە دەتوانێ هەموو شتێک وێران بکا، هەرچی شۆڕشی سیاسی و ئەدەبی هەیە لەسەر دەستی گەنج کراوە. ئەم گەنجە یاخیبووانەش دوای ئەوەی هەستیان کرد کە چ کۆنی و دواکەوتوویەک هەموو لایەکی ژیانی کۆمەڵی کوردەواری گرتووەتەوە، هەروەها هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆ کە وای لە زیاتر (٢٧) شاعیر و نووسەر کرد وەسیەتنامەی خۆیان بنووسن. ئەمەش هەر هەڵوێست وەرگرتن بوو دژی شەڕی ناوخۆ. هەروەها ئەو وەستاوی و مەنگییەی کە لە ئەدەبیاتدا هەبوو کە هەر لاساییکردنەوە و جوینەوەی ئەدەبیاتی کۆن بوو، ئەمەش وای لە وێرانەکان کرد کە بیر لە وێرانکردنی ئەم ئەدەبە بکەنەوە سەرلەنوێ ئەدەبیاتێکی نوێ و یاخی و تازە بەرهەم بهێنن.

ئەگەر لە ڕووی فۆرم و تەکنیک و دیزایینەوە سەیری بەرگ و ناوەوەی کۆواری وێران بکەین، دەبینین کۆوارێکە لە هیچ کۆوارێکی پێش خۆی ناچێت. واتە ئەو دیزاین و فۆرمەی هەیەتی تەواو جیاواز و نوێیە. تەنانەت لە ژمارەیەکەوە بۆ ژمارەیەکی تر نوێتر و جیاوازترە. هەرچەندە ئەوان لە مانفێستەکەیاندا ڕایان گەیاند سەر بەهیچ گرووپ و ڕێبازێک نین ئەوان تەنیا نوێخوازن، لێ (عەباس عەبدوڵڵا یووسف) کە یەکێکە لە شاعیران و نووسەرانی وێران دەڵێت: وێران کۆوارێکی هەمەچەشنی دادایزم و سوریالیزم و فۆرمالیستی وەرگرتووە. بەمەش پێمان دەڵێت ئەوان سوودیان لە یاخیبوون و نوێخوازی ئەم سێ ڕێبازە جیهانییە وەرگرتووە بۆ ئەوەی داهێنان و شتی جوان بکەن.

لە وێراندا چەندەها تابلۆ و وێنەی سوریالیی و دەقی نامـاقـووڵ و نالۆجیک بەرچاو دەکەون. چەندان گەمەی سوریالی لەم کۆوارە بەرچاو دەکەوێت بۆ نموونە لە دوا لاپەڕەی ژمارە (٦ و ٧) لە گۆشەی (چاو+ پێ+ کەوتن) گەمەیەکی سوریالیی کراوە کە چاوپێکەوتنیان دەگەڵ دوو کەس کردووە با ئەوەی ژمارە (٦) وەربگرین کە (١٠) پرسیاریان لە (حەسەن یاسین)ی دەستەی نووسەرانی (هەواڵ) لە سلێمانی کردووە، بەبێ ئەوەی ئەو ئاگەداری پرسیارەکان بێت و بزانێت چین تەنیا ئامرازی پرسیاری دیوە و ئەویش بۆ هەر ئامرازێک وەڵامێکی داوەتەوە، لە کۆتاییدا کاتێک پرسیارەکان ئاشکرا دەکەن دەبینین گەمەیەکی سوریالیی زۆر

جوان و پڕ چێژ دروست دەبێت با نموونەی ئەمە وەربگرین:

– بۆچی هەولێرت بەجێ هێشت و چوویتە سلێمانی؟

و/ بۆ ئەوەی جارێکی تر چاوم بە تەیراوە بگەشێتەوە.

– ئامانجی ڕۆژنامە نووسان چییە؟

و/ هیچ.

– ئاخۆ کەی ڕێگای نێوان هەولێر و سلێمانی دەکرێتەوە؟

و/ ئەو کاتەی لە هەولێر دوورم خەنەوە."(٣)

لەلایەکی تر ئەو تێکست و نووسینانەی ناو کۆوارەکە تەواو ناماقووڵ و ناعەقڵانین. هەموویان ڕەخنە لە دەسەڵات و حکومەت دەگرن. لە ژمارە (٧)ی وێراندا چەندان هەواڵ بڵاو کراوەتەوە بەشێوەیەکی گاڵتەئامێزانە، لە کۆتاییی هەواڵەکە نووسراوە پاشماوەی هەواڵەکە لە لاپەڕە (٧) بخوێنەوە کە سەیری ئەوێ دەکەی دەبینین ئەم هەواڵانە تەنیا خەونی گەنجێ یا مامۆستایەکە. کە سەرەتا هەواڵەکە دەخوێنیتەوە زۆر سەرنجت ڕادەکێشێت باوەڕ دەکەیت کە شتێکی وا مەحاڵ لەو سەردەمە هاتبێتە جێبەجێکردن، لێ کە پاشماوەی هەواڵەکە دەخوێنیتەوە دەبینی تەنیا خەونی گەنجێکە و بەس. لەم ڕێگەیەوە کۆوارەکە ئەرکێکی پیرۆز ئەنجام دەدات کە ئاگەدارکردنەوەی دەسەڵاتە لە کەموکورییەکان. هەزاران مرۆی ئەم وڵاتە لەدەردەسەری و ناخۆشی ژیان بەسەر دەبەن.

نوێخوازییەکی تری کۆوارەکە پێشاندانی وێنەکانە بەشێوەیەکی سەیر وەکو سەرەوخوارکردنی وێنەی گۆرانی شاعیر ئەمەش ئەوپەڕی ناماقووڵی و تازەگەرییە. بابەتەکانی ناو وێران هەموو شتێکی کۆن وێران دەکات، بەم تەکنیکە نوێیانە و جیاوازانە وێران بووە یەکەمین کۆواری سوریالیزمی کوردی کە هەموو شتێکی وێران کرد و بەشێوەیەکی جوانتر و داهێنانەتر دروستی کردنەوە. یەکەمین کۆوار بوو بەتەکنیک و فۆرمی تازەوە هاتە مەیدان بۆ ئەمەش سوودی لە بەرهەمی تازەی ئەورووپی وەرگرتبوو. هەرایەکی زۆری دروست کرد وەکو (ڕوانگە) دەیان بابەتی لەسەر نووسرا و بوارێکی تر و تەکانێکی تری دا بە ڕەوتی ڕەخنەگرتن. ئەم کۆوارە تاکو ئێستاش بەردەوامە و لە خولی سێیەمیەتی ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە نوێبوونەوە و وێرانکردنی شتی کۆن و بەرهەمهێنانی داهێنان و تازەگەرییە.

پەراوێزەکان:
١- بەراوردێک لە نێوان جموجۆڵی گۆڤاری ڕوانگە و گۆڤاری وێران، بەشی یەکەم، ڕێزان عوسمان مستەفا، کۆواری ڕامان، ژ/ ٤٠.
٢- وەفاتنامەیەک، فەرهاد پیربال، کۆواری وێران، ژ/ ٦، مارسی ٢٠٠٣.
٣- سەرچاوەی پێشوو.

کۆواری "شین" و "شیعر" و سوریالیزم

ئەم کۆوارانە هەریەکەیان سەر بەدەزگایەکی جیاوازە و بە جودا بڵاو کراونەتەوە، لێ هەردووکیان ڕۆڵیان هەبووە لە نوێکردنەوە و ناساندنی سوریالیزم لەناو ئەدەبی کوردیدا. کۆواری (شین) لە ئاداری (٢٠٠٤) لەلایەن دەزگای ئاراسەوە بڵاو کراوەتەوە دوای کۆواری وێران ئەویش گرینگی بەرەوتی نوێخوازی دا. ئەوەی وای کرد ئەم کۆوارە ڕەوتێکی سوریالیی و یاخیگەراییانەی هەبێت دەستەی نووسەرانی کۆوارەکە بوو کە بریتی بوون لە (د. فەرهاد پیربال، د. ئەحمەدی مەلا، د. موحسین ئەحمەد عومەر). ئەمانە هەرسێکیان لە ئەوروپا گەڕابوونەوە و لەوێ ئاشنای نوێخوازی و ئەدەبیاتی ئەوروپی بوون. ئەوان بە هەگبەیەکی پڕ لە داهێنان و جوانی گەڕابوونەوە. ئەم کۆوارە چەندان تەکنیک و فۆرمی تازەی بە نووسەران و ئەدیبانی کوردی ئاشنا کرد. بەرهەمی وێرانەکریان دەردەکرد. ڕۆڵیان هەبوو لە ناساندنی گەورە شاعیران و نووسەرانی ئەوروپا کە کاریگەرییان لەسەر سەردەمەکی خۆیان هەبووە.

هەرچی پێوەندی بەکۆواری (شیعر)ەوە هەبێت ئەم کۆوارە لەشاری هەولێر لەلایەن سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و فیکری نماوە دەردەچوو. ژمارە یەکی لە کانوونی دووەمی ساڵی (٢٠٠٦) دەرچووە. ئەم کۆوارە وەڵامی ئەو پرسیارەی داوەتەوە کە ئامانج لە دەرچوونی ئەم کۆوارە چییە؟

"چونکە ئەمڕۆ شیعر هەتک کراوە، کراوەتە ئامراز، بارگاوی کراوە بەواتا کۆمەڵایەتی و سیاسی جۆراوجۆرەکان"[1] ئەمەش زۆر گرینگە، هەروەها لەلایەک ئەم کۆوارە تایبەت بووە بە شیعر، لەلایەکی تریش زۆر ڕاستە شیعر بووەتە ئامرازی پارە پەیداکردن بۆ پیاهەڵدانی حزب و کەسایەتییەکان، بۆ پیاهەڵدانی

دەسەڵات، نەک بۆ گۆڕینی ڕەگوڕیشەی عەقلیەتی تاکی ئەم کۆمەڵگەیە. نەبووەتە هۆی دابینکردنی هۆشیاری و بناخە داڕێژی فیکرێکی فراوان تاکو هەموو کات ئێمە بەردەوام لە نوێبوونەوەدا بین. شیعر میسداقیەتی خۆی لەدەست داوە، هەموومان بەرپرسیارین نابێت ڕێگە بدرێت ئەو هەموو بەناو شاعیرە (کە لە ڕاستیدا کراون بەشاعیر) ئەو هەموو ڕۆشنبیرە ساختانە وا بەئارەزووی خۆیان ئەدەب (بەهەموو ژانرەکانییەوە) بۆ مەرامی خۆیان بەکار بێنن. زۆرن ئەوانەی کە کراون بە ڕۆشنبیر و ئەرکی ڕۆشنبیری گەورەشیان پێ سپێردراوە. هەرچەندە ئەدەب پڕیەتی لە ئێستێتیکا، لێ ئەوان خاڵین لە ئێستێتیکا".

ئامانجێکی تری ئەم کۆوارە نوێخوازە و سوریالییە، ئەوەیە پردێک دروست بکا لە نێوان ئەدەبی کوردی و ئەدەبی ڕۆئاوا بەتایبەتی لە شیعردا. ئەم پردە دەبێتە هۆی ئەوەی ئەدەبی کوردی دانەبڕێت لە ئەدەبیاتی جیهانی، لێرەوە ئەگەر ئەم پردە دروست بێت ئەوا فۆرمی تر و تەکنیکی تازەتر سەرهەڵدەدەن، سوود لە یەکتری دەبینن. بۆ نموونە بەهۆی ئەم ئاشنایەتییەوە زانستی بەراوردکاری دێتە کایەوە، زانستی ئەدەبی بەراوردکاری لەو ئەدەبانە دەکۆڵێتەوە کە کاریگەری و کاریگەربوونیان لەسەر یەکتری هەیە بەمەرجێک بەندوباری مێژوویی لەنێوانیان هەبێت. ئەگەر سەیری ئەدەبی کوردی بکەین دەتوانین بە هۆی ئەدەبی بەراوردکارییەوە کاریگەری گەورەی ئەدەبی فەرەنسی لەسەر زۆرێک لەنووسەران و شاعیرانمان دیاری بکەین. بەمەش دەیان لێکۆڵینەوە دێتە بوون، بواری ڕەخنە بەرەو پێشەوە دەڕوات. وەک ئەوانە دەڵێن" دەمانەوێ چەند پەنجەرەیەکی ڕۆئاوایی و نەوبین و نەونما بەسەر شیعری ئەمڕۆماندا واڵا بکەین"(٢) دیسان دەڵێن "قاچێکمان لەسەر ئەزموون و تێکست و دیدە خۆماڵییەکانمان، قاچەکەی تریشمان لەسەر ئەزموون و تێکست و تیۆرە ئەوروپی و بێگانە ڕەسەنەکان هەوڵ دەدەین شیعر ببووژێنینەوە"(٣) ئەم دەرگە واڵاکردنە بەڕووی ئەدەبیاتی بێگانە مانای ئەوەیە با چیی تر ئەدەب و شیعر قەتیس نەکەین، چونکو هەر شتێک ئەگەر قەتیس کرا و ڕێگەی چوونە دەرەوە و هاتنەژوورەوەی نەبێت بۆگەن دەکات و هەرگیز نوێبوونەوە و پێشکەوتن بەخۆیەوە نابینێت. ئەم چەند خاڵەی لە ژمارە (١)ی ئەم کۆوارە هاتووە ڕاستی لە مانفێستێک دەچێت.

وەک گوتمان ئەم کۆوارە لە هەوڵی ئەوەدا بوو شیعری نوێی جیهانمان پێ

بناسێنێ. لەسەر لاپەڕەکانی ئەم کۆوارە ئاشنامان دەکات بە شیعری نوێی چینی و عێراقی و ئەڵمانی. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی ئێمەش وەک کورد دانەبڕێین لە ئەدەبیاتی جیهانی کە شیعرێکی نوێمان بینی یاخۆ تەکنیک و فۆرمێکی نوێی شیعریمان بینی لامان غەریب نەبێت و پێمان سەیر نەبێت. هەروەها ئاشنامان دەکات بە شاعیر و نووسەرە مەزنەکان ئەمەش هەنگاوێکی ترە بۆ ئەوەی شارەزای ژیان و بەرهەمی کەسایەتیی تر بین و داهێنانەکانیان بزانین. بەمەش بۆمان بەدیار دەکەوێت کە ئەم دوو کۆوارە ڕۆڵێکی گەورەیان بینیوە لە ناساندن و بەرەوپێشەوەچوونی ڕێبازی سوریالیزم لەناو ئەدەبی کوردی.

پەراوێزەکان:

١- کۆواری شیعر، سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، ژ١، کانوونی دووەم، ٢٠٠٦، ل٢.

٢ و ٣- سەرچاوەی پێشوو ل٢.

گەمەی سوریالی لە ئەدەبی کوردیدا

هەروەک چۆن ئەم گەمەیە لەناو ڕێبازی سوریالیزم لە ئەوروپا و ئەدەبی عەرەبیدا بوونی هەیە، بەهەمان شێوە لەناو ئەدەبیاتی کوردیش لەسەر دەستی شاعیر و نووسەرانی نوێخواز ئەنجام دراوە. دەبێ ئەو ڕاستییە بزانین ئەم گەمەیە تایبەتە بە سوریالییەکان. لێ مێژوویەکی نوێی هەیە، لەدوای ڕاپەڕین کە چەندان شاعیر و نووسەری نوێخواز لە تاراوگە گەڕانەوە بۆ کوردستان. شەپۆلێکی نوێخوازی و ئاشنایەتی بەئەدەبیاتی ئەوروپی پەیدا بوو.

ئەم گەمەیە هەروەک پێشتر گوتمان چێژ و تامی خۆی هەیە، وا بزانم پێویست ناکات لێرەدا باسی گەمەکە بکەین چییە و پێناسەی بکەین چونکو لە باسی ئەم گەمەیە لە ئەدەبی عەرەبی باسمان کرد. هەروەها بێ ئەوەی کەسی پرسیارلێکراو (نووسەر، شاعیر...) خۆی بۆ ئامادە کردبێت واتە بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەکان وەڵام دەداتەوە، بەمانایەکی تر کەسی پرسیارلێکراو خۆی بۆ وەڵامدانەوەیەکی لۆجیکی و عەقڵانی ئامادە ناکات. لێ بەشێوەیەک وەڵامیان دەداتەوە لە چرکەساتی پرسیارکردنەکە هەرچی بەمێشکدا هات یەکسەر دەیڵێت، بەو مانایەی کەسی پرسیارلێکراو تەواو ئازادە وەڵامی چۆنە و چی دەبێت، دەگەڵ عەقل و لۆجیک

دەگونجێت یان نا ئەوە گرینگ نییە. کەسی پرسیارلێکراوە ناکەوێتە ژێر باری بیرکردنەوە و گەڕان بەدوای وشەی قەبەدار و زل. ڕەنگە وەڵامەکەی زۆر سادە بێت و گاڵتەجاڕانە بێت، لێ لە مانا قووڵ دەبێت. ئەمەش دەبێ ئامادەکاری بۆ بکرێت واتە کەسی پرسیارلێکراو ئامادەیی هەبێت بۆ ئەنجامدانی گەمەکە بۆ ئەوەی یەکسەر وەڵامی پرسیارەکان بداتەوە.

لەناو ئەدەبی کوردی ئەوەندەی ئێمە ئاگەدار بین و بەرچاومان کەوتبێ یەکەم جار ئەم گەمەیە لەسەر لاپەڕەکانی کۆواری (وێران) ئەنجام دراوە لە ساڵی (١٩٩٤) وەک لە پێشتر باسمان کرد و نموونەمان بۆ هێناوە. بۆ جاری دووەم لەلایەن ڕۆژنامەنووس (یاسین عومەر)ەوە دەگەڵ ژمارەیەک لە شاعیرانی کورد ئەنجام دراوە کە لە کۆواری (ڤین) بڵاو کراوەتەوە، لێ ئەوەی ڕاستی بێت ئێمە تەنیا لەسەر ئینتەرنێت دۆزیمانەوە لێرەدا چەند نموونەیەکی دەنووسین:

دەگەڵ د. فەرهاد پیربال

یاسین عومەر: شەڕ چییە؟

فەرهاد پیربال: ئاڵایەکی بڵندکراوە، هەڵدەستێ بەناشتنی دەیان ئاڵای تر.

یاسین عومەر: کەی دەگری؟

فەرهاد پیربال: کاتێ من نوستووم، ئەو قەشمەری بەکتێبەکانم دەکات.

یاسین عومەر؟ خۆشەویستی چییە؟

فەرهاد پیربال: بایەکە هەرگیز بە وڵاتی مندا تێپەڕ نابێت.

***

دەگەڵ (دڵشاد عەبدوڵڵا)

یاسین عومەر: ئوسامە بن لادن کێیە؟

دڵشاد عەبدوڵڵا: گیایەکە لە کاتی سەردەرهێنانی وشک بووە.

یاسین عومەر: کەی قیامەت هەڵدەستێ؟

دڵشاد عەبدوڵڵا: کاتێ مردن لە دەرگاکان دەوەستێ.

یاسین عومەر: دڵشاد عەبدوڵڵا کێیە؟

دڵشاد عەبدوڵڵا: شۆڕشگێڕێکە، وێران بووە بەهۆی شۆڕشەکانیەوە.

ئەگەر سەیری ئەم دوو گەمەیەی سەرەوە بکەین دەبینین وەڵامەکان زۆر لە شیعر نزیکن. بە زمانێکی شیعری وەڵام دراونەتەوە. کاتێک (فەرهاد پیربال) لە وەڵامی (شەڕ چییە؟) دا دەڵێت: (ئاڵایەکی بڵندکراوە هەڵدەستێ بەناشتنی دەیان ئاڵای تر) سەیری ئەم ڕەمز و مەغزایە بکە کە لە پشت ئەم وەڵامەدا هەیە کە زمانێکی سوریالیی هەیە. مەبەستی ئەوەیە لە شەڕدا یەک کەس (یەک سوپا) سەردەکەوێت و ئەوانی تر هەموویان دەمرن (دەکوژرێن). نەهاتووە پێناسەی شەڕمان بۆ بکا. بەم ڕستەیە مانایەکی قووڵی داوە بەدەستەوە کە یەک کەس سەردەکەوێت و دەیان کەس دەبنە قوربانی حەز و ئارەزوو و بەرژەوەندیی سەرکردە، هەرچەندە (فەرهاد پیربال) تەنیا وشەی (چییە)ی پێ گوتراوە، لێ بەو هۆیەوە دەزانین لە نەستی ئەو کەسە چی حەشاردراوە و چی ئازاری دەدات، نرخی ئەم گەمەیە لێرەدا، لێرەوە بۆمان بەدیار دەکەوێت، (فەرهاد پیربال) زۆر رقی لە شەڕە، لێ لە نەستی خۆی حەشاریداوە.

لە وەڵامی (خۆشەویستی چییە؟) دەڵێت: (بایەکە هەرگیز بە وڵاتی مندا نایێت). بەهەمان شێوە زۆر جوانی بۆ چووە. پێناسەی خۆشەویستی ناکات کە بریتی بێت لە سۆز و ئازار و نازانم شتی پڕوپوچ. بگرە هاتووە پێمان دەڵێت ئەو وشەیە لە وڵاتی ئەو بوونێکی نییە. شتێک نییە ناوی خۆشەویستی بێت، چونکو ئەگەر ئەوە هەبێت ئەی ئەو هەموو شەڕ و ناشرینییە چییە لەم وڵاتە.

کاتێک لە (دڵشاد عەبدوڵڵا)ی شاعیر دەپرسێت (ئوسامە بن لادن کێیە؟) ئەویش بەزمانێکی سوریالیی دەڵێت: (گیایەکە لە کاتی سەرهەڵدانی وشک بووە) واتە ئەو مرۆیە، لێ خۆی لە مرۆبوون سڕییەوە بەو مانایەی هەرچی ویژدان و مانای مرۆڤایەتی هەیە لەلای ئەو مرۆیە بوونی نییە. بێگومان مرۆ بە ویژدان و سیفەتەکانی مرۆبوون جوانە، ئەو بەرپرسە لە ڕووداوی (١١)ی سێپتێمبەر کە هەزاران کەسی لە ئەمەریکا کوشت بە بیانووی کافربوون، ڕاستە کافرن، بەڵام مرۆڤن، دروستکراوی خوان لەسەر زەوی، ئەوان نیشتەجێی خوان لەسەر زەوی هەروەک لە قورئانی پیرۆز هاتووە، نەیفەرمووە موسڵمان نیشتەجێی خوایە فەرموویەتی مرۆ. کەواتە ئەوە کاری خوای گەورەیە لێیان بپرسێتەوە و سزایان بدات. ئەم گەمەیە جوانی خۆی و داهێنانی جوانی پێ دەکرێت، کەواتە ئەدەبی کوردیش خاڵی نییە لەو داهێنان و فۆرمە تازانە.

سەرچاوەکان

کتێبی کوردی:

١- ئیستاتیکای دەقی شیعری کوردی، جەبار ئەحمەد حوسێن، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٢- ئەدۆنیس ئەفسوونکاریووشەکان، و: عەبدولوتەلیب عەبدوڵڵا، دەزگای وەرگێڕان، سلێمانی، ٢٠٠٧,
٣- ئەفسانەی ڕەنگستان، یان ڕەنگستانی ئەفسانە، ڕۆمان، عەبدوڵڵا سەراج، چاپخانەی ڕۆشنبیر، هەولێر، ٢٠٠٩.
٤- ئیگۆ و ئید، سیگمۆند فرۆید، و: یووسف عوسمان حەمەد، بڵاوکراوەی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر، ٢٠٠٥.
٥- بنیادی وێنە لە شیعری شێرکۆ بێکەس، هاوژین سلێوە عیسا، دەزگای سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٦- چیرۆکی هونەری کوردی، شێوە و شێواز و بونیاد، زاهیر ڕۆژبەیانی، دەزگای موکریان، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٨.
٧- پەتاتە خۆرەکان، کۆمەڵە چیرۆک، فەرهاد پیربال، ٢٠٠٥.
٨- جوایەز، هەڵبژاردەی نۆ شاعیری هەولێر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ١٩٩٩.
٩- خەون وا خۆی گێڕایەوە، دیوان، سەباح رەنجدەر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.
١٠- دیوانی نالی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و فاتیح عەبدولکەریم، چاپی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.
١١- دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی شێخ محەمەدی خاڵ و ئومێد ئاشنا، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣.
١٢- ڕێبازە ئەدەبییەکان، ئامادەکردن و وەرگێڕانی لە فرەنسییەوە: د. فەرهاد پیربال، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.
١٣- ڕێبازە ئەدەبییەکان، د. هیمداد حوسێن، دەزگای موکریان، هەولێر، ٢٠٠٧.
١٤- ڕووەکەکانی خوداوەند، دیوان، سەباح رەنجدەر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.
١٥- سەگوەڕ، محەمەد موکری، دەزگای ئاراس، چاپی شەشەم، هەولێر، ٢٠٠٨.

١٦- سپیاتییەکانی ناو ڕەش و ڕەشاییەکانی ناو سپی، دیوان، فەرهاد پیربال، بڵاوکراوەکانی نووسینگەی وێران، هەولێر، ١٩٩٩.
١٧- شوناسی تەواو نەکراو، ئەدۆنیس، و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، بڵاوکراوەی ڕەخنەی چاودێر، سلێمانی، ٢٠٠٨.
١٨- شەڕی چل ساڵە، دیوان، سەباح رەنجدەر، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥.
١٩- قوتابخانە ئەدەبییەکان، رضا سید حوسێنی، و: حەمە کەریم عارف، دەزگای موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٦.
٢٠- کۆ چیرۆک، ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
٢١- کتێبی نالی، ڕێبوار سیوەیلی، دەزگای موکریانی، هەولێر، ٢٠٠١.
٢٢- کلکی کتکی پرسیارە، دیوان، عەباس عەبدوڵڵا یووسف، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
٢٣- کتێبی نووسینەکانم لە بواری ڕەخنە، حوسێن عارف، سایتی تایبەتی نووسەر.
٢٤- لاکێشە ڕوونەکان و ئەوانی تر، عەبدوڵڵا سەراج، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
٢٥- لە نێوان (بلیمەتی) و (شێتیی)دا، هاشم سالّح، و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، کتێبفرۆشی سۆران، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٤

کتێبی عەرەبی:
٢٦- أعمال مختارة جورج حنين، اختيار وترجمة: بشير السباعي، منشورات الجمل، ١٩٩٦.
٢٧- أندرية بريتون، أندرية بوليزوتي، مطبوعات جامعة كاليفورنيا، ٢٠٠٤
٢٨- مئة عام من الرسم الحديث، ج. ا. مولر و فرانك ايلغر، ت: فخري خليل، دار المأمون، بغداد ١٩٨٨.
٢٩- المذاهب الأدبية من الكلاسيكية الى العبثية، د. نبيل راغب، مكتبة مصر، القاهرة.
٣٠- مذاهب الأدب الغربي، د. عبدالباسط بدر، دار الشعاع، الكويت.
کۆوارە کوردییەکان:
٣١- کۆواری بەیان، ژمارە ٩٥، ١٩٨٥
٣٢- کۆواری ڕامان، ژمارە ٤٠
٣٣- کۆواری ڕامان، ژمارە ١٣٢، ٥/٥/٢٠٠٨
٣٤- کۆواری ڕامان، ژمارە٨٦-٨٧، ٢٠٠٤
٣٥- کۆواری ڕامان، ژمارە ٧٢، ٢٠٠٢

٣٦- كۆواری شین، ژماره ١، دەزگای ئاراس، ئاداری ٢٠٠٤
٣٧- كۆواری شین، ژماره ٢، دەزگای ئاراس، نیسانی ٢٠٠٤
٣٨- كۆواری شیعر، ژماره ١، سەنتەری لێكۆڵینەوەی فیكری و ئەدەبی نما، جانیوەری ٢٠٠٦
٣٩- كۆواری كاروان، ژماره ١٩٩، ١٩٩٨
٤٠- كۆواری كاروان، ژماره ٢٢٧
٤١- كۆواری وەرگێران، ژماره ٢، ١٩٩٧
٤٢- كۆواری وێران، ژماره ٦، مارسی ٢٠٠٣
٤٣- كۆواری نەوشەفەق، ژماره ٥٧، ٢٠٠٨
٤٤- كۆواری نەوشەفەق، ژماره ٦٣، ٢٠٠٨
٤٥- كۆواری هەنار، ژماره ٣٢، ٢٠٠٨
٤٦- كۆواری هەنار، ژماره ٤٠، ٢٠٠٩

ڕۆژنامە كوردییەكان:

٤٧- ڕۆژنامەی برایەتی ئەدەب و هونەر، ژماره ١٩٤، ٢٠٠٠
٤٨- ڕۆژنامەی هاوڵاتی، ژماره ٤٥٥، ٢٠٠٨/٩/٧
٤٩- پاشكۆی ڕەخنەی چاودێر، ژ: ٢٠٧، لە ٢٠١٠/٤/٥

كۆوارە عەرەبییەكان:

٥٠- مجله فراديس، عدد ٢، ١٩٩١.
٥١- مجله فراديس، عدد١٠، ١٩٩٥.
٢٥- الحوار المتمدن، عدد ١٢٨٢، ٢٠٠٥/٨/٢٠.

سایتی ئینتەرنێت:

٥٣- الحركة السوريالية في مصر، بشير السباعي، www.nizwa.com.
٥٤- السوريالية وتحولاتها عند عبدالقادر الجنابي، نصيف الناصري، www.iraqalkalema.com
٥٥- الوسائط الثقافية للنشر الألكتروني، خاص شبكة الألوكة، ٢٠٠٩/٦/٢
56- www.alukah.net
57- www.arabs48.com
58- www.xozga.com

ناوەڕۆک

پێشـەکی 5

بەشی یەکەم 7

سوریالیزم لە ئەدەبی ئەوروپی 7

– زاراوە 7

– پێناسـەی سوریالیزم 8

– مێژووی سوریالیزمی ئەوروپی 9

– هۆکارەکانی سەرهەڵدانی سوریالیزم 18

– سوریالیزم و تیۆرەکانی فرۆید 21

– سوریالیزم و هونەر 24

– بنەماکانی ڕێبازی سوریالیزم 29

– زمانی بەرهەمی ئەدەبی و هونەری سوریالیزمەکان 32

– ڕوخساری بەرهەمی ئەدەبی و هونەری سوریالیزمی ئەوروپی 35

– ناوەڕۆکی بەرهەمی ئەدەبی و هونەری سوریالیزمی ئەوروپی 36

– گرینگی سوریالیزمی ئەوروپی 37

بەشی دووەم 41

سوریالیزم لە ئەدەبی عەرەبیدا 41

– ڕێبازی سوریالیزم لە میسر 41

– جۆرج حەنین یەکەم سوریالیستی عەرەبی 42

– کۆمەڵەی (هونەر و ئازادی) لە میسر 45

– عەبدولقادر جەنابی و سوریالیەت 47

– گەمەی سوریالی لە ئەدەبی عەرەبیدا 49

بەشی سێیەم 54

سوریالیزم لە ئەدەبی کوردیدا 54

– دەروازە 54

– شیعری سوریالیزمی کوردی، شیعری کلاسیکی وەکو نموونە 55

سوریالیزم لە ئەدەبی نوێی کوردیدا 64

باسی یەکەم 64

– عەباس عەبدوڵڵا یووسف ئاوەژووکەرەوەی وشە 64

– تێکشکاندنی زمان (ع. ع. یووسف و ئیشکردن لەناو زمان) 72
باسی دووەم 86
– سەباح ڕەنجدەر شاعیرێکی پڕ لە خەون 86
– شێوازی خەونی لە مانیفێستی شیعری سەباح ڕەنجدەردا 88
– (زێوان) سەفەری منداڵی 99
– گەمەکردن لەناو زماندا 106
باسی سێیەم 117
– فەرهاد پیربال دەنگێکی هەردەم یاخی 117
– فەرهاد پیربال و تەکنیکی نوێی شیعری 122
باسی چوارەم 130
– ئەنوەر مەسیفی و بەیانی چوارەمی فۆرمی گران 130
– شیعری ئۆتۆماتیکی لە ئەدەبی کوردیدا 136
بەشی چوارەم 142
چیرۆکی سوریالیزمی کوردی 142
باسی یەکەم 144
– عەبدوڵڵا سەراج ئەزموونێک پڕ لە هەڵوێست 144
– مرۆڤ دڕندەترین بوونەوەر 145
– فانتازیای هونەر 149
باسی دووەم 159
– ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل بێدەنگێکی پڕ لە بەرهەم 159
باسی سێیەم 164
– محەمەد موکری و سوریالیزم 164
– نێچیر هەوڵدان بۆ گۆڕانکاری 165
– سەگوەڕ خوێندنەوەی داهاتوو 168
باسی چوارەم 177
– فەرهاد پیربال و چیرۆکی سوریالیزمی کوردی 177
بەشی پێنجەم 185
کۆوارەسوریالییە کوردییەکان 185
– وێران یەکەمین کۆواری سوریالیزمی کوردی 185
– کۆواری (شین) و (شیعر) و سوریالیزم 190
– گەمەی سوریالی لە ئەدەبی کوردیدا 192
سەرچاوەکان 195